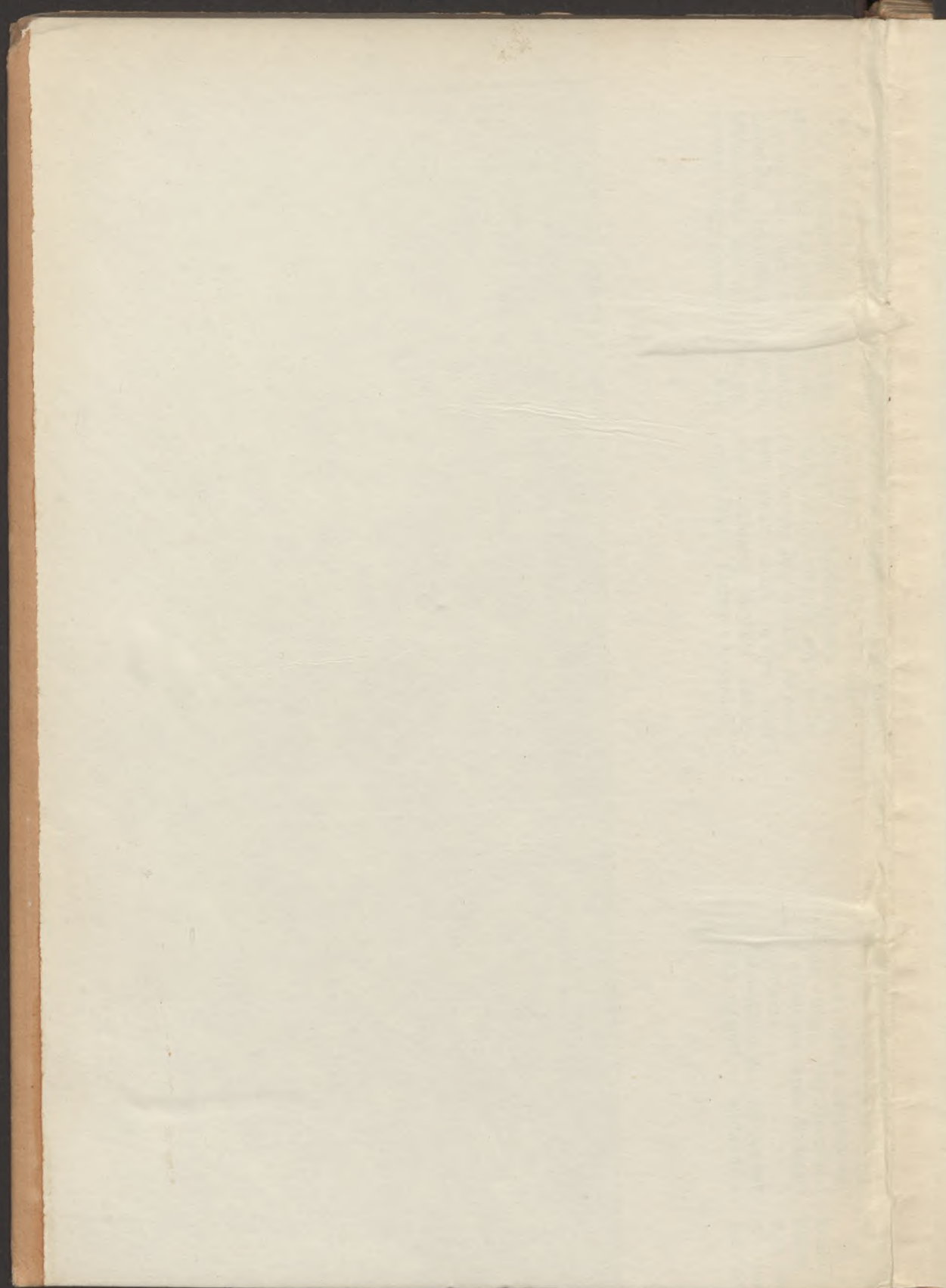
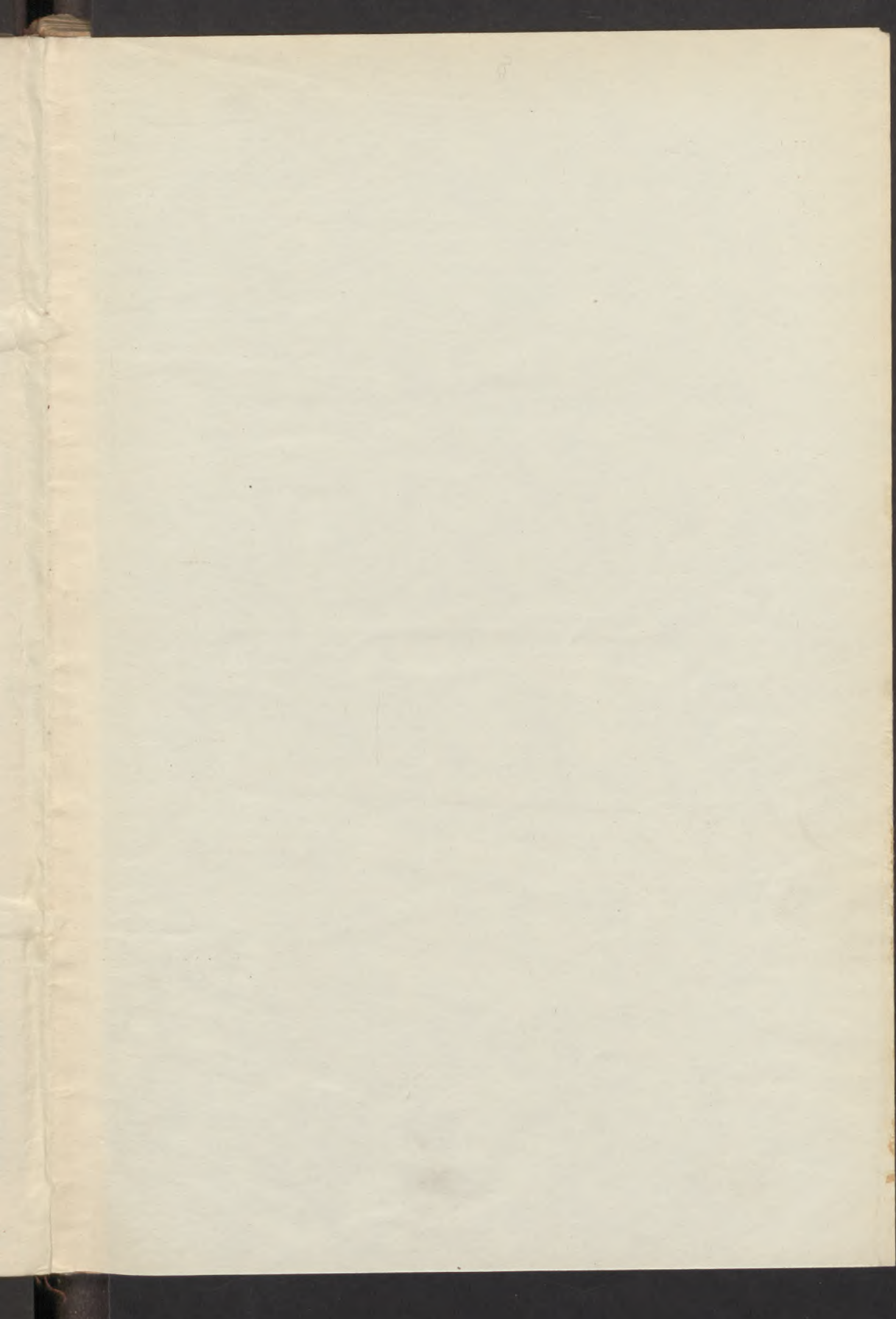

233203

Hung. h.

3321.9

Kötőes példák
FRANKLIN-TÁRSUL

Engedélyezésre betherjesztve

MAGYARORSZÁG OKNYOMOZÓ TÖRTÉNETE

A FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK III. ÉVFOLYAMA
SZÁMÁRA.

Dr. DOMANOVSKY SÁNDOR

EGYET. R. TANÁR

KÖNYVÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL

AZ 1920. ÉVI 72.000. SZ. TANÍTÁSTERVNEK MEGFELELŐEN

ÍRTA

Dr. KOVÁTS JÓZSEF

SZEGEDI, VÁROSI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLAI TANÁR.

KIADJA:

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.

KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

BUDAPEST, 1922

Ára 335 korona

A Franklin-Társulat és a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai r. t. kiadásában megjelenő) s a nagyméltóságú vallás- és közoktatásiügyi m. kir. miniszter úr által 72,000/1920. sz. a. kiadott négyévfolyamú új tantervnek megfelelő felső kereskedelmi iskolai tankönyvek:

Dr. Titz Antal:

<i>Katholikus hittan.</i>	Az I. évf. számára.
<i>Róm. kath. erkölcstan.</i>	A II. „ „
<i>A róm. kath. egyház története.</i>	A III. „ „
<i>Apologetika.</i>	A IV. „ „

Dr. Gálos Rezső felső keresk. isk. igazgató és
kisenyedi Pallos István budapesti keresk. akad. tanár:

Magyar olvasókönyv az I—II. évf. számára.

Dr. Riedl Frigyes:

Retorika és Poetika. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

az I. évf. számára. Retorika
a II. „ „ Poetika.

Dr. Pintér Jenő a Magy. Tud. Akadémia tagja:

Magyar irodalomtörténet. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint. A III., IV. évfolyamok számára.

I. kötet. A legrégibb időktől Vörösmarty Mihály fellépéséig.

II. kötet. Vörösmarty Mihály fellépésétől a jelenkorig.

A két kötet a felső kereskedelmi iskolák tantervében előírt összes tananyagot felöleli és a gazdasági és kereskedelmi vonatkozású irodalom ismertetését is megfelelő terjedelemben tartalmazza.

Dr. Domanovszky Sándor és dr. Kovács József:

Történelem. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

I. évf. Az ó-kor és középkor politikai, szellemi és anyagi művelődéstörténete. Az újkor találmányai.

II. évf. Az újkor politikai szellemi és anyagi művelődéstörténete.

III. évf. Magyarország története. A magyar országos intézmények történeti fejlődése.

IV. évf. Társadalmi alapismeretek. Gazdaságtörténelem.

Dr. Laurentzy Vilmos:

Társadalomfejlődési és gazdaságpolitikai történelem. A négyévfolyamú felső keresk. isk. IV. évfolyama számára, az új tanterv szerint.
(Az I—III. évfolyam előkészületben.)

Dr. Kovács Gábor és dr. Dános Árpád:

Közgazdasági ismeretek és közgazdasági olvasókönyv. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint átdolgozta **dr. Váczy József** felső keresk. isk. tanár.

III. évf. Alapfogalmak. A termelés. A forgalom. A Kereskedelem és intézményei.

IV. évf. A nemzetközi kereskedelem. A hitel szervezése. A jövedelem megoszlása. Magyar agrárpolitika. A magyar ipari és kereskedelmi politika vázlata. A társadalmi politika fontosabb intézményei. Pénzügytan. A közgazdaság főirányai. E tankönyv függelékében: *Közgazdasági olvasmányok.* Több felső kereskedelmi iskolai tanár közreműködésével szerkesztí **dr. Dános Árpád és dr. Váczy József.**

MAGYARORSZÁG OKNYOMOZÓ TÖRTÉNETE

A FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK III. ÉVFOLYAMA
SZÁMÁRA.

D^E DOMANOVSKY SÁNDOR

EGYET. R. TANÁR

KÖNYVÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL

AZ 1920. ÉVI 72,000. SZ. TANÍTÁSTERVNEK MEGFELELŐEN

ÍRTA

D^E KOVÁTS JÓZSEF

SZEGEDI VÁROSI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLAI TANÁR.

KIADJA :

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.

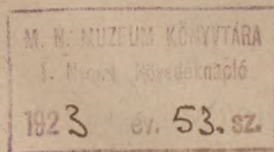
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

BUDAPEST, 1922

80
Könyv. h.
33218

233203

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I. A HONFOGLALÁS ELŐTTI IDŐK.

1. A magyar föld története a honfoglalás előtt.

a) **Az őskor, őslakók.** A magyar nép története a mai hazában körülbelül ezeréves, de a föld története sokkal régibb. Hazánk földjének éppoly gazdag őstörténete van, mint bármely más, őskorszakbeli lakott területnek. Mivel a magyar lelőhelyek csak néhány évtized óta ismeretesek, a jövő kutatásai bizonyára újabb és újabb adatokat fognak felszínre hozni a kutató tudás mellett oszlik a múlt sötétsége.

A magyar föld őskora.

A *csiszolatlan kőkorszak* sok ezer évén át élt az ősember a Dunántúl, a Felvidék és Erdély barlangjaiban. Ez időből már 16 lelőhely ismeretes hazánk földjéről.

Sokkal gazdagabb maradványokban a *csiszolt kőkorszak*. Az ennek idejére eső jégkorszak — hazánk kedvezőbb éghajlata mellett — nálunk nem fejlődött ki olyan nagy mértékben, mint északibb területeken. Alföldünkön százával vannak a «szihalmak» és hidas telepek e korból. A neolith-kor embere immár búzát, kölest, borsót termelt, mert a kőbaltákon, kalapácsokon, vésőkön, késeken, fűrészeken, csontszerszámokon kívül kőszarlókat is találtak. Szépen festett, díszített agyagedényei is voltak.

Az átmenetinek tekinthető *rézkorszak* után következő, nálunk körülbelül 3000 éves *bronzkor* még gazdagabb. Sehol — ekkora területen — annyi bronzszarlót nem találtak, mint hazánk földjén. Ebből virágzó földművelésre kell következtetnünk. — A régészek külön magyarországi bronz-stílusról beszélnek. Ez csak úgy fejlődhetett ki, ha feltételezzük, hogy ugyanaz a lakosság — tudtunkkal a thrák — illyr — huzamosabb időn át, nyugalomban, zavartalanul élt itten.

A *vaskorszak* — amely nálunk a Kr. e. V. század táján kezdődik — immár a történeti időkbe vezet át. A nyugat felől (francia földről) jövő, a Dunántúlon letelepedő *kelták* kultúrájáról már többet tudunk. Innen kezdve a görög és római földrajz- és történetírók feljegyzéseit ismerjük. — A magyar föld tehát ősi kultúrterület, amelynek további felkutatását a magyar régészekről várja az európai régészeti tudomány.

b) A legrégebb tudósítások a magyar földről azok, amelyeket görög írók (pl. Herodotosz, Thukididesz) hagytak reánk. A görögöket kereskedelmi szempontból érdekli hazánk földje, amelyet szárazföldi és tengeri úton egyaránt megközelítenek. Bizánc felől a Marica, Morava völgye, Szaloniki felől a Vardar völgye vezet a magyar medence felé, amelynek nagy folyója (a görögök Istrosnak nevezték a Dunát) az általuk sűrűn járt Fekete-tengerbe ömlik. A görögök *Szkitiának* nevezik ezt a területet, amelynek keleti részén a thrák *agatirzek*, déli részén a *géták* laknak, akikkel Nagy Sándornak is vannak harcai a Duna alsó vidékén.

A görögök után egész sereg római író foglalkozik hazánk földjével, akik sok figyelmet fordítanak e területre, amely népeinél és természeti kincseinél fogva is megérdemli figyelmüket. Az első római író (*Strabo*) a Szávától délre lakó *pannónokról* beszél: innen van a Pannónia elnevezés. Augusztus kortársai a *jazigokról*, a *kvádokról* és a keleti részen elhatalmasodó *dákokról* tesznek említést, akik a *gétákkal* szövetkezve, a Duna—Tisza között is megszállják.

A rómaiak figyelmét mutatja az, hogy szélességi és hosszúsági vonalakal ellátott térképeket készítenek e területről (*Ptolemeusnak* 6 darab térképe ábrázolja e földet), amelynek 40—50 apró törzse nem jelent veszélyt. A pannóniai és dáciai államalapítások azonban szükségessé teszik a rómaiak fegyveres fellépését.

A hódítás.

c) A római uralom kora Augusztussal kezdődik, aki a dunántúli területet: Pannóniát hódítja meg. Elfoglalja és római táborhellyé teszi ennek fővárosát, *Sziszciát* (Sziszek). A római uralmat azonban csak sok küzdelem után sikerül megszilárdítani. Midőn a Dunáig hatolnak a rómaiak, csak akkor látják, hogy uralmuk addig nem biztos, amíg a Dunától (és Tiszától) keletre levő terület idegen (dák) uralom alatt van. Dácia meghódítása Trajánusz császár érdeme (Kr. u. 106), aki az Al-Duna felől hatol be az erdélyi területre, amelynek aranyban való gazdagsága is vonzza a rómaiakat.

A gyarmatosítás.

E hódításokkal értékes területekhez jutottak a rómaiak, akik azonnal hozzáláttak, hogy azokból minél több hasznot húzzanak. Trajánusz idejében már holdanként fel volt mérve a terület és adó szempontjából osztályozva volt a föld. A rómaiak megjelenésekor még alig van egy-két városias telep, de ők mindent megtesznek a városok keletkezése és fejlesztése céljából: ezt *kolonizálásnak* (= gyarmatosítás, telepítés) nevezték. Ha csak lehetséges volt, itáliai telepesek jöttek a községbe, amelynek régi és új lakossága a *lex coloniae* (= gyarmati törvény) alapján rendezte egymáshoz való jogi viszonyát. Az ilyen kolónia külseje egy-kettőre megváltozott; kőházak, kétoldalt csatornákkal ellátott, kőburkolatú utak, az elmaradhatatlan fürdő és színház: egyszerre várossá avatják a helységet, amely azután gyorsabban népesedik és jobban adózik. Így a városok egész sora keletkezik. (Akvinkum, Szabária, Szkarabancia, Sziszcia, Murza, Ulpia Trajána, Napoka, Apulum stb.)

A római kultúra.

A városoknál nagyobb jelentőségük volt a fürdőhelyeknek és különösen a bányatelepeknek, amelyek Dáciában voltak nagyobb

számmal. Legértékesebbek voltak az aranybányák az Erdélyi-Éregység vidékén. Az aranybánya-vidék kormányzati központja *Zalatna* volt. Az aranyat nemcsak bányászták, hanem mosták is (az Aranyosból és mellékvízeiből). Voltak még vas-, kő-, márvány- és sóbányák (Marosujvár = Szalinæ). Pénzverdék voltak Dáciában és Pannóniában is. A bányákat nem mindig az állam kezelte, mert bérbe is adták azokat. A jövedelmező helyeket pompás utak kötötték össze egymással. — A bányatelepeken kívül látogatott fürdőhelyek is voltak. (Mehádia, Buziás stb.)

Bizonyára a dáciai terület volt a jövedelmezőbb, de viszont kultúraltabb volt a pannóniai, amelyet a rómaiak mint mezőgazdasági területet akartak minél jövedelmezőbbé tenni.

Míg a rómaiak a pannóniai és dáciai területen intenzív termelést folytattak, élénk forgalmat és társadalmi életet fejlesztettek, addig a Duna-Tisza közét — hol a jazigok nomadizáló élete fennmaradt — és a Felvidéket elhanyagolták. Az Alföldön a vizek, a Felvidéken pedig az erdőrengetegek uralkodtak.

d) **A népvándorlás kora.** A római uralom és kultúra csak a II. és III. században érvényesült aránylag zavartalanul. Midőn a III. század végén megindul az erőszakosabb népvándorlás, akkor meginog és csakhamar megdől a római uralom s azzal együtt megszűnik a római kultúra is.

A rómaiak uralma sohasem terjedt ki a Kárpátok-övezte egész területre. A Duna-Tisza közén már említett, turáni fajú, nomadizáló jazigokon kívül még független életet éltek a Dunától északra lakó, földművelő, germán *kvádok* is, akiknek együttes támadásai sok kellemtelenséget okoztak a rómaiaknak. A római uralom megszűnését végül is egy erősebb turáni nép Európába jövetele okozta. Midőn ugyanis a *húnok* (kb. a II. század elején) megjelennek Európa kapujában, az ő nyomásuk következtében egy nyugat felé irányuló áramlat keletkezik, amelynek időközönként megerősödő egyes hullámai a dáciai, pannóniai, sőt az itáliai területre is eljutnak. A római Dáciát a III. század végén a nyugati gótok kerítik hatalmukba és a gepidákkal együtt birtokolják a húnok megjelenéseig. Pannónia pedig a IV—V. században jut a barbárok kezére; az V. század I. felében pedig az egész magyarországi terület a hún uralom alá kerül.

A hún nép Európában való megjelenésekor még teljesen kelet- A húnok. ázsiai, mongol típus: kerek fej, mélyen ülő, átható tekintetű szemek, kiálló orcsontok, hatalmasan fejlett felső- és elsatnyult alsótest jellemzik. Igazi nomád-nép, amely alig jár gyalog. Még házát sem

építi a földre, hanem a széles, ernyős szekereken lakik éjjel-nappal. Egész életük a mozgásra, a vándorlásra van berendezve.

Midőn a húnok a Volga közelében levő telepeikről a IV. század végén nyugatra indulnak, akkor lesz legerősebb a népvándorlás hullámozása. Tulajdonképen az uralmuk alól elmenekült nyugati gótokat követik s ezek nyomán jutnak el — feltartóztatlanul — a Duna-Tisza vidékére, ahonnan, mint valami középpontból, hol keletre, hol nyugatra törnek. *Attila* Kelet-Rómát adófizetésre kényszeríti s egyben Nyugat-Róma meghódítására gondol. A *katalaunumi* síkon *Ecíusz* serege (451), Róma falai alatt pedig a pápa serege állítja meg és bírja visszavonulásra. Attilának két év múlva bekövetkezett halála után pedig fiainak civakodása alkalmat ad a leigázottaknak (gótok-gepidáknak) a hún-uralom lerázására.

Az avarok.

A hún-uralom alatt először egyesített magyar föld ismét több germán nép (gótok, herulok, longobárdok) között oszlik meg. Különös véletlene a sorsnak, hogy ismét csak turáni nép az, amelyik a maga egyedüli uralma alá vonja az egész magyar földet. Ez a nép az *Attila* halála után 115 évvel (568-ban) megjelenő *avar* nép volt. Az avarok úgy jelennek meg Európában, mint a görög császárok szövetségei s mint ilyenek foglalják el a mai magyar földet, amelytől keletre minden az övék. *Baján* khán is arra gondol, amire *Attila* törekedett: Nyugat meghódítására, de ez neki még kevésbé sikerülhetett. Később kiterjedt hatalmuk Bajorországig. Eközben észak és kelet felől észrevétlenül jönnek a *szlávok*, akik sok évszázados szolgaság után éppen most, a kemény avar uralom alatt ébrednek nemzeti öntudatra.

Baján khán halála után (605 körül) hanyatlás kezdődik. A sok háború nagyon megviseli az államot, ezért a béke-párt nyugalmat szeretne. Kiválnak egyes szláv csoportok és a Balkán északi részén telepsznek meg; a délkeleti rész fölött pedig a bolgárok uralkodnak. — Nagy Károly idején pedig elkezdődnek a frank háborúk. A VIII. század végére a frankok elfoglalják az összes avar «gyűrűket» (földvárakat) és úgyszólván kiirtják Pannónia területén az avarokat, akiknek megüresedett szállásait a szlávok özönlük el. A törzsenként szét-szórt szlávok államalapítási kísérletei töltik ki azt az időközt, ami a magyarok bejöveteléig még hátra van.

Így dőlt meg immár a második turáni nép uralma a későbbi magyar föld fölött. A hanyatlás idején már a kereszténység felvételére is hajlandó lett volna az egyik avar párt, de az már késő gondolat volt. Végül is a nyugati kereszténységgel szemben ismét a keleti pogányság bukott el, mintegy intő figyelmeztetéssel az ezután jövők

részére : csak az a nép maradhat meg Európában, amely hajlandó beleolvadni a keresztény kultúrközösségbe. Tudósaink szerint — akik vitatják a hún-avar-magyar rokonságot — az avarok soraiban magyarok is voltak. — Mondáink a hún-rokonságot szívósan és szeretettel őrzik. Mintha azt mondaná ez a ragaszkodás, hogy ez a föld turáni örökség, amelyre most legközelebb ismét turáni nép : a magyar tart igényt.

2. A magyar nép legrégibb története.

a) **A magyar nép eredete és őshazája.** Népünk eredete mindmáig vitatott kérdése a néprajzi, a nyelv- és történettudománynak. Erre vonatkozóan egykori hiteles adatunk nincsen s így csak következtetésre vagyunk utalva. Következtetéseinkhez az adatokat a történeti és az összehasonlító nyelvtudomány szolgáltatja. Ezek megállapításai szerint ősi szókinsünk nagyon sokban egyezik a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozó népek (vogul, votják, finn, zürjén, mordvin) megfelelő szavaival. E szavak a test részeire, a családi életre, a természeti élet leggyakoribb jelenségeire, a legrégibb eszközökre vonatkoznak. Ebből szükségképen következik, hogy a magyar az említett ural-altáji népcsalád kötelékében élt, ama legrégibb időkben, amidőn a nyelv feledezni kezdett.

Az eredet kérdése.

Szókinsünknek elég jelentékeny része azonban török rokonságra mutat. A már fejlettebb műveltségi fokon keletkező szavak, így pl. több fegyver- és házi eszköz, a legtöbb háziállat, a főbb termények nevei és a földművelésre vonatkozó szavak mutatják a török eredetet. A török rokonság hívei azonban legszívesebben a néprajzi rokonságra (szokások, erkölcsök, harcmodor) és a testi hasonlatosságra hivatkoznak.

A két nézet csak látszólagosan ellentétes, sőt mindkettő ugyanazon következtetésre vezet. A finn-ugor ősi szavak azt mutatják, hogy a magyar ebből a családból való, de attól elszakadva, később török fajú népek közé került, közéjük vegyült s velük huzamosabban együtt élt. Ugyanekkor fejlődik tovább anyagi és szellemi kultúrája, amelynek szavait akkori környezetétől kapja.

A *finn-ugor ősi haza* az ural-altáji faj fészkeiben, a szibériai síkságon lehetett. Az innen kiváló magyarság délre-nyugatra haladva, török fajú népekkel érintkezve, Európa kapuja felé halad s első letelepedése az Ural-hegység és a Káspi-tó között történhetik. Itt azonban a népek útjában áll a magyar, amelynek el kell húzódnia az útból : így keletkezik az *első európai haza* a Volga felső mellékén, a

Káma, Bjeála folyók környékén. Itt tanyáztak más finn-ugorok is, akik az erdős-vízes területen halászó-vadászó életmódot folytatnak. Mellettük a régi testvér-magyar török-tatár, harcos, pusztai (nomád) népnek tűnik fel.

Baskiria. **b) Vándorlás az európai területen.** A Volga felső vidékén levő, első európai hazát *Baskiriának* vagy *Nagy-Magyarországnak* nevezik krónikáink. Valószínű, hogy az enyhébb éghajlat is csalogatta őket innen délfelé, amerre egyébként a folyók völgyei vezettek. Ezek mentén vonul le a magyarság a Don-torkolatától keletre eső, Fekete-tengerpart és Kaspi-tó közötti területre s körülbelül félszázadon át itt tanyázik. Ezt a második hazát nevezik *Lebédiának*.

Lebédia. Az itt időzés nagy hatással van az anyagi és szellemi művelődés fejlődésére. Északon a *kozárok* jól megszervezett birodalma van, a Kaukázus felől pedig a görög és perzsa műveltség érvényesül. Valószínű, hogy itt a kozárok politikai védnöksége alatt vannak s a török fajú kozárok közé elegyedve, sok török tulajdonságot vesznek föl. Ugyancsak az itt időzés alatt állanak szorosabb érintkezésben a rokonfajú *bolgárokkal*. A bolgár szintén pusztai, nomád nép, de már szervezett állami életet él s a földművelésben és kereskedelemben is előbbre haladt. Itt tehát háromszoros kultúrhatás alatt állanak a magyarok. Legkevésbé érvényesül a magasabb görög és perzsa műveltség, de annál inkább a bolgárok gazdasági és a kozárok politikai hatása.

A görögök és bolgárok gazdasági hatása az élénk kereskedelmi összeköttetés nyomán fejlődik (a magyarok prémet, rabszolgát cserélnek fegyverekért, ékszerekért, szerszámokért). A bolgárokkal való érintkezés hatással lehetett a nyelvre is. A kozárok részéről történt politikai hatás pedig abból a szövetségi összeköttetésből keletkezett, amelyet a magyarok a bessenyőkkel szemben való védekezés céljából tartottak fenn.

De a kozár szövetség nem tudta megmenteni a magyarokat a bessenyők folytonos támadásaitól. A sokat háborgatott magyarság másodszor is kénytelen volt engedni a bessenyők szorításának és nagyobb része nyugat felé vonul, egyik része pedig visszahúzódik keletre s a Káspi-tó keleti partvidékein, perzsa szomszédságban telepszik meg.

A lebédiai tartózkodás jelentősége igen nagy. Itt él a magyarság először nála műveltebb népek között. Itt lát először szervezett állami és fejlettebb — letelepedéssel járó — gazdasági életet. Pogány vallással telt lelkivilágára a bolgárok, perzsák mohammedán vallása és a

görögök keresztényi hite szükségképen hat. Itt rövid idő alatt sokat tanulnak a művelődésben még a gyermekkort élő magyarok.

A nyugat felé húzódó magyarság — mintegy kárpótlásul a *Etelköz*. keletre szakadtakért — a kozárok egyik törzsét : a *kabarokat* veszi föl magába (ezzel is erősítve a török jelleget) s a *Dnyeper* és *Szereth* közötti területen üti fel sátrait. Ezt a területet nevezik *Etelköznek* (*Atelkuzu* = folyamköz). — Míg a lebediai időzésnek művelődési, addig az etelközi tartózkodásnak politikai tekintetben van igen nagy, sőt sorsdöntő hatása.

Etelközben történik az első állami szervezkedés, illetőleg ez irányban az első lépés : a *fejedelemválasztás*. A Lebediából útrakelő magyaroknak a kozár khán adja azt a tanácsot, hogy az egységes vezetés és jobb fegyelemtartás céljából válasszanak maguknak fejedelmet. Árpád fejedelemmé választása és az ezzel kapcsolatos *vérszerződés az első közjogi cselekmény*, amely a magyarság jogérzékének bizonyossága. A hét törzsfő elismeri Árpádot — maguk felett — fejedelemnek s az ő nemzetségének biztosítja a fejedelemséget a jövőre is ; a maguk részére azonban kikötik, hogy a közös szerzeményből mindenki részt kapjon s a fejedelem és utódai a törzsfőket s ezek utódait mindig vonják be a fejedelmi tanácsba. Csirája ez az egyeduradalomnak, de a közösség résztvesz a kormányzásban.

A fejedelem-választás mindenestre növelte a magyarság erejét, amit bizonyára észrevettek a közeli és távoli szomszédok, így a görög és német császárok, akik a jó katona hírében álló magyar nép szövetségét keresik és felhasználják. A német császár a morvák nagyratörő fejedelme : *Szvatopluk* elleni harcaiban veszi igénybe a magyarok segítségét. A görög császár pedig a Balkán-félsziget északkeleti részén lakó és erősebb államban szervezett *bolgárok* ellen használja fel a magyarokat. Az *Etelközbe* érkező magyarság segítségével veri le *VI. vagy Bölcs Leó* görög császár a bolgárokat, akik most az övékéhez hasonló katonai erővel állanak szemben. A bolgárok öreg fejedelme : *Simeon* nem hagyta megtorlatlanul a magyarok részéről ért szegényt és a magyarok ellen szövetekezett a bessenyőkkel, akik a magyarok nyomában járva, már ismét azok keleti szomszédai voltak. — Így következett be — a magyar fősereg távollétében — az etelközi szállások feldulása.

E harcok megriktították a magyarok sorait, de a továbbvándorlásra mégsem e csatavesztés kényszerítette őseinket, hanem az a belátás, hogy két ellenség között, sík területen úgy sem maradhatnának meg. Ezért gondolnak új haza keresésére ; de nem is kell keresni

új hazát, hiszen már ismerik annak termékeny, folyókban gazdag síkságát, védő hegykoszorúját.

c) **A honfoglaló magyarság.** Mielőtt őseinket elkísérnők a mai haza földjére, először ismerjük meg őket közelebbről.

A honfoglaló magyarság állami, társadalmi szervezetéről, békés és harcias életmódjáról többféle forrásból meríthetünk adatokat. Legnagyobb hitelt érdemelnek a keleti írók, akiknek a tartósabb békés (kereskedelmi és diplomáciai) érintkezés révén alkalmuk volt közvetlen tapasztalatok szerzésére vagy legalább is a szem- és fültanukkal való érintkezése. A keleti írók az arab *Ibn Roszteh*, a perzsa *Gurdézi*, de legfőként *Bölcs vagy VI. Leó* görög császár és ennek fia : *Biborban született Konstantinus*. A görög császár adatai azért hitelesebbek, mert ő állami érdekből, utódai részére akar a valóságnak megfelelő tájékoztatást adni, amelynek azok az idegen népekkel való érintkezés során hasznát vehessék.

Az állami szervezet.

Azokból a körülményekből, amelyek között a *fejedelmi hatalom* létrejött, lehet felismerni e hatalom természetét is. Midőn még az egész vonalon a patriárkális szellem érvényesül (törzsi, nemzetségi szervezet), a fejedelmi hatalmat is úgy kell tekintenünk, mint egy kiváló személyiség (esetleg : család) jutalmát. Ő benne van a bizalom, aki a harcok során a legalkalmasabb vezérnek bizonyult. A fejedelmi hatalom inkább csak akkor mutatkozik, midőn az egész nép létéről van szó, vagyis a háború és béke kérdésében.

A fejedelmi hatalom végrehajtója, mintegy helyettese a fejedelemnek : a *gyula*. E végrehajtó hatalom mellett (amely emlékeztet a későbbi nádori méltóságra) van még egy, a törzsek fölött álló hatalom és ez a *kharkász* vagy *horkáz* bírói hatalma, amely a különböző törzsbéliek fölött ítélkezik.

E három főhatalmon kívül érvényesül (a mindennapi életben) az egyes törzsek ügyeiben a törzsfők, az egyes nemzetségek ügyeiben a nemzetségfők hatalma, sőt a családfők hatalma is. — Az egész állami szervezet tehát decentralizált, patriárkális szellemű egyeduralmat mutat, amely az engedelmisséget összeegyezteti a nép szabadság- és függetlenség szeretetével.

A társadalom ; a család.

A társadalmi szervezet a családon alapszik. Az összetartó (rokon) családok csoportosan telepednek meg ; az ilyen csoportokat nevezik *szállásnak*, *nemzetségnek* (hadnak). Vérségi kapocs, illetőleg ennek emléke, de még inkább a közös legelő és a közös védelem szüksége tartja össze a nemzetségeket és így jön létre a magasabb közösség : a *törzs*. A több, mint 100 nemzetség hét törzset alkotott, amelyhez nyolcadik-

nak a kozárok közül kivált kabar törzs csatlakozott. (Konstantin szerint a törzsek nevei: *Nyéki, Megyeri, Kurtigymat, Tarján, Jenak, Kari és Kazi.*) A törzsfők a fejedelmi hatalom létesítése előtt úgyszólván korlátlan hatalmat gyakoroltak, sőt hatalmukról a fejedelemség után sem mondtak le, amit a vérszerződésben is kifejezésre jutattak. Midőn pedig kevésbé erélyes fejedelem állott a nemzet élén, akkor a törzsfők ismét teljes hatalmat gyakoroltak s olykor alig látszott közöttük kapcsolat és összetartás (példa erre a kalandozások kora).

A nemzetség- és törzsfők voltak a nemzet előkelői, akik katonai és tisztviselői arisztokráciát alkottak. Egyébként azonban magyar és magyar között sokáig nem volt jogi különbség. Mindnyájan nemesek voltak, vagyis valamely nemzetséghez tartoztak.

A családi összetartást és erősebb kapcsolatot szókincsünk idevágó része is bizonyítja. A bátya és öcs, a néne és huga, a déd-, ük- és szépapa stb. elnevezések azt mutatják, hogy a szaporodó és újabb nemzedéket létrehozó család nem szóródik szét s annak tagjai nem lesznek egymással szemben közönyösek. Könnyen látható a nemzetségben a vérségi kapocs; a törzsnél ez természetesen nem lehet meg, de megvan és él a közös származás (ős) emléke. A családi élet tisztaságát és fegyelmét mutatják az uram-feleségem. A férj parancsol a családban, amely az egynejlésen alapszik; a feleség egyenjogú társ.

Leó császár tudósításának legfontosabb és leghitelesebb része az, amely a magyarok harcmodorára vonatkozik. Ennek ismerete jó adatokat szolgáltat az ősi magyar jellemhez. A harcmodor.

Egész az ütközet idejéig nemzetségek és törzsek szerint (hadnagyok és kapitányok vezetése alatt) táboroznak a csapatok, amelyek az ütközet napján gyorsan állanak az előre megállapított csatarendbe. Ez a gyors és pontos eljárás, valamint a csatarend tömörsége mutatják a fegyelmet és az engedelmességet. A büntetés nagyon szigorú: a nemzetségből való kitaszítás (erkölcsi halál) vagy a valóságos halálbüntetés.

A küzdelemben a vezetés, az erő, a bátorság és a ravaszság (a cselvetés) egyformán érvényesül. Igen gyors, nyílt támadással igyekeznek megzavarni, főként pedig törbe csalni az ellenséget. Nincs nagyobb szégyen, mint harcban a gyáva viselkedés; az ilyennek az asszonyok gunyolódása elől el kell menekülni.

A fegyverek a nyíl, a kard, a dárda, a buzogány, amelyeknek használatában rendkívül ügyesek. Az ügyesség feltételezi az állandó fegyvergyakorlatozást, sőt a gyermek katonás nevelését. — A fegyver és edzettség bizonyossága, hogy fáradságot, kényelmetlenséget, fátyot, forróságot, szomjúságot szó nélkül elviselnek. — Ezek az erények a harcos életmód szükségszerű következményei, de Leó

császár leírásából az tűnik ki, hogy ezek nem minden egykorú népnek voltak tulajdonságai.

Az életmód ;
anyagilag mű-
veltség.

A magyarság főfoglalkozása békében : a *halászat-vadászat, állattenyésztés*. A vagyon a ménesekből, gulyákból, fegyverzetből és ruhából állott. A földművelés ismeretes előttük, de nem maguk, hanem a leigázottak (szlávok) végzik a földműves munkát. Magánföldbirtokról szó sem lehet, hiszen határtalan a pusztta. A gyakori helyváltoztatás sem engedi meg a rendszeres földművelést ; ezért is csak tavasziakat (kölest, árpát, zabot) termeltek. Télen a halászat az uralkodó foglalkozás, ezért a telet a folyók mellett töltik.

Néhány *iparágban* — amelyek a halászó-vadászó harcias életmóddal jártak — ügyes volt a honfoglaló magyarság. A hálófona, a timár-, szűcsipar, a (fegyver-) kovácmesterség a jellemzőbbek. A bőr és prém feldolgozásában különösen ügyesek voltak. Ilyen árúkkal már a vándorlás korában kereskednek.

Amilyen igénytelenek voltak a *lakás és élelemben*, épp olyan nagy pompát fejtettek ki a *ruházkodásban*. Ezt a pompaszeretetet a távoli keletről hozták magukkal. Az előkelők a vászon- vagy nemezruha fölé selyemköntöst s díszes kidolgozású bőröket és prémeket aggattak. Sokat adtak a külső megjelenésre, de csak ünnepeik, mulatságaik alkalmával. Az *eladó* lány hozományának értékes részei voltak a drága bőrök és prémek.

Szellemi
műveltség.

A nyugati írók minden műveltséget megtagadnak a magyaroktól. Ha azonban azokat az ősi magyar szavakat tekintjük, amelyek a lelki életre, az érzések és elvont gondolatok kifejezésére szolgálnak, akkor elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy az ősi magyarság nem volt lelki műveltség híjával. *Ész, elme, ok, okos, bölcs, igaz, gond, szűz, tiszta* : olyan régi szavak, amelyek használata szükségképen feltételezi a szellemi élet jelentékeny színvonalát. A ragok és képzők gazdagsága szintén a nyelv- s ezzel együtt a gondolkodás fejlettségére mutatnak. Az írás ismeretéről tanuskodnak *betű* és *rovás* ősi szavaink. (A rovás-írást használták a régebbi (hún-avar) s későbbi török-fajú népek is. Stein Aurél belseási felfedező utazásai alkalmával a rovás-írással tele fapálcikáknak és levél-deszákknak százait találta meg. Csak a múlt évszázadban fedezték fel a székely rovás-írás emlékeit is, amelyek az Ázsiából hozott szellemi műveltség bizonyosságai.) Kedvük telt a hősi énekek hallgatásában s ilyeneket a vezető emberek is csináltak vagy csináltattak, hogy vitézi emlékü az utódok lelkesítése céljából is fennmaradjon.

Vallás.

Őseink pogány *vallása* életviszonyaikkal volt szükségképeni összefüggésben. Három elemet lehet benne felismerni : a természeti,

a harci elemet és az ősök tiszteletét. A magyarság eredetileg nem is lehetett más, mint természetimádó. Tisztelik a földet és a vizet, amely őket eltartja ; a tüzet, amely tisztít, amely az emberi művelődés első vívmánya ; a napot, amely fényével és melegével éltet ; a holdat, amely utat mutat vagy elrejt. Különösen a nap tisztelete volt nagy s ennek elég sok emléke is maradt fenn. A székely címerben ott van a nap, a hold és a csillagok ; a székely áldottnak és szentnek nevezi a napot s napnyugtakor máig is azt mondja a csiki székely, hogy «a nap leszentült.»

Természetes, hogy a hosszas vándorlás során történt hatások vallási téren is érvényesültek. — Bizonyára a szülőföldtől való elszakadás után elkövetkezett harcok fejlesztették ki az ősök tiszteletét, ami a halhatatlanság hitével kapcsolatos. Azon a kultúrfokon természetes, ha a túlvilági életet is testi formában képzelik. A sírok fölé állított fa- és kőszobrok ezzel és nem a bálványimádással kapcsolatosak. *A dicső ősök tiszteletének egy ilyen kiválóan katonanemzetnél nevelési szempontból nagy gyakorlati jelentősége van, mert az jellemre és vitézségre nevel* (pl. Japánban az ősök tisztelete).

A vallás harcias jellegét mutatja az a hit is, hogy akit megölnek, az a másvilágon az ő szolgájuk lesz. Egyébként a vallás tele van igézéssel, bűvöléssel, babonával, varázslással (samánizmus). A papoknak — akiknek jósló tehetséget tulajdonítanak — nagy tekintélyük van, de máskülönben híre-hamva sincs itten a keleti kultúrnépекnél (sémi-hámi-árja) kifejlődött teokratikus uralomnak. A papok (táltosok) mutatják be az áldozatot. Legszebb áldozat az, ami a legértékesebb : a hófehér ló, amelyet különösebb alkalmakkor visznek az áldozati oltárra. — Az ősi vallás sok érzéssel és gondolattal gazdagította a nép lelki világát ; csak így érthetjük meg azt, hogy az ősi hithez, a különböző (keresztény, mohammedán, zsidó) vallásokkal való megismerkedés után is, oly szívésen ragaszkodott a nemzet. — Az annyira kedves magyar népmesék és azok alakjai (az óriás, a tündérek, manók, ördögök, a vasorrú bába stb.), a sokféle babona és a kuruzslási hajlam : mind az ősi vallás élő emlékei.

d) Európa és Pannónia a honfoglalás korában. A magyarok honfoglalása idején Európa képe immár meglehetősen kialakult volt.

A honfoglalás nemcsak magyar, hanem európai jelentőségű esemény, amelynek helyes megítéléséhez szükséges Európa akkori helyzetének fegyelembevétele.

A honfoglalás idejében — sőt az egész Árpád-koron át — Európának három olyan állama van, amelyek a magyarság szempontjából

legtöbb figyelmet érdemelnek : Németország, a görög császárság és az egyházi állam.

A nagy frank császárság már a IX. század közepén felbomlott. *Franciaországgá* alakult nyugati része minden jelentőségét elveszítette. A volt frank császárság déli, *itáliai* része még szomorúbb helyzetben van. Ott teljes a felbomlás ; nincsen egy jelentékenyebb államalakulás sem.

Német-
ország.

Legkedvezőbb a helyzet a frank állam keleti részében : *Németországban*. Itt is megszűnt ugyan a Karolingok uralma és ezt a területet is a felbomlás veszélye fenyegette, de épp a magyar honfoglalás idején erélyesebb uralkodó : *Arnulf* került a német trónra, aki legalább kifelé meg tudja védeni a «császári» tekintélyt és vissza tud verni minden, a német föld ellen irányuló támadást. Németország legveszedelmesebb szomszédai a szlávok, akiket épp ez időben egy nagyobb államban akar összehozni *Szvatopluk* morva fejedelem. Szvatoplukot segítik a csehek is, elfogadnák uralmát a későbbi magyar földön lakó szlávok is. Arnulf császár e keletkezésben levő államnak alakulását épp a magyarok segítségével akadályozza meg. A sikeres szláv háborúk után tehát Németország Európa legnagyobb és legerősebb állama.

A görög
császárság.

A régi dicsőségből élőködik a *kelet-római vagy görög császárság*, amely ravaszságát és politikai ügyességét a kelet-európai területen érvényesíti. Politikája abban áll, hogy a kelet felől berontó barbár népeket igyekszik vallási és politikai érdekkörébe vonni ; ha lehet : őket egymás ellen szítani s címekkel, ajándékokkal, sőt adófizetéssel is kedveskedve, őket szövetségeseinek megnyerni. Így lesznek a görög császárok szövetségeseivé először az avarok ellen a bolgárok, azután a bolgárok ellen a magyarok, majd a magyarok ellen a bessenyők. (A Balkán szomszédságában számot kell vetni azzal a bizánci politikával, amelynek minden eszköz jó ahhoz, hogy tengődő létét fenntarthassa, esetleg időnként, kiválóbb uralkodók vezetése mellett, a régi dicsőséget felelevenítse. Egyébként nem lehet tagadni, hogy jelentékeny tekintélye, sőt olykor hatalma is van a görög császároknak. Ezt a hatalmat és tekintélyt biztosítja a bizánci udvar fénye és pompája, Konstantinápoly gazdagsága, a tenger fölött való uralom, a jól megszervezett diplomácia s legfőként az, hogy a görög császárok a keleti egyház fejei.) A Balkán népei elismerik a császár uralmát, amely kiterjed Kis-Ázsiára, sőt Itália déli részeire is.

A földrajzi fekvésnél fogva is mintegy előrelátható, hogy a magyar történelemben szerephez fog jutni Németország és a görög császárság is, illetőleg a mindenkori balkáni hatalom.

A honfoglaláskori Európában még egy hatalom van, amely már akkor is nagy szerepet vitt s még nagyobb szerepre volt hivatva : ez a *pápai állam* ; ez képviseli az egységet a nyugat-római birodalom megdőlése után. Még a hatalmas frank király : Nagy Károly is a pápa jóvoltából lesz császárrá. Míg az uralkodók csak a népek fölött állanak, addig a pápák fölötte állanak az uralkodóknak is. Mindenik uralkodó csak a maga államában parancsol ; a pápa akarata, sokszor parancsa ellenben érvényesül egész Európában. A keresztény Európában már csak az a nép boldogul, amely felveszi a kereszténységet. Ez mindennél jobban mutatja a pápai hatalom mindenekfelett való voltát.

Ilyen az általános európai helyzet a honfoglalás idejében. A Pannónia. magyarságot természetesen legjobban érdeklik a *pannóniai* terület viszonyai. Itt az avar uralom Nagy Károly idejében megszűnt. A sok háború után megfogyatkozott avarok maradékai felveszik a kereszténységet ; Nagy Károly engedélyével a dunántúli területen telepednek meg s annak nyugati részén *Aváriát* alkotják. Ide szivárogoz át a Duna-Tisza közének még megmaradt avar lakossága, amely ott már nem tud megmaradni régi szolgáitól, a szlávoktól. Elhagyott szállásait a szlávok foglalják el, akik sok apró törzsre oszolva, a terület legnagyobb részét lakják. Szvatopluk épp a honfoglalás idejében akarja fölējük uralmát kiterjeszteni.

A déli-délkeleti részre az e korban erősebb bolgár fejedelemség terjeszti ki határait. Az erdőrengetegektől borított északnyugati, keleti és délkeleti magasabb hegyvidékek jóformán lakatlanok. *Igy tehát az avarok egykori államán megosztzkodnak a győztes frankok, a felszabadult szlávok és a velünk rokon bolgárok.*

Az avar uralom megszűnése nemcsak a pannóniai terület sorsára, hanem a szomszédos területekre is hatással volt. Így a Morva folyó melletti szlávok, a morvák — megszabadulva az avar uralomtól és fölhasználva a frank állam zavarait, annak felbomlása idején — önállóságra tesznek szert. Függetlenségüket megvédik a német fejedelmek későbbi támadásai ellen is, sőt Szvatopluk idején már olyan hatalmas államban élnek, hogy Arnulf császár kénytelen ellenük megnyerni a magyarok segítségét is és csak így sikerül neki azok erejét megtörni.

Mindent összegezve, az ország képe a honfoglalás alkalmával a következő : a Dunántúl északi részén, körülbelül a Balatontól északra frank őrgrofság, elég sűrű német (bajor) lakossággal (valószínűleg ennek utódai a mai *hiencek*). A Balatontól délre már szlávok vannak, a Dráva—Száva között szintén (horvátok) ; ezek elismerik a frank fennhatóságot. A Dunától keletre eső terület körülbelül a Maros vonaláig szintén szlávok által lakott, Szvatopluk flainak fennhatósága alatt. A Maros vonalától délre a már

elszlávosodásnak indult (turáni) bolgárok vannak; valamennyien keresztények (a szlávok a keleti egyházhoz tartoznak), megtelepedett életet élnek. Haladó, fejlődő kultúra azonban csak a frank örgrófság területén van; ez a legértékesebb valamennyi között.

II. AZ ÁRPÁDOK KORA.

1. A honfoglalás és a kalandozások.

A honfoglalás évét a legtöbb történetíró 896-ra teszi. A magyaroknak a mai hazába való beköltözése a vesztett bolgár háború következménye, de e föld már korábbi időből, legalább is 892 óta ismeretes a magyarok előtt. Ekkor ugyanis Arnulf szövetségében már itt harcoltak Szvatopluk ellen.

A honfoglalás eseményeit nem ismerjük pontosan. Sajnos, a későbbi időkben írt hazai krónikáink a legkevésbé hitelesek s ezért inkább az egykorú nyugati krónikákra és történetíróink következtetéseire vagyunk utalva. A nemzeti krónikák — jórésben a szó-hagyomány alapján készültek — azt mondják, hogy a magyarok mint örökséget foglalták el e földet. Első történeti feljegyzéseink — amelyek később elvesztek, de amelyekre nemzeti krónikáink sokszor hivatkoznak — II. Géza idejében, 1150 körül keletkeztek, tehát ebben az időben még általános lehetett a felfogás arra nézve, hogy e föld turáni örökség. E hit csak erősítette őseinknek e földhöz való ragaszkodását.

A honfoglalás.

A mai hazába való bejövétel a keleti szorosokon vagy az Al-Duna mentén történhetett. A terület birtokbavétele csak darabonként és 3—4 év küzdelmes munkája után történt meg. A honfoglalásra az időpont kedvező volt, mert a nagyratörő Szvatopluk halála (894) után a morva uralom megszűnőben volt. Úgy is felfoghatjuk a honfoglalást, mint az előző évek — Szvatopluk ellen indított küzdelmeinek befejezését. *Mindenesetre a morva uralom megdöntése jelenti az Alföld elfoglalását és a területnek északnyugat felől való biztonságát.*

Ezzel szemben gyéren lakott és vízben, esőben szegény terület urai lettek a magyarok. Sokkal kíváncsabb és fontosabb volt a *dunántúli rész* elfoglalása. Az vízben gazdagabb, sűrűbben lakott és kultúraltabb terület. E terület nagyobb értékét mutatja az is, hogy annak meghódítása után Árpád és 2—3 törzs ott üti fel szállását s később a királyok is itt tartják székhelyeiket.

Legkevesebb figyelmet fordítottak a honfoglalók a keleti részre. Az erdélyi hegyvidék csak később s akkor is igen gyéren népesedett

be, a Marostól délre levő síkterület pedig ekkor még alig tartozhatott magyar uralom alá. Általában véve a Tiszántúl levő terület igen lazán függött össze a nyugati résszel. Erre engednek következtetni Szent Istvánnak egy évszázad multával e területen (Gyula, Ajtony ellen) vívott harcai. — Az erdélyi területhez hasonlóan gyéren lakott a Duna-Tisza köze. — Az egész honfoglaló magyarság számát alig fél-millióra becsülik s a leigázott szláv lakosság sem igen lehetett több.

A törzsek tehát megszállják — valószínűen egyezség és kijelölés alapján — az egyes területrészeket, ezeken belül pedig az egyes nemzetségek tetszés szerint helyezkednek el. A meghódított szlávok végzik a munkát, termelik a tisztán élelemre szükséges gabonát (árpa, köles) és őrzik, terelgetik a magyarok méneseit, gulyáit.

Amint a magyarság itthon biztonságban és a terület urának érzi magát, azonnal a külfölddel érezteti hatalmát; elkezdődik a **kalandozások kora**. Az első kalandozások még Árpád életében történnek († 907-ben) s valószínű, hogy ezeknek egyelőre messzebbmenő, politikai céljai vannak. A turáni népeknek különben is szokásuk, hogy valamely terület fölötti uralmukat a szomszéd népek megfélemlítésével igyekeznek fenntartani.

A kalandozások.

Az erőskezü Arnulf császár halála után (899) hanyatlás következik Németországban s ezt a magyarok felhasználják arra, hogy a Duna mentén egész az *Enns* folyóig kiterjesszék uralmukat. Ez egyébként abban áll, hogy a területet többszöri megrohanással elpusztítják, úgyhogy a németek arról le is mondanak s a további területek védelméről a folyó nyugati partján építik fel *Ennsburg* erősségét.

Még e terület meghódítása előtt történnek az *italiai* kalandozások. Mi sem természetesebb, hogy a magyart is, mint a többi barbár népet, magához vonzotta a gazdagságáról híres Itália. Először *Berengár* ellen, később azonban már az ő szövetségében harcolnak más itáliai területek ellen.

Árpád halála után azonban a külföldi harcok tisztán rablókalandozásokká fajulnak. Valószínű, hogy a fejedelmi hatalom is hanyatlásnak indult s a későbbi fejedelmeknek (Zsolt, Fatics) nem volt az Árpádéhoz hasonló tekintélyük.

A létért való évszázados küzdelmek megszűnése s a letelepedés és a földhöz kötő foglalkozás hiánya, a fejedelmi hatalom gyöngülése, a zsákmányszerzés vágya, de nem utolsó sorban a kitörő harci vágy és a vitézi hírnévre való törekvés: ezek lesznek a kalandozások *belső* mozgató rugói. De az akkori európai viszonyok is kedveztek a kalandozásoknak. Ritkán látnak a magyarok magukkal szemben nagyobb

erőt. Még nincsenek nagy, nemzeti hadseregek, amelyek sikerrel ellenállhattak volna. Ezek a *külső* körülmények valósággal csábítóan hatnak s szintén elősegítik a kalandozásokat, illetőleg azok sikerét. Az olasz, német, francia földre tett harci kirándulások szerencsével járnak. Igaz, hogy kihívják maguk ellen nemcsak a nyugati népek félelmét, hanem gyűlöletét is; ezzel azonban nem törődnek, sőt inkább hizeleg katonai büszkeségüknek.

Vereségek.

Három évtized sikerei után az első jelentékenyebb vereség szász Henrik részéről érte a kalandozókat 924-ben. Az ekkor kötött 9 évi fegyverszünet alatt azután Henrik felkészült a döntő küzdelemre. Várak építésével és hadserege újjászervezésével megerősítette országát s akkor a fegyverszünetet és az adófizetést felmondotta a magyaroknak. Az erre támadó magyarok *Merseburgnál* nagy vereséget szenvedtek 933-ban. Ezután jóideig nem is háborgatták Németországot, hanem a Balkán-félszigetre, Konstantinápoly felé kalandoztak.

Néhány év múlva azonban a magyarok ismét nyugat felé támadtak. A német birodalomnak most erős császára volt, *I. Ottó*, aki felkészülve várta a magyarokat, akik most nem voltak elég tájékozottak a német viszonyokról. Midőn azután 955-ben Németországba törnek s annak délkeleti részét elpusztítják, *Augsburg* falai alatt, a *Lech* folyó partján döntő vereséget szenvednek. A monda szerint csak heten menekülhettek el és juthattak haza megszégyenítve, megcsónkítva, hogy elmondhassák otthon a gyászhiért.

Ezzel a nyugat felé való kalandozások véget is érnek, de még azután is néhány éven át kalandoznak Konstantinápoly felé (*Botondmonda*). A harci kedv még keresi a kielégülést, de már mind kevesebben vannak, akik harci kalandokra kaphatók. Lassanként belső átalakulás történik; a békés élet mind általánosabb lesz. Újból kifejlődik, illetőleg megerősödik az egyeduralom, amely azután a magyarságot új korszakba vezeti át.

2. Géza szereplése. Átalakulás a gazdasági, társadalmi és politikai élet terén.

A merseburgi és augsburgi vereségek forduló pontot jelölnek a nemzet életében, amely látható átalakuláson megy át. Az átalakulást azonban nem lehet 1—2 eseményhez vagy 1—2 évszámhoz kapcsolni, hanem azt fokozatosnak kell elképzelni. — Az első átalakulást a sikeres kalandozások, a későbbi és döntő átalakulást pedig a nagy vereségek okozták. A folytonos kalandozások közben megszűnik minden

fegyelem és odalesz a fejedelem vezető hatalma. A vitézi bátorság összevegyül a zsákmányolás vágyával; ez megrontja és elvadítja az erkölcsöket. A nép természetes szilajsága nemhogy csökkenne, hanem újabb és újabb tápot nyer. Nincs meg a családi élet nyugalma s az erőszakosság lesz úrrá mindenütt. A vakmerőkből és kalandra vágyókból új vezérek lesznek, ami az összetartás rovására történik. A fejedelmek — még ha látják is ezt a káros fejlődést — nem tudnak segíteni.

A viszonyok változását végül is a mindennél nagyobb úr: a kényszerűség és az idő múlása hozza meg. A nagy csatavesztések után lelohad a harci kedv és megcsappan a vállalkozók száma. Mihelyt pedig elkezdődnek a békés idők, szükségszerű a változás s amit az idő amúgy is érlelt, az most gyorsabb ütemű lesz. Először a *gazdasági életben* látszik az átalakulás. A békében otthon maradt férfinép többet törődik a gazdasággal. Az így előálló jövedelemtöbblet kezdi a földhöz kötni a lakosságot. A békésebb élet következtében belátják, hogy könnyebb a meglevő vagyont megtartani és növelni, mint harc árán újat szerezni. Így mindjobban terjed a békés hangulat.

A békéssé vált életmód azután *társadalmi átalakulással* is jár. A korábbi társadalmi szervezet jellemzően harci szervezet volt (a nemzetségi és törzsi gyűlések). A békés élet fölöslegessé teszi és megszünteti a fegyveres gyűléseket, ami a nemzetségi szervezet felbomlását vonja maga után.

Géza, Taksony fia és utóda, 972-ben kerül a fejedelmi székbe. *Géza*. Erélyes, a kiméletlenségig erőszakú ember; erélyben hozzá hasonlított felesége, az erdélyi Gyulának keresztény hitű leánya: *Sarolta*, akinek sok része volt az állami élet irányításában is. Géza helyesen ismerte fel a belső és külső helyzetét; gyorsan határozott és épp oly gyorsan cselekedett. A nemzetségi szervezet felbomlása és a békés, gazdasági élet fejlődése megadta a lehetőséget arra, hogy a népnek magához és a földhöz való kötését megkísérelje. Ez természetesen csak a törzsfői hatalom megtörése után történhetett meg. Belső kormányzásának ez a főcélja, ami ismét távolabbi és magasabb célok szolgálatában áll. Nevezetesen céltudatos és békés diplomáciai törekvései vannak, amelyeknek végén ott áll életének főcélja: az egyeduralkodó engedelmeskedő, rendhez, fegyelemhez szokott és keresztény hitre tért magyarság.

Géza első fejedelmi ténykedése a hatalmas német császárral, I. Ottóval való béke megkötése (a quedlinburgi szövetség 973). A külföldnek a magyarok iránt való ellenszenve és gyűlölete eddig félelemmel és tartózkodással párosult, de most a megerősödött Németország nagy veszélyt jelent. Az avarok sorsa fenyegette a magyarokat; a

mostani helyzet is az akkorihoz hasonlított. Miként Nagy Károly a pogány avarok megtörése után jutott hatalma tetőpontjára, sőt a frank császári trónra, úgy most Ottó is az augsburgi győzelem után sokat nyer hatalomban és tekintélyben. Úgy lép fel, mint a nyugati kereszténység védője és vezetője. Ha Ottó nem elégszik meg azzal, hogy a magyarokat német földön megverte, hanem rászánja magát arra, hogy őket saját földjükön, minden erejével megtámadja, akkor a magyarság is úgy elpusztul, mint a többi elődei e földön. Ez a belátás érlelte meg Géza elhatározását.

A hittérítés. Géza küldöttsége nemcsak békét ajánl Ottónak, hanem hittérítőket is kér tőle.

Ez mindennél jobb bizonyosága Géza békés szándékának, de egyben annak is, hogy Géza a kereszténység felvételét tisztán politikai szükségnek tekintette. Felismerte, hogy nemzetünk milyen forduló ponthoz jutott. Európában teljesen úrrá lett a kereszténység, amely már nemcsak védekezik, hanem támad. Nincs a magyarnak segítőtársa; az egyetlen nagyobb testvér-népnek, a kozárnak uralma hanyatlóban van. Nincs más segítség, mint a keresztény vallás.

A kereszténység egyébként már nem volt ismeretlen a magyarság előtt. Még Etelközben megismerkedtek azzal vagy legalább annak külsőségeivel. A honfoglalás után pedig a magyarok között is terjedt a kereszténység. A szlávok, akikkel együtt élt a magyarság, a német, francia foglyok — ha nem is hittérítést végeztek, de — terjesztették a keresztény vallás ismeretét. A görög udvarban időző követségek előkelő tagjai közül egyik-másik mint keresztény tért vissza (Böles, Gyula), sőt itthon is terjeszti a kereszténységet.

Ezzel megkezdődött hazánkban a térítés munkája, amelynek szervezését *Piligrim* passauai püspök kezdette el. E kezdet után főleg szláv térítők jöttek be *Adalbert* prágai érsek vezetésével. Az olasz hittérítők közül pedig legnevezetesebb velencei *Szent Gellért*, akinek később nagy szerepe van nálunk. — A térítők buzgósága azonban nem hozhatott gyors eredményt. A nép — amelynek eddigi vallása életviszonyaiban gyökerezett — ösztönszerűleg ragaszkodott természetimádó, ősi vallásához, évszázadokon át kifejlődött s egész életmódjával összhangban levő érzés- és gondolatvilágához. Annál kevésbé értette meg a keresztény vallás lényegét, mert a hittérítők nem tudtak beszélni a nép nyelvén. Ilyen körülmények között a megkeresztelkedés csak külsőség volt és olykor kényszerűségből történt. Az új hit nem a meggyőződésen, hanem a fejedelem akaratán, parancsán és hatalmán alapult. De nem is lehetett őszi a megtérés, midőn a fejedelemről is úgy tudták, hogy mind a két Istennek áldoz. Két világ határpontján állott a nemzet, de a választás nem lehetett nehéz.

Géza térítő munkáját minden módon akadályozni akarták a

törzsfők, akik jól látták, hogy az új vallással együtt új társadalmi és állami rend is jár. Géza azonban a törzsfőket a legnagyobb eréllyel engedelmességre kényszerítette s céltudatosan a monarchikus államforma kiépítésére törekedett. E törekvésében segítségére voltak az idegenből jött vitézek is. Géza ugyanis nem elégedett meg az I. Ottóval való kibéküléssel, hanem tartós és szoros politikai kapcsolatba akart jutni Nyugattal s ebből a célból István fia részére *Gizella* bajor hercegnő kezét nyerte meg. Ez a politikai házasság újabb záloga volt a békés szomszédságnak és a kereszténységnek; egyben kifelé emelte az Árpád-család tekintélyét. Annál nagyobb visszatetszést keltett azonban itthon, hogy az idegenből jött urak mind nagyobb szerephez jutnak a fejedelem oldalán, sőt a fejedelem ezek fegyveres segítségét a magyarság ellen használja fel. *Igy kezdődik el a sors akaratából és a földrajzi viszonyok kényszerítése alapján az évezredek német-magyar kapcsolat és ellentét.*

Géza negyedszázados (972—997) uralma alatt befejezte történelmi hivatását: kibékült, sőt kapcsolatot teremtett Nyugattal; utat nyitott a kereszténységnek és az egyeduradalomnak; utódul hagyott egy alig felserdült, nagyreményű ifjút, aki szülőitől erélyt és okosságot örökölt s aki buzgó hittel és mély meggyőződéssel fogott hozzá, hogy az atyja által elkezdett nagy munkát befejezze.

3. Szent István keresztény királysága.

a) **A kereszténység terjesztése, István küzdelmei.** Géza csak elkezdette a kereszténység terjesztését, a munka javát azonban István végezte el, akinek az volt a célja, hogy bekövetkezzék a lelki átalakulás is s ne legyen az új hit gyakorlása csak külsőség. Belső meggyőződése és apostoli buzgósága őt alkalmassá tette erre a szerepre. Egyelőre azonban nagy nehézségekkel kellett megküzdeni. Az alig 18—20 éves ifjút sokan bizalmatlanul nézték. A Géza erős keze alatt meghajolt törzsfők arra gondoltak, hogy a «gyermekkel» szemben érvényesíteni fogják hatalmukat. A törzsfők mozgalmával együttjárt a pogányság megmozdulása is. Végül arról is vannak adatok, hogy az erélyes özvegy királyné hajlandó volt egy tekintélyes és hatalmas magyar urat a trónra segíteni, hogy mellette ő is a trónon maradhasson (Budai krónika adata). Ez az ellenjelölt *Kupa*, somogyi törzsfő volt, akivel Fölkelések. Istvánnak mindjárt fejedelemsége elején össze kellett mérni fegyverét. E küzdelemben sok mindennek kellett eldőlni. Ettől függött, hogy megtörténik-e a monarchikus átalakulás, megmarad-e a kereszténység

és hogy megmarad-e István a trónon? István főleg az idegen lovagok segítségével győzött; ezzel kiállotta a próbát és bebizonyította uralomra termettségét. Az ifjú fejedelem erélye, de még inkább Kupa kegyetlen megbüntetése megszilárdította István uralmát s megrémítette a pogányságot, de csak a dunántúli területen.

A nyugati résszel amúgy is lazán összefüggő tiszántúli területtel is nemsokára éreztetni kellett az uralkodói hatalom súlyát. A keleti részen meglehetősen bizonytalan viszonyok voltak. Dacára annak, hogy az ifjabb Gyula keresztény családból származott, mégis úgy látszik, hogy az ő oltalma alatt ott még leginkább tartotta magát a pogányság. Gyula ugyanis szerette volna továbbra is fenntartani régi, törzsfői hatalmát s ebből a célból szívesen igénybe vette az uralkodóval szemben ellenzéki magatartású pogányság támogatását. Az államforma és a vallás kérdése ugyanis egymástól elválaszthatatlan kapcsolatban volt.

István Gyulát is leveri, de vele szemben engedékenyebb volt, mint Kupával szemben. Most már a keleti részen is biztosítva van hatalma. De úgy látszik, még mindig van egy területrészt, amely más urat ismer; ez a *Máros-Kőrös vidéke* s az attól délre eső terület, amelyen *Ajtony* parancsol. Az is lehet, hogy itt a görög kereszténység volt elterjedve s hogy e terület a Balkánnal volt szorosabb kapcsolatban (mint ahogy az északnyugati terület pl. *Boleszló* lengyel herceg uralma alatt állott). Ajtony leverése is sikerült s most már nincs belső ellenség, aki dacolni merne Istvánnal.

E küzdelmekben szilárdul meg az egyeduralom és törik meg a pogányság ellenálló ereje. Ezzel egyidejűleg történik az egyház megszervezése s ezáltal az új hitélet biztosítása. István az esztergomi és kalocsai érsekséget alapítja és több püspökséget szervez (Veszprém, Pécs, Eger, Bihar, Bács, Csanád). Ellátja azokat dúsan javadalmakkal, nagy földbirtokokkal és szolganéppel. A főpapok személyét nagy gondnal válogatja össze, hogy hivatásuknak minél jobban megfeleljenek. Vannak köztük, akik már magyarul is tudnak, pl. az érdemes Gellért püspök és nyolc szerzetes társa, sőt vannak már magyar születésű papok is. Így lassanként közvetlenebbé és hatályosabbá lesz a papság és a nép között való érintkezés.

b) **A királyság megalapítása és az államszervezés.** Kupa leverése s a nyugati püspökségek megszervezése után történik a királyság megalapítása. István hatalma az országban teljes volt, de szükségesnek látszott, hogy ezt a külföldön is elismerjék. Meg kellett szerezni a királyi hatalom jelvényét: a koronát. A kor szokása szerint Európa

valamelyik vezér-uralkodójától kellett kérni: a pápától vagy a német császártól. István államvezetői bölcseségéről tanuskodik, hogy nem a német császárhoz, hanem a pápához fordult. Helyesen ismerte fel a pápai hatalom elsőségét, másrészt a veszélyt, amit a német császár — hűbérurassági címen történő — esetleges beavatkozása jelentene.

II. *Sylvester* pápa, aki egyébként politikai ellenfele volt a német császárnak (III. Ottónak), örömmel fogadta István követét, *Asztrik* apátot. Nemcsak a koronát adta meg, hanem az apostoli címet is. Így azután a püspökök kinevezése, az egyház szervezésével együtt a király joga volt. István eddigi egyházszerkezési munkáját és a püspöki kinevezéseket a pápa jóváhagyta.

Asztrik sikeres küldetése után, 1001 aug. 15-én István magát megkoronáztatta és ezzel a monarchia kifejlődése formailag is befejezést nyert. Az ország kormányzati szervezését megelőzte az egyház szervezése, ami mutatja azt, hogy az új egyeduralom s az egész új rend a kereszténységen alapszik. István az egyházfőknek a kormányzásban is nagy szerepet juttat.

A koronázás.

Amint Szent István a legfőbb munkát: a hittérítést és az egyház szervezését befejezte, azonnal az ország kormányzásának megszervezéséhez fogott. Intézkedései legnagyobb részben nyugati, frank mintára történtek. Mindenekelőtt legfontosabb a *királyi hatalom* kifejlesztése és biztosítása. Azok a sikeres küzdelmek, amelyeket a király uralkodása első éveiben megvív, korlátlan hatalmat biztosítanak neki.

Az ország belső be-
rendezése.

A *királyi udvarban* — amely többnyire Székesfehérvárott tartozik — néhány főtisztviselő van s ezek mellett nagyszámú személyzet: az úgynevezett királyi szolgáló népek, akik ellátják az udvar mindenféle szükségletét. Az udvar élén áll a *nádor-ispán* (palatinus), aki általában segítőtársa a királynak az uralkodás munkájában. Minthogy e munkának jórészt az igazságszolgáltatás teszi, a nádori méltóság a legfelsőbb országos bírói hatalommá alakul. Míg egyrészt a nádor az udvartól távollevő királyt helyettesíti, másrészt az udvaron kívüli igazságszolgáltatás alkalmával a nádor, mint a király személyének helyettesítője, a legfőbb bírói hatalmat gyakorolja. Emellett a királyi udvarban még egy — az előbbi mintegy helyettesítő — igazságszolgáltató hatalom van: ez az *udvarbíró*. Az udvar pénzügyeit a kincstartó vagy *tárnokmester* vezeti, míg az írásos teendőket a *notárius* látja el.

A királyi
udvar.

Midőn a király rendeleteket vagyis törvényeket akar kiadni, maga köré hívja a *királyi tanácsot*, amelynek az udvari főtisztviselőkön kívül rendszerint tagjai a főpapok, a vármegyei ispánok s azok az elő-

kelők (seniorok, hospesek), akiket a király alkalmakként meghív. A király meghallgatja e tanács véleményét, de nem tartozik azt követni.

A törvény-
napok.

A királyi tanácsban hozott törvényeket a király székesfehérvári udvarában, a koronázás évfordulóján hirdeti ki. Ugyanekkor az ország szabad lakossága személyesen a királyhoz fordulhat peres ügyeiben. Úgy látszik, hogy itt és ilyenkor történt meg a fellebbezések elintézése. Ez a székesfehérvári törvéynap tehát nem törvényhozó, hanem törvénykezési, igazságszolgáltatási nap volt s egyben nagy nemzeti ünnep, amidőn a szabad magyar lakosság ezrei vonultak fel a királyi udvarba.

A központi kormányzat megalakítása után a legsürgősebb munkák közé tartozott a *népesség letelepítése és helyhez kötése*. A nép legnagyobb része ugyanis még teljesen nomadizáló életet élt. Ennek azzal is véget akart vetni Szent István, hogy kijelölte a községek és magánosok (vendégek, egyházak) birtokát oly módon, hogy a nem művelt területeket állami, illetőleg királyi tulajdonba vette. Az ország területe ilyenformán állami (kincstári v. királyi) és magánbirtokokra oszlik; a *törzsi közösség* tehát — amely már Géza korában bomladozni kezdett — megszűnik, de fennmarad annak, mintegy kisebbsített formája: a *faluközösség*.

A megye.

A nagy kiterjedésű állami birtokok: *királyi jószágok* minél jobb jövedelmeztesítéséről kellett gondoskodni, mert e birtokok hozadéka tette a király és állam legfőbb jövedelmét. Indokolt az a feltevés, hogy István király legfőként e célból létesítette a vármegye-rendszert. A királyi jószágokat ugyanis egy-egy vár körül csoportosították s az egy várhoz tartozó területet *vármegyének* nevezték. A vármegyék élén a *comes* állott, akit szláv szóval *ispánnak* (zsupán) neveztek. Az ispán legfőbb kötelessége volt a királyi v. várjószágok hasznosításáról való gondoskodás. Ebből a célból az ispán *szolgáló népeket* telepít a várba vagy a vár köré. Ezek ott különböző szolgálatokat teljesítenek s jutalmul valamennyien földet kapnak a várjószág területéből. E királyi szolgáló népek a következők voltak: 1. A személyükre szabad *várjobbágyok* (a király jobbágysai), akik katonai szolgálatra vállalkoztak s így ezek alkották — a várispánok vezetése alatt — az állandó, királyi hadsereg csapatait. Egyesek közülük — az ispán megbízásából — alsóbb, megyei tisztségeket is viseltek. 2. Szintén a várban tartózkodtak a királyi *udvarnokok*, akik kézművesi vagy belső cselédi szolgálatokat láttak el. Ők voltak az első hivatásos mesteremberek (iparosok). 3. A vár körül voltak letelepítve az ú. n. *várnépek*, *földművelők*, akik a

várjóságok területét mívelték. Valamennyiük fölött az ispán, illetőleg helyettese : az alispán ítélkezett.

A szolgáló népeknek ilyen csoportjai nemcsak a királyi, hanem az egyházi és magán (nagy) birtokokon is megvoltak. A királyi udvarban a nádor és helyettese, a várbirtokokon a várispán, a nagybirtokokon a földesúri hatóság bíraskodott.

Az említett szolgáló népek után következtek a *rabszolgák*. Mint-hogy a rabszolgaság a keresztény felfogással ellenkezett, Szent István saját rabszolgáinak nagy részét fel is szabadította, törvénye azonban kimondta, hogy a földesurak csak a király tudtával és beleegyezésével szabadíthatják fel rabszolgáikat. A rabszolgaság azután fokenként szűnik meg körülbelül a XIII. század folyamán.

A várjóságokon kívül a községi és magánbirtokok is az egyes vármegyék területébe voltak kapcsolva s így e rendszer nemcsak gazdasági, hanem közigazgatási célt is szolgált. A várispán feladata kezdetben a királyi jóságok kezelése volt, később azonban az ispán a megye lakossága egy részének vezére, bírása általában az egész megye közigazgatási feje. Fizetsége — elég sokoldalú és nehéz munkájáért — a királyi jóságok hozadékának egyharmada. Tudtunk szerint e korban 45 megye volt.

Az így megszervezett és a monarchikus kormányzásra berendezett országban a király és királyi tanács akarata szigorú *törvények* által érvényesült. Természetesen a törvények főként az *új rendet* védtek, amelynek két főpillére : a *kereszténység* és a *letelepedéssel járó magánbirtok*, illetőleg magántulajdon. Védni kell a békés életet, tehát a személy- és vagyonbiztonságot.

Minden 10 községnek templomot kell építeni, annak közelében kell lakni, vásár- és ünnepnapon istentiszteletre kell menni, ott csendben lenni, a papnak tizedet fizetni, vasárnap munkaszünetet tartani stb. Szigorúan büntették a verekedőt, a gyilkost, aki azonban a vérdíj lefizetésével megmenekülhetett. A tolvaj még szigorúbb büntetést kapott : szabad ember szolgáskorba került, második esetben orr-, fül-csonkítással, harmadszor halállal büntették. Legszigorúbban — halállal — bünhődik a felségsértő és hazaáruló. Így védik a törvények az új vallást, a királyt, az államot, a személy- és vagyonbiztonságot.

Szent István államalapító munkájához tartozik még országa területének idegenek ellen való megvédeése. Keleten a bessenyőket (saját területükön) veri meg, nyugaton II. Konrád német császár támadásait veri vissza s az ország határát a Fischáig, Morváig tolja ki. Legjelentősebb valamennyi között Boleszláv Henrik lengyel herceg

Külső
háborúk.

ellen való háborúja, amelynek során az északnyugati Felvidéket elfoglalja s így az ország határát észak felé is terjeszti.

E háborúk után, a vármegyerendszer és az egyházmegyék megalkotása és a törvények kibocsátása által a királysági állam léte biztosítva volt. Szent István azonban aggodalommal gondolt a jövőre; féltette alkotását. Tudta, hogy ha a kereszténység — mint az egész új rend alapja — megdőlné, akkor elpusztul az állam is. Ezért fiát, Szent Imrét a legnagyobb gondnal és erősen vallásos szellemben neveltette, tanácsaival, intelmeivel ellátta. Atyja végtelen fájdalmára azonban Imre herceg még 1031-ben elhalt s azóta a trónörökösödés kérdése István királynak súlyos gondokat okozott.

Az utód-
kérdés.

Felütötték fejüket a pártviszályok s támadások érték az öreg királyt, aki nem akarta trónra segíteni az Árpád-ház egyik tagját sem. Legközelebbi rokon Géza testvérének fia: *Vasul* volt s ennek három fia: *Endre*, *Béla* és *Levente*. Mivel Vasul a pogánysághoz szíttott, ezért Szent István úgy akarta megakadályozni annak trónra jutását, hogy bebörtönöztette, majd megvakíttatta; a hercegek pedig ijedten elmenekültek. Így éppen kapóra jött *Urseolo Péternek* (István király hugának fia) az udvarban való megjelenése. A bátor megjelenésű ember megnyerte a király s Gizella királyné tetszését; ő lett a testőrség kapitánya és őt szánta Szent István utódának, ami nagy visszatetszést keltett az országban.

Szent
István
jelentő-
sége.

Talán ennek tudható be a király ellen intézett merénylet is, ami lelkileg is teljesen megtörte az érdemes, öreg uralkodót, aki megmutatta nemzetének a haladás útját. Alkalmazkodás Nyugathoz, ahol már kialakult az európai műveltség; emellett megvédelmezése a nemzeti önállóságnak; békés együttélés az idegenekkel; legfőként azonban a kereszténység megtartása, mint a tartós állami élet legbiztosabb alapja, mint a legnagyobb összetartó erő. István királyt — akinek kortársai jóstehetséget tulajdonítottak — utolsó óráiban is ez a gondolat foglalkoztatta, midőn Mária oltalmába ajánlotta az új országot és annak népét. A keresztény hit melegével eltelt lelke vajjon sejtette-e, hogy a magyarság azután is annyi harcot fog vívni a kereszténység ellenségei ellen? Az ellenségek máris ott voltak a meghasonlott magyarság soraiban. Nyugat és Kelet ott volt a lelkekben, ott érintkezett és küzdött egymással, mint ahogy a magyar föld Nyugat és Kelet érintkezési pontján fekszik s ez okból színtere az ellentétes természeti viszonyoknak.

Szent István koronázásának 37. évfordulóján, Esztergomban halt el.

4. Szent István utódai. Küzdelem a német császárokkal.

Szent István halála után Péter (1038—41, 1044—46) került a Péter elsőször. trónra. Látta a nemzet neheztelését, de nemhogy a megértést kereste volna, hanem idegen (német, olasz) környezetével még inkább maga ellen ingerelte a magyarokat. Így az ellentét mind jobban kiélesedett; a pogány-párt szervezkedett és forradalomra készült. A lázadás ellen Péternek menekülnie kellett és ő III. Henrik német császárhoz menekült s a kereszténység és a nyugati civilizáció nevében kérte annak segítségét azzal, hogy ha trónjára visszasegíti, leteszi neki a hűbéresküt.

Péter elmenekülése után a pogány-párt Szent István sógorát: *Aba Sámuel* (1041—1044) emelte a trónra. Ellene most a keresztény *Aba Sámuel*. párt szervezkedett, majd — e mozgalom kegyetlen elfojtása után — a vezető emberek Péter után, III. Henrikhez mentek. *Aba Sámuel* nem tanúsított elég erélyt Henrik ismételt betörései alkalmával s Henrikkel területátengedés árán megbékült. Ez még inkább növelte vele szemben az elégedetlenséget, amelynek fészke a csanádi püspökség területe volt (talán Gellért püspök vezetésével?). Midőn azután Henrik harmadszor is betört, *Aba Ménfőnél* csatát veszített és maga is elesett. Így Péter ismét visszakerült a trónra Henrik oltalma alatt, akinek hálából hűbéresküt is tett.

Péter hűbéresküje még jobban felháborította a nemzetet s Péter ellene újabb forradalom támadt, amely ellen Péter tehetetlen volt *másodszor*. (és a lázadók fogságába esett). Nagy zavar tört ki az országban, amely a pogánysáért lelkesedőket annyira felbátorította, hogy azok a régi rend visszaállítását kívánták; minden bajt, ami István király halála óta érte az országot, a kereszténységnek tulajdonítottak. Midőn visszahívták a hercegeket (akik Lengyel-, Cseh- és Oroszországban tartózkodtak), sokan azt hitték, hogy ismét visszaáll a pogány fejedelemség. Az a csapat, amely *Vatha* vezetése alatt Endre elé ment, nyíltan ezt követelte Endrétől, akinek — nem lévén a helyzettel elég tájékozott — kitérő válasza újabb tápot adott a pusztító pogányságnak. Sok templomot, egyházi birtokot feldúltak. Sok mással együtt ekkor lelte vértanúhalálát Szent Gellért is. Midőn *Endre* (1046—1060) bejött és meg- *I. Endre*. győződött arról, hogy a pogány lázadók a nemzetnek csak kis töredékét teszik, a lázadást szigorúan elfojtotta s a felfordulásból gyorsan rendet teremtett.

De számolni kellett Henrik császár támadásával, mert ő hűbérúri jogait Endrével szemben is érvényesíteni akarta. Endre nem érezte

magát elég erősnek s ezért behívta öccsét, Bélát, akinek a hercegi méltóságot és az ország keleti harmadát ígérte, utódlási joggal, ha a császár támadása ellen megvédelmezi. Béla herceg kitűnő hadvezetéssel vissza is verte Henriknek szárazföldön és vízen (*Zothmund*) intézett támadásait, úgy hogy Henrik — a pápa közvetítésével — kénytelen volt békét kötni és hűbérúri jogairól lemondani.

A Henrik ellen vívott küzdelmekben Béla herceg nemzeti hőssé lett, ami bizonyára féltékenységet ébresztett Endre szívében. Midőn aztán Endrének fia született (*Salamon*), akkor elkerülhetetlenné lett a szakítás a testvérek között. Béla ugyanis az Endrével kötött egyezség alapján számított a trónra, amely a régi magyar (illetőleg török) elfogás szerint amúgy is a testvért és nem a fiút illette. Endre látta, hogy a nemzet hangulata Béla mellett van s ezért már jóelőre segítség-ről gondoskodott s a kis Salamont eljegyezte Henrik leányával. Ez azonban szerencsétlen lépés volt, amely mindenkit eltávolított Endrétől, úgy hogy midőn a *várkonyi* jelenet után kenyértörésre került a sor, Béla könnyűszerrel diadalmaskodott. (Endre a csatában halálát lelte).

I. Béla.

A német párttal szemben tehát megint a nemzeti párt győzedelmeskedett, ami még egyszer alkalmat adott a pogányság feltámadására. Béla (1060—1063) a lázadást leverte és éppen a IV. Henrik elleni védő háborúra készülődött, amidőn váratlanul, szerencsétlenül elhalt. Az ország igaz szívvel gyászolta Bélát, aki rövid uralkodása alatt is sok helyes intézkedést tett. Jó pénzt veretett, meghonosította a bizánci aranyat, megakadályozta a kereskedők uzsoráját, szabályozta a mértékeket, a vásárokat vasárnapról szombatra tette át. Alatta az ország gazdaságilag virágzott.

Salamon.

Béla halála után *Salamon* (1063—1074) — sógorának, IV. Henriknek segítségével — könnyű szerrel foglalta el a trónt. Béla fiai: Géza, László és Lambert nem akarták folytatni a testvérvizsályt s ezért — a hercegségi terület átvétele után — lemondottak trónigényükről. A király és a hercegek között szükség is volt az egyetértésre, mert kelet felől a bessenyők és kúnok betörései ellen kellett védekezni. A magyarok hajdani hatalmas ellensége, a bessenyő nép már elvesztette régi hatalmát s területét kénytelen volt átengedni az erősebb kúnoknak; egy részük pedig bekérezkedett hazánkba s itt letelepedve, jó katonaaanyagot szolgáltatott királyainknak. A kúnok — mintegy a bessenyők nyomában — többször betörték a keleti határokon s támadásaik miatt nem volt biztos Erdély birtoklása. Ezért Salamon a hercegek segítségére jön s több ütközetben leverí a kúnokat (Cser-

halom, 1071). E küzdelmekben tűnik ki és szerez népszerűséget a vitézül harcoló Salamon mellett a pompás ifjúvá serdült László herceg.

E küzdelmek összehozták a királyt és a hercegeket, de a konkolyhíntők őket elválasztani igyekeztek (*Vid.*). Egyébként nem volt nehéz dolog Salamont a hercegek ellen tüzelni, mert amúgy is féltékeny volt hadi sikereikre és népszerűségükre. Különösen azóta volt köztük nagy az ellentét, amióta a görögöktől elfoglalt Nándorfehérvár védőserege nem Salamonnak, hanem az emberségesebbnek ismert Gézának hódolt meg. (Nándorfehérvár elfoglalására az adott alkalmat, hogy a hanyatló görög császárság, csak hogy meneküljön a kúnok-bessenyők támadásaitól, azoknak szabad utat engedett Magyarország déli határai felé. Ekkor fordult először a Balkán felé a magyar politika azzal a megfontolással, hogy a magyar Alföld védelme céljából az ország határát délebbre tolja). A feszültség immár akkora volt a király és a hercegek között, hogy egymás ellen hadakat gyűjtöttek. Salamon *Mogyoród* mellett elvesztette a döntő csatát (1074) és visszavonult az ország nyugati szélére, Pozsony és Mosony vidékére, amelyet Géza nem tudott tőle elfoglalni.

A hatalom Géza (1074—1077) kezébe jutott, de a helyzet nagyon I. Géza. zavaros volt. Salamon volt az ország koronás, törvényes királya, viszont a tényleges királyi hatalmat Géza birtokolta. Ellenkirályoknak is tekinthetjük őket. Mindketten a pápához fordultak támogatásért, de midőn *VII. Gergely* mindkettőjüknek kitérő választ adott s elárulta azt a szándékát, hogy hazánkat hűbérúri hatalma alá szeretné vonni, akkor Géza a vele egyébként is jó viszonyban levő görög császárhoz, *Dukász Mihályhoz* fordult és tőle kérte elismertetését. (Ez is mutatja, hogy még mindig mekkora tekintélye van a görög császárságnak.) A görög császár elismerte Gézát a magyar trónon és koronát is küldött neki (a mai korona alsó részét), de Géza még ezután is hajlandó volt a Salamonnal való egyezkedésre, de az alkudozások közben 1077-ben meghalt. Nagy kár volt a nemzetre nézve, hogy ez az igazságszerető, jóindulatú uralkodó nem békés, nyugodt időkben fejthette ki képességeit az ország javára.

5. Az új rend megszilárdulása. László és Kálmán bel- és külpolitikája.

Géza halála után a nemzet hallani sem akart Salamon visszatéréséről és az ünnepeelt hős herceget, *Lászlót* (1077—1095) választotta királyává. Az ő kedvéért mellőzték Géza fiait: Kálmánt és Álmost. Szent Lászlót harci sikereivel szerzett népszerűsége emelte a trónra,

I. Sz. László
és Kálmán.

de ő nemcsak a harcmezőn, hanem a békés kormányzás és a diplomácia terén is elsőrangúan megállotta helyét.

Uralkodását erély és okosság egyformán jellemzik; így az hasonlónak lesz Szent István uralkodásához, amelynek mintegy folytatásaként tűnik fel. *Amin Szent István oly nagy buzgalommal és erővel dolgozott, azt a munkát László fejezte be: a kereszténység megszilárdítása László uralkodásának legnagyobb eredménye. Az ország függetlenségének megvédelmezése, területének növelése, okos külpolitika s főként a belső rend erélyes fenntartása szigorú törvényekkel: ezek László érdemei.* Szent László uralkodásával szerves összefüggésben van s attól el nem választható Kálmán uralkodása, amelynek főeseményei (hódítások, törvényei) szükségszerű folyományai László uralkodásának.

A pápához
való
viszony
és egyházi
intézkedések.

Szent László uralkodása elején VII. Gergely volt a pápa, aki az investitúra kérdésében IV. Henrikkel szemben is érvényesítette akaratát s aki hatalmi befolyást akart érvényesíteni Magyarország felett is és Lászlót hódolatra hívta fel. Szent László azonban nem vetette magát alá a pápa akaratának, mert az ország teljes függetlenségét erről az oldalról is biztosítani akarta. Ezért egyházi ügyekben is — az apostoli jog alapján s a magyar érdekekre való tekintettel — önállóan intézkedett. Nevezetesen maga gyakorolta az investitúra-jogot (a zágrábi és váradi püspökségek létesítése, az erdélyi egyház ügyeinek rendezése) és a pápának a coelibátusra vonatkozó rendeletét sem hajtotta végre, hanem megengedte, hogy a papok hajadont feleségül vehessenek és a nős magyar papok állásukban maradhassanak. Erélyes magatartásával nagy szolgálatot tett az országnak, amely meglelégedéssel látta a király erélyes és hazafias magatartását. *Többet használt ezzel Szent László a kereszténységnek, mint elődei egy-egy pogány lázadás elfojtásával. Ugyanis épp László magatartásából győződött meg a nemzet arról, hogy a kereszténység és a nemzeti érdek egymással nem ellentétesek.*

Míg László kifelé megvédi a magyar apostoli király függetlenségét, egyben jó kereszténynek is bizonyul egyéb egyházi intézkedéseivel. Így például — okulva a mult pogány lázadásain — védelmébe veszi az egyházi vagyont mindazidegenekkel, mind a papokkal szemben. Újraépítteti a lázadások alatt elpusztult templomokat. Visszaköltözteti azokat a községet, amelyek eltávolodtak a templomtól (a nomádizáló életmód bizonyítéka), betiltotta a pogány istentiszteleteket, a keresztény vallásúakat védelmébe vette az izmaeliták és izraelitákkal szemben stb. Az ő idejében történt István király szentté avatása. László rendezte az erdélyi terület és a gyulafehérvári püspökség egyházi ügyeit is.

Egyházi ügyekben Kálmán is eleinte László nyomán haladt, később azonban meghajolt a pápai akarat előtt, lemondott az investitúra-jogról és végrehajtotta a coelibátusra vonatkozó rendeletet. Egyéb intézkedései (pl. az igazságszolgáltatás terén a papságnak juttatott vezető szerep) és külpolitikája is azt mutatják, hogy a belső kormányzásban a papság tudására és tekintélyére, a külpolitikában pedig a pápasággal való jó viszonyra támaszkodott.

László és Kálmán uralkodásának egyik legfontosabb eseménye és eredménye törvényhozásuk, amelyben mindkettőjük jelleme és egyénisége megnyilatkozik. Egyben azonban koruk képét is megmutatják törvényeik, amelyek Lászlónak kemény, katonás, magyar jellemét, Kálmánnak korát meghaladó műveltségét, felvilágosodottságát, széles látókörét tükrözik.

László és
Kálmán
törvényei.

Szent László világi törvényeiben (két törvénykönyv maradt reánk) szigorúan bünteti a tolvajokat, különösen azokat, akik állatot, marhát lopnak. Hiszen a vagyon (és az értékmérő) a «jószág», a marha. A büntetésen kívül a kár tizenkétszeresét kellett megtéríteni; ha pedig valaki két marhánál (10 pénz értékénél) többet lopott, akkor halállal lakolt. Amely községben gyakoriak voltak a lopások és a tetteseket nem tudták megtalálni, ott minden tizedik ember istenítélet elé került. Ez tűz-, víz (hideg, meleg víz-) próbából és perdöntő párbajból állott. Ha a próba a vádlottra rosszul ütött ki, akkor illetékes bírósága elítélte. Mivel azonban a lopott jószágot sokan külföldre csempészték, ezért László kiviteli tilalmat léptetett életbe, illetőleg a kivített engedélyhez kötötte. A lopott árúnak a belső piacon való értékesítését pedig úgy akadályozta meg, hogy szigorúan körülírta az adásvétel módozatait. Adni-venni csak vásáron, a bíró, a vámszedő és tanúk jelenlétében lehetett. Ha még így is megkísérelték a lopott jószág értékesítését, az eladó, a vevő és a tanú egyformán halállal bünhődött.

Részben gazdasági vonatkozású László azon törvénye is, amelylyel megtiltja, hogy a kereskedelemmel foglalkozó izmaeliták és izraeliták keresztény nőt feleségül vehessenek és keresztény szolgát tartassanak; sőt letelepedésük is akadályozva van. Úgy látszik, hogy e törvényben is a (keresztény) lakosság ellenszenve nyilatkozik meg az idegen (vallású) kereskedők ellen.

A Lászlóénál sokkal jelentősebb Kálmán törvényhozása. Tanultsága, széles látóköre itt érvényesülési teret talált. Kálmán törvényei azonban enyhébbek és egész más szellem lengi át azokat. Változás áll be az igazságszolgáltatás módjában is. Most már a tanúzás és az eskü dönti el a pert s istenítéletre csak akkor kerül a sor, ha a

tanúvallomások alapján nem lehet kideríteni az igazságot. Egyébként is korlátozva van az istenítéletek tartása, mert azok csak püspöki vagy káptalani székhelyeken történhetnek.

Kálmán elválasztotta egymástól az egyházi és világi törvénykezést és ebben nagyobb szerepet juttatott az egyháznak. Mivel ugyanis ő maga személyesen nem ítélkezhetett mindenki fölött, azért a püspöki székhelyeken évenként kétszer zsinatot tartatott, amelyeken az ispánok és más méltóságok is megjelentek és e zsinati törvényszékek ítélkeztek a tisztviselőknek, a papoknak, az előkelőbbeknek egymás között folyó pereiben. E törvényszékek mintegy fellebbezési fórumoknak mutatkoznak.

Egyébként Kálmán személyes jelenlétével is javítani akarta az igazságszolgáltatást s megengedte az igazságtalan ispán vagy bíró ellen a nádorhoz való felebbezést. Kálmán részben megreformálta László törvényeit, részben újakat bocsájt ki. Így pl. enyhíti a lopásra kirótt szigorú büntetéseket, megszünteti a boszorkánypöröket, a falu megtizedelését, feloldja az állatkiviteli tilalmat. Megszünteti Lászlónak az izmaeliták- és izraelitákra vonatkozó intézkedését, sőt az előbbieket kényszeríti a keresztény nőkkel való házasságra és a keresztények közé való telepedésre. Így elősegítette ezeknek a magyarságba való beolvadását.

A kereskedelem érdekében gondoskodott a közlekedés könnyítéséről és az utazó kereskedő ellátásáról, de a vásáron a kereskedőtől kétszerannyi vámot követelt, mint a termelőtől. Szabályozta Kálmán a birtokviszonyokat is és e téren a hűbériség csiráival találkozunk. Így a Szent Istvántól nyert birtokokat bármely utód szabadon örökölhette, de a későbbi *adománybirtokokat* csak a fiú vagy a fítestvér. Ilyennek nemlétében pedig a birtok visszaszállt a királyra, mint aki a föld eredeti tulajdonosa. A nagyobb birtokok tulajdonosát, valamint az ispánt is arra kötelezte, hogy saját költségükön katonát állítsanak. Épp így katonáskodásra vagy adófizetésre kötelezte a várjóságokon letelepedő idegeneket is. Így növelte az állam vagyonát, a király hatalmát, a hadsereget. *Ennél sokoldalúbb és eredményesebb törvényhozással az egész Árpád-koron át egy uralkodónál sem találkozunk.*

László és
Kálmán
kül-
politikája;
háborúi.

A jó kormányzás által erőssé lett állam uralkodói hódító politikára is gondolhattak annál inkább, mert ennek a körülmények is kedveztek. Szent László húga, Ilona, *Zvoimir* horvát király felesége volt. Midőn *Zvoimir* halála után Horvátországban zavarok törnek ki, László húgának segítségére siet s felhasználja az alkalmat uralmának Horvátország fölé való kiterjesztésére. Az új területre kiterjeszti a

magyar törvények hatályát, megalapítja a zágrábi püspökséget. Innen a kúnok betöréseinek visszaverésére siet, azokat könnyű szerrel leveri s a meghódolókat az Alföldön letelepíti. A kelet felől jövő esetleges későbbi támadások visszaverésére a keleti határ közelében a székelvényeket helyezi el. Egyébként nagy gondja Lászlónak a hadsereg fejlesztése és rendben tartása. Ebből a célból minden év aug. 15-én összeírják a katonaköteleseket. Az összeírás tizedenként és századonként történik, ami azt mutatja, hogy még sok helyen megvannak a régi (törzsi) társadalmi szervezet keretei.

László külpolitikai sikerét mutatja az is, hogy Piroska leányát *Kommenos Elek* görög császár fia, János, veszi feleségül.

Kálmán még nagyobbarányú, sikeres külpolitikát folytat. Mindjárt uralkodása elején alkalmat nyílik *Dalmácia* meghódítására. László halála után ugyanis a horvátok el akarnak szakadni a magyar uralomtól, de Kálmán a lázadást leveri s az önálló horvát királyságot megszünteti. (1097). Ez a hadjárat adott alkalmat *Dalmácia* megszerzésére. *Dalmácia* városai (korábban a görögök, majd a horvátok, most pedig *Velence* uralma alatt állottak, de egyik uralom sem volt nekik megfelelő. Különösen terhes volt a műveletlenebb horvátok garázdálkodása, viszont *Velence* uralma azért volt kedvezőtlen, mert gazdaságilag megbénította a szintén kereskedő dalmát városokat. Ezért) szívesen fogadták a tengerparton előhaladó Kálmánt s előtte önként megnyitották kapuikat. Ezáltal hűbéres viszony jött létre hazánk és *Dalmácia* között, amely mintegy a magyar király védnöksége alá helyezkedett. Habár a dalmáciai tengerpart birtoklása nagy hasznot jelentett, de emiatt állandóan feszültség volt Magyarország és *Velence* között, amely nehezen tudta nélkülözni a Karszt hajóépítő fáját. *Velence* bosszúra is készült, de Kálmán nőül vette a velenceiekkel ellenséges lábon álló *I. Roger* szicíliai király leányát, *Buzillát* s így a norman-szövetséggel *Velencét* féken tartotta.

Míg Kálmán jelentékeny sikert ért el délen, annál sikertelenebb volt északi politikája. Második házasságát orosz nővel kötötte, ezáltal Oroszországhoz akart közeledni. *III. Boleszló* lengyel fejedelemmel szövetséget tartott fenn és a *halicsi* trónviszályokat e terület megszerzésére akarta felhasználni. Törekvései azonban állandó sikert nem hozhattak, mert itt az emberinél nagyobb erő: a természet állott útjában a terjeszkedésnek.

László és Kálmán egyébként szerencsés uralkodása sem volt Trónviszályok. mentes a testvérviszálykodástól. Lászlónak a nyugtalan *Salamonnal* gyűlt meg a baja, aki előbb a német császár (*IV. Henrik*) segítségével

akart trónra jutni, később pedig nem átalotta e célból még a kúnok segítségét is igénybe venni. Köztük is lelte halálát. Kálmánt Álmos öccsének fondorkodása keserítette. Hiába bocsátott meg neki ismételtén; előbb megtette Horvátország kormányzójának, később a hercegségi területet adta át neki. De Álmos sohasem tudta megbocsátani, hogy nem ő lett a király (László ugyanis őt szánta utódának). Különösen azóta volt nagy az ellentét közöttük, amikor Kálmánnak fia született. A gyermeke sorsáért aggódó és betegeskedő öreg király végül is megvakíttatta Álmost és annak fiát, Bélát. Egyéb súlyos családi gondok is bántották a királyt. Második feleségét, *Eufémiát*, el kellett taszítani magától, és az elválás után született *Boricsot* ki kellett tagadni, ami újabb bajok forrása lett.

Aggodalmaktól gyötörve, népszerűtlenül éli Kálmán utolsó napjait. Nem is tudta sohasem megszerezni népe vonzódását. Annál népszerűbb volt Szent László, akinek alakja köré hősi és egyházi mondák fűződtek. Ő volt a magyar ideál: a nemzet első katonája, dala alak, egy fejjel magasabb, mint a többiek; ő az, akinek bárdja nyomán meghasad a szikla, aki utána ront a leányt rabló kúnnak. A magyar még szívvel-lélekkel katoná volt, a katonai és lovagi erényeket mindennél többre tartotta.

3. Belső és külső küzdelmek; a görög befolyás. Gazdasági és művelődési előhaladás III. Béla alatt.

Kálmán eredményes uralkodása után hanyatlás következik. Olyan korszakba jutunk, amely tele van belső és külső harcokkal, viszálykodással, ami ismét alkalmat ad az idegen beavatkozásra. Kálmán — atyai szeretetétől indítva — foltot ejtett nevén, csak II. István. hogy fiának biztosítsa a trónt. De II. István (1116—1131) nem volt atyjához méltó uralkodó. Kaland- és harevagyó ember volt. Ha elragadta az indulat: igazságtalan és kegyetlen. Uralkodása tele van céltalan és eredménytelen háborúkkal. Először Velencével került összeütközésbe, amely Kálmán halála után azonnal rátette kezét a dalmát városokra. István nem is tudta visszafoglalni a legértékesebb várost: Zárát. Később határháborúkat folytatott a csehekkel, osztrákokkal; majd Lodoméria birtokáért a lengyelekkel; Álmos pártfogolása miatt pedig Komnenos János görög császárral háborúskodik. A nemzet annyira ráúnt a céltalan és eredménytelen háborúkra, hogy a lodomériai hadjárat alkalmával nyíltan megtagadták az urak az engedelmisséget. István kegyetlensége és a kúnokkal való barátkozása még jobban eltávolította tőle a nemzetet. Fiúutóda nem lévén, a mult

kiengeszteléséül udvarába fogadta a megvakított Bélát, összeházásította *Uroz* szerb fejedelem leányával, az erélyes Ilonával és megtette utódának.

II. vagy Vak Béla (1131—1141) uralkodása is sok küzdelemmel *II. Béla.* van tele. Vele szemben *Borics* lép föl, mint trónkövetelő, akinek elég tekintélyes pártja van az urak között is (aradi gyűlés, 1132). Az itthoni sikertelen kísérlet után *Borics* lengyel-orosz hadakkal támad — szintén eredménytelenül. E küzdelmek közben — felhasználva Velence és Görögország viszálykodását — Béla figyelmét a Balkán felé fordítja és ott megszerzi *Rámát* (a Dinári havasok vidéke), a Boszna völgyét és *László* fiát teszi annak hercegévé.

Bélát idősebb fia: *II. Géza* (1141—1162) követi a trónon, akinek *II. Géza.* uralkodása már eseményekben gazdagabb. Neki is sok baja van a nyugtalan *Borics*sal, aki előbb *III. Konrád* német császárnál, majd a hazánkban ekkor (1147) átvonuló *II. kereszties* hadsereg vezetőinél, végül *I. Mánuel* görög császárnál keres és talál is segítséget. *Mánuel* szívesen látta *Borics*ot, mert így alkalmat nyert a magyar ügyekbe való beavatkozásra. — A magyar uralkodók ugyanis hol fegyverrel, hol diplomáciai ügyességgel vagy családi összeköttetéssel már igen jelentékeny előhaladást tettek a Balkánon. *Géza*, aki nagybátyjának, a vitéz *Belus* szerb hercegnek (*Ilona* testvére) gyámsága alatt nevelkedett, tájékozott volt a balkáni viszonyokkal s helyesen ítélte meg, hogy határaink csak dél felé terjeszthetők (a Duna vízrendszere irányában). Szerbiával elismertette a magyar fennhatóságot s hatalmát a kievi nagyfejedelem leányával (*Miczisláv*, *Fruzsina*) való házassággal is növelte.

A nagyratörő *Mánuel* már nem nézhette tovább a magyarság térfoglalását annál kevésbé, mert akkorra már a görög császárság nagy területeket veszített Ázsiában a szeldzsuki törökök előnyomulása miatt. *Mánuel* tehát nyugat felé akarta terjeszteni birodalma határát, sőt állítólag a magyar trónra és így egy nagy Duna-menti birodalom megszervezésére törekedett. (Törekvésében az Árpád-házzal való rokonságra hivatkozott, hiszen *Szent László* leányának, *Piroskának* fia volt.) Mivel *Gézát* lefoglalták az orosz háborúk — sógorának érdekében fogott fegyvert, — *Mánuel*nek sikerült Szerbia elfoglalása. *Géza* kénytelen volt ebbe beletörődni és *Mánuel*el békét kötni.

De újra kitört a viszály akkor, amidőn *Géza* fiát, *Istvánt* tette meg trónörökössé. Vele szemben ugyanis *Géza* testvérei: *István* és *László* maguknak követelték a trónt és *Borics* halála után ugyancsak *Mánuel*nél kerestek támogatást. *Gézának* ugyan sikerült *Mánuel*t

sakkban tartani azáltal, hogy ő meg viszont annak ellenjelöltjét (Andronikost) vette pártfogásába. Ekkor azonban István a hatalmas német császárnál, Barbarossa Frigyesnél keresett támogatást, de Géza ügyes politikával ez oldalról is sikerrel védekezett.

Telepítések. Géza idejéből és munkaerejéből sokat elvontak a Mánuellel, Konráddal, majd az oroszokkal és ismét a németekkel folytatott háborúk. Nagy érdeme, hogy ennyi nehézség között megállotta a helyét, de ennél nagyobb szolgálatokat tett az országnak a *telepítésekkel*, amelyek most válnak rendszerezéssé. A telepítések már régóta tartanak. Géza, Szent István alatt németek, Péter alatt németek, olaszok, később kisebb számban franciák, spanyolok, bolgárok, görögök, zsidók jöttek be. Nagyobb tömegekben települni be kelet felől a kúnok és bessenyők, akik nálunk rendezettebb viszonyokat találnak, mint hazájukban. Géza alatt a németek jönnek be nagyobb számban s nagy területeken elterjednek, így Vas és Sopron megyékben (hiencek), a Szepességben és Erdélyben, a Királyföldön (a szászok). A német települők nagy szolgálatokat tettek a bányák művelése, az erdők irtása által s az ipar és a városi élet fejlesztésével. Jelentős — habár nem ily nagyszámú — a Géza idejében történt olasz telepítés. Midőn ugyanis Barbarossa feldúlja Milanót, a menekülő lakosság egy csoportja Gézától kér letelepedésre engedélyt, aki őket a kereskedelmi szempontból oly fontos szerémségi területen telepíti le (Francavilla, a későbbi Mangyelosz ; Kabul, ma Kovil.) Nagy kára az országnak, hogy e kiváló képességű uralkodót olyan korán (30 éves volt) érte a halál.

III. István. Fiának, *III. Istvánnak* (1162—1172) uralkodása alatt tovább folytatódnak a Mánuellel való háborúk. Mánuel támadása olyan váratlanul érte III. Istvánt, hogy menekülnie kellett — Pozsonyban talált menedéket. — Így Mánuel támogatásával *II. László*, majd ennek félév múlva történt halála után *IV. István* került a trónra, aki olyan népszerűtlen volt, hogy félév múlva elűzték és most ismét III. István foglalhatta el a trónt. Midőn Mánuel látta jelöltjének kudarcát, akkor fordított egyet politikáján és III. Istvánhoz közeledve, azt ajánlotta neki, hogy küldje udvarába fiát, Bélát, akit ő majd fiaként fog nevelni (Mánuelnek nem volt fia), nőül adja leányát s Béla majdan egyesíteni fogja a magyar és görög koronákat. Mánuel tehát régi tervét most ilyen formán akarta megvalósítani. A ravasz terv mögött rejlő szándékot azonban hamar elárulta, mert Béla részére Dalmáciának és Szerémségnek átadását követelte és éveken át tartó háborúkban e területeket el is foglalta.

III. Béla. Most már itthon megbánták a görög barátságot, amely különben is hamar véget ért, mert időközben Mánuelnek fia született. Őt szánta tehát utódának s Bélától szabadulni igyekezett. III. István halála erre meg is adta az alkalmat, de a haza érkezett *III. Bélát* (1172—1196) nem fogadták szívesen, mert benne Mánuel rossz szándékainak képviselőjét látták. Béla csak nagynehezen foglalhatta el a trónt, amelyre a magyar urak az anyakirálynővel együtt, Béla öccsét, Gézát szánták. Béla erélyes, sőt kiméletlen fellépése megrémítette ellenfeleit (öccsét

börtönbe vetette, anyját pedig száműzte) s így sikerült magát a pápa (III. Sándor) támogatásával és a kalocsai érsek által megkoronáztatni. Lassanként azután a gyűlölet és félelem enyhülni kezdett, sőt Dalmáciának és a Szerémségnek Mánuel halála után történt visszafoglalásával Béla népszerűséget szerzett.

Béla uralkodása későbbi folyamán rácsáfolt arra az aggodalomra, amit ellene tápláltak. A görög hatás, amitől félték, érvényesült, de a műveltségre beszivárgott görög elem csak jótékony hatással volt az országra és Béla egyike lett legkiválóbb uralkodóinknak. Béla érdeme, hogy a sok pártviszály idején meggyöngült királyi hatalmat ismét visszaállította és ezt az országa javára használta. Jó törvényeivel és helyes intézkedéseivel az ország igazgatását, gazdasági életét és műveltségét tovább fejlesztette. E tekintetben a bizánci udvar jó iskola volt a részére.

Pénzügyi viszonyainkat oly jó karba hozta, hogy későbbi törvényeink is ő reá hivatkoztak. Ő alatta készül a magyar király jövedelmeiről az első kimutatás, amelyet II. Fülöp Ágost francia királynak küldött, midőn annak hugát nőül kérte. Eszerint a magyar király jövedelmének főforrása a pénzverés és beváltás joga (*lucrum cameræ*), azután a vám-, rév-, híd- és vásárpénzek. Csak ezután következik a várjóságok jövedelme, majd a sómonopólium, az erdélyi vendégek adója, a harmincad-jövedelem, az ispánok ajándéka, stb. Ezenfelül a királyi háztartást ellátja a föld népe. Ennél nagyobb jövedelme akkor csak a görög császárnak volt.

Gazdasági
haladás.

A király jövedelmeiről fennmaradt e kimutatás alkalmas arra is, hogy abból a magyar gazdasági élet e korbeli állapotára is következtessünk. Ha a pénzverés és beváltásból oly nagy a haszon, szükség-szerűen nagy volt a pénzforgalom. Ez viszont feltételezi a nagy árúfor-galmat és főleg az idegen kereskedők jelenlétét. Ugyancsak a nagyobb kereskedelmi forgalom bizonyítéka a vám-, híd-, rév- és vásárpénzek jelentős összege. — Fontosabb kiviteli cikkeink az állat, a gabona, a bor és a hal. A Szerémség, a Balaton vidéke, Buda környéke, Tokaj- és Aradhegyalja már e korban ismertebb borvidékeink. A kereskedelmi forgalom főként Ausztria, Németország, Flandria, Cseh-, Oroszország, Velence és a Balkán felé irányul. Az ország gazdasági jövedelme az egész Árpád-koron át nem volt kedvezőbb ennél.

Ennyi jövedelem mellett a király fényes udvart tarthatott. Bizánci tartózkodása alatt megismerte, hogy milyen az udvari pompa és hogy az mennyire növeli az uralkodó tekintélyét. E tekintetben nem akart hátramaradni a rokon francia királyi család mögött sem.

Béla
udvara,
építkezé-
sek; a mű-
veltség.

Úgy tudjuk, hogy Béla idejében történik meg a királyi palota kiépítése (innen kezdve a királyok többen tartózkodnak székhelyükön). Sok idegen követség megfordul Béla udvarában, akikre jó hatást tesz a királyi udvar pompája.

E korban kezd nálunk terjedni a román stílus (a székesfehérvári, esztergomi, budai, pécsi templom-építkezések!) és a bizánci művészet. A műveltségi hatás viszont nyugat felől történik. Most jönnek be Franciaországból a képzett ciszterciak; ők tanítanak a Béla által alapított *veszprémi* főiskolán is. Viszont sok magyar ifjú a párisi egyetemet látogatja. — A műveltség terjedésének bizonyossága Béla azon intézkedése, amellyel behozza az írásos törvénykezést. Ő alapítja a *kir. kancelláriát*, amelyhez csak írásban lehet fordulni; a (közigazgatás és) törvénykezés szálai ebben a hivatalban futnak össze.

Külpolitika. Béla jelentékeny külpolitikát is folytat. Ő már rokonságban van a görög császári udvarral, most pedig az új dinasztia alapító *Angelos Izsák* Béla leányát veszi feleségül. Ennek a barátságos összeköttetésnek csak hasznát látta Magyarország. — A hosszú, békés uralkodás alatt megerősödött ország haderejét hódításra is felhasználja Béla. Ugyanis Halicsban trónviszályok törnek ki s ezeket Béla felhasználja e tartomány elfoglalására. Ő viseli először a «rex Galiciae» címet. Ifjabb fiát, Endrét küldi Halics kormányzására (míg az idősebb, Imre Horvátországban szerzi meg az államvezetés gyakorlatát), de éveken át tartó viszályok és küzdelmek után Endrének ki kell vonulni Halicsból, amelytől nemcsak a természet választja el hazánkat, hanem a néplényegesen eltérő faji és mélyen gyökerező lelki vonásai is (a görög keleti vallás!). — Béla alatt történik László király szentté avatása.

7. Általános hanyatlás; az aranybulla kora.

Imre.

III. Béla uralkodása után a királyi hatalom gyors hanyatlásnak indult. Utóda, *Imre* (1196—1204) gyöngé fejedelem volt, aki teljesen az akkor uralkodó, hatalmas *III. Ince* pápa befolyása alá került. A Balkán-félszigeten ugyanis nagyon elterjedtek az eretnek tanok és a pápa Imrét bízta meg, hogy Szerbiában a *bogumilok*, Boszniában, Bolgárországban a *patarénusok* lázadását verje le. Amíg Imre ezekkel küzdött s az egész Balkán neheztelését Magyarországra zúdította, addig öccse, Endre — nejének, merániai Gertrudnak ösztökélésére — ellene fondorkodott. Endrének eszköze is volt a sereggyűjtésre, mert atyja nagy összeget adományozott neki, hogy annak felhasználásával a Szentföldre keresztshadat vezessen. Az egyébként

lobbanékony természetű Imre ismételten megbocsátott Endrének, sőt megtette Szlavonia hercegének, de Endre csak nem tett le szándékáról. A testvérviszálynál azonban nagyobb baj volt az, hogy — nővelni akarván pártjukat — mindketten pazarul adományozták a várjóságokat. Így egyrészt az államjövedelmei csökkentek, másrészt a király elveszítette az elajándékozott birtokokon levő várjobbágyságot. A királyi hatalom csökkenése pedig egyet jelentett a főurak mérhetetlen elhatalmasodásával. Részben a testvérviszálynak s a királyi hatalom csökkenésének lehet betudni azt, hogy midőn Velence a IV. kereszties hadsereg által elfoglaltatja Zárát, Imre képtelen annak visszafoglalására.

A testvérek viszályát az erélyes pápa beavatkozásra használja fel, de az ő békeközvetítő törekvése is sikertelen marad. A pápai befolyás oly nagy, hogy Imre a pápa előzetes engedélye után koronáztatja meg kis fiát, Lászlót s a fogságból előhívott Endrét teszi meg annak gyámjává. De Endre nem volt hű gyám; az özvegy királynő el is menekült a gyermekkel, aki rövidesen meghalt.

Most már *Endre* (1205—1235) elérte vágját, de hosszú uralkodása csak a bajok özönét hozta a nemzetre. Gyöngé elhatározású és tehetetlen ember volt, aki teljesen felesége befolyása alatt állott. Hiányzott belőle a politikai éleslátás, de legfőként hiányzott a királyi hatalom és tekintély, amely a testvérviszályoknak esett áldozatul. Már koronázása alkalmával meg kellett hajolnia az urak előtt, akik tőle koronázási eskü letételét követelték. Nem okult az előző évek tanulságain, sőt tovább folytatta a pazarló adományozásokat, amelyeknek nem volt semmi ellenértéke. Sőt a nyilvántartás is oly rossz volt, hogy megtörtént ugyanazon birtoknak kétszeri eladományozása. Egyesek innár egész vármegyékre kiterjedő jóságok urai voltak. A hatalmaskodó főurak még azt is megtették, hogy magánosoknak, sőt magának a királynak (államnak) a birtokából is erővel foglaltak. Endre vagy nem látta, vagy lebecsülte a bajokat s gondját és erejét az országon kívüli dolgokra fordította. Ő is, mint elődei, ismételten a halicsi területért harcolt, amelyre alkalmat adtak egyrészt az ottani belviszályok, másrészt a pápa, aki szerette volna e területnek a római egyházhoz való csatolását s e célból a pápák a magyar királyoknak ott valóságos térítő szerepet szántak.

Miközben Endre Halicsban harcol (ahol nem sikerül megszilárdítani Gertrud. Kálmán fia kormányzását), itthon a bajok elhatalmaskodnak. A bajok forrása Gertrud, akinek egész léha rokonsága a királyi udvarban élösködött és pazarolt. A királyi udvar idegenekkel — olaszokkal,

németekkel — van tele; Gertrud rokonait, testvéreit jövedelmező állásokhoz juttatja. Így a teljesen tanulatlan és még gyermek öccsét, *Berchtoldot* kalocsai érsekké, később erdélyi vajdává (a gyilkosság hírében álló *Ekbertet* pedig bambergi bajor püspökké) teszi. A királyné ellen való gyűlölet Endre halicsi tartózkodása alatt tört ki s a királyné meggyilkolására vezetett (1213. Péter ispán és Simon bán, Bánk nádor veje). Endre sietve tért haza a gyilkosság hírére, de tehetetlenségét mutatja, hogy a bűnösök nagyrésze büntetlenül maradt, talán azért is, mert Endre egy nagyobb arányú összeesküvéssel állott szemben.

Endre most már láthatta, hogy sok baj vár orvoslásra, de ő nem fogott a belső állapotok rendezéséhez, hanem — mintha futott, menekült volna a bajok elől — most meg a Szentföldre készülődött s ezzel újabb bajokat hozott magára és az országra. Igaz, hogy többszörös esküje kötelezte, de rosszul választotta meg az időt. Most már pénze sem volt, úgyhogy az izmaeliták- és izraelitáktól kért kölcsön-pénzen s az egyházi kincsek elzálogosításával tudott csak felszerelni egy 10,000 főnyi hadat. De mivel nem maradt elég pénze ahhoz, hogy Velencének fizethessen a hadsereg átszállításáért s így a köztársaság kívánságára örökre lemondott Zára városáról (amely épp akkor Velence birtokában volt). Mindezen áldozatok dacára eredmény nélkül kellett visszatérni a Szentföldről.

A belső
bajok.

A hazatérő Endre itthon a legnagyobb felfordulást találta. Az országot a távollétében királlyá koronázott fia (korábban Horvát-Szlavonország hercege) s az ország primása és nádora kormányozták. A királyi hatalom teljesen megingott, a főurak elhatalmasodtak. Mivel hiányzott a törvénynek érvényt szerző, központi, állami hatalom, az egész társadalmi szervezet bomlásnak indult. A főurak a köznemesek fölött, az ispánok a várnépek fölött hatalmaskodnak. Ezzel szemben az alsóbb osztályok összefognak. A várjobbágyok arra törekednek, hogy a nemesek sorába emelkedjenek; ezeket irigykedéssel nézik szolgaságban maradt társaik s vége-hossza nincsen a pereskedésnek. Sokan nem teljesítik jobbágyi kötelezettségeiket. Zavarossá válnak a birtok- és a gazdálkodási viszonyok. Nálunk is beköszönt az ökoljog kora.

E társadalmi bajokhoz pénzügyi zavarok is társulnak. A király az idegen kereskedőktől kért kölcsönök fejében bérbeadta nekik az ország jövedelmeit. A bérlők — nagyobb haszonra akarván szert tenni — olyanoktól is behajtották a vámot, révpénzeket stb., akik ez alól fel voltak mentve. Endre a pénzbeváltás jövedelmét is sűrűn szedte s e célból a pénzt évenként többször is beváltotta s mindig

rosszabb minőségben verette. Ezek és egyéb bajok végre is arra kényszerítették Béla vezetése alatt álló nemességet, hogy saját érdekei védelmezésére a királyi hatalomnak is segítségére keljen és Endrét reformok életbeléptetésére kényszerítse. Természetes dolog, hogy a királyi hatalommal szemben túlsúlyra jutott nemesség olyan törvények kiadására kényszeríti az uralkodót, *amelyek elsősorban a nemesi rendek érdekeit védik*. A nemesség példáját követi az egyház is és *az ilyen körülmények között létrejött törvények a magyar rendi alkotmány alapját vetik meg*.

Az 1222-ben kiadott törvénykönyv, az ú. n. *aranybulla* főbb pontjai 1. a királyra, 2. a nemességre, 3. az alsó nemességre és a jobbágy-ságra vonatkozóan a következők:

Az aranybulla.

1. *A király* köteles Szent István napján Székesfehérvárott törvénynapot tartani s ott minden szabad ember panaszát meghallgatni; a király egész várispánságokat el nem adományozhat, több hivatalt egy személyre — kivéve az udvari főtisztviselőket — nem ruházhat, idegeneknek birtokot és hivatalt nem ajándékozhat; a királyi jövedelmeket izmaeliták- és izraelitáknak bérbeadni nem lehet; pénzt évenként csak egyszer szabad kiadni és pedig jó minőségben, mint III. Béla idejében.

2. A *nemes* ember törvényes idézés nélkül el nem fogható; a nemesség adómentes, ezzel szemben minden nemes ember hadköteles, de csak az ország határain belül és a király vezetése mellett (a határon túl csak a királyi hadsereg megy, az ispánok vezetése alatt); akik önként követik a királyt, azok zsoldot kapnak; a nemesi adománybirtok (a leány negyed kivételével) szabadon örökölheto és csak akkor száll vissza a királyra, ha a nemzetség teljesen kihal; a szabad emberek szolgálónepeik fölött maguk ítélkeznek; fej- és jószágvesztésre csak a király ítélhet; a királyi cselédség szabad ember birtokán nem szállhat meg.

3. Az *alsóbb osztályok* érdekében a törvény kimondja, hogy a szolgálónépet zsaroló ispán elveszíti méltóságát és kártérítésre köteles; a dézsmát nem pénzben, hanem terményben kell fizetni.

Végre az aranybulla utolsó (31.) pontja felhatalmazza a nemességet, hogy — ha a király nem hajtaná végre az aranybullát — fegyveresen is kényszerítsék a törvény megtartására.

De Endre nem tudta végrehajtani az aranybullát, amelynek éle az elhatalmasodott főnemesség ellen irányult. Az aranybulla csak növelte a nemesség erejét a királlyal szemben. Ilyennek fogta fel a pápa is a dolgot, aki nem helyeselte a királyi hatalom lealacsonyítására vezető aranybullát. A nemesség részére biztosított jogok és kiváltságok

a papságot is arra serkentették, hogy ők is törvényben biztosítsák a maguk és az egyház jogait. Ezért a királyfiak s egyes főurak és főpapok sürgetésére Endre az aranybullát kiegészítette (1231), majd a *beregi egyezségben* (1233) az egyház kiváltságait és jogait is biztosította (a papi személyek adómentessége, a sójövedelem megállapított része, a világi bíróságok alól való mentesség, az izmaeliták-, izraeliták- és pogányokra vonatkozóan Szent László törvényeinek felújítása stb.).

Tehát mindenki kap valamit, csak az állam és a király rövidül meg. Most már a pápa is rajta van, hogy az aranybulla végrehajtsa, ki is átkozza Endrét, de mindez nem segít, inkább csak ront, mert most még kevesebb a király tekintélye.

Endre egész uralkodása alatt csak egyszer tanusított erélyt a *német lovagrenddel* szemben, amelyet a kúnokkal szemben való határőri szolgálat céljából az akkor lakatlan *Bárcaságba* telepített (1211). A lovagrend kötelességének jól megfelelt, amikor visszaverte a kúnokat, de területét lassanként a Kárpátokon túl a Dunáig terjesztette. A lovagrend hatalmas vezetője, *Hermann* a magyar királyt már nem is tekintette urának s a területet pápai hűbérnek ajánlotta fel. Ekkor Endre rajtuk ütött, s a lovagokat birtokaikból kikergette.

A szászok
arany-
bullája.

E küzdelmekkel, valamint az aranybullával hozható kapcsolatba az a szabadságlevél, amelyet Endre (1224) az erdélyi szászok részére kiadott. Ennek birtokában a «szász nemzet» jogok, kiváltságok tekintetében a magyar nemességgel egy sorba, sőt még annak föléje emelkedett. A városi (dalmát) lakosság s különösen a II. Géza idején nagyobb számban telepített szászok sok jogot és kiváltságot birtokolt. Ezeket most Endre megerősíti és kiegészíti. Az egész országban szabadon kereskedhetnek, vám- és révpénzek fizetése alól mentesek; a pénz-beváltás jövedelmét évi átalánnyal váltják meg. A hadi szolgálatot nem fejenként, hanem együtt teljesítik (500 fő). A megyei hatalom alól ki vannak véve, csak a szebeni ispán és a király joghatósága alá tartoznak. Saját bírásaik ítélkeznek felettük, papjaikat is maguk választják. — Igaz, hogy e szorgalmas és műveltebb idegen nép gazdasági téren nagy hasznára volt az országnak, de a részükre biztosított külön alkotmány már eleve is kizárta a magyarságba való beolvadásukat.

Endre uralkodása a maga egészében szomorú tanulsága annak, hogy midőn a vezetésre és parancsolásra hivatott hatalom meggyöngyöl, annak romjain az engedelmségre kötelezettek hatalma fejlődik ki s így a szabadság látszata alatt a szabadosság lesz urrá.

8. IV. Béla. A tatárjárás és az államélet újabb átalakulása.

Igen nehéz körülmények között kezdődik IV. Béla (1235—1270) IV. Béla. uralkodása. Az aranybulla még nincs végrehajtva, a kincstár üres. Helyre kell állítani a királyi tekintélyt, meg kell törni a főurak dacoló hatalmát, vissza kell szerezni az elidegenített várbirtokokat. A nagy feladathoz szükséges erély és vasakarat megvan Bélában. Korán fejlődött férfias jellemével józan meggondolás párosul. Nem is áll egyedül, mert a — jórészen a köznemességből kikerülő — reformpárt áll mögötte. Béla tudja, hogy sok a tennivaló s már alig várta, hogy az aranybulla írott malasztját valóra váltsa. Bántja a keserűség is, amit atyjának-anyjának szégyene növelt benne nagyra. Ezért elkezdette azok megbüntetését, akiknek részük volt anyja megölésében; majd pedig hozzálátott a jogtalanul elfoglalt várjóságok visszaszerzéséhez. Erélyes fellépésével természetesen maga ellen ingerelte a főurakat, akik minden alkalmat megragadtak, hogy Béla népszerűségét aláássák. Erélyes rendcsináló munkájával az egyházat is maga ellen ingerelte. Eközben még idegen ellenséggel is (Frigyes osztrák herceg) meg kellett küzdeni. Okossága és akaratereje győzött is minden bajon s már ott tartott, hogy a teljessé tett királyi hatalom minden vonalon rendet teremt, midőn egy szerencsétlen fordulat, a mongolok (tatárok) támadása új irányt adott az eseményeknek.

A mongolok a XIII. század elején Ázsia nyugati részének urai lettek s Ogotáj kán vezetésével Európába is betörték. Leigázták az oroszokat, Nagy-Bolgárországot és a kúnokat is kiszorították lakóhelyükről. A mongol-veszedelmet látta Béla s hozzá is fogott a szervezkedéshez, de a főurak nem igen engedelmeskedtek s egyáltalán nem hittek a mongol-veszedelemben, pedig annak hírért már korábban meghozta *Julián* barát, aki Béla megbízásából, a magyarság Ázsiában maradt részének felkutatására, több társával keleten járt.

A hadi szervezkedés közben történik a mongolok elől menekülő kúnok bekéredzkedése *Köteny* királyuk vezetése alatt. Béla a jó katona-népet szívesen látja s a Duna-Tisza közén jelöli ki szállásaikat. Köteny maga Pesten telepedett le. A pogány és nomadizáló kúnok befogadása azonban szerencsétlenséget hozott. A letelepedett magyarság és a nomád kúnok között, — akik nem tisztelték a magántulajdont — surlódások támadtak. Béla csitította és türelemre intette a panaszkodó magyarokat, akik ezért nehezteltek és azt hiesztelték, hogy Béla a kúnoknak fogja pártját. Így csak nőttön-nőtt a harag a

A mongol
veszedelem.

kúnok és Béla ellen s midőn Béla végig hordatta az országon a véres kardot, az urak azt mondták: menjen Béla a kedves kúnjaival.

Ilyen körülmények között történik a mongolok betörése egyszerre több oldalról (észak-, északkelet-, délkeletről). A fősereg a vereckei szoroson jött be s az elébe küldött *Dénes* nádor seregét szétverve, a könnyű lovas seregek elárasztották az országot. 1240 márciusában egyes portyázó csapatok már Pest palánkjai alatt száguldoztak és pusztítottak. Itt ütközött meg velük Béla egyetlen segítsége, a szomszédos osztrák herceg, *Babenbergi Frigyes*, aki egy kisebb tatár csapatot elfogott (az előhadat ugyanis a mongolok seregébe beosztott tatárok alkották; innen is nevezik a mongol-pusztítást nálunk tatárjárásnak) s azzal — mint aki dolgát jól végezte — hazament. A Frigyes által elfogott tatárok között volt néhány kún is és midőn ennek híre ment, általános lett a vélemény, hogy a kúnok a mongolok kémei, szövetségesei. Ekkor a gyülekező magyar sereg részei nekirontottak a kúnok táborának, Kötenyt és családját felkoncolták, a többiek pedig az Alföldet végig pusztítva, levonultak a Balkánra.

E szerencsétlen kezdet után történik április 11-én a *Sajó* mellett, a *muhi* síkon a döntő csata, amelyet a kedvezőtlen körülmények miatt Béla elveszít. A megsemmisítő csata után Béla a hegyvidéken át Frigyes herceghez menekül, aki az adott segítségért Béla összes kincseit s három nyugati vármegyét követelt. A király keserű szívvel menekült tovább a zsaroló vendéglátó házából és a dalmát *Trau* várába menekült. Még oda is követték a mongolok, akik időközben megszállották és feldúlták Erdélyt. Majd a tél folyamán átkeltek a befagyott Dunán s ezt a területet is kirabolták és felgyújtották. A lakosság mindenütt elmenekült előlük s erdőkben, barlangokban, hihetetlen nélkülözések között rejtőzködött (gyökerekkel, földdel, sőt állítólag emberhússal is táplálkoztak).

Béla hon-
mentő
munkája.

A mongolok eltávozása után Béla visszajött az országba és könnyes szemekkel látta annak pusztulását. A mongoloktól többször rászédett lakosság is lassanként előjött rejtekhelyeiből s elkezdődött az újjáépítés nagy munkája. A józan gondolkozású Béla belátta, hogy fel kell hagynia korábbi politikájával s a hatalmas és vagyonos főurakkal egybefogva kell az országot talpraállítani. Legfontosabb tennivalók voltak: a lakosságnak élelemmel való ellátása, a termelés megindítása, az országnak védelmi állapotba helyezése (mert tartani lehetett a mongolok visszatérésétől) és az elnéptelenedett területek benépesítése. Németországból gabonát, állatot hozat be és minden módon megkönnyíti a lakosság építkezését.

A lakosság visszatelepítése után *legsürgősebb dolog volt a városok megerősítése és a várak építése*. A háború alatt csak a kőfallal körülvett városok nyújtottak menedéket. Ezért Béla arra buzdította a városokat, hogy fallal védjék magukat és az ilyen helységeknek a német birodalmi városok mintájára széleskörű kiváltságokat adott. *Tervszerű városi politikájával s a nagyszámú letelepítéssel ő lett a magyar városi élet megteremtője*. Míg előtte csak három nagyobb és virágzóbb város van az országban: Buda, Székesfehérvár és Esztergom, alatta már huszonötre emelkedik a szabad királyi városok száma (Győr, Gyulafehérvár, Késmárk, Korpona, Pest, Zágráb stb.). Természetes dolog, hogy csak kedvezményekkel és kiváltságokkal lehetett beédesgetni az idegeneket — legnagyobb részben németeket —, akik itt is otthoni viszonyaik szerint rendezkedtek be.

De nemcsak városi lakosságra, hanem a kúnok és mongolok által is végig pusztított Alföld s a gyéren lakott és leginkább veszélyeztetett Erdély újranevesítésére is szükség volt. Ezért Béla visszatelepíti a kúnokat a Nagyalföldre (Kis- és Nagykúnság). Hátra volt még a tiszántúli terület benépesítése. Főleg e célból történik az *ifjabb királyság* intézményének felújítása. Az első ifjabb király ő maga volt, atyja, II. Endre mellett. A közte és atyja között kitört zavarok elég intő példának szolgáltak ez intézmény helytelenségének bebizonyítására. De Béla — bizonyára a szükségtől is kényszerítve — a tiszántúli részen fényes udvartartást rendez be István fia részére, hogy ily módon az ország lakosságának egy részét odavonzza és a határ védelméről is könnyebben gondoskodhassék. Ezt a célt és a fiúörökösödés elvének végleges győzelmét biztosította is ez az intézmény, de így alkalom adódott a két király között való viszálykodásra és háborúskodásra, ami éveken át foglalkoztatta a sok egyéb gonddal is terhelt Bélát.

Az újjáépítő munkával hozható kapcsolatba a főúri osztály további elhatalmaskodása és egy veszedelmes *oligarcha-osztály* keletkezése. A mongol-pusztítás után Béla már nem folytathatta a várjóságok visszaszedését, sőt inkább kedvében járt a nagybirtokosoknak, csak hogy azok várakat építsenek. Így még továbbfejlődik a főúri rend, a «bárok» rendje, ahogyan ez idő óta őket nevezik. A királyi tanácsban is helyük van, de nagybirtokaik, katonaságuk és majdnem bevehetetlen sziklaváraik nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy a népnek az ellenség ellen oltalmat nyújtsanak, hanem arra is, hogy a királlyal dacoljanak. A főurak közül sokan valóságos kiskirályokká lettek, váraikból a környéket elnyomták és egymás ellen is háborúkat folytattak. Így éreztette nálunk is a hűbériség bomlasztó hatását.

Az ifjabb királyság.

A társadalmi helyzet.

Az oligarchák elhatalmaskodása az alsóbb osztályok teljes elnyomásával járt együtt. «István király jobbágysai», az egykori «jobbágyurak» mind nagyobb számmal kerülnek szolgaságba s teljesen a földesúrhoz és a földhöz kötöttek lesznek. A *köznemességnek* már Endre alatt elkezdődött szervezkedése szükségképen továbbfolytatódik és a régi, *királyi megye* helyén a *nemesi megye* kialakulására vezet. A nemesi megye első nyomára 1231-ben találunk, amidőn a zalamegyei kehidai serviensek (=királyi szolgák, valójában köznemes, szabadok) jogot nyernek arra, hogy a sérelmet szenvedőknek maguk igazságot szolgáltatassanak. Nyilvánvalóan e serviensekből lesznek a szolgabírák, akik a megye élén állanak s akik nélkül nemcsak az ispán, hanem még a nádor sem ítélkezhetik. A megyei nemesség már képviselőket küld a törvénynapokra, míg a törvényhozás munkáját végző királyi tanácsból a bárók nem hiányozhatnak. *Igy a törvényhozás és kormányzás munkájának mind nagyobb része megy át a nemesség kezébe, amely az egész köz- és magánjogi törvényhozást a maga érdekeinek megfelelően irányítja. Igy az ország alkotmánya hova-tovább mindinkább rendire lesz.*

Háborúk.

Bélának — az újjáépítő munka mellett — elég sokat kell háborúskodni is. Először a hűtlen szomszédot, Frigyes osztrák herceget kellett megbüntetni. Annak halála után Béla rátette kezét Stíriára és annak kormányzójává idősebb fiát, Istvánt tette meg. A hatalmas cseh király, Ottokár azonban Istvánt Stíriából elűzte és most már e területet Ausztriával együtt birtokolta, ami nagy veszélyt jelentett hazánkra nézve s előre láthatóan újabb háborúk csiráit rejtette magában.

Ekkor lett István a keleti részek királya s mint ilyen háborút viselt a bolgárok ellen és megvédte a Béla ifjabb királysága idején megszerzett *Szörényi bánságot* (Viddin, Plevna környéke). Épp így sikerrel védik meg az Uros szerb fejedelem által fenyegetett *Macsoi bánságot* (Belgrádtól Nisig terjedő rész). Habár e balkáni területek inkább csak névleg állanak magyar főnnhatóság alatt, mégis már mutatják a jövő irányát, hogy merre kell fordítani — a természet útmutatása szerint is — a magyar uralkodóknak figyelmüket. — Halicsról, annyi sikertelen kísérlet után, Béla lemond annál inkább, mert annak fejedelme a Dél-Oroszországon uralkodó tatárok fenntartását kénytelen elismerni.

Még nem volt király, akinek uralkodása eseményekben oly gazdag lett volna, mint a Béláé. Nagyságát éppen az mutatja, hogy annyi nehézség és baj között is megállotta helyét s számos intézkedésével e hazát valósággal még egyszer megalapította.

9. Az utolsó Árpádok; viszonyunk Nyugathoz. A belső rend teljes felbomlása.

Béla szomorú örökségül hagyta utódaira az Ottokárral való V. István. háborúskodást. Béla halála után Ottokár azonnal támadt és V. István-
nak (1270—1272) csak nagynehezen sikerült a Nyitraig előnyomult

Ottokár viasszaszorítása, a háború azonban később ismét lángra gyúlt. A váratlanul és szerencsétlenül elhalt Istvánt kis fia, *IV. vagy Kún László* (1272—1290) követte a trónon. A gyermek helyett anyja, Kún Erzsébet kormányzott egymást felváltó kegyencek segítségével. Hazánk történetének nincs szegyenletesebb korszaka, mint a most következő esztendőök. Az asszony-uralom alatt nem is beszélhetünk királyi tekintélyről s a korán ifjúvá serdült László sem szerezte azt meg, sőt valósággal sárba tiporta. Lászlón meglátszott a rossz asszony nevelése; szenvedélyes, féktelen, aki önmagán sem tud uralkodni, de nem is törődik az ország ügyeivel; vére a kúnok dorbézoló, kicsapongó társaságába vonja. A magyar urak szegyenkeznek királyuk helyett. Sokan attól félnek, hogy a király kún-barátsága fölénybe juttatja a pogányságra még mindig hajló jövevényeket; hiábavaló azonban a pápa beavatkozása is.

Ennyi lealázó esemény közepette egyetlen kiemelkedő mozzanata van László uralkodásának: az Ottokár elleni háborúnak Habsburgi Rudolf császárral együttesen való sikeres befejezése. Midőn 19 évi interregnum után (1273-ban) Habsburgi Rudolf a német császári trónra került és most Ottokárt ez oldalról is veszély fenyegette, akkor barátsággal közeledett László felé, de a magyarok helyesen ismerték fel a helyzetet. Látták, hogy most a német császár és a magyar király érdekei egyeznek s ezért László és Rudolf között szövetség jött létre (1277), majd a következő évben, 1278-ban döntő ütközetre került a sor *Dürnkrut* mellett (a Morva mezején), ahol maga Ottokár is elesett. Így a magyarság — amely kedvezően döntötte el a dürnkruti csatát — ismét különös történeti hivatást teljesített: most már *másodszor* akadályozta meg egy nagy szláv birodalom alapítását és a Habsburg-család ősét hozzásegítették trónjának megszilárdításához.

A dürnkruti diadal után Kún László ismét visszaesett régi hibájába. A királynak nincs sem jövedelme, sem hadereje, így hát parancsolni sem tud; fenyegetéseit pedig nem veszik komolyan a féktelenkedő főurak, hiszen nagyobb fegyveres csapat felett rendelkeznek, mint maga a király. Nyíltan dacolnak a királlyal, a várispánokkal; rabolnak, templomokat kifosztanak, felgyújtanak. Velük szemben a törvénynek nincs ereje. — Lászlóval szemben Endrét akarják a trónra ültetni. E bajok láttára László nemhogy megemberelné, sőt még könnyelműbb életre adja magát s végül is dorbézoló kúnok között leli halálát.

László halála után az Árpádház utolsó férfitagja (II. Endre unokája) *III. Endre* (1290—1301) került a trónra. Vele szemben azonban *III. Endre*.

Küzdelem
Ottokárral.

Rudolf császár fia, Albert lépett fel trónkövetelőül. Albert arra hivatkozott, hogy a mongol veszedelem idején Béla Magyarországot hűbérül ajánlotta fel II. Frigyes császárnak. Albert be is tört az országba és Endre csak nehezen tud vele — családi összeköttetés árán kibékülni. Ekkor azonban más trónkövetelő jelentkezik az Anjou *Martell Károly* személyében (aki V. István leányának a fia), akit (majd halála után fiát: *Károly Róbertet*) a pápa és a délnyugati területek urai támogatnak.

Az
oligarchia.

Az ország többsége, főként a köznemesség, III. Endre pártján van, aki e pártra támaszkodva igyekszik hatalmát megalapozni. A király és a köznemesség összefognak s most (1290, 1298) tartják az *első országgyűléseket*, amelyeken törvényt hoznak a rakoncátlankodó főurakkal szemben, de a királynak nem volt elég ereje, hogy a törvényeknek érvényt szerezzen. Ha néhány főurat sikerült is megtörni, ott voltak a leghatalmasabbak: a *Csák*-, *Aba*-, *Omodé*-nemzetségek a Felvidéken, az *Aporok* és a *Keánok* Erdélyben, a *Brebiriek* és *Német-ujváriak* délnyugaton. Ők nem sokat törődnek a királlyal, hiszen királyok ők a maguk területén. Ilyen viszonyok között éri a halál 1301 január 14-én az Árpádház utolsó férfitagját. József ember volt, de nem tudott megbirkózni a fölötte összezsapó nehézségekkel.

Vencel és
Ottó.

Endrének fiúgyermek nélkül történt halála után a rendek nem vették figyelembe leányát és özvegyét s készülődtek a szabad királyválasztásra. A délvidekiek jelöltjével, Károly Róberttel szemben (akit már 1300-ban megkoronáztak Zágrábban) a Felvidék hatalmas urai (Csák és Máté) II. Vencel cseh király hasonló nevű fiát (IV. Béla unokáját) segítették a trónra. *Vencel* (1301—1305) ugyan visszaverte Károly Róbert támadását, de nem érezvén magát biztonságban, eltávozott az országból s a felvidék urai most *Ottó* bajor herceget (IV. Béla másik unokáját) hívták be. *Ottó* (1305—1308) szerette volna a keleti részek urait is és a szászokat megnyerni s e célból Erdélybe utazva, megkérte a hatalmas Keán László leánya kezét, de a leánykérés csúfosan végződött. A vajda fogságba vetette s csak a korona átadása — és azon ígéret után bocsájtotta szabadon, ha *Ottó* elhagyja az országot. Ez meg is történt 1308-ban s most már Károly Róbert ellenjelölt nélkül foglalhatta el a trónt.

III. A VEGYESHÁZI KIRÁLYOK KORA.

1. Az Anjouk belső kormányzása és külpolitikája.

Károly Róbert (1308—1342) már III. Endre életében (1300.) megkísérelte a trónrajutást, de akkor még nem sikerült. Vencel, majd Ottó eltávozása után ellenjelölt nem volt, de azért csak a Délvidék urai kardoskodtak mellette. Legnagyobb pártfogója a pápa (VIII. Bonifácus) volt, akinek követe, *Gentilis* bibornok nagy tevékenységet fejtett ki az Anjouk érdekében. Midőn tehát 1308-ban királyválasztásra került a sor, a rendek külön kiemelték, hogy nem a pápai követelésnek engednek, hanem szabad elhatározásból választják meg Károlyt.

I. Károly (Róbert) megválasztása.

Károly koronázása azonban (miként 1300-ban) ez alkalommal sem a Szent Koronával történt meg, mert az még Keán László birtokában volt s tőle csak két év múlva, az egyházi átokkal való sujtás után, került meg s csak akkor lehetett megtartani a törvényes koronázást. De Károly most sem volt ura az egész országnak; helyzete nem volt sokkal jobb, mint Vencel és Ottóé; az oligarchák tovább garázdálkodtak az országban. A koronázási ünnepről is sok főúr maradt távol s csak képviseltette magát. Ha a koronázási eskü meg is nyugtatta az országot, Károlyt annál inkább nyugtalanította a főurak távolmaradása. Tudta, hogy uralkodása csak akkor lehet eredményes, ha ezek erejét és túlkapásait megtöri. Először is a két leghatalmasabb család: a Csákok és Omodék (Abák) nemzetsége ellen fordult, de fölöttük csak nagynehezen (a johanniták segítségével) sikerült (1312-ben) Rozgonynál csatát nyerni. Ezzel a király hatalma megerősödött s a kisebb családok siettek kiérdemelni az uralkodó bocsánatát és megelégedését.

Küzdelem az oligarchákkal.

E rendesináló munka elvégzése után Károly hozzáfoghatott a belső szervezés munkájához. Látta azt, hogy a II. Endre idejében megindult rendi átalakulást meg nem akadályozhatja, de arra törekedett, hogy a hűbéri rend megerősödése dacára az állami központi hatalom uralkodó maradjon. Az Árpádkor végén az ország legnagyobb bajai voltak a társadalmi rend felbomlása, az állam hadi és anyagi erejének rendkívüli megfogyatkozása. Miután az első bajon segített,

A bandériális hadrendszer.

a két utóbbi orvoslásához fogott; e kettő egymással kapcsolatos volt. A nagymérvű adományozások és jogtalan foglalások miatt az állam nemcsak a jövedelmet nyújtó birtokokat, hanem **azzal** együtt a rajtuk levő várkatonaságot (várjobbágyokat) is elveszítette, mert ez is — a birtokkal együtt — a főurak tulajdonába jutott. Egyrészt tehát gondoskodni kellett arról, hogy a király elveszett jövedelmeiért kárpótlást kapjon, másrészt, hogy kellő hadsereg fölött rendelkezzen. E kérdést az Anjouk hűbéri alapon oldották meg úgy, hogy a király kényszerítette a nagy- (adomány-) birtokok tulajdonosait, állítsanak ki birtokuk nagysága arányában fegyveres csapatokat s a király felszólítására vezessék azokat táborba. Azok a főurak, akik legalább 50 katonát állítottak, saját zászlójuk és címerük alatt maguk vezethették csapatukat (az ennél kisebb csapatok a várispán vezetése alatt állottak). Az ilyen csapatokat a zászlóról (=bandiera) *bandériumoknak* nevezték s innen ered a *bandériális hadrendszer* elnevezés. A legnagyobb bandériumok 400 főből állottak; ilyeneket állítottak ki a királyi (udvari) főtisztviselők: a nádor, a bán, a vajda, az országbíró és a két udvarbíró (*tiszti bandériumok*). — E hadrendszer behozatala biztosította ugyan az állam haderejét, de csak addig, amíg a király engedmességre tudta szorítani a főurakat, akik azonban a rendelkezésükre álló jelentékeny haderőt esetleg a király ellen is fordíthatták.

I. v. N. Lajos;
az ősiség és
a kilenced.

A Károly Róbert által behozott bandériális hadrendszert fia, *Nagy Lajos* (1342—1382) fejlesztette ki teljesen. *Az új hadi és társadalmi rend az 1351-iki országgyűlésen alakult ki végképpen.* Ez országgyűlésen Lajos az ország báróinak és nemeseinek kérésére az aranybullát megerősítette. Csupán (a birtokörökösödésre vonatkozó) a negyedik pontot változtatta meg s megszüntetvén a nemesség szabad rendelkező jogát, *kimondotta, hogy a nemesi birtok — a szerzeményi birtok kivételével — fel nem osztható, szabadon örökbe nem hagyható, hanem azt csak a fiú-ág örökölheti.* Az atya után a legidősebb fiú-, ha pedig fiúgyermek nincs, akkor a birtok — a leányrész kivételével — a legidősebb férfi-testvérré száll. Ha az oldalág is kihal (és nem történik «fiúsítás»), akkor a birtok visszaszáll a koronára. Ez az ősiség híres törvénye, amely 1848-ig állott fenn. *E törvény egyrészt az állam hadügyi érdekét, másrészt pedig a nemesi családokat védte. Az oszthatlanul fennmaradó birtokok alapján az állam, illetőleg a király mindig számíthat egy bizonyos főnyi bandériális hadseregre. A birtok oszthatlansága védi a családot, illetőleg annak egy ágát az elszegényedéstől.*

Részben az ősiséggel hozható kapcsolatba a *kilenced törvénye* is, amely a jobbágyoknak földesurakkal szemben való kötelezettségét

országosan és egyöntetűen szabályozta. A kilenced törvénye kimondja, hogy a jobbágy tartozik földesurának minden terméséből $\frac{1}{9}$ -et beszedni. Ezáltal a földesúr jövedelme feltétlenül biztosítva van és így hadi kötelezettségének is jobban eleget tehet. Másrészt a jobbágy tartozása nem vitás, a jobbágy mentes a hadi kötelezettség alól és szabad költözködő joga is biztosítva van. Ezzel egyidejűleg Nagy Lajos eltörölte a földesurak javára eddig szedett, de az ország gazdaságára káros száraz vámokat.

Ezen részben hadügyi, részben gazdasági reformok mellett nagy- jelentőségű Károly Róbertnek pénzügyi reformja is. A tapasztalat szerint a *lucrum cameræ*, mint állami jövedelem nem vált jól be, sőt legtöbbször káros volt; ez vezetett a magyar pénz romlására is úgy- annyira, hogy a magyar pénzt külföldiek már el sem fogadták és a fizetéseket idegen pénzekben (bécsi fillérek) kellett teljesíteni. Károly Róbert a bajok forrását, a *lucrum cameræ*t megszüntette, de annak helyében természetesen új állami jövedelemről kellett gondoskodni: ez volt a *telek-* (v. kapu-) *adó*. Minden jobbágykapu után, amelyen egy szénásszekér befért 18 dénárnyi ($\frac{1}{5}$ aranyforint) adót kellett fizetni. Ez alól csak a városok voltak felszabadítva, amelyek továbbra is átalányösszeggel váltották meg a *lucrum cameræ*t. Ugyanekkor Károly Róbert áttért az aranyvutára és firenzei mintára aranypénzt veretett. Addig Európában csak a bizánci, velencei és firenzei aranyak voltak forgalomban. Most e legjobb pénzek mellé került a magyar arany, amelyet a rajta levő liliom virágdíszről, illetőleg a florenci mintáról florenus, florentinusnak neveztek. Ezzel Magyarország pénzügyeiben új fordulat állott be. A telekadó, mint az első egyenes állami adó, biztosabbá tette az állam jövedelmét, a jó pénz pedig megnövelte különösen a külkereskedelmi forgalmat.

Károly Róbert céltudatos politikájával, kormányzásával a magyar király hatalmát nemcsak befelé, hanem kifelé is megerősítette. Árpádházi uralkodóinknál is láttunk távolabbra néző külpolitikát, de a dinasztikus (családi) politika igazi megalapítója nálunk Károly Róbert, aki házasságok révén utódai részére idegen államok trónját akarta biztosítani. Főcélja a nápolyi trón megszerzése volt. Nagybátyjának, Róbert királynak egyetlen fia elhalt és most Károly meg- egyezett vele, hogy a nápolyi trónt ifjabb fia, Endre és Róbert unokája, Johanna — akiket egymással eljegyezték — fogják örökölni.

Midőn pedig Károly feleségül vette Lokietek Ulászló lengyel király leányát, Erzsébetet, akkor a lengyel trón megszerzésére gondolt. A magyar szövetség Lengyelországnak is jó volt, mert sokat kellett

Pénzügyi
reformok.

Károly
Róbert
családi
politikája.

küzködni a tatárok és litvánok ellen. A sok segítségért a lengyelek hálásak is voltak s midőn Károly Ulászló fiát, Kázmért a cseh királlyal szemben trónra segítette, Kázmér és a lengyel rendek Lajost elismerték trónörökösüknek (1339).

E távolabbi célokra törekvés mellett nem feledkezett meg a közelebbiekről sem és hazánkat dél felől is erősítette. A szörényi bánságot fenyegető *Bazorád* havasalföldi vajdát viasszaszorította, *Szerbia*, *Bosznia* fölött hűbérúri jogokat gyakorolt és Dalmácia élére új, magyar bánt helyezett. — Károly tehát nemcsak itthon, de a külföldön is tiszteltté tette a magyar király nevét s hazánk kelet-európai nagyhatalommá lett (visegrádi tanácskozás). E nagyarányú külpolitika azonban sok háborút hagyott örökségül utódára, Nagy Lajosra, akinek uralkodását nemcsak az atyja által kezdett reformok betetőzése, hanem sokkal inkább az atyja politikájából eredő háborúk kapcsolják elválaszthatatlanul a Károly Róbertéhez (v. ö. Szent László és Kálmán).

Nagy Lajos
nápolyi
háborúi.

Károly Róbert halála után Endre fiának sorsa rosszra fordult. Róbert király megszegte a szerződést s utódává egyedül Johannát tette meg, aki férjét nemcsak az uralkodásból szorította ki, hanem az ellenséges érzületű környezetben lealázó módon bánt vele, végül pedig cinkostársaival meggyilkoltatta (1345). Nagy Lajos öccse halálának megbosszulására — miután hiába kérte a pápa igazságos bírálatát — végül is sereg élén ment Nápolyba (1347). Az ellenséges Velence szárazföldi területét elkerülve — a tengeren ugyancsak Velence miatt nem mehetett — sikerült csapatait a nápolyi királyság területére leküldeni. Johanna új férjével (Tarentói Lajossal) együtt elmenekült Lajos haragja elől, míg a gyilkosságban részes Durazzói hercegek hódolva közeledtek Lajoshoz, aki azonban nem kegyelmezett meg a főbűnösnek. Ezután az ifjú hercegeket és Endre kis fiát, Károlyt hazaküldte Visegrádra, a nápolyi királyság nagyobb részét pedig elfoglalta. A következő évben azonban Lajosnak haza kellett jönni, ott maradt vezérei pedig nem tudták megvédeni a területet a visszatérő Johanna ellen. Lajos tehát másodszor is Nápoly ellen vonult (1350) s habár újból sikert ért el, mégis le kellett mondani arról a tervéről, hogy a távolfekvő két országot egy fő alatt egyesítse.

Lajosnak nemcsak Nápolyal, a pápai diplomácia ügyességével, a természeti akadállyal, hanem legfőként Velencével kellett megküzdeni. Velence már amúgy is régóta rossz szemmel nézte a Dalmáciát birtokló magyar királyokat. Ha pedig most a nápolyi terület is magyar jogar alá kerülne, akkor *Velence* előtt elzárulna az Adriából

A velencei
háborúk.

kivezető út, pedig ez reá nézve létkérdés volt ; ezért gördített akadályokat a Nápoly ellen törő Lajos elé. A nápolyi hadjárat befejezése után Lajos Velence ellen, *Genovával* szövetkezve, ismételten hadat vezetett s egyrészt annak szárazföldi területét (*terra ferma*) pusztította, másrészt a dalmáciai területeket foglalta vissza. Végül is Velence a *torinói* békében (1381) kénytelen volt lemondani dalmáciai igényeiről s amellet nagy hadisarcot is fizetett Lajosnak.

Míg az itáliai háborúk nem hoztak politikai eredményt, addig nagyobb, bár nem maradandó eredménnyel járt Lajos *lengyel politikája*. Miként atyja, úgy Lajos is többször megsegítette Kázmér királyt a tatárok, litvánok (és más ellenségei) ellen. Kelet-Európa két, utoljára kereszténnyé lett népe állott szemben — e terület két pogány népével. A lengyelek ezt az értékes szövetséget Kázmér halála (1370) után is fenn akarták tartani s ezért Nagy Lajost uralkodójuknak ismerték el. E perszonál-unióval megalakult Kelet-Európa akkor legnagyobb állama. De Lengyelország és hazánk egyesítése nem volt maradandó. Az oda küldött kormányzók Lajos uralmát nem tudták megkedveltetni a lengyelekkel, akiket az is bántott, hogy az itthon is nagyon elfoglalt király nem tartózkodhatott közöttük. Lajos ugyan még elismertette a lengyelekkel idősebb leányának, Máriának trónörökösödési jogát (1382), de halála után az unió a két ország között felbomlott. Mária ugyanis a magyar trónon maradt s ekkor Erzsébet anyakirályné az ifjabb leányt, (a Vilmos osztrák herceggel már korábban eljegyzett) Hedviget küldötte Krakóba. Jagelló litván fejedelem megkérte Hedvig kezét s ez a politikai házasság mindenkre szerenését hozott. Ugyanis Lengyelország és Litvánia egyesült s így hazánk keleten egy barátságos és hatalmas szomszédot kapott ; másrészt pedig a lengyel-litván nép régi viszálya megszűnt és Jagelló népét bevezette a római keresztény egyházba.

Mindennél fontosabb volt Nagy Lajos *balkáni politikája*. A török (1357-ben) átkelt a Hellespontuson és előnyomult a Balkánon, ahol már magyar seregekkel is volt összetűzése. Azért Lajos törekvése arra irányult, hogy délről és keletről eleven védőbástyával, a hűbéres fejedelemségek sorával vegye körül hazánkat. Igaz ugyan, hogy itt mint térítő lépett fel és mint ilyen folytatta a már itthon elkezdett munkát (a máramarosi oláhok; a ruthének telepítése). Habár Lajost, mint térítőt nem szívesen látták (v. ö. Imrével), ő mégis felsőbbbsége elismerésére kényszerítette Boszniát, Szerbiát, Bulgáriát, a havasalföldi és moldvai vajdákat. E területen is atyja nyomdokain haladt ; nagy kár, hogy közvetlen utódai alatt a most elért eredmények veszendőbe mentek.

A lengyel-
országi és a

balkáni
politika.

Nagy Lajos külpolitikáját jellemzik az általa kezdeményezett *családi összeköttetések* is. Legidősebb leányát, Katalint — aki időközben elhalt — Lajos orleansi herceggel, Máriát Zsigmond brandenburgi örgróffal, IV. Károly császár fiával, Hedviget pedig Vilmos osztrák herceggel jegyezte el. E frigy azonban Jagelló kedvéért felbomlott. Ez összeköttetések azt igazolják, hogy Lajos Nyugat első államaival akar jó viszonyban jutni s így hazánk mind erősebb kapcsolatba jut a műveltebb Nyugattal.

2. A társadalmi, gazdasági, művelődési élet fejlődése.

A társadalmi élet.

Az Anjouk uralkodása kezdetén még rendkívül kedvezőtlenek a **társadalmi viszonyok**. Károly Róbert megtöri az oligarchákat; egy részük már hizelegve közeledik a királyhoz, a távolmaradókat pedig új, a királyhoz hű arisztokrácia tagjai pótolják. Ekkor jutnak előtérbe a *Báthoryak, Drugethek, Kanizsaiak, Kontok* stb. A banderiális hadrendszer a *főnemesi* rendnek az eddiginél nagyobb szerepet juttat az állam életében. Ismét kifejlődik a katonás, lovagias élet és a főurak pompás váraiban nagyszerű lovagi játékokat rendeznek.

Az oligarchia féltelenségének megszűnésével nagyobb védelmet talál *köznemességünk* is, az ósiség és a kilenced-törvény pedig hozzájárul a nemesi osztály anyagi helyzetének megszilárdításához.

A Szent Korona tana.

Az a *rendi fejlődés*, amely az *Árpádkor vége felé* az állami hatalom nagyobb részét a rendek kezébe juttatja, most sem szűnik meg, de *hűbéri alapra* helyeződik. *Nő a rendi hatalom*, de ezzel együtt a királyi és állami hatalom is. Egy sajtáságosan nagyszerű *tan* fejlődik, amely szerint minden jog és erő forrása a *Szent Korona*, amely mintegy kifejezi a királynak és a nemzetnek *összeműködését* az ország kormányzásában. A *Szent Korona* tagjain pedig értik a törvényhozásban, tehát az ország ügyeinek vezetésében résztvevő *összes rendeket*, tehát a papi, főúri és nemesi rendet a királlyal egyetemben. A törvények hozatalához a *Szent Korona «egész testének»* hozzájárulása szükséges, vagyis sem a király önkényüleg, sem a rendek királyi hozzájárulása nélkül nem hozhatnak jogerős törvényeket. Mivel pedig a *Szent Koronát* a király a *nemzettől* kapja, a jogok végső forrása maga a nemzet, illetőleg annak politikai jogokkal felruházott része, tehát a *három rend*. (Ez megfelel Hobbesnek a társadalom, illetőleg az állam keletkezéséről vallott felfogásának.) Az ilyen alapon működő törvényhozás szükségszerűen *rendi alkotmányt* hoz létre. A *rendiség* fejlődésére jellemző, hogy míg Károly Róbert egyáltalán nem tart országgyűlést, addig Nagy Lajos intézkedéseinek legnagyobb részét országgyűlési határozatok alapján teszi.

Az Anjouk alatt a *jobbágyság* helyzete is javul. Nagy Lajos biztosítja a jobbágyok szabadköltözködési jogát, megállapítja tarto-

zásait és megengedi az *úriszék* ítélete ellen a kir. törvényszékhez való fellebbezést.

A *polgárosztálynak* IV. Béla óta már jelentékenyebb szerepe van. A városi élet akkor megindult fejlődését a városias területről jövő Anjouk tervszerűen előmozdítják. Az Anjouk mind több és több városnak adnak vásártartó és árúmegállító jogot. A céhrendszer kialakulása is most (1376) történik, aminek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi jelentősége is van. A polgárosztály súlya egyre gyarapszik s nemsokára már helyet kell engedni neki a törvényhozásban is.

A társadalmi viszonyok rendezettsége jótékonyan érezteti hatását a **gazdasági életben** is. A belső béke a természettől megáldott földön gyors virágzást hoz. A mezőgazdaság leginkább élvezi a belső béke áldásait. A föld értéke már az Árpádkor utolsó felében sokat emelkedett, most pedig — az intenzívebb gazdálkodás következtében még nagyobb. Szaporodnak az irtásföldek, terjed a kertészet és a szőlőművelés. A gazdagok a királyi (budai, visegrádi) kertekhez hasonló vadas- és díszkerteket rendeznek be. Az intenzívebbé vált mezőgazdaság hozadékát növeli a szász-földön híres *méhészet* s a folyami és tavi *halászat*. A *birtokrendszerben* századokra kiható változást, helyesebben: megszilárdulást hoz be a bandériális hadrendszer és az ősiség. — A nyerstermelés hozadékát növeli az e korban magasra fejlett *bányászat*. Több mint 30 bányavárosunk van s mellettük számtalan «bányajogosítvány». E fejlődést az Anjouk azáltal érik el, hogy a bányatelepet meghagyják a földbirtokos tulajdonában s ők a telep hozadékának $\frac{1}{3}$ -át, felét adják át a kincstárnak.

A gazdasági élet.

Valamennyi termelési ág között legnagyobb az *ipar* fejlődése. Míg az előbbi korban magunkat sem tudtuk ellátni ipari árukkal, addig most iparunk némely ágai már kivitelre is termelnek. Abban a korban Európa első iparos államai mellé emelkedünk. Természetesen még mindig nyerstermények teszik (búza, bor, marha, hal, réz stb.) a főbb kiviteli cikkek, de vannak már külföldön keresett iparcikkeink is. Így pl. kivitelre is termelnek a timár- és szűcsipar, az ötvös- és fémipar; a harangöntés, vászonszövés, kocsikészítés szintén elsőrangú iparágak.

A fejlett városi élet, a termelés növekedése, az igények szaporodása és finomulása a külfölddel való élénkebb politikai összeköttetés és a pénzügyi viszonyok rendezettsége élénk *bel- és külkereskedelmet* eredményeztek. Buda, Pozsony, Nagyszombat, Késmárk, Kassa, Bártfa, Brassó, Nagyszében, Szeged, Zimony, Zágráb nevezetesebb és forgalmasabb iparos-kereskedő városaink. Nagy Lajos segítségével Brassó, Kassa külkereskedelmi szerződéseket kötnek; ugyanis

még nem jutott el az ország odáig, hogy az egész gazdasági élet szervezését és vezetését az állami hatalom végezze. Még a városi gazdálkodás korában vagyunk, amidőn csak egyes nagyobb városok hatnak irányítólag egy-egy kisebb-nagyobb terület gazdasági életére.

A műveltség
fejlődése.

A gazdasági élet virágzásával együtt járt — amint rendesen történni szokott — a **műveltség** fejlődése is. Az olaszországi hadjáratok egyaránt hatással vannak a gazdasági és műveltségi életre, amelyet az idegenből betelepülő főúri családok is tovább fejlesztenek. Az Anjouk pompás udvaraiba szívesen eljönnek a külföldi (német, olasz) tudósok és művészek is. De nemcsak Lajos udvarában ápolják a tudományt és művészetet, hanem az udvar szokásait a főurak is utánózták. Ha nem is az általános műveltség színvonaláról, de legalább egy kisebb kör kultúrigényeiről tanúskodik a Lajos által alapított *pécsi egyetem*. Erről a magasabb műveltségről beszélnek a Kolozsvári-testvérek szobrai is (Szent László nagyváradi szobra és a híres Szent György szobor Prágában). Fellendül az építkezés ; most fejlődik ki nálunk a gót-stílus (a kassai dóm). Nagy Lajos udvarában írják az ú. n. Bécsi Képes Krónikát ; most írják Küküllői János esperes és mások történeti műveiket. Az Anjouk alatt elkezdődött szellemi virágzás az ország szerencséjére néhány évtizeden át még tovább tart.

3. Belső és külső küzdelmek Mária és Zsigmond alatt.

Mária.

Az Anjouk aránylag nyugodt uralma után rendkívül küzdelmes és zavaros idők következnek. A zavarokat a trónöröklés kérdésének rendezetlensége okozta. Nagy Lajosnak ugyanis nem volt fiúutóda ; az a kérdés pedig: vajjon nő örökölheti-e a trónt, nem volt tisztázva. Nem lehetett kétséges, hogy a nemzet ellenzi a nőuralmat ; így pl. III. Endre halála után leányára nem is gondoltak. Lajos idősebb leánya, *Mária* (1382—1395) részére igyekezett biztosítani a trónt. Ezért eskette meg az udvarában felnőtt Durazzói *Kis Károlyt*, az Anjou-családnak hozzá legközelebb álló férfitagját, hogy leányait nem fogja háborgatni a magyar trónon. Később Kis Károly a nápolyi trónra került. Lajos halála után pedig Erzsébet anyakirályné Mária nevében kormányzott, de nem tudta megkedveltetni a nőuralmat. Mária jegyese, luxemburgi Zsigmond is ellenszenves volt s maga az anyakirályné is szeretett volna szabadulni a még vőlegény korában is ledér Zsigmondtól. A

Lázadások.

délvidéki urak, élükön a Horvátiakkal nem is csinálnak titkot abból, hogy ők Kis Károlyt óhajtják a trónra, mert annak kezében egyesülne a két állam s így megvalósulna Nagy Lajos terve is. Növelte

a zavart *Tvarkó* boszniai bán törekvése is, aki a Drávától délre eső összes (szláv) területeket a maga uralma alá akarta vonni. Eközben történik Lengyelország elszakadása is. Végül, minden baj betetőzésével a Délvidéken nyílt lázadás tört ki, amelyet először a királynék személyes megjelenésükkel csendesítettek le. De az elégtelenség csakhamar újra kitört s a délvidékiek behozták *Kis Károlyt* (1386—1387), aki a Velence elleni háborúban, majd pedig mint Dalmácia kormányzója nagy népszerűséget szerzett magának. A királynékat — bár tudtak az ellenzék mozgalmáról — készületlenül találta Károly bejövele s ezért kénytelenek voltak fogadására menni és megkoronázását eltűrni. A barátságos álarc mögött azonban ott rejtőzött a bosszú s csak lesték az alkalmat, amikor Károlyt eltétethetik láb alól. Néhány hét múlva, a királynék budai palotájában Erzsébet kegyeltje, *Forgách Balázs* súlyosan megsebesíti Kis Károlyt, aki néhány nap múlva elhalt. Budán olyan nagy az ingerültség az olaszok ellen, hogy megtámadják és kifosztják a gazdag olasz kereskedők boltjait s többet meg is ölnek. A Délvidéken ekkor ellenforradalom tör ki, amelynek lecsendesítésére a királynék ismét megjelennek, de vesztükre, mert a lázadók a királynék kocsijait megtámadták, kegyenceiket, *Gara Miklós* nádort és *Forgáchot* felkoncolták s a királynékat fogságba vetették és *Novigród* várába zárták, ahol Erzsébetet megfojtották.

II. v. Kis
Károly.

Mária férje, *Zsigmond*, eközben Csehországban tartózkodott s midőn az események hírét hallotta, Mária kiszabadítására hazasielt. Mielőtt azonban *Zsigmond* megérkezett volna, Velence ostromzár alá vette *Novigródot* és kikényszerítette Mária kiadását. Velence most is a régi politikát folytatta s e fellépésével most is azt akarta megakadályozni, hogy Nápoly és Magyarország egy korona alá kerüljön.

Mária pártja *Zsigmondot* (1387—1437) kormánytársnak választotta, aki kegyelmet ígért a lázadóknak, de a lázadás — amelyet *Tvarkó* támogatott — nem szűnt meg és *Zsigmond* kegyetlen büntetéssel kényszerítette az urakat engedelmességre (*Kont* és társainak lefejezése). E kegyetlen fellépéssel sokat megrémített *Zsigmond*, de csak tovább növelte az ellenszenvet. Midőn pedig 1395-ben Mária elhalt, *Zsigmond*-tól még eddigi hívei is elpártoltak és azt mondták, hogy neki csak mint kormánytársnak voltak uralkodói jogai s ezek Mária halála után megszűntek. E vélekedés nemcsak a helyes jogérzésből táplálkozott, hanem oka volt ennek *Zsigmond* is, aki erőszakos, szeszélyes, állhatatlan, pazarló jellemével nem nyerte meg magának az országot. *Zsigmond* ellen forradalom volt kitörőben, amikor közbejött a fenyegető török veszedelem s ez mindenki figyelmét magára vonta.

Zsigmond.

A török
veszedelem.

A török kérdés már régóta foglalkoztatja a keresztény Európát. Magyarországot közvetlenül azóta érdekli a török előnyomulás, amikor ez már a hazánkkal határos kis balkáni államok területéig ér. Ez ellen védekezik Nagy Lajos akkor, midőn ez országokat hazánkkal hűbéres viszonyba hozza. De midőn *Murád* szultán a rigómezői csatában (1389) a bolgárok és szerbek erejét megtöri, majd utóda, *Bajazid*, az oláh fejedelmet kényszeríti engedelmességre, akkor nálunk is a maga komolyságában mutatkozik a veszedelem. Most már az urak is, a király is a pártoskodást félretéve, a török ellen készülnek. A török kérdés nemcsak hazánkat, hanem az egész keresztény Európát érdekelte, aminek bizonyága az, hogy a Zsigmond által összeállított «keresztes» hadseregben spanyolok, franciák, olaszok, németek is vannak. De a keresztények az első nagy csatát *Nikápoly* falai alatt, 1396-ban elveszítették a kétszeres túlerővel szemben. Ez a csatavesztés a török harci készségét és bátorságát csak fokozta.

A csatából menekülő Zsigmond a nürnbergi vágróf gályájára szállott, a Fekete-tengeren át Konstantinápolyba ment s fél évig ott rejtőzött. Távolléte alatt az ellenzék ismét megerősödött, sokan pedig holt hírét terjesztették és új királyválasztást emlegettek. Eközben váratlanul megérkezett Zsigmond, akinek legfőbb gondja most is az volt, hogy az elégületleneket megbüntesse. Voltak néhányan, akik — a török további előnyomulását megakadályozandó — nagyobb támadó hadjáratot tartottak szükségesnek. Mivel azonban a Kis-Ázsiában elfoglalt török támadása közvetlenül nem fenyegetett, azért sem Zsigmond, sem a rendek nem törődtek tovább a törökkel, hanem Zsigmond a törvénytelen uralmat, a rendek pedig a civódást folytatják tovább.

Zsigmond
önkényke-
dése.

A király, aki egyébként is önkényre hajlott, semmiben sem értett egyet a rendekkel s országos érdekű dolgokban is azok megkérdése nélkül cselekedett. Így pl. öccsét, *Jodok* morva őgrófot megtette trónörökösnek, a királyi birtokokat pazarul adományozta kegyenceinek, az ország egyes részeit elzálogosította, magát idegenekkel vette körül, akikből ismét egy újabb arisztokrácia alakult. A kedvelt *Cilleiek* stájerországiak voltak, *Stibor* vajda pedig lengyel. A folyton gyülemelő elkeseredés a magyar urakat ismét összeesküvésbe kergette s ezek elhatározták, hogy Zsigmondot megfosztják a tróntól és Kis Károly fiát, *Nápolyi Lászlót* hívják be. Zsigmondot el is fogják Budán és majdnem két hónapig fogva tartják *Siklós* várában s eközben vele alkudoznak. Miután Zsigmond a megállapított feltételeket elfogadta, szabadonbocsátották. A király kibékült ellenfeleivel, de voltak, akik ezután sem remélték Zsigmond megjavulását s ezért csak behozták Nápolyi

Lászlót, akit IX. Bonifácus pápa is támogatott. (Egyébként Zsigmond újabbán is okot adott a főurak elpártolására, mert megint a nemzet tudta nélkül intézkedett a trónról és azt vejének, Habsburgi Albert osztrák heregnek biztosította.) Midőn László betört, Zsigmond nem is volt itthon — Csehországban tartózkodott — és László könnyűszerrel vette birtokába az egész Dunántúlt. Zsigmond kegyencei, Garai és Stibor, a legutolsó órában gyűjtöttek sereget és Lászlót kiszalasztották az országból.

A Csehországból visszatérő Zsigmond most ismét kegyetlen bosszút állott s a pártütő horvát urak közül több százat lefejeztetett. A nyugalom lassanként helyreállott s most már végleg megszűntek azok a zavarok, amelyek a nápolyi és magyar trón egyesítésére irányuló törekvések következményei voltak, de ezekből kifolyólag az országnak még egy veszteséget kellett elszenvedni. Habár László pütkösi királysága rövid ideig tartott, ő mégis 6 év multával mint magyar király eladta Dalmáciát Velencének, amely két hű város kivételével a dalmát partvidéket csendben el is foglalta. Zsigmond most is külföldön volt s csak évek multával gondolhatott a Velence elleni háborúra. Mivel nem volt elég pénze, a 13 szepesi város elzálogosítása árán kért kölcsön Ulászló lengyel királytól, de a dalmát városok visszaszerzése így sem sikerült s a szepesi városok is lengyel kézen maradtak. Egyszerre két értékes területet veszített el az ország: Dalmácia nem is került vissza többé, a szepesi városok pedig csak évszázadok múlva (1772.)

Területi
veszteségek.

4. Hazánk kapcsolata nyugattal. Zsigmond reformjai: az alkotmány és a gazdasági élet továbbfejlődése.

Zsigmond uralkodásának két első évtizede belső viszályokkal és háborúkkal van tele. Bizonyára nyugalmasabb lett volna uralkodása, ha az itthoni bajok mellett nyugati politikájának ezerféle gondja is nem nehezedett volna rá. Ő azonban — felhasználva a németországi zavarokat — a német trónra törekedett; bátyjának, *Vencelnek* halála után pedig a cseh trón is neki ígérkezett; később pedig a római császári méltóság megszerzésére is sok időt és pénzt fordított. Céljait sok küzdelem után el is érte, 1410-ben német király, majd császár lett, Vencel halála (1419) után pedig elnyerte a cseh trónt is. Így Zsigmond — akit a sok küzdelem komolyabbá, higgadtabbá tett — Európa vezető uralkodója lett. Szerencsésebb körülmények között ennek hazánk is nagyobb hasznát látta volna, de így az idegen dicsőségnek csak néhány fénysugara esett

reánk, egyébként annak inkább terhét érezte hazánk. A király most még többet tartózkodott külföldön, ahelyett, hogy erejének javarészét hazánk javára fordította volna.

A hussziták.

Erre az időre esik a nagy egyházi szakadás, az ellenpápák küzdelme és a konstanzi zsinat. Ezen eseményekben Zsigmondnak, mint német császárnak, vezető szerepe van ; ő hajtja végre Hussz megégetését is, amivel a huszita csehek bosszúját hazánk ellen is kihívta. A husszitákkal nemcsak Csehországban kell hadakoznia, hanem azok betörnek hazánk északi vidékeire is, beveszik magukat annak sziklaváraiiba, erdőségeibe és évtizedeken keresztül kíméletlenül pusztítanak és sarcolják a lakosságot és a forgalmasabb útvonalak kereskedőit.

A török előnyomulása.

Zsigmond német császársága és cseh királysága akkor lett volna igazán hasznos hazánkra nézve, ha ez államok haderejét a miénkkel egyesítve, döntően lép fel a török ellen. Valójában azonban fordítva történt ; Zsigmond, akinek tekintete nyugat felé fordult, elhanyagolta a keleti ügyeket, úgy hogy most már Bosznia és Havasalföld is a töröknek hódolt. A hazánk határáig terjeszkedett török már több ízben betör az erdélyi területre is és elfoglalja a Temesvidék kulcsát, Galambóc erősségét is, amelynek visszavételét Zsigmond eredménytelenül kísérli meg, sőt a vár falai alatt szenvedett veresége után a török az egész Balkán és Moldva fölé is kiterjeszti hatalmát.

Kapcsolat a nyugattal.

Zsigmond idejében tehát elvesznek az Anjouk által elért eredmények : Lengyelország, a balkáni hűbéres országok, a dalmáciai uralom ; ellenben hazánk szoros kapcsolatba jut Nyugattal. Zsigmond személyében hazánk ott áll Nyugat vezető államának oldalán, de csak mint másod-, harmadrangú szereplő. A magyar erő és akarat, amelynek Keleten volna tennivalója, meg van bénulva, meddőségre van kárthatva. *A Német- és Csehországgal való kapcsolat, de még inkább Zsigmond ama törekvése, amellyel vejét, Habsburgi Albertet a magyar trónra akarja segíteni, szemünk elé tárja a sors kifürkészhetetlen útját, amely nyugatról hazánkba vezet. Ha pedig a töröknek majdnem akadály nélkül való előhaladására gondolunk, akkor látjuk jövőnk másik útját is, amelyen kelet felől közelít a veszedelem.*

A rendiség fejlődése.

Zsigmond uralkodásának igen jelentős eredményei az **alkotmányos és a gazdasági-társadalmi élet terén** mutatkoznak. A rendi alkotmány most is jó lépéssel tovább fejlődik s a nemesség szervezetének : a megyének hatásköre bővül. Zsigmond, akinek annyi baja volt a főurakkal, maga is elősegítette a nemesi megye fejlődését, mert a köznemességnek a megyében növekedő ereje ellensúlyt jelent az oligarchiával szemben. Most először történik (Mária alatt), hogy a vármegyei

nemesség képviselőket (megyenként 4) küld az országgyűlésbe. Az 1404., 1405. és 1435-i törvények erősítik a köznemesség közjogi állását. Kimondják, hogy a főnemesekre a megyei hatóság bírságot vethet ki; hogy a 4 szolgabírást az egész nemesség választja; a megválasztottak kötelesek hivatali esküt tenni s legalább egy éven át viselni tisztüket. A megye segédkezik a királynak az adószedésben; ellenőrzi, hogy a vámok tulajdonosai jókarban tartják-e a hidakat, réveket, kompokat. Így a megye mind több állami funkciót végez s növeli önkormányzati jogát. Az ügyvédek (procuratorok) szaporodása is az alkotmányos élet fejlettségét mutatja.

A megyei élet fejlődésénél is jelentősebb a városok önkormányzatának kialakítása és a polgárosztály képviselőinek a törvényhozásba való bejuttatása. Zsigmond ugyanis az 1404-i pozsonyi országgyűlésre meghívta a szabad királyi városokat is és így belőlük lett az ország negyedik rendje. A városok egy-egy követet küldtek, de azoknak együttvéve csak egy szavazatuk volt, amivel nem mehetek valami sokra, de legalább hallatták szavukat s az addig teljesen egyoldalú országgyűlés tekintetét más szempontokra is irányították. Most történik a városi kormányzat újabb szabályozása is — természetesen német mintára. A város élén a tanács áll, amely választja a polgármestert, a kapitányt és a hivatalnokokat. Maga szolgáltatott igazságot is, de törvényszékétől a tárnokmesterhez lehetett föllebbezni. A városok pénzen váltják meg a hadikötelezettséget. Misem mutatja jobban a városok fejlődését, mint a telkek, házak értékének felszökkenése.

A városok fejlődése.

Zsigmond gazdasági politikájában is a városokra támaszkodott s az ipar, kereskedelem és bányászat fejlődésére törekedett. Így az Anjouk alatt megindult gazdasági fejlődés fokozódik. Zsigmond Párisból 200 iparoscsaládot hív be. A városi törvénnyel egyidőben gondoskodik Zsigmond az egész országban egységes mértékrendszerről is (budai mértékek); a bányajövedelem felét biztosítja az állam javára, a városokat kiváltságokkal látja el (mintegy hálából a sokszor igénybevett kölcsönökért). A városok azonban nemcsak a gazdasági, hanem a művelődési élet középpontjai is; több városban, így Pozsonyban, Kassán és a szász városokban középiskolák vannak, Budán pedig Zsigmond egyetemet alapít.

Ez az önkényes hajlamú uralkodó sok tekintetben demokratikus gondolkodásának látszik. Miként Nagy Lajos, úgy ő is védelmébe veszi a *jobbágyságot*, amelynek újólágt biztosítja a szabadköltözködési jogot. A jobbágyság nagyon rászorult az uralkodó védelmére, mert urainak kapzsisága mind több terhet rótt rá. E kor fejlődő pénzgazdál-

A jobbágyság.

kodásával hozható kapcsolatba az is, hogy a földesurak a kilencedet pénzben követelik. Az egyébként is súlyos jobbágyterhek most először kergetik lázadásba ez osztályt. Zsigmond utolsó évében az erdélyi jobbágyság — magyarok, oláhok egyaránt — fegyvert fog (püspöke ellen, aki az adót három évre visszamenően pénzben követeli) csak a székel, magyar és szász szabad lakosság szövetkezése (első erdélyi unió) tud — engedmények árán — véget vetni a lázadásnak.

A telek-
katonaság.

Az említetteken kívül nevezetes Zsigmondnak *honvédelmi reformja* is. Ezt is a fejlődő élet hozta magával. A puszkaporos fegyverek használata óta nagyobb hadseregekre, tömegre van szükség. Immár nem a személyes vitézség dönt, hanem a szám. Szükség van tehát a banderális katonaság kiegészítésére. Ezért az 1435-i törvények kimondják, hogy (a nemesi felkelésen kívül) a birtokosok minden 33 telek (kapu) után egy lovaskatonát tartoznak felszerelni. Ezzel megszűnt a jobbágyság eddigi hadmentessége s most már kettős teher nehezedett reá. Mégis ez intézkedés jelentősége felbecsülhetetlen. *A jobbágy, akinek élete egy darabka földhöz volt kötve s aki minden hatalom forrását földesurában látta, a hadikötelezettség teljesítése által jutott el igazán a haza fogalmának helyes felismeréséhez.*

Placetum
regium.

Végül alkotmányjogi szempontból nevezetes Zsigmondnak azon 1404-i törvénye, amellyel kiadja a *placetum regiumot* s ezzel feleleveníti a magyar király kegyúri jogát. E törvény értelmében — amely elsősorban a Nápolyi Lászlót támogató Bonifácus pápa ellen irányult — semmiféle pápai iratot vagy bullát a király előzetes jóváhagyása nélkül kihirdetni nem volt szabad. Így magyar egyházi ügyekben is döntő szava volt a királynak s a főpapok kinevezése az ő kezébe került. Zsigmond azt is kivitte, hogy a magyar király e legfőbb kegyúri jogát a konstanzi zsinat is biztosította.

Zsigmond félszázados uralkodás után, 1437 végén halt el. A nemzettel való őszinte megbékülése jeléül azt kívánta, hogy Váradon, Szent László sírja mellé temessék. Jellemének minden fogyatkozása mellett el kell ismerni nagy tehetségét, magas műveltségét, abban a korban modern gondolkodását. Nagy kár volt a nemzetre nézve az idegen uralkodó származása s a távolabbi célok felé törése. A közelebbi, a nemzetre legfontosabb feladat: a török kérdés megoldatlanul, az előtérben maradt.

5. A Hunyadiak kora.

a) **A rendiség továbbfejlődése. Török háborúk. A Hunyadi-ház küzdelmei.** Zsigmondnak — nem lévén fiúgyermek — elég sok gondot okozott az örökösödés kérdése. Sok rábeszélés után a rendek elfogadták leányának, Erzsébetnek örökösödési jogát, de a súlyosan beteg öreg király második felesége, Cillei Borbála, Erzsébet és annak férje, Habsburgi Albert helyett a fiatal lengyel királyt, Ulászlót szerette volna trónra segíteni. A rendek azonban *Albertet* (1437—1439) választották meg, de mind a megválasztás, mind pedig a két év múlva tartott országgyűlés alkalmával olyan feltételek elfogadására kényszerítették Albertet, amelyek a királyi hatalmat árnyékhatalomná tették. A rendi hatalom túltengése és a királyi hatalom csökkenése épp a mostani nehéz időkben az országnak nagy kárára vált. Nevezetesen kikötötték, hogy az országban fog lakni; a császári koronát csak a rendek beleegyezésével fogadhatja el; leánygyermekait a rendek akaratára ellenére nem fogja kiházasítani; távollétében helyette a nádor fog kormányozni; a nádort az országgyűlés választottjaiból nevezi ki; idegenek nem lehetnek főtisztviselők és nem kaphatnak birtokot (v. ö. az aranybulla); a király saját pénzén fogadjon zsoldosokat; a nemesség csak az ország határain belül köteles fegyvert fogni. E törvények az idegen uralkodók és idegen befolyás ellen irányuló, alkotmányvédelmi célokat szolgálnak ugyan, de másrészt mutatják a rendi hatalom fölényét, sőt a rendeknek a legnagyobb kötelességtől való húzódozását is. Egyébként Albert uralkodása igen rövid volt. Királysága második évében a törökök ellen készült, akik már a dél-erdélyi területen pusztítottak. Ütközetre azonban nem került a sor, mert a Titel melletti táborban vérhas tört ki, ezért a hadsereg feloszlott és a betegség a királyt is elragadta.

Albert rövid uralkodása több tekintetben is igen nevezetes. A rendi alkotmány ismét nagy lépéssel fejlődik előre; a török úgyszólván ellenállás nélkül teljes hadierejével felvonul hazánk ellen; Albert az első Habsburg a magyar trónon; Németország, Ausztria, Csehország és hazánk kapcsolata most történik először: ezek a jövő szempontjából mind nagy horderejű események.

Albert halálakor még nem volt trónörökös, mert fia, a későbbi V. László csak atyja halála után született. A rendek egy része, főként a főurak (az Albertnek adott szavuknak megfelelően) a születendő gyermeket tekintették trónörökösnek. De a nagy többség, főként a Hunyadi

János vezetése alatt álló köznemesség ilyen nehéz időkben erélyes, katonakirályt akart az ország élére állítani s e célból a jó katona hírében álló lengyel Ulászlóra gondoltak (mint már Zsigmond halálakor). Ebbe Erzsébet is belenyugodott azzal együtt, hogy őt Ulászló feleségül veszi. A követség el is indul ilyen megbízással Ulászlóhoz, közben azonban Erzsébet megbánja elhatározását és a csecsemő Lászlót az ellopott Szent Koronával megkoronáztatja. Az országba jövő Ulászló (1440—1444) azonban Hunyadi segítségével győz Erzsébet pártja fölött (Garay—Cillei). Erzsébet közben (1442) elhal, a kis László pedig a Szent Koronával együtt *III. Frigyes* császár udvarába kerül.

I. Ulászló.

Hunyadi
harcai
a törökkel.

Ulászló uralkodását a törökkel való nehéz küzdelmek töltik ki. Az események Hunyadi Jánost, az ország első katonáját hozzák előtérbe és állítják nemsokára az ország élére. Hunyadi oláh származású ősei Erdélybe (Hunyad megye) menekültek. Atyja, Vuk (Vojk) nemességet nyert Zsigmondtól, aki már ismerte Hunyadi János katonai tehetségét. Albert Hunyadi temesi és szörényi főispánná és kapitánnyá teszi, Ulászló pedig erdélyi vajdává és a déli seregek vezérévé. Hunyadi első nagyobb csatáit (1442-ben) Gyulafehérvár mellett, *Szent Imrénél*, majd *Nagyszebennél* vívja a törökkel szemben (Kemény Simon önfeláldozása) és még ez évben *Vaskapunál* (Hunyad megye) is diadalt arat.

E diadalok nemcsak itthon teszik népszerűvé Hunyadi, hanem egész Európa örvend e sikereknek. A rendek elhatározzák, (1443. budai országgyűlés), hogy nagyobb támadó hadjáratot indítanak a török ellen. Lengyel és német segédcsapatokkal indul el Hunyadi és Ulászló 1443 őszén a Balkán-félszigetre és Nisen, Szófián keresztülhaladva, több csatában győzve a Balkánig nyomulnak előre, de a hideg tél és a jeges utak megakadályozták a további előnyomulást. A hosszú hadjárat sikerén egész Európa felbuzdult s most már a pápa nagyobb keresztes hadsereg összehozásán fáradozott, hogy annak élén Hunyadi, a kereszténység hőse, kiverje a törököt Európából. A királyi udvarba érkezett pápai követ, *Cesarini Julián* előtt Ulászló meg is esküdött, hogy még ez évben (1444) hadat vezet a török ellen. A német császár, Velence, *Castriota György*, a vitéz albán fejedelem, *Brankovics* szerb deszpota (Zsigmond által nagy birtokokkal jutalmazott magyar főúr) és a görög császár segítségüket ígérték. *Murad* szultán — megijedve e nagy készülődéstől s egyébként is elfoglalva a kisázsiai lázadással — igen kedvező feltételek mellett békét kért, amelyet Ulászló *Szegeden* 1444-ben el is fogadott és arra esküt tett. De a békét néhány nap mulva a külföldi követek s különösen Julián unszolására, Hunyadi intése dacára, megszegték és Ulászló megindítván seregét, akadály nélkül

Várnáig jutott előre. A szerencsétlen körülmények egész sora játszott közre (az egykorú közvélemény Ulászló esküszegésének tulajdonította ezt) abban, hogy a magyar sereg Várna mellett oly döntő csatát vesztett (1444 nov. 10). A csatában a király, Julián is elesett; Hunyadi is csak nagynehezen menekült, menekülése közben pedig *Drákul* oláh vajda elfogta és csak magas váltságdíj ellenében engedte szabadon.

A várnai csata.

Mivel itthon nem tudtak biztosat a király haláláról, nem gondoltak királyválasztásra és az ország kormányzását ideiglenesen (lévre) hét főkapitányra bízta; köztük volt Hunyadi is, akinek a Tiszától keletre eső terület jutott. A főkapitányok kormányzása nem vált az ország javára, mert nem volt a kormányzás egységes és önzetlen. Úgy látszott, hogy az ország hét kiskirály között hét darabra oszlott. Ez az állapot az oligarchia teljes uralmát jelentette. Ez ellen szervezkedett a köznemesség és az 1446-i rákosi országgyűlésen fejenként jelenvén meg (Zsigmond óta már szokásban van a megyei képviselők küldése), megszüntette az eddigi kormányzást és Hunyadi — László trónrajutásának idejéig — *kormányzóvá választotta*. Melléje tizenkéttagú országos tanácsot állították, amelynek fele — ez is a köznemesség diadalát bizonyítja — köznemesekből alakult.

Hunyadi János kormányzó-sága.

A kormányzóválasztás tehát véget vetett a főkapitánysági rendszer anarchiájának, de ugyanakkor Hunyadi ellen fordult a főúri rend haragja. Hunyadi mérsékletét és politikai ügyességét mutatja, hogy a béke kedvéért a főrend vezetőinek juttatta a főméltóságokat s minden módon az ország erejének összpontosítására törekedett. Erre annál inkább szükség volt, mert — eltekintve az állandóan lappangó belső elégedetlenségtől — egyszerre három felé kellett harcolnia: Giskra, a német császár és a török ellen. E küzdelmek túlságosan igénybevették Hunyadi erejét, ami annál kevesebb volt, mert a Cillei, és Garai által vezetett főúrak nem egyszer megtagadták a bandériumok állítását. Hunyadinak csak a köznemesség állott rendelkezésére, de az is belefáradt a sok küzdelembe s különösen a határon kívül nem szívesen harcolt, ezért Hunyadi — az eddigi hadrendszer épségben tartása mellett — zsoldos hadsereg toborzásán fáradozott s ennek fenntartására külön adót szavaztatott meg (öt kapu után egy arany, 1446. o. gy.). A Giskrával és Friggyessel folytatott eredménytelen harcok után Hunyadi ismét a török ellen fordul, de a *rigómezei* csatát (1448) Dán oláh vajda elpártolása következtében elvesztette, majd Brankovics fogságába került s az országgyűlés csak nehezen tudta kieszközölni kiadását.

Hunyadi népszerűségének még e csatavesztés sem ártott, de ő — véget akarván vetni az ideiglenes állapotnak — az osztrák, cseh és

A nándor-
fehérvári
csata.

morva rendekkel szövetkezve, Frigyest Bécsújhelyen ostrom alá fogta és úgy kényszerítette V. László (1445—1457) kiadására. A gyermek László teljesen nagybátyja, Cillei káros befolyása alá került, aki Lászlót léhán nevelte és figyelmét az ország kormányzásától teljesen elvonta. Hunyadi helyzete még rosszabb volt, mint előbb; most már a gyermek-király gyanúja ellen is küzdenie kellett. László ugyan meghagyta őt hivatalában, de azért Hunyadi — a békesség kedvéért — elhatározta, hogy visszavonul a közelettől, de visszavonulásában megakadályozta a politikai helyzet megváltozása. 1453-ban ugyanis elesett Konstantinápoly s most már mindenki tudta, hogy a török teljes erejével Magyarország ellen fog támadni. Konstantinápoly eleste Európát is felrázta s a pápa keresztes hadjárat hirdetését tervezte. A török már Nándorfehérvárhoz közeledett; a veszély tudata összehozta az embereket; Hunyadi is megbocsátott ármánykodó ellenségeinek (Hunyadi László és Garai Anna eljegyzése), engedett a király felszólításának és elvállalta a fővezérséget. A tekintélyesnek remélt külföldi segítség azonban most is elmaradt s csak Kapisztrán János lelkes szónoklatai állítottak talpra nagyobb paraszthadsereget, amelynek felszerelése nagyon kezdetleges volt. Mire Hunyadi és Kapisztrán Nándorfehérvár alá vonulhattak, a törökök már nagyon szorongatták a védők hős csapatát, amelynek vezérei Hunyadi fia, László és sógora, Szilágyi Mihály voltak. Az általános roham napján a törökök már a vár falára is felértek, de a török zászló kitűzését *Dugovics Titusz* hősi önfeláldozása megghiúsította. A hősi példán fellelkesült keresztes csapatok véres utcai harcokban visszafoglalják a várost, másnap pedig Hunyadi a török táborát is megostromolta és elfoglalta.

Nándorfehérvár a magyar medence déli kapuja s ezért felmentése nagy veszedelmet hártott el hazánk felől. Nagy volt tehát Hunyadi diadala, amelyért őt az egész európai kereszténység ünnepelte; e diadal emlékét őrzi a mindennapi déli harangszó. Ez volt egyszersmind Hunyadi utolsó, nagy szolgálata; a táborban ugyanis pestis ütött ki, amely őt is, Kapisztránt is elragadta (1456).

Hunyadi
János
jelentősége.

Hunyadi nehéz időkben honmentő szolgálatokat végzett. A csecsemő László helyett a vitéz Ulászló trónrasedgítése, a török elleni sikeres védő és támadó harcok, az országot az anarchiából kivezető kormányzása, az oligarcha-osztály túltengő hatalmának ellensúlyozása, az éles belső harcok idején a békés és engesztelékeny politika fenntartása: ezek voltak Hunyadi érdemei. Ha mindezekhez hozzávesszük önzetlen, nemes jellemét, a béke napjaiban tudományoszeretét is, akkor látjuk igazán annak a veszteségnek nagyságát, amely az országot az ő halálával érte.

Hunyadi halála a főnemesség diadalát jelentette. A legmagasabb méltóságokat a Cilleiek, Garaiak, Héderváryak és Újlakiak kapták. Hunyadi fiaitól pedig, — nehogy hatalmuk veszélyessé váljék — László az apjuk által védett várak átadását követelte és Cilleivel együtt Belgrád alá vonult a vár átvételére. Hunyadi László — ellene irányuló merénylettől tartva — csak a királyt és kíséretét engedte be a várba, míg a német csapatok kinn rekedtek. A várban Hunyadi László és Cillei között heves szóváltás támadt, amelynek során Cillei kardot rántott; a fegyvercsörgésre berohant Hunyadi kísérete és Cilleit felkoncolta. A megrettent király most a Hunyadi-fiúk foglya lett; félelmében megígérte, hogy nem lesz semmi bántódásuk s ez ígéretére a temesvári vártemplomban esküt is tett (1456 nov. 23), ígéretét azonban nem tartotta be. Budára visszatérve, magához hívatta a fiaivá fogadott Hunyadiakat; az összeesküvéssel vádolt Lászlót lefejeztette, Mátyást pedig börtönbe vetette. A király e szerencsétlen lépése valószínű forradalmat okozott, amely elől László — a fogoly Mátyással együtt — Csehországba, Prágába menekült, ahol röviddel utóbb — állítólag mérgezés következtében — épp a temesvári eskü évfordulóján (1457 nov. 23) meghalt.

A Hunyadi-fiúk.

b) Mátyás megválasztása. Belső és külső harcok. Mátyás nyugati politikája. Midőn a Hunyadi-ház ellenségei kieroszakolták a királytól Hunyadi László halálraítélését és lefejeztetését, azt hitték, hogy e család további érvényesülése most már teljesen véget ért. A következők azonban az ellenkezőt igazolták. A nemzet nagy többsége, amely tudta, hogy mivel tartozik a Hunyadi-családnak; méltó elégtételt akart adni a nagy sérelemért és a Szilágyi Mihály és Erzsébet vezetése alatt álló köznemesség Mátyás trónraemelése mellett kardoskodott. A királyválasztó országgyűlés 1458 elején gyűlt össze Rákoson. Jelölt nagyon sok volt: *IV. Kázmér* lengyel király és *Vilmos* szász herceg, mint Albert vejei, *III. Frigyes* német császár, mint V. László nagybátyja és az országban egyes főurak is (Garai, Újlaki) áhítoztak a koronára. De mindezeknél több esélye volt Mátyásnak, akit nemcsak az egész köznemesség, hanem részben a főúri és főpapi rend is támogattott. A főúri ellenzék megnyerésén Szilágyi Erzsébet és Szilágyi Mihály fáradozott. Ezek Szegeden találkoztak Garaival, aki megígérte támogatását abban az esetben, ha a Hunyadi-család régi ellenségei kegyelmet nyernek és ha Mátyás nőül veszi Garai Annát, a lefejezett Hunyadi László menyasszonyát. Szilágyi Erzsébet — csakhogy biztosítva lássa fia megválasztását — elfogadta az egyezséget, pedig akkor már tudták, hogy időközben Mátyás jegyet váltott Podjebrád leányával, a

A királyválasztás.

még gyermek Katalinnal. Midőn ugyanis Podjebrád Mátyás megválasztásának valószínűségét látta, ő is hasznót akart húzni ebből a fordulatból és eljegyezte Mátyást Katalinnal. Mátyás a Podjebráddal való szövetség előnyeire gondolt (hussziták!) s ezért szívesen vállalta a családi összeköttetést. Ilyen előzmények után történik a királyválasztás, amelyet a személyesen megjelenő, mintegy 15,000 főnyi köznemesség döntött el.

Mátyás
küzdeldmei.

Az ország nagy örömmel fogadta *Mátyás* (1458—1490) megválasztásának híret és fényes küldöttség ment elébe, az ország határára. Mátyás bejövetele után azonban az ünnepi hangulatot csakhamar megrontották a kölcsönös csalódások és ellentétek. Az ifjú király csak most értesült a szegedi egyezségről; azt magára nézve nem tartotta kötelezőnek és ragaszkodott Podjebrádnak adott szavához. Ezzel természetesen kihívta maga ellen a Garai-párt haragját. Ugyanezért nagybátyja is neheztelt rá, akivel Mátyásnak egyébként is sok összekoccanása volt. A királyválasztó országgyűlés ugyanis a 17 éves Mátyás mellé öt évre kormányzónak és gyámnak választotta Szilágyi Mihályt, de a tetterős és önállóan gondolkozó Mátyás nem akarta eltűnni a kevéssé művelt és darabos öreg úr gyámkodását s őt beszterezzei grófnak kinevezve, Erdélybe küldötte. Szilágyi — a mellőzéstől sértődötten — a Garai-párthoz csatlakozott; ez pedig Frigyes császárnál keresett menedéket és őt 1459 elején Bécsújhelyen kikiáltották magyar királynak. Frigyesel éveken át tartott a háború; végül — *II. Pius* pápa közvetítésére — 1462-ben létrejött a béke olyképen, hogy a királyi címet mindketten viselik; Frigyes kiadja a birtokában levő Szent Koronát, de megtartja az elfoglalt határszéli városokat, amelyek csak Frigyes halála után nagyobb váltság ellenében válthatók ki. Mátyásnak törvényes fiutód nélkül történő halála esetén a magyar koronát Frigyes, illetőleg utódai öröklik. Ez elég kedvezőtlen egyezség, de Mátyásnak — sok egyéb gondja miatt — szüksége volt a békére. A hűtlen főurak is megtértek; Mátyás megbocsátott nekik, sőt Újlakit horvát bánná, Garait pedig ismét nádorrá tette meg.

Időközben (1461) történt Katalin nőül vétele; így a Podjebráddal való barátságnak is része van abban, hogy sikerült a husziták főerejének megtörése és Giskrának engedelmességre szorítása. E rabló-nép egy része — az északi városoktól és megyéktől beszedett váltságdíj lefizetése után — kitakarodott; másik része Giskra vezetése alatt Mátyás zsoldjába állott és magvát tette a fekete hadseregnek. Egy részük, a *zsebrákok*, nem akartak Mátyás előtt meghajolni; ezeket törökök. úgy kellett kipusztítani. A huszitákkal való leszámolás után Mátyás

a török ellen fordult. Oláhországot és Szerbiát — tőlük elragadva — ismét hűbéres országokká tette, majd Boszniában, Jajcánál verte meg a törököt. Csak ezen belső és külső sikerek után — mintegy bizonysgát adva trónratermettségének — koronáztatta meg magát királlyá 1464-ben.

A törökökön kivívt diadalok nagy lelkesedést keltettek Európában. Még élénk emlékezetben volt a törökverő Hunyadi János neve és sokan annak nagyreményű fiától várták a reá szállott hagyományos kötelesség teljesítését. Mátyás át is érezte e kötelességet s rendkívüli becsvágyának megfelelt volna a nagyszerű feladat teljesítése. Ő azonban Magyarország haderejét nem tartotta elégségesnek a török elleni támadó háborúra. Látnia kellett, hogy a pápa által összehívott *mantovai* kongresszus is eredménytelen maradt, mert az európai uralkodók — ha lelkesedtek is egy Mátyás vezetésével megindítandó keresztes hadjárat eszméjéért — a pápa kivételével nem adtak anyagi segítséget. Mátyás tehát a történelmi hagyományok alapján nyugaton akart magának nagyobb hatalmat szerezni, hogy sikeresen fordulhasson a török ellen. A német császári trón elnyerésére gondol, ami annál inkább lehetségesnek látszik, mivel Zsigmond és Albert alatt is a két állam között perszonál-unió volt. A német trón elnyeréséhez a lépcső a cseh trón, amelynek uralkodói a legtekintélyesebb német választófejedelmek szoktak lenni. Mátyás figyelmét a külpolitikai viszonyok alakulása is nyugatra terelte.

Mátyás
nyugati
politikája.

V. László halála után a csehországi nemzeti irányzat Podjebrád György kormányzót emelte a trónra, akinek megválasztását a pápa azzal a feltétellel támogatta, hogy Podjebrád a husszitákat visszatéríti a katolikus egyházba. Midőn a hussziták jóvoltából trónra jutott Podjebrád ez ígéretét nem váltotta be, a pápa ellene fordult és a szomszéd államok uralkodóit, elsősorban Mátyást Podjebrád ellen tüzelte. A pápa biztatása és Frigyes császár megígért támogatása teljesen megérlelte Mátyás elhatározását és fegyvert fogott volt apósa ellen (Katalin időközben meghalt). A magyar urak egy része ugyan ellenezte a cseh vállalatot, de Mátyás kedvezőknek ítélte a körülményeket. A cseh katolikusok 1469-ben *Brünnben* meg is koronázták Mátyást. A brünni koronázás nagy fordulatot hozott. A trónját féltő Podjebrád Kázmér lengyel királlyal (a volt magyar trónkövetelővel) szövetséget kötött s Kázmér segítsége ellen annak fiát, Ulászlót tette meg trónörökössé.

A cseh
háborúk.

Így a háború mind nagyobbra növekedett s emellett még váratlan nehézségekkel is meg kellett küzdeni. Frigyes császár ugyanis

Össze-
esküvések.

nemhogy segítette volna a nehéz helyzetbe került Mátyást, hanem most is ő álnokul ellene fordult s szintén Ulászló igényét ismerte el. Ilyen körülmények között nemcsak a cseh trón birtoklása vált kétesse, hanem ráadásul a magyar trón elvesztése is fenyegette Mátyást. Kázmér lengyel király ugyanis ismét igényt emelt a magyar trónra, itthon pedig egy széleskörű összeesküvés keletkezett Mátyás egykori nevelőjének és legjobb hívének, Vitéz János érsekprímásnak vezetésével. A cseh háborúk éveken át eredménytelenül folytak és sok pénz- és véráldozatot követeltek. Midőn az urak az 1470-i országgyűlésen nyíltan helytelenítették a király cseh politikáját és vonakodtak az adót megszavazni, Mátyás kíméletlenül lépett fel és ezzel összeesküvésbe kergette a magyar urakat, akik Kázmér fiát, Ulászlót akarták Mátyás helyébe a trónra emelni. Mátyás — felismerve a helyzet veszedelmes voltát — szeretetreméltónak és engedékenynek mutatkozott. Ügyes fellépésével kibékítette az elégedetlenkedőket, majd pedig — a hozzá mindig hű köznemesség támogatásával — Kázmért kikergette az országból. Azután (1472) országgyűlést hívott egybe és azzal megszavaztatott akkora hadiadót, amekkora szükséges volt a cseh háború befejezésére.

Boroszló alatt Kázmér és Ulászló kudarcot vallottak, ami (1474) először fegyverszünetre, majd négy év múlva, 1478-ban *Olmützben* békére vezetett Mátyással. A béke feltételei szerint Mátyás és Ulászló is viselik a királyi címet; Csehország Ulászlóé lesz, az elfoglalt melléktartományok (Morvaország, Szilézia, Luzácia) pedig Mátyás kezében maradnak és csak halála után válthatók vissza 400,000 aranyért. A cseh háborúk tehát nem hozták meg a kívánt eredményt. Maga Mátyás is sokallotta az érte hozott áldozatokat, amelyek ugyan emelték hazánk hatalmi helyzetét, de az országnak sokkal nagyobb érdeke lett volna az így kárbavesztett sok értéknek a török ellen való felhasználása. A háború közben Oláhország is elpártolt Mátyástól, a török pedig előrehozván haderejét, a Száva mellett *Szabács* erős várát építette fel (1476). Mátyás azonban mégsem fordulhatott a török ellen, mert le kellett még számolnia az álnok Frigyesse. Még az olmützi béke előtt megindította Mátyás hadait s Ausztria nagy részét el is foglalta. Erre a megalázott császár *Gmundenben* békét kötött Mátyással; lemondott az 1462-i egyezségben biztosított trónigényéről, megígérte, hogy Csehországot Ulászlótól visszaveszi és Mátyásnak adja és hadikárpótlást fizet. Minthogy azonban Frigyes ezt a békét sem tartotta meg, a háború még kétízben kitört. 1485-ben Mátyás Bécset is elfoglalta, sőt Stájerország is meghódolt,

Osztrák
háborúk.

úgyhogy Mátyás székhelyét Bécsbe tette át, sőt annak püspökévé is magyar embert tett meg.

Az olmützi és gmundeni békék fénye Mátyás nagyságát világitotta meg, de az ország, sőt az európai kereszténység nem ilyen muló dicsőséget várt tőle, hanem a töröknek teljes erővel való visszaszorítását. Erre annál inkább szükség lett volna, mert a török betörései — az oláhokkal való szövetségben — mind merészebbekké lettek. Egy-
 izben a törökök egész Mezőtúrig pusztítottak, ami a kellő védelem nélkül levő terület lakosságát nagyon elkésérítette; a visszavonuló sereget azonban Báthory István vajda és Kinizsi Pál *Kenyérmezőn* (1479) súlyosan megverik. Mátyás személyesen is részt vesz a török elleni háborúban s Szabács és Verbász ostrománál bátorságával és hidegvérével kitünteti magát. Később Bosznia, Szerbia, Bulgárország területén érnek el sikereket a magyar csapatok, úgyhogy a Hunyadi-név ismét félelmissé lett a török előtt, amely Mátyással békét kötött (1483) és a békét súlyos adókkal váltotta meg. Noha Mátyás a cseh és osztrák háborúk közben és hadierejének csak egy részével fordulhatott a török ellen, mégis jelentékeny sikereket ért el. Mennyivel nagyobb lehetett volna e siker, ha Mátyás éveken át, tervszerűen, minden erejét ennek szolgálatába állítja. A nyugati politika végeredményben meddő maradt és sem az ország, sem az utókor nem tudta méltányolni; s bár e küzdelmek során nevét tiszteltté és félelmissé, hazáját keleti nagyhatalommá teszi, nem tudja megoldani a jelen legsürgősebb feladatát: a török kérdést.

Török
harcok.

c) **Mátyás reformjai; szellemi és gazdasági felvirágzás.** Mátyás hosszú uralkodása tele van háborúskodással; az utókor őt legszívesebben hadvezérként ábrázolta, pedig ő nemcsak nagy hadvezető, hanem éppoly kiváló államvezető és szervezőtehetség is volt. Hadügyi, pénzügyi, igazságügyi, közjogi reformjai, a szellemi és anyagi műveltség fejlesztésére irányuló tevékenysége sokoldalúságát, ötletességét és széles látókörét igazolják.

Mindennél sürgősebb volt a hadszervezet továbbépítése és erősítése. Különösen a török veszedelemmel szemben jól begyakorolt, állandó katonaságra volt szükség. A banderialis és nemesi hadsereg immár nem elég — főként a határon kívüli hadjáratokhoz. Ezt már atyja látta s ezért zsoldos hadsereg szervezéséhez fogott; ennek fenntartására időnként rendkívüli hadiadót (subsidiomot) szedett. Mátyásnak ezen az alapon kellett tovább építeni. Az 1458-i szegedi országgyűlésen először azt fogadtatta el, hogy a nemesség három hónapig tartozik táborban maradni, azután pedig azt, hogy a telekkatonaságot már nem

Hadügyi
reformok.

33, hanem minden 20, majd (1463-tól kezdve) 10 telek után állítsák ki. Ez a hadsereg legnagyobbbrészt könnyű lovassereg volt s csak az előkelők jelentek meg nehéz páncélban. Ehhez a hadsereghez még gyaloghadat szervezett, amelynek magvát Giskra csehei alkották. Ezt a fekete darócruhás sereget nevezték fekete hadseregnek, amely Európában az első állandó hadsereg volt. Az állandó hadsereget tüzéséggel, szekeresekkel egészítette ki. Több mint 300 egységből álló hajóhada volt, amelyen mintegy 10—12,000 katona szolgált. A haremodorban újítás volt a félemler magasságú páncélok — mintegy védőfal — mögöl való tüzelés (emlékeztet a mai lövészárók-rendszerre). Mátyás seregének részletes ismertetését adja az udvarában tartózkodó *Bonfini*, aki csodálkozva ír a sokféle haremodorról, a nagy fegyelemről és Mátyás kiváló hadvezéri tulajdonságairól.

Pénzügyi
reformok.

A nagyszámú, állandó hadsereg sok pénzbe került, ami Mátyásnak elég gondot okozott, de a pénz megszerzésénél nem válogatott a módokban. Megadóztatta a papságot, az egytelkes nemességet, felelevenítette a *lucrum camerae*t, sőt — ha sürgős szükség volt — rossz pénzt is veretett. Ilyen intézkedései sok elégtelenséget okoztak s az ellene szervezkedett első összeesküvésnek is jórészt ez volt az oka. Az ideiglenes eredményű intézkedések mellett azonban általános reformra is szükség volt. E téren is ötletessége segített rajta olyképen, hogy az eddigiekkel azonos összegű, de formája szerint új adórendszerre tért át. Ezáltal a régi adómentességek és kiváltságok önmaguktól megszűntek, ő pedig újabb mentességet és kiváltságot nem adott. Így majdnem megkétszereződött az adóbevétel anélkül, hogy az adó magasabb lett volna. Nevezetesen megszüntette Károly Róbert telekadóját (kapunként $\frac{1}{6}$ forint) s helyébe léptette a *királyi kincstári adót*, amely ugyancsak ötkapunként 1 forint volt. Ezt az adót mindenki fizette, az eddigi kiváltságos népek (kúnok, *szászok*) is. Hasonlóan járt el a vámügyben is. Itt a harmincad helyett a *koronavámost* hozta be ugyanakkora értékben, de mindenkire kötelezően. A subsidiumot évenként szedte és jobbágytelkenként egy aranyban állapította meg. Intézkedései sokszor erőszakosak voltak, de az állam erejét növelte a tele kincstár, amelyből mindenre tellett: hadseregre, diplomáciára, fényűzésre, építkezésre, kultúrára.

Igazságügyi
reformok.

Mátyás nagy érdemeket szerzett az igazságügy megrfoermálásával is. Ismerte annak bajait s igazságszeretete, fegyelemérzete és jogászileleményessége megtalálta a módot, ahogyan azon segítsen. Legnagyobb bajok voltak a hatalmaskodások a bírakkal szemben, az alsó nemesség s különösen a jobbágytság teljes elnyomása, a hosszadalmas perhalasz-

tások (moratoriumok) s általában a bizonytalanság, amely e téren uralkodott. Legszükségesebbnek látszott a törvényszékek tekintélyének biztosítása, másrészt a törvénykezés helyének és idejének megállapítása. Az 1486-i budai gyűlésen hozott törvényében megszüntette a megyei *kikiáltó törvényszékeket* és a *nádori vándortörvényszéket* és helyettük I. fokú bíróságnak a megállapított időközökben működő *megyei törvényszékeket* és felsőbb fórumnak az *oktavális királyi törvényszéket* szervezte. A megyei törvényszék elnöke a főispán, tagjai az alispán, a szolgabírák (úgy mint eddig), de mellettük 10—12 *királyi kiküldött (homo regius)* volt, akik megvédték e törvényszék tekintélyét. Mátyás ezzel is növelte a megyei köznemesség hatáskörét s ezzel ellen-súlyozta a főnemesség hatalmaskodását, mivel most már a megyei hatóság hatásköre alá tartozott mindenki, köz- és főnemes egyaránt. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a megyei hatóság az országos törvényszékkel össze nem ütköző, jogérvényes határozatokat (mintegy kiegészítő törvényeket) hozhat, akkor előttünk áll a *nemesi megye*, amelynek nemesi társadalma az állami hatalom jelentékeny részét bírja és gyakorolja. A megyei bíróságok fölött állott az évenként kétszer ülésező oktavális kir. törvényszék, amelynek tagjai a nádor elnöklete alatt: az országbíró, a tárnokmester, a kancellár, akiknek az ítélmesterek segítkeznek. De nemcsak a törvényszékek szervezetében, hanem azok működésében is lényeges változások történtek. Az idézésre meg nem jelenőket szigorúan büntették, a párbaj elvesztette perdöntő jellegét, a rablásban, gyilkosságban tettenért, a hűtlenséget elkövető nemes ember halálbüntetést kapott, úgyszintén súlyosan büntették azt, aki a bírónak megvesztegetését vagy megfélemlítését megkísérelte. Mátyás nemcsak kiadta a szigorú rendeleteket, hanem ő maga is sokszor személyesen ellenőrizte azok végrehajtását. A kis embereket védelmébe vette, a hatalmasok fölött pedig éreztette hatalmát. Személyes igazságszolgáltatása nem annyira a törvényes alapon, mint inkább belső igazságérzetén nyugodott, amely sem jó, sem rossz kedvében sohasem csalta meg. Ezért adta neve mellé az utókor az uralkodóknak ritkán kijáró, legszebb jelzőt: *az igazságot*.

Az 1486-i budai gyűlésnek egy másik fontos törvénye a *nádori méltóság* hatáskörét szabályozta. Ettől kezdve a nádor hívja össze a királyválasztó országgyűlést, ő adja le az első szavazatot, kiskorú király esetén ő a gyám és az ország kormányzója s általában közbenjáró a király és a nemzet között. A nádori hatáskör ilyen kibővítése kétségtelenül a nemzet érdekében való és nagy közjogi érték. Mátyás azonban e törvény meghozatalával saját érdekére is gondolt és azért bővítette

A nádori
méltóság.

ennyire a nádor hatalmát, hogy kedvelt híve, Szapolyai Imre nádor majd annál könnyebben elősegíthesse törvénytelen fiának, *Corvin Jánosnak* királlyá választását. De Szapolyai Imre még Mátyás életében meghalt s Mátyás halálakor a nádori szék éppen üresedésben volt ; így kedvenc terve ez okból is megghiúsult.

A műveltség
fejlődése.

Mátyás szellemi nagyságát uralkodói tényei eléggé mutatják, sokoldalú képessége, szellemének gazdagsága és sajátos egyénisége valójában művészei és tudósai társaságában nyilvánkozott meg. Itt érezte jól magát, ahol szellemi erejét játszva kifejthette, élelődő és vitatkozó kedvét tölthette. Különösen a nápolyi Beatrix-szal való házasság (1476) után jutott Mátyás teljesen az olasz reneszánsz hatása alá s udvarába gyűjtötte korának kiváló tudósait és művészeit, akik jól érezték magukat a pompakedvelő, gazdagon jutalmazó és szellemes uralkodó mellett.

Az olasz Bonfini, Ranzanus, Galeotti, Fra Filippo Lippi, Ugoletti mellett a magyarok közül Vitéz János, Csezmiczei János (Janus Pannoni-us), Geréb László, Oláh Miklós tűnnek ki Mátyás környezetéből. Nagy könyvtárat tart fenn és sok pénzt áldoz annak fejlesztésére. Firenzében éveken át Mátyás részére dolgoznak a híres könyvmásolók és miniature-festők (Attavante). A budai, visegrádi, tatai királyi paloták és templomépítések kiváló építészeknek, festőknek és szobrászoknak adnak munkát (Crom István, Lócsei Jakab). Nagy lehetett a művészek és műiparosok száma; aminek az is bizonyysága, hogy most alakul az első művészcéh, amelyben festők, szobrászok, aranyverők, üvegesek, gyöngyfűzők vannak. *Hesz András* Budán 1473-ban az első magyar nyomdát állítja fel, amellyel hazánk több művelt nyugati országot is megelőzött. Mátyás Pozsonyban egyetemet létesít, *Celtes Konrád* pedig *dunai tudós társaságot* akar alapítani.

Igaz, hogy e szellemi virágzás inkább csak az udvari környezetben volt meg és Mátyás volt annak éltető lelke, de a gazdag főpapok és főurak közül is többen utánozták a királyt s ha ez utánzásnak a tudomány és művészet nem is látta valami nagy hasznát, de annál inkább az iparosok és kereskedők, akiknek keresete növekedett. Egyébként Mátyásnak külön gondja van a polgárosztály fejlesztésére s e tekintetben — városfejlesztő és iparpártoló politikájával — ő is az Anjouk és Zsigmond nyomdokain halad. Így az alattuk fellendült gazdasági élet Mátyás idejében is tovább virágzik s a közeli és távoli külfölddel való diplomáciai összeköttetés még inkább növeli kereskedelmünket. (Az idegen követek : a pápai, svájci, német, orosz, perzsa, örmény diplomaták egymás kezébe adják a királyi előtermek kilincset.) Nagy

lehetett az áru- és pénzforgalom, ha tudjuk, hogy Mátyás idejében négy állami pénzverde működött, Budán, Kőrmöczbányán, Nagybányán és Nagyszebenben.

Mátyásnak tartós és eseményekben gazdag uralkodása bő alkalmat ad jellemének felismeréséhez. A Vitéz János nevelése alatt álló ifjúban korán kifejlődött a férfias jellem. A gyermek látta a küzdelmeket, amelyeket családjának meg kellett vívnia, a méltatlan üldöztetéseket, amelyeket el kellett szenvednie. Ez korán megedzette lelkét s kifejlesztette benne az akaratot. E lelki edzettséggel és akaratotól — már meglelt férfikorában is — gazdag és sokszor játszi kedély párosult. Katonái között szívesen nélkülözött és haláltmegvetően bátor volt, mint vezér és diplomata hidegen számított és nyugodtsága a legnehezebb pillanatokban sem hagyta el.

Mátyás egyénisége.

Szerette a tornát, testedzést, szívesen mutatta ki fizikai és szellemi erejét. Vidám környezetben szípkázóan elmés volt és igazi magyar temperamentummal, szabadjára engedett kedéllyel elmulatott. Tudósai körében a szellem méltóságát megőrizte s nagy olvasottságával, nyelv- és emberismeretével, emlékezőtehetségével bámulatra készítette környezetét, amely fölött nem királyi hatalmával, hanem tisztán emberi és szellemi nagyságával uralkodott. Mint király abszolút hatalmat gyakorolt s a gyakori országgyűlések nála csak külsőségek voltak s csak alkalmak arra, hogy személyes fellépésével hatni tudjon a tömegekre. Nem szeretett másokat terveibe, titkaiba avatni s nem is bízott meg az emberekben. Az állami iratokat gondosan áttanulmányozta s lehetőleg mindent személyesen akart intézni. A jótettet és érdemet pazarul jutalmazta (Kinizsi Pál, a Szapolyaiak), de a tiszteletlenséget és hűtlenséget keményen büntette (Szilágyi, Vitéz Mihály, Váradi Péter). Nagy erényei mellett voltak emberi fogyatkozásai is: lobbánékony természete és határtalan becsvágya, amelyek a szellemi nagyság elválaszthatatlan velejárói szoktak lenni. A nagy szellemi és fizikai erő kifejtések a férfikor delén sirba vitték a legnagyobb nemzeti fejedelmet. Meghalt 1490 ápr. 6-án, muló birodalma székhelyén: Bécsben. Hamvai a székesfehérvári sírboltban nyugodtak.

6. Politikai, társadalmi, gazdasági hanyatlás a Jagellók idejében. Az ország pusztulása.

Mátyás alatt hazánk a politikai, gazdasági és kulturális virágzás állapotában volt, a Jagellók idején azonban nagy és gyors hanyatlás következett be. Nagy baj, hogy Mátyásnak nem volt törvényes utóda; a királyválasztás izgalomba hozta a nemzetet.

Általános hanyatlás.

Mátyás sokat fáradozott Corvin János megválasztása érdekében,

Trón-
jelöltek.

Beatrix azonban keresztülhúzta Mátyás minden számítását. Corvin egyébként is gyöngé volt ahhoz, hogy a kedvező körülményeket a maga javára kihasználhatta volna s amint az első trónkövetelő megjelent, alkudozni kezdett s ezzel már le is mondott jogáról. A trónra Miksa császár (III. Frigyes fia), Ulászló cseh király és öccse, János, Albert lengyel herceg (V. László testvérhugának fiai) szerződés, illetőleg rokonság címén tartottak igényt. Az ország érdeke az lett volna, hogy a jövő uralkodó egy idegen állam katonai erejét is hozza. Ilyen célból megfelelt volna Ulászló, akinek megválasztása a cseh, esetleg a lengyel segítséget is jelentette volna. De inkább Ulászló tehetetlensége volt az, ami a főuraknak leginkább megfelelt. Az ő megválasztását pártolta Beatrix is azzal a feltétellel, hogy Ulászló őt nőül veszi. Az 1490-i királyválasztás alkalmával csakugyan Ulászló (1490—1516) nyerte el a koronát.

II. Ulászló. Ulászló választása megmutatta, hogy a rendi hatalom ismét a királyi fölé fog emelkedni. A királyválasztó országgyűlésen ugyanis megigértették Ulászlóval, hogy Mátyásnak a törvénykezésre vonatkozó (a hatalmaskodók ellen irányuló) rendelkezéseit és a rendkívüli hadiadót meg fogja szüntetni. Ulászló ezt könnyű szívvel megígérte s így első lépésével lejtőre jutott. Tehetetlenségének csakhamar újabb bizonyítékát adta. Össze sem mérte erejét Miksával, hanem békealkudozásokat kezdett és 1491-ben Pozsonyban kiegyezett vele úgy, hogy Miksa is viseli a királyi címet és megtartja a határszáron elfoglalt városokat; Ulászló pedig kártérítés nélkül kiadja Mátyás hódításait, sőt még ő fizet hadikárpótlást. Ha pedig a Jagellók fiága kihal, akkor a Habsburgok kerülnek a magyar trónra. Miksa óvatosságból e szerződésnek a rendek által való elismerését is követelte. Az 1492-ben Budán összehívott országgyűlésen a köznemesség felháborodva utasította vissza ezt az indokolatlan és lealázó békét, de Ulászló 67 főurat megnyert a szerződés aláírására s ezzel a jövő előrevetette árnyékát. Az ország teljesen a Habsburg-érdekkörbe jutott s ez minden eddiginél jobban megosztotta az ország lakosságát. A köznemesség törvénytelennek minősítette a pozsonyi szerződést, de a városi, német lakosság és Horvátország elfogadták.

Ulászló
gyöngesége.

Ulászló a tömegek előtt elveszítette népszerűségét, a főurak pedig — látván gyöngeségét — megvonták tőle tiszteletüket, de Ulászlót ez nem is bántotta. Még azon sem sértődött meg, ha nyíltan, szemébe csúfolták. Előbbi könnyelműségét teljes közönyösség váltotta fel; nem törődött a kormányzással s a nevében tett intézkedésekre rámondta, hogy: jól van (dobzse; ezért nevezték Dobzse László-

nak). Minden kívánságnak könnyen engedett. Így a főurak kívánságára a sok pénzbe kerülő fekete hadsereget feloszlatta; midőn annak zsoldot nem kapott maradványai pusztítva, rabolva vonultak végig az országon, egykori vezérük, Kinizsi Pál, verte őket szét. Ezáltal már nemcsak az állami tekintély, hanem a karhatalom is odalett. Ehhez járult az ország anyagi romlása. A Mátyás alatt 900,000 aranyra rúgó kincstári jövedelem annyira megcsökken és a jövedelmekkel oly rosszul gazdálkodik a király, hogy olykor a konyhára sincs elég pénz. Az ország jövedelmeinek nagyrésze ugyanis az őket kezelő főurak kezén elkallódott és Ulászlónak nem volt erélye, hogy ezeken az állapotokon változtasson.

A köznemesség elkeseredéssel nézte ezeket az állapotokat és szervezkedéssel iparkodott nagyobb erőre szert tenni, hogy ezáltal jobb irányt adjon az országos politikának. Az ellenzéki érzelmű köznemesség — érvénytelennek tekintve a pozsonyi szerződést — a nemzeti királyság visszaállítására s Corvin Jánosnak trónrajuttatására gondolt. A Horvátországot kormányzó Corvin halála (1504) után pedig Szapolyai Jánost tekintette vezérének. A Mátyás által felemelt család immár a trónra vágyott. Szapolyai Imre nádor volt, István Bécs kormányzója, majd nádor; János erdélyi vajda és az ország leg-hatalmasabb főura. Meg is kéri Ulászló leányának, Annának kezét, de kosarat kap. A megsértett hiúság viszi most a már régen elégedetlenkedő köznemesség táborába és annak vállain akar tovább emelkedni. Szapolyai János és Werbőczy István vezetése mellett a köznemesség hatalma növekszik. Az 1495-i és 1498-i gyűlések már a köznemesség túlsúlyát mutatják. Ez utóbbi gyűlésen kimondják, hogy négyévenként országgyűlés tartassék; szaporítják a kir. törvényszékeken a nemesi ülnökök számát és mostantól kezdve nyolc köznemeest küldenek a királyi tanácsba. *A köznemesség döntő fellépése az 1505-i rákosi országgyűlésen történik, amelyen elhatározták, hogy ha Ulászló fiútól nélkül halna el, csakis nemzeti királyt fognak választani s még azokra is átkot mondtak, akik idegen trónkövetelő igényeit támogatnák.*

A rákosi végzés nemesak Ulászló, hanem főleg Miksa ellen irányult, aki hajlandó volt trónigényét fegyverrel is kieroszakolni. Ulászló tehát most már teljesen a Habsburgok karjaiba vetette magát. Megújította a Miksával kötött szerződést, Annát és Ferdinándot eljegyezték és további családi összeköttetésre tettek kölcsönös ígéretet. Ezért a rendek ismét megnehezteltek, de 1508-ban mégis elismerték a 2 éves Lajos herceg trónörökösödését. De néhány év múlva újból kitörtek az ellentétek, mert most már Ulászló a gyermek Lajost Ferdi-

A köz-
nemesség
szervezke-
dése.

Családi
össze-
kötetések
a Habs-
burgokkal.

nánd húgával, Máriával jegyezte el (1515). Ugyanekkor a két család kölcsönösen biztosította egymást, hogy az egyik család kihalta esetére a másik fogja annak országait örökölni. Méltán neheztelhetett a nemzet Ulászlóra, aki az országot egyszerű adás-vétel tárgyává tette. Jellemző egyébként Miksa mohóságára azon ígérete, hogyha unokái közül egyik sem venné el Annát, ő maga fog vele házasságra lépni (csak hogy mindenképen biztosítva legyen a magyar trónrajutás). Ezután már nem lehetett szó többé békülésről az udvar és a többséget kitevő «nemzeti» párt között.

A parasztlázadás.

Midőn a nemzet erejét a két részre szakadt nemesség vetélkedése és a köznemességnek harcias ellenzékieskedése amúgy is megbénította, akkor jött a bajok betetőzéséül az 1514-i parasztlázadás. A parasztság helyzete nálunk sem volt rosszabb, mint más államokban, ahol (Angliában, Franciaországban) már korábban voltak lázadások. A társadalmi, gazdasági és hadi viszonyok változásával Európaszerte rosszabb helyzetbe került a jobbágyság. A középkor vége felé a pénzgazdálkodás mindinkább uralkodóvá lesz, ami legjobban a jobbágyot sújtja, akitől földesura pénzben követeli a dézsmát. A pénzgazdálkodás a földesúrra is káros, de ezt is a jobbágy érzi meg, mert ura mind több és több terhet rak reá. A hadi viszonyok átalakulása óta pedig a jobbágy is katonáskodik. A papi tized, a telekadó, a földesúri kilenced, a subsidium, telekkatonaság, a robot és a bizonytalan «apró tartozások», hozzávéve a földesúr bánásmódját: valóban nehézzé tették a jobbágyság helyzetét. Most pedig, az általános fegyelmetlenség idején, még kedvezőtlenebbek a viszonyok.

Mindemellett — azt mondhatni — egy véletlen alkalom szolgáltatott okot a lázadás kirobbanására. Ugyanis *Bakócz Tamás* primás a pápa beleegyezésével kihirdette 1514 nyarán a török ellen a keresztes háborút. A földesurak azonban — épp a legnagyobb munka idején — nem akarták jobbágyaikat a táborba engedni. A megszökötteket visszahozták, megbüntették; az efféle hírek pedig a táborban levők elkeseredését csak növelték. Természetesen akadtak népszónokok, akik izgatták a tömeget; vezérük, *Dózsa György*, nem tudta vagy nem akarta megakadályozni az izgatást és így kitört a lázadás. Sok vagyon, érték, emberélet esett áldozatul a pórok dühének, míg végül Szapolyai és Báthory Temesvár közelében levertek a jobbágysereget. Azután jött a kegyetlen bosszú; a jobbágyság az eddiginél is rosszabb helyzetbe került. Minden még meglevő vagyonát ráfizette az okozott károk megtérítésére és a meggyilkolt nemesek vérdíjára. Elveszítette szabad költözködési jogát, földbérét legalább 100 dénár-ra emelték, a robotot

52 (illetőleg 104) napra. Jobbágy fiából püspök nem lehetett. Az így megnyomorított jobbágy néma gyűlölettel viselte az igát; munkája keveset ért, aminek a nemzetgazdaság látta kárát. A lázadás alkalmával mintegy 40—70,000 munkás lelte halálát. Ez is a nemzet kára volt.

A jobbágyság fölött ítélkező 1514-i országgyűlésnek még egy másik nevezetes törvényalkotása van: Werbőczy «Hármaskönyvé»-nek törvénybeiktatása. Az országban már régóta szükségét érezték a részletesebb *írott jognak*, mert igen sok dolog megítélésénél csak a *szokásjog* volt irányadó, de ennek nem volt teljes és biztos ereje. Különösen a köznemesi osztály volt az, amely a maga védelmére és javára szaporítani akarta az írott jogot s ezért kérte annak elkészítésére a jogtudós ítélőmestert, akit e munka elvégzésével a király is megbízott. Werbőczy tehát összeírta mindazon szokásjogokat, amelyek a nemességre, a szab. kir. városokra, Horvát-Szlavonországra, a törvényhozási és a törvénykezési eljárásra vonatkoznak. De nemcsak magánjogi, hanem sok közjogi vonatkozása is van e törvénykönyvnek, amelynek éle — épp úgy, mint az aranybulláé — a főnemesség ellen irányul s amely egyrészt a köz- és főnemesség közti jogi egyenlőséget, másrészt a nemesi és a többi osztályok közötti különbséget hangsúlyozza. *A Hármaskönyvet — valószínűen a főurak hatása alatt — a király nem szentesítette, de azért az ország azt évszázadokon át törvénykönyvének tekintette s a jogászok abból vették érveiket és bizonyítékaikat. E jogkönyv lett a magyar nemesi műveltség alapja és lényegesen hozzájárult a nemzet jogi érzékének ébrentartásához és fejlesztéséhez. Ez volt a nemesség bibliája, amelyben az mindent megtalált, ami őt érdekelt s ami az ő érdekeit szolgálta. Ezért is ragaszkodott hozzá oly szívósan majd fél-ezredéken át.*

A Hármaskönyv.

7. További hanyatlás II. Lajos alatt; a mohácsi vész.

Ulászlót halála után 10 éves fia, *II. Lajos* (1516—1526) követte a II. Lajos trónon. Alatta a hanyatlás minden téren fokozódik. Királyi hatalomról természetesen szó sem lehet; az ország pénzügyi helyzete még siralmasabb lesz; az ország hadi ereje majdnem teljesen megszűnik; nincs pénz zsoldos sereg tartására, a nemesség pedig nem akarja hadi kötelességeit teljesíteni. Legnagyobb baj azonban a köz- és főnemességnek eddig példátlanul álló, elkeseredett küzdelme, amely már-már azon a fokon állott, hogy fegyverrel mennek egymásnak.

A gyermekkirály mellett az országos tanács kormányzott, amely ugyan nagyobb részben köznemesekből állott, de tényleg néhány ke-

A hűtlen tanácsosok.

gyenc kezében volt a hatalom, akik között *Brandenburgi György* — Corvin özvegyének férje és az összes Hunyadi-birtokok tulajdonosa —, Lajos nagybátyja vitte a kormányt. Brandenburgi György a tehetséges gyermeket léhán nevelte és a korán serdülő ifjút a kormányzástól teljesen elvonta. Kívüle még néhány főpap és főúr (*Bakócz* után *Szalkai László* prímás, *Szerencsés Imre* kincstárnok, majd utóda, *Thurzó Elek*) élvezte a király feltétlen bizalmát, akik azt saját önző céljaik elérésére a legnagyobb mértékben ki is aknázták. Az állam pénzeit hűtlenül kezelték és kezeiken az országos jövedelmek elkallódtak. A köznemesség hasztalan kísérelte meg a hűtlen tisztviselők és gonosz tanácsadók eltávolítását; a király sem tehetett semmit, mert nem volt ura saját akaratának.

Pénzügyi
romlás.

Ilyen körülmények között bekövetkezett az állam pénzügyi romlása és az államháztartás nagy deficittel kezdődött. (így pl. 1526-ban, a bevétel 177,215 arany frt, a kiadás pedig 196,944 arany frt volt). A királyi jövedelem negyedrésze annyi sem volt, mint Mátyás korában. A só-monopólium már *Ulászló* alatt egyhatodára (10,000 arany forint) csökkent, mostanra pedig a kiadások és kezelési költségek teljesen felemésztették. A pénzt — szaporítani akarván — rosszabb minőségben verték, de ezzel elveszett annak értéke, úgy hogy bekövetkezett az államcsőd. E kedvezőtlen anyagi helyzet dacára a királyi udvar pazarul költekezett; egymást érték a mulatságok, lakomák, vadászatok; agár- és lóversenyeket tartottak. Mindez rengeteg pénzt emésztett fel épp akkor, amidőn a közszükségletekre nem találtak fedezetet. Pénzszerzés céljából tehát a regáléjogok fokozására törekedtek, amint ez az újkor elején, a pénzgazdasági élet kifejlődésével és Amerika felfedezése után máshol is szokásossá vált. Új vámpolitika lépett életbe; a vámokat magasabbra emelték s egyben nem engedték meg a magyar gazdának és kereskedőnek, hogy külföldre hajtsa állatait, hanem azokat a harmincadhelyeken át kellett adni az idegen kereskedőnek. Így azonban e legfontosabb kiviteli cikk ára lesülyedt s az idegen kereskedőket is lassanként kiszorította egy nagy bankár-család, a *Fuggerek* családja.

A Fuggerek.

Az augsburgi Fuggerek, mint a Habsburgok házi bankárai, hiteleket nyújtottak a szegény Jagellóknak s nagy szolgálataik fejében megkapták a magyar- és lengyelországi rézbányák monopóliumát, majd az ezüstabányászat is kezükbe került s e révén óriási vagyont gyűjtöttek nálunk. Noha (már *Zsigmond* óta) tiltva volt a nemesérek kivitele, a Fuggerek mégis nagy mennyiségben csempészték ki az aranyat és ezüstöt s így világraszóló gazdagságuk és hatalmuk egyik

főforrása hazánk volt. A Fuggerek rávetették magukat a magyar szarvasmarhakereskedelemre is és azt is úgyszólván monopolizálták. A vámhelyeken és benn az országban a marhaállomány legnagyobb részét ők vásárolták össze és a harmincadhelyek elkerülésével vitték ki az országból. Az árak leszorításával a gazdaközönséget, a vámhelyek elkerülésével az államot károsították meg. Volt is miattuk sok panasz; az országgyűlés is nagy bírságra ítélte őket s elvette tőlük a bányamonopóliumot, de a király — aki újabb kölcsönre szorult — le szállította a büntetést és a bányákat is visszajátszotta a kezükre. Az is a Fuggerek hasznára volt, hogy családi összeköttetésbe jutottak a befolyásos *Thurzókkal* s üzleteiket ezekkel együtt bonyolították le.

A kedvezőtlen pénzügyi helyzetet súlyosbították a *honvédelem bajai* is. Királyi hadsereg már egyáltalán nem volt. Még a köteles királyi és tiszti bandériumok is eltűntek, pedig ezek szolgáltatói megfelelő hivatalt és jövedelmet élveztek. A köznemesség — amely nem tudott segíteni a kedvezőtlen állapotokon — elkeseredetten és duzzogva félrevonult. A parasztság pedig a lázadás kegyetlen elfojtása után szintén nem volt hajlandó a honvédelmen buzgólni. A nemzeti hadsereg hiányában annál nagyobb szükség lett volna nagyobb zsoldos hadsereg tartására, de erre nem volt pénz. Pénz, törvénytisztelet és haderő hijján jól mondotta az elkeseredett köznemesség szónoka az 1518-i tolnai országgyűlésen: «Minden országot két eszköz tart fenn: törvény és fegyver; a mi Magyarországon most egyik sincs».

A honvédelem bajai.

Ennyi belső baj mellett legsúlyosabb volt a köz- és főnemesség közötti éles ellentét. A köznemesség — amely már Ulászló alatt szervezkedett — nem tudván megakadályozni a főúri párt visszaéléseit, nyíltan a hatalomra tört és át akarta venni a kormányt. Az országgyűléseken tömegesen és fegyveresen jelent meg és olykor kardcsörtetéssel erőszakolta ki akaratának végrehajtását. Így pl. a *bácsi* gyűlésen külön ülésezik a köznemesség és határoz arról, hogy az országtanács 24 tagja közül 16-nak köznemesnek kell lennie. De ezzel sem nyer nagyobb befolyást a kormányzásra, mert az udvari párt mégis csak visszaszorítja a köznemességet, amely külön ülésein hiába hoz törvényeket, mert a külön (Budán) ülésező főnemesség más törvényeket hoz és így nincs, aki engedelmeskedjék.

A rendek küzdelme.

Különösen kiélesítette az ellentéteket az 1519-i nádorválasztó gyűlés, amidőn a köznemesség jelöltje, Szapolyai János helyett a főnemések Báthory Istvánt tették meg nádornak. Nemsokára pedig Szapolyai is cserbenhagyta a köznemességet, amely most Werbőczy vezetése mellett teljes erővel szervezkedett. A szervezkedés az 1525-i

rákosi és hatvani gyűléseken eredményt is hozott. Rábírta a királyt a rossz tanácsadók elbocsátására és Báthory lemondása után Werbőczyt választotta meg nádorrá. Ekkor állott a köznemesség hatalma csúcspontján, de nem sokáig. A király engedékenysége csak színleges volt; Werbőczy nem tudott egy-kettőre segíteni az ország bajain; a főnemesség pedig titokban szervezkedett. «Kalandos társulat» alakult a hatalom visszaszerzése céljából; a király pedig ismét az elbocsátott tanácsosokra hallgatott. Rövid egy év után a köznemesség elveszítette a hatalmat; a budai gyűlés megsemmisítette a hatvani gyűlés határozatait; a ravaszsággal szétbomlasztott köznemesi párt nem tudta megakadályozni Werbőczy megbuktatását és Báthorynak a nádori székre való visszahelyezését.

A reformáció.

Ennyi erőpazarláshoz és megoszláshoz járult még az a baj, amit a *reformáció* megjelenése okozott. A reformációt a külföldön megfordult német kereskedők és egyetemi ifjak hozták be s így az inkább a német városokban (Buda, Sopron, Lőcse) terjedt. A mohácsi vész előtt még nem sok híve volt, de ez is hozzájárult az ország lelki egységének megbontásához s különösen a németek elleni harag fellobbanásához. Szigorú törvényt is hozat Werbőczy az 1525-i hatvani gyűlésen («a lutheránusok megégetendők»...), de kevesen esnek most áldozatul. Ezzel együtt erős németellenes mozgalom van, mert Mária királynőben és Brandenburi Györgyben látják a reformáció támaszeit. Törvényt is hoznak «a Fuggerek és a többi idegen nemzet» ellen, «akik kimerítik és kiviszik az ország kincseit; azonnal küldessenek ki az országból és helyükre magyarok tétessenek». Budán ki is fosztják a zsidó (és a lutheránus német) kereskedők házait.

Az ország pusztulása.

Mindennél nagyobb baj volt a mind jobban fenyegető török veszedelem. Eleinte még Mátyás híre védelmezte az országot, de a török látta annak gyöngeségét és ezért nagyobb támadást készített elő; 1521-ben a hódító *I. Szolimán* vezetésével elfoglalta az Alföld két kulcsát: Szabácsot és Nándorfehérvárt, továbbá Zimonyt, Titelt. Nagy volt a rémület az országban, amely pillanatra önmagához tért; megszavazták a subsidiumot, de arra a hirre, hogy a török a határról visszafordult, be sem fizették a hadiadót és ismét a civakodásba merültek. Pedig a külpolitikai viszonyok igen kedvezőtlenek voltak s a török veszedelmet nagyobbá tették, mint valaha volt. A Habsburg-ház túlhatalma (V. Károly idején övé volt Német- és Spanyolország, valamint az ehhez tartozó, nagykiterjedésű gyarmatok stb.) egy Habsburg-ellenes szövetséget hozott létre. Ennek tagja volt a török is, amelynek kelet felől kellett támadni Lajos király sógorát, Ferdinándot, aki —

Lajosnak nem lévén fia — a magyar trón várományosa volt. Lajos tehát nem bocsáthatta át a törököt az országon s így annak Bécs ellen irányuló támadását hazánkknak kellett felfognia.

A török támadása nem volt váratlan, de mégis készületlenül érte az országot. Hiába hordatta körül a király a véres kardot. A most lezajlott politikai küzdelmekben kudarcot vallott köznemesség gyéren jelentkezett és a főurak sem igen buzgólkodtak, hogy bandériumaikkal megjelenjenek. Nem volt alkalmas vezér sem és a fővezérlettől mindenki húzódozott; rábeszélés után a vitéz *Tomori Pál* kalocsai érsek vállalkozott, de nagyobb csapatok mozgatásához neki sem volt elég hadiképzettsége. Végül szerencsétlen volt a sereg felállítása is a Duna és az épp akkor áradásban levő *Csele* patak mocsaras síkja közelében. Dacára a kedvezőtlen körülményeknek, a haditanács elhamarkodta a dolgot és a tekintélyes számú horvát hadakat hozó *Frangepánt* és *Szapolyai* erdélyi vajdát be nem várva, az alig 30,000 főnyi sereg 1526 augusztus 29-én szembeszállott a négyszerte nagyobb török sereggel. Hiábavaló volt a magyar vitézség, a többszörös túlerő és a municióval jobban felszerelt török sereg győzött. Az ország jobbérzésű nemességének színe-java, a főpapságnak nagyrésze borította a csata-teret; menekülés közben pedig a király is meghalt. Mintegy 24,000 derék magyar ember lelte halálát a mohácsi síkon. A csata után a török akadály nélkül vonult a Duna jobbpartján Budáig, amelyet felgyújtott, elpusztított. A királyi palota drágaságait, szobraiát elvitte, a híres és értékes *Corvina*-könyvtárt kifosztotta; majd a Duna-Tisza közén — sok ezer magyart rabláncra fűzve — visszavonult.

A mohácsi csatavesztés az ország akkori szomorú viszonyai között úgyszólván elkerülhetetlen volt. Talán még sohasem voltak ennyire megoszolva és kiapadva az ország erői. A fő- és köznemesség elkeseredett küzdelme, a jórészen idegen városi polgárság közömbössége, az elnyomott jobbágyság gyűlölködése, a királyi hatalom, a hadsereg és a pénz hiánya, kapkodás, bizonytalanság és rendszertelenség a politikában és az általános erkölcsi romlottság — amely felülről jött —, végül a Habsburg-ellenes külpolitika: ezek voltak az elkerülhetetlen veszedelem okai. A csatavesztés után siralmas helyzetben van az ország. Nagy a veszteség emberben és anyagban; a társadalom a teljes felbomlás állapotában van; nincs király, nincs trónörökös. A trónra pedig az a család tart igényt, amely ellen a török haragja irányul. Az ország el van merülve az adósságban. Még a mohácsi csatában szükséges fegyvereket és municiót is hitelbe (és a templomkincseken) vásárolták.

A költő joggal nevezi Mohácsot nemzeti nagylétünk nagy temetőjé-

nek, mert a mohácsi csatásírbá temetkezett a magyar nemzet függetlensége. De még igazabbak azok a szavak, amelyek a veszedelem legfőbb okát a belső pártoskodásban, nemzetünk valóságos balvégzetében találják meg :

«Hajh ! s ezt visszavonás okozá mind, s durva irigység ;
Egységünk történ, törve hanyatla erőnk.
A sorvasztó lánc így készült árva hazánkra.
Nem, nem az ellenség — önfia vágta sebtét.»

IV. A HABSBURGOK KORA.

1. Küzdelem a Habsburgokkal és a törökkel.

a) Az ellenkirályok küzdemei ; az ország két részre szakadása. A mohácsi csatavesztés fordulópontot jelent nemzetünk életében ; a sorsdöntő fordulat pedig a Habsburg-családnak a magyar trónra való jutásában áll. A Habsburgok trónra-jutása viszont a török kiméretlen támadását hozza. Így hazánk két malomkő közé kerül és örlődik századokon át éppen akkor, midőn Nyugat népei a változott gazdasági és műveltségi viszonyok között nagyobb lépésekkel haladnak előre. Mi ugyanekkor lemaradunk a népek versenyében s legnagyobb erőfeszítéseink kárba vesznek, avagy éppen csak a létminimumot hozzák meg nekünk.

A kettős
király-
választás.

A mohácsi csata után közvetlenül a legnagyobb baj az volt, hogy II. Lajos gyermektelen halála után nem volt a trónnak jogos várománya és így alkalom adódott — a királyválasztással kapcsolatban — a belső harcra. Az ország többsége Szapolyai Jánost óhajtotta, a dúsgazdag és hatalmas erdélyi vajdát, aki nagy hadsereg fölött is rendelkezett. A Jagellókkal kötött szerződések (1491, 1515) alapján azonban az özvegy királyné bátyja, Ferdinánd tartott igényt a trónra. Szapolyai pártja gyorsabb volt és 1526 novemberében Székesfehérvárott egyhangú lelkesedéssel megválasztották és megkoronázták Szapolyait (1526—1540). Csak ezután serkent tette Ferdinánd pártja, amelyet Báthory nádor a következő hónapban Pozsonyba gyűlésre hívott össze. Itt a gyér számban megjelent főrendek — a horvátok és a szászok támogatása mellett — Ferdinándot (1526—1564) választották meg. A választás alkalmával hivatkoztak a székesfehérvári gyűlés törvénytelienségére, az érvényes szerződésekre, Ferdinánd levelére, amelyben ígérte — megválasztása esetén — az ország függetlenségének, a nemesség kiváltságainak és jogainak tiszteletben tartását stb., de

legfőként arra, hogy Ferdinánd bátyja, V. Károly német császár milyen nagy segítséget fog jelenteni a török támadásokkal szemben.

A Habsburgok trónrajutásával hazánk — úgyszólván — az európai politika központjába jut s ezért az európai politika eseményei közvetlen hatással vannak reánk is. A Habsburgoknak nagy küzdelmei vannak: a protestantizmussal, Franciaországgal, a törökkel. Maguk is nehéz körülmények között lévén, kétes értékű volt a tőlük remélt segítség.

A közvéleményre támaszkodó Szapolyai tétlenül nézte Ferdinánd térhódítását és a hónapokon át tartó tárgyalásokkal csak alkalmat adott Ferdinándnak hatalmas főurak és várak megszerzésére. Szapolyait az is elbizakodottá tette, hogy több külföldi hatalom (a pápa, az angol, a francia király, Velence, a protestáns német fejedelmek) szívesen ismerte el királyságát. De midőn a francia háború szerencsés befejezése után V. Károly segítséget tudott adni öccsének, ez oly nagy erővel és váratlanul támadt, hogy Szapolyai egy csapásra elveszítette a Dunántúlt és Horvátországot. Szapolyai előbb Felső-Magyarországba, innen Erdélybe, majd Lengyelországba szorult, a győztes Ferdinánd pedig (1527-ben) Budára országgyűlést hívott össze, ahol a köznemesi követek közül is sokan megjelentek. Ferdinánd jutalmazott és büntetett; Székesfehérvárott magát és nejét megkoronáztatta; az ország kormányzását átvette s nyomban át is adta a királyi tanácsnak, mivel ismét külföldre kellett távoznia. Ferdinánd a budai gyűlésen az ország urának mutatkozik; a főurak, főpapok, a horvátok, tótok és a városok neki hódolnak.

A mindenkitől elhagyott Szapolyai előbb a Habsburg-ellenes párt fejedelmeitől kért segítséget — hiába. Ekkor Ferenc francia király biztatására és *Gritti Alajos* velencei ügynök közbenjárásával *Szolimán* szultánhoz fordul. Szolimán örömmel ragadja meg az alkalmat, 1529-ben bejön, a gyászos emlékü mohácsi mező közelében János hódolatát fogadja s neki segítségét igéri, majd elfoglalja Budát és átadja Szapolyainak. Ezután a török Bécs ellen is támad, de a hidegek beálltával kénytelen onnan kudarcra visszavonulni. A török megjelenése, sőt már előbb, a török szövetség híre kedvezőre fordította Szapolyai helyzetét, aki most ismét ura a Duna mindkét partjának és az ország keleti részének. De alig távozott el a török, Ferdinánd támadott s Buda kivételével mindent visszafoglalt, Jánost pedig ismét Lengyelországba szorította. Buda ostromának kísérlete azonban a szultánt újabb hadjáratra és Bécs támadására ingerelte, de ez a hadjárat is (1532) sikertelen maradt, mert a kis *Kőszeg* várában a hős *Jurisics*

Szapolyai
a törökhöz
fordul.

Miklós maroknyi csapatával heteken át feltartóztatta a török hadat, amely így megint lekéselt Bécs ostromáról.

Az ellenfelek között való meddő küzdelem nagyon sok anyagi és erkölcsi kárt okozott az országnak. A mindegyre megismétlődő háború akadályozta a termelést és pusztított. A török megjelenése, illetőleg kivonulása mindig nagy emberrablással járt. Az ellenkirályok hívei hol ide, hol oda pártoltak, megfizettették magukat, a törvényt semmibe vették, mert minden kihágás ellen védelmet találtak pártfogójuknál s ennek tudatában a hatalmasabb urak rettenetesen garázdálkodtak. Egymás birtokait fegyverrel elfoglalták, a városokat kirabolták, hamis pénzt vertek stb. (Balassa Menyhért, Iván cár). Borzasztóan megcsínylette az ország a belső küzdelmet, amelyet egyik fél sem tudott eldönteni. Így hát az ország kettéosztására gondolt Ferdinánd, aki már adófizetés árán is hajlandó volt a törökkel való békülésre. Az egyezkedést a kétszínű *Gritti* közvetítette, aki időközben Erdély kormányzójává lett, majd Szapolyait rútul cserbenhagyta és Ferdinándhoz pártolt. Árulása és kegyetlensége miatt halállal lakolt, de a béke útja immár elő volt készítve.

A nagy-
váradai béke.

Gritti megöletése után különösen sokat fáradozott a békén Szapolyai bizalmasa, *Fráter György*, akinek közvetítésével az ellenkirályok 1538-ban *Nagyváradon* békét kötöttek a *status quo* alapján. Mindketten viselik a királyi címet és megtartják azt a területet, amit éppen akkor birtokolnak; Ferdinánd kapja Horvátországot, Szapolyai Erdélyt. János halála után az egész ország Ferdinánd uralma alatt egyesül; ha pedig Szapolyainak fia születne, az a szepesi hercegséget fogja kapni. János és Ferdinánd szövetséget is kötnek egymással a török esetleges támadása ellen. Épp ez okból a szerződést titokban kellett volna tartani; e békével a cél az ország egyesítése volt s ezért János jelentős áldozatot is hozott.

b) A török hódítás. Az erdélyi fejedelemség megalakulása.

A váradai béke létrehozói az ország egyesítésére gondoltak. A török megneszelvén a dolgot, Szapolyai ellen támadt, amidőn is Ferdinánd nemhogy megsegítette volna őt, hanem inkább János ellen fondorkodott. *Fráter György*nek vesztegetés árán és nagy diplomáciai ügyességgel sikerült ugyan a törököt visszatérésre bírni, de ekkor már a viszály magja a két király között el volt hintve. Szapolyai rossz néven vette Ferdinándtól, amiért a török támadása alkalmával nem sietett védelmére; viszont Ferdinánd neheztelt Szapolyaira, amiért ez megnősült (Izabella). A váradai béke egyébként is sok kellemetlenséget okozott Jánosnak. Az erdélyi főurak rossz néven vették, hogy Szapolyai

Ferdinánd kezére akarja juttatni Erdélyt, amelynek különállását meg akarták tartani. Ezek az urak Szapolyai ellen szövetséget kötöttek és elhatározták, hogy halála után erdélyi fejedelmet fognak választani. János az ő megfenyegetésük céljából éppen Erdélyben időzött akkor, amidőn fia születéséről értesült. Ekkor sietve Budára indult, de útközben utolérte a halál (1540 július).

János Zsigmond születése és Szapolyai halála új fordulatot adott az eseményeknek. Szapolyai már régóta nem tartotta kötelezőnek a váradi békét, mert Ferdinándot szerződésszegőnek mondotta. Midőn pedig fia megszületett, atyai szíve ellágyult és a gyermek sorsát biztosítani akarta. Környezete előtt (Petrovics Péter, Fráter György) azt a politikai végrendeletet tette, hogy segítsék fiát a korona megszerzéséhez s nyérjék meg részére a török támogatását. Fráter György ezáltal Szapolyai halála után igen nehéz helyzetbe került. Ő, mint a váradi béke megalkotója, tartotta magát a béke szelleméhez, de Ferdinándot is a béke megtartására akarta szorítani. Kívánta, hogy Ferdinánd előbb gondoskodjék Izabella és János Zsigmond kárpótlásáról és Erdély védelméről. Le kellett verni az erdélyi lázadást, megnyugtanni Izabellát és ámítani a törököt. Ferdinánd azonban türelmetlen volt és haragudott a háromhónapos csecsemő királyá kikiáltásáért. Fráter György hiába intette őt türelemre, Ferdinánd *Rogendorfort* ismét Buda ostromára küldte. Ennek hírére a rászédett Szolimán 1541-ben nagy haddal az országba jött és elhatározta, hogy az ország egy részét birtokába veszi. Rogendorf sietve eltakarodott Buda alól, amelyet a szultán csapatai csellel elfoglaltak (1541 aug. 29). Szolimán a kis gyermeket atyai pártfogásába vette, de a táborában mulatozó magyar uraknak kijelentette, hogy Budát és az ország középső részét birtokában fogja tartani. A kis János Zsigmondot és Izabellát pedig a tiszántúli területre utalta, amelynek egyelőre Fráter György volt a kormányzója, míg a törökké lett Budának Werbőczy a főbírája. Mindnyájuk részére nehéz és keserves volt új tisztjük viselése. *Ezzel elkezdődött a török hódoltság és az ország három részre való szét-*

Buda
elfoglalása.

Szolimán ilyenén eljárása sok ember szeméről levette a hályogot. *Fordulatok a török politikában.* A törököt eddig sokan védőnek tekintették; most látták, hogy hódító. Fráter György továbbra is a váradi béke alapján állott s ilyen értelemben Ferdinánddal újabb szerződést kötött (Gyalu, 1541). Az erdélyi urak, látva a török álnokságát, most maguk is hajlandók voltak a török elleni együttes támadásra. Ferdinánd is nagyban készülődött s a pápától, Csehországból és Németországból is kapott segítséget.

Nagy a lelkesedés az egész országban ; a kor költője, *Tinódi Sebestyén* is egyetértésre és haragra buzdít :

«Jólértitek immár hitit a tereknek,
Urak, úgy higgyetek hitetlenségöknek.
Egymást szeressétek, jobb ti fejeteknek,
Úgy léssen romlása gonosz terek népnek.»

A harci kedv fel is éled és a magyar hősiességnek sok gyönyörű példáját látjuk e korban (Dobózy Mihály és hitvese), de sem a költő hazafias figyelmeztetése, sem az ennél nagyobb erejű szükség nem tudja egyetértővé tenni a magyart. A nagy nekikészülődés fiasóval végződött és a tekintélyes német sereg (60,000 főnyi) vezére, *Joachim brandenburgi örgróf* eredmény nélkül kénytelen visszavonulni Buda falai alól (1542).

Buda sikertelen ostroma változást okoz Fráter György politikájában, aki belátja, hogy Ferdinánd jelenleg nem elég erős az ország megvédelmezésére, tehát nem adható át neki Erdély. Ezért egyelőre eláll a gyalui szerződés végrehajtásától, sőt hozzáfog az egységes fejedelemség megalapozásához. *Most alakulnak ki az erdélyi politika körvonalai : a magyar király és a török hatalmi egyensúlya Erdély fennállásának és önállóságának biztosítéka ; ha gyöngye a magyar király, akkor Erdély a török barátságával áll fenn ; ha a török gyengül, akkor a magyar királlyal való szövetségben az államegység helyreállítását kell megkísérelni. E megfontolások sokáig irányadók lesznek az erdélyi politikában.* Így pl. most is : midőn Joachim kudarca után a török nagy sereggel jön be és nincs remény a sikeres ellenállásra, Fráter György siet a török elé és nagy ügyességgel hűségét bizonyítja, hogy legalább Erdélyt megmentse a török bosszújától. Az események hamar, szomorúan igazolták a barát politikáját. Szolimán (1543-ban) elfoglalja Pécsét, Siklóst, Tatát, Esztergomot, Székesfehérvárt, majd Visegrádot, Hatvant, Nógrádot.

Ezzel a hódoltsági terület nyugat és észak felé terjeszkedik. A török kezd berendezkedni ; felosztja a hódított területeket szandzsákokra, gondoskodik azok igazgatásáról és a maga számára való jövedelmeztetéséről. Ferdinánd pedig mindez ellen mitsem tud tenni, sőt a legnehezebb napokban nemhogy ő kapna segítséget V. Károlytól, hanem még Ferdinánd küld bátyja részére vitéz magyar huszárokat. Ferdinándnak a megerősödéshez békére van szüksége, ezért 1547-ben Szolimánnal öt évre békét köt. E békében a szultán Magyarországot hódított tartománynak nevezte, de évi 30,000 aranyért átengedte Ferdinándnak az akkor kezén levő birtokokat. Az év végére Nagy-

szombatba összehívott országgyűlés kénytelen-kelletlen szentesítette a békét és a török hódoltságot elismerte.

c) **Az erdélyi fejedelemség megszervezése. Az első fejedelmek.** Erdélynek már a legrégibb idők óta volt bizonyos önállása, amely elsősorban a természeti viszonyokon alapult; de a keletről fenyegető veszedelem is szükségessé tette e terület gyors és lehető önálló kormányzását. Erdélyt előbb a gyulák, később a hercegek, majd az ifjabb királyok, az Anjouk óta pedig a vajdák kormányozták. A vajda kormányzása alatt állott a három szabad nemzet: a magyar, a székely és a szász. A magyar nemesség 7 megyében élt, teljesen az anyaországhoz hasonló viszonyok között. A székelység egész tömegében nemes volt és fenntartotta az ősi társadalmi szervezetet s a törzsek és nemek szerint kormányozta önmagát a hét székely székben és különös kiváltságai voltak. Határőri katonai szolgálataikért adómentesek voltak és csak az ököradot fizették a király koronázása, házasságralépése és első gyermekének születése alkalmából. Társadalmi tekintetben nagy különbség volt a lovon szolgáló *primorok*, *primipilusok* (főnépek és főfők), valamint a gyalogos *pixidáriusok* (puskások, lándzsások) között, de politikai jogait és kötelességeiket tekintve egyformák voltak. E jogokat és kötelességeket épp a közelmúltban, az (1506-i) *agyagfalvi* gyűlésen foglalták össze és e határozatok még az Árpád-kori szabadság fennmaradását tanúsítják.

Erdély a múltban és a jelenben.

A székelység helyzete.

Ugyancsak régi kiváltságok alapján a maga szokásai szerint és önkormányzata alatt él — külön székekben, az ú. n. Királyföldön — a szász nép. A szászok tartozásaikat természetben, ajándékokkal és várőrségi szolgálattal rótták le. Városaiknak gazdasági, művelődési és politikai tekintetben is nagy szerepük van. A szászok folytatják az intenzívebb mezőgazdaságot, fejlett iparuk és kereskedelmük pedig áttérjed a keleti, sőt a török területekre is. A nagyszebeni királybíró politikai súlya pedig felér a székely ispánéval. Fallal erősített városaik pedig belső és külső harc esetén menhelyet biztosítanak. A három szabad nemzet mellett a *jobbágyosztályt* legnagyobb részben az oláhság és a megyékben élő magyarság egy része alkotja.

A szászok.

Ezek voltak a szűkebb értelemben vett Erdély lakói, de a tulajdonképpeni erdélyi felföldön kívül még két terület rész kapcsolódik ide: a *tiszai vármegyék* területe és a *temesi* vidék. E három rész az ellenkirályok küzdelmei óta nem tartozott össze és külön kormányozta önmagát. Ez volt a helyzet akkor, midőn Buda elfoglalása után, illetőleg Ferdinánd gyöngeségének láttára Fráter György hozzáfogott Erdély megszervezéséhez és megerősítéséhez. Ami mostantól kezdve

Fráter György haláláig Erdélyben történik, az mind e nagyeszű barát műve volt.

Fráter
György.

Fráter György horvát és olasz szülők gyermeke ; családi neve *Martinuzzi Utyessenovich*. Gyermeckorát Corvin János udvarában töltötte, mint apród, majd onnan Szapolyai János udvarába került. Sokszor szolgai teendőket is kellett végezni, ezért ráúnva e sanyarú viszonyokra, a pálosok rendjébe lépett s eszével és tehetségével nem-sokára a *sajóvádi* kolostor perjelévé küzdötte fel magát. Mint ilyen találkozott össze a Lengyelországba menekülő Szapolyaival, hozzácsatlakozott s ettől kezdve e család első tanácsadója volt. János király sok hasznát látta a barátnak ; neki köszönhetette az ország is a váradi békét. Szapolyai halála után pedig az események szálai Fráter György kezében futnak össze s ő sokszor a kaotikus zűrzavarban boszorkányos ügyességgel szövi a politika hálóját.

Erdély meg-
szervezése.

Fráter György legnagyobb érdeme és alkotása az önálló erdélyi fejedelemség megszervezése. A barát azon kezdte, hogy a három erdélyi szabad nemzetet rávette kiváltságaik megszüntetésére, nagyobb terhek vállalására és a terhek egyenlőbb elosztására. Az 1542-i tordai országgyűlés pedig kimondotta a három nemzet védő- és dacsövetségét (tordai unió). Miután a három belső erdélyi nemzetet összehozta, a temesi vidék és a tiszai megyék rendeit is rávette, hogy követeket ezentúl az évenként tartandó erdélyi országgyűlésre küldjék el. *1544-ben Tordán már együtt vannak az erdélyi és a részekből küldött követek s ezzel az új erdélyi államalakulás megtörtént.* Ez országgyűlések ennek megfelelően megállapítják az új alkotmányt, a hadügy, a pénzügy és a kormányzás szervezetét és módját.

A gyermek *János Zsigmond* (1540—1551) mellett Fráter György a kormányzó ; melléje kormánytanácsot állítottak, amelybe minden nemzet hét tagot küldött. Erdély a török védelem alatt áll s ezért évente 10,000 aranyat fizet ; a szultán *athnaméval* ismeri el az erdélyi fejedelmet, ami hűbéri viszonynak felel meg.

Változás áll be a *hadi* szervezetben is ; 6000 főből álló állandó, zsoldos hadsereg létesül, a «kék darabontok» hada, amelynek fenntartási költségét a három nemzet egyenlő arányban vállalta. Emellett továbbra is fennmaradt a magyar nemzeti felkelés és a szász várkatonáság. A *pénzügy* is jókarba hozza Fráter György ; a szászok adója összegben ugyanakkora, mint a magyar megyék portaadója, sőt most már az eddig adómentes székelység is adófizetést vállal s hozzájárul a hűbéresi díj és az állandó hadsereg fenntartási költségeinek fedezéséhez.

Az új adózási rendszernek legnagyobb hatása volt a székelységre, mert nemsokára megbontja annak egységét, majd egyes részeit jobbágyi sorba taszítja. János Zsigmond uralkodásának második felében (1556—1571) ugyanis törvényt hoznak a primorok és primipilusok adómentességéről s így az adóteher a pixidáriusokra hárul. Midőn pedig emiatt lázadások vannak, egy újabb törvény (1562) megfosztja a székelyeket ama régi kiváltságuktól, hogy a birtok semmiféle körülmények között sem száll a fiskusra sem magszakadás, sem hűtlenség esetén. E kiváltság megszüntetése után mind gyakrabban megtörtént, hogy egyes birtokok a fejedelem tulajdonába jutottak. Midőn pedig azt a fejedelem eladományozta, az új tulajdonos a birtokon élő alsóbb osztályoktól ugyanolyan jobbágyi szolgáltatásokat követelt, mint amilyen a megyei területeken voltak. *Így az előbb teljesen szabad székely nép egy része a jobbágyságba süllyed és megosztja magyar testvéreinek szomorú sorsát.* Ez visszaesés volt politikai, gazdasági és műveltségi szempontból is és éppenséggel nem járult az állam erejének fokozásához. A székelyek Báthory István fejedelemsége alatt sikertelenül kísérelték meg régi jogaik visszaszerzését, holott ugyanakkor (1583) Báthory a szászok régi jogszokásait és törvényeit teljes épségben meg hagyta és megerősítette.

Fráter György eljárását igazolta a török előnyomulása és az Erdély átadása. 1547-i béke. Néhány év múlva azonban a viszonyok megváltoztak. Károly császár szerencsésen befejezi a protestánsok elleni háborúját s így a Habsburgok — megerősödve — ismét reményt nyújtottak a török kiveréséhez, a német párt hívei tehát szaporodtak és Ferdinánd erélyesen rendet teremtett a királyi területen, amelynek viszonyai csakhamar javultak. Ezt látva Fráter György, ismét alkudozásba kezd Ferdinánddal, aki azonban gyanakvással fogadja a ravasz és gyűlölt barát ajánlatait. Erdélyben nyugtalankodással fogadják a barát politikájának változását. Az uralomra és mulatságra vágyó Izabella ellene ingerli az urakat, sőt a török előtt is beárulja. A nagyenyedi gyűlés pedig (1551 márc. 15) számúzi Fráter Györgyöt, aki azonban állhatatosan és erélyesen kitart szándéka mellett és Ferdinándot meggyőzi annak őszinteségéről. Így azután 1551-ben megegyeznek Erdély átadásában s az egyezséget Izabella is elfogadja, miután Ferdinánd azt ígérte, hogy 100,000 arany végkielégítést ad, egyik leányát eljegyzi János Zsigmonddal és átadja ennek az oppelni és ratibori hercegségeket. Izabella csöndben el is vonult — egyelőre — Kassára, a barát átadta Ferdinándnak a koronát, vezérének, *Castaldónak* pedig

Erdély várait (1551). Nehogy a török gyanút fogjon, ideiglenesen Fráter kormányzott tovább.

Fráter
György
megöletése.

Fráter György most áll életének csúcspontján. Erdélyt megerősítette és eddig minden pusztítástól megvédte, végrehajtotta a váradi békét és helyreállította az ország egységét, ami mindenkor legfőbb gondolata volt; élethivatását betöltötte. A török azonban megneszelte a dolgot és hadjáratot indított Erdély ellen. Fráter György minden diplomáciai ügyességét összeszedi, hogy Erdélyt megmentse a török bosszújától. Sikerül is a török elámítása, de Castaldó gyanúval nézi a törökkel való tárgyalásokat és a barát hűtlenségéről küld jelentést Ferdinándhoz, aki felhatalmazást ad neki, hogy tegyen tetszése szerint. Castaldó erre 1551 dec. 17-én orgyilkosokkal megölette Martinuzzit ennek alvinczi kastélyában.

Háborúk
a törökkel.

Habár Martinuzzi megöletése politikai okokból történt, mégis jóvá nem tehető, senkinek hasznára nem váló, közönséges gyilkosság volt, amely szerencsétlen fordulatot adott az eseményeknek. A szultán 1552-ben nagy sereggel jött az országba és a legértékesebb pontokat elfoglalja. (Temesvár, Drégely, Széchen, Szolnok stb.). A német zsoldos sereg gyáván viselkedik és életét nem igen kockáztatja; annál hősiesebben küzd a magyar, amely érzi, hogy létéről van szó. A hősiesség és erkölcsi fenség példáit mutatják *Losonczy István*, aki egész vagyonát rááldozza a várórség zsoldjára; *Szondi György*, aki *Drégely* hősi védelmével és nagyszerű halálával a török vitézi elismerését és megbecsülését is kiérdemli; *Dobó István* és társai hősiessége átragad az *egri nőkre* is, akik a magyar nő hősiességének példáját szolgáltatják a történelem részére.

Eközben Erdélyre Castaldó kegyetlen uralma (1551—1556) nehezedik, de nem tart sokáig, mert Szolimán nem egyezett bele Erdélynek a magyar királysághoz való csatolásába, sőt parancsot küld az erdélyi rendeknek, hogy hívják vissza János Zsigmondot. A zsoldosok és a törökök pusztításait elszenvedett Erdély örömmel hódolt a Lengyelországból visszatért *János Zsigmondnak* (1556—1571), a német hadak pedig eltávoztak Erdélyből.

A driná-
polyi béke.

Pár év múlva Ferdinánd is — gyöngesége tudatában — békét köt a törökkel (1562), de fiának, *Miklának* (1564—1576) uralma alatt János Zsigmond megtámadása miatt — ismét kiújul a háború. Ekkor történik (1566) Szigetvár ostroma és *Zrinyi Miklós* emlékezetes hősi halála. Ugyanekkor a 80,000 főnyi királyi hadsereg ott táborozott Győrnél és tétlenül nézte a fontos végvár elestét. Szigetvár bevétele s az ezt követő borzasztó dúlás megrémítette Miksát, aki sietett meg-

újítani a Szigetnél elhalt Szolimán utódánál, a békésebb szándékú *Szelimnél* az 1562-iki békét. Az 1568-ban, *Drinápolyban* aláírt békében *Miksa elismeri az önálló erdélyi fejedelemséget s ezáltal az ország három részre darabolása minden részről szentesítést nyert.* Ezzel a békével a hódításnak is jó időre vége szakadt s a hódoltsági terület határai is megállapodtak.

Erdélyben is pár évtizeden át tartó nyugalom van s a fejedelem és a magyar király között elég békés viszony áll fenn. (János Zsigmond helyett kegyeltje, Békés Gáspár viszi a kormányt, akinek politikai tájékozódása a magyar király felé irányul. János Zsigmond uralkodása végén le is mond a választott királyi címről, amiért Miksa átengedte neki az északi megyéket («Részek».)

János Zsigmond halála után Miksa pártfogoltjával, Békés Gáspárral szemben a rendek a szultán jelöltjét, *Báthory Istvánt* (1571—1576) választották meg, aki szintén békés viszonyt tartott fenn Miksával szemben, sőt neki titokban hűséget is fogadott. A Békéssel folytatott harc, ennek kapcsán a székelyek lázadásának szigorú elfojtása (Pókayné), majd Miksával együtt a lengyel trónért folytatott versengés megzavarták ugyan Báthory uralmát, de az mégis áldásos volt Erdélyre nézve. Az ország területén seholsem voltak akkor ilyen kedvező viszonyok. Okos és erélyes kormányzás, vallási béke, a gazdasági és műveltségi élet fejlődése olyan tekintélyt szereztek e kis országnak, hogy fejedelmét a lengyel rendek királyukká választják.

Báthory
István.

Báthory István 1576-ban Lengyelországba távozott, de onnan is gondját viselte kis hazájának, amely most István testvérét, *Kristófot* (1576—1581) választotta vajdájává. Még az ő idejében is rend és béke honolt Erdélyben és kedvezőtlen változás csak Kristóf halála után következett be, amidőn a rendek Báthory István tanácsára Kristóf vajda fiát, a gyermek *Zsigmondot* (1581—1598) választották fejedelmükké. A szeszélyes és kapkodó Zsigmond fejedelemsége egybeesik a némileg hasonló jellemű *Rudolf* király (1576—1608) uralkodásával. Az ő uralkodásuk alatt nagy változások történnek; ismét fölelevenednek a török háborúk; az önkényeskedés és vallási türelmetlenség pedig belső harcokat eredményeznek, amelyek átvezetnek a következő, XVII. századba. — Időközben pedig teljesen kialakul a török hódoltság területe és szervezete és minden téren érezteti századokra terjedő hatását.

Báthory
Kristóf.

d) **A török hódoltság szervezete és hatása; gazdasági elmaradottság.** A török hódoltság 1541-ben, Buda elfoglalásával kezdődik; területe a következő hadjáratok, sőt a békés idők alatt is állandóan

A hódoltság
célja.

növekszik s a drinápolyi béke idején (1568) immár teljesen kialakult. A török célja nem Magyarország meghódítása volt, hanem a Bécs felé vezető terület katonai megszállása és a Bécs ellen irányuló támadás céljából hadtápterületként való kihasználása. A megszállott területnek hozadékából akarta eltartani a Habsburgok ellen operáló hadsereget és fedezni a hadviselés minden költségét. Főcél volt a jövedelemszerzés, a hadseregek és a hadi műveletek biztonsága. E célnak megfelelő a hódoltság egész szervezete. Már ebből a célból is következik a hódoltsági terület folytonos terjesztése, amit még elősegítettek a török vallási és hadszervezeti viszonyok is.

A hódoltság
terjedése.

Az iszlám egyik legfőbb törvénye a hitetlenek ellen való harc. Ez a parancs és a fatalizmus tartja ébren a harci kedvet és a hódítási vágyat. De ugyancsak a Kórán rendeli azt, hogyha a hitetlen meghódol és adót fizet, akkor békességben kell hagyni. A birtoktalan nép és a városi lakosság, amely ismerte e törvényt, sokszor a behódolással segített magán s midőn egy-egy vár vagy erődítés elesett, a védelmőket elveszített falvak sietnek meghódolni. De nemcsak az elfoglalt, hanem az ezzel szomszédos (királyi és fejedelemségi) terület is hódol s így a hódoltsági terület határain kívül is több km széles sáv van, amelynek lakossága félelemből szintén hódol s inkább kétfelé is adózik, csak hogy biztonságban legyen. A hódoltsági állapottal az államon kívül a földesurak veszítettek, mert földjük a török kincstár tulajdonába ment át. Ezért a birtokos nemesség — hacsak teheti — el is menekül a hódolt területről, amelyet a szultán két részre oszt : egyik kincstári kezelésben marad, a másik pedig felosztásra kerül a szpáhik között.

A török had-
szervezet.

A török hadseregnek ugyanis hűbéres szervezete volt. Legfontosabb részét a lovasság alkotta, amely némileg hasonló volt a mi bandériális hadszervezetünkhöz. A lovastiszt, a *szpahi* kizárólag személyre szóló és el nem idegeníthető birtokot kapott, amelynek jövedelméből minden 5000 dénár után egy lovaskatonát volt köteles kiállítani. A szpáhiknak érdekükben állott a terjeszkedés, mert annál nagyobb birtokaik voltak.

A török sereg másik része a zsoldos gyalogság, a *janicsárság* volt. A nagy területre terjeszkedő nép már nem tudott elég katonát szolgáltatni, ezért a török azt a kegyetlen szokást honosította meg, hogy a hódított területek keresztény lakóseitől öt évenként gyermektizedet szedett. Ezeket a legvakabb fanatizmusban nevelték, a hadseregbe sorozták és később saját véreik ellen vezették. A janicsárságnak döntő szerepe volt az ütközetekben s ezért számuk növelésére, jó díjazásukra és felszerelésükre kellett törekedni.

A sereg harmadik része az egyes hadjáratok vagy ütközetek alkalmára felfogadott *martalócokból* állott, akiknek főfizetésük a szabad préda volt. Azért ezek nemcsak a harci alkalmakat keresték, hanem békeidőben pusztítással, rablással igyekeztek pótolni a zsold hiányát. A várak körül levő palánkok őrsége is állandó réme volt a vidéknek. Ez őrségek és előőrsi csapatok folyton ide-oda vándoroltak és keresték az alkalmat a harcra és a zsákmányolásra. Vitézségben a magyar palánkok őrsége sem akart mögöttük maradni s így a várak és palánkok környéke még béke idején is ki volt téve a pusztításnak és rablásnak.

A török — főcéljának megfelelően — csak a hadügyi és pénzügyi igazgatással törődött és valójában katonai diktatúrát tartott fenn. A hódoltsági terület a budai *beglerbég* kormányzása alatt állott s négy *vilajetre* (kerületre) oszlott, amelyek székhelyei Buda, Eger, Kanizsa és Temesvár voltak. A vilajetek ismét *szandzsákokra* oszlottak (összesen 25); az előbbieken élén a *bégek*, az utóbbiak élén a *pasák* állottak, akik kerületük székhelyén, egy-egy várban tartózkodtak. Mellettük voltak a szpáhi tisztek és a polgári tisztviselők: a *dofterdáro*k (adószedők) és a *muftik*, meg a *kádik* (bírák). Az utóbbiaknak azonban nem sok dolguk akadt, mert kegyetlen és szokatlan igazságszolgáltatásukat a nép — ha tehette — elkerülte. A török tehát tulajdonképpen csak a várakban (és a városokban) telepedett meg; a falvakban, sőt a városok egy részében is, sohasem volt török lakosság. Az ilyen helyeken tehát török közigazgatás sem volt, hanem a lakosság szabadon gyakorolta régi szokásait és úgy kormányozta önmagát, amint tudta.

A hódoltsági terület igazgatása.

A török a megvetett keresztényt, a *ráját* csak adóalanynak tekintette és adósnak, aki mindig tartozott valamivel, mindig azzal, amire a töröknek éppen szüksége volt (pénz, termés, szerszám, használati tárgyak, élelmiszer, emberi, állati munka stb.). Volt ugyan megállapított mennyisége az adónak, de ezt a török tetszése és a lehetőség szerint megsokszorozta. A keresztények adója a *harács* (kharadzs) volt; ez három részből állott: fejadó, földadó és terményadó. Ezek körülbelül a magyar adóknak feleltek meg: a telekadónak, a robotnak és a kilencednek. De minden adónak sok pótléka volt vagy pedig a török földesúr tetszése szerint fölemelte vagy ismételten behajtotta. Így pl. az egy forint telekadó pótlékaül külön takarmányadót is szedtek. A robotnak pedig se szeri, se száma; nemcsak a földesúr birtokát kellett megművelni, hanem a török kívánságára bármikor a legkülönbözőbb emberi és állati munkaszolgáltatásokat kellett teljesíteni (út-, híd-, sánc-, várépítés; várépítő robot). Megtörtént az is, hogy ha a rája elvégezte a robotot, akkor a szpáhi a robotolást másnak pénzért

Az adózás.

eladta és így egy évben kétszer-háromszor is megroboltatták a lakosságot. Midőn pedig egyes falvak elnéptelenedtek, a földesúr a néptelenné vált területet valamely más falu lakosságával munkáltatta meg.

Valamennyi között talán legsúlyosabb volt a *terményadó*, amelynek megállapított mértékét, a tizedet a török a legritkábban tartotta be. A terményadót szedték gabona, állatállomány és mindenféle termény után. A megállapított tizedek mellett mindenféle apró szolgáltatás volt, mert az volt a szokás, hogy a jobbágyok a földesurat az összes szükséges élelmiszerekkel tartoznak ellátni. De különösen súlyos volt az adónak kivetési és beszedési módja. Midőn ugyanis a szpáhi a községet átvette, *deftert*, adólajstromot készíttetett s a telkek száma után járó adót és a tizedet megbecsülték és egy állandó összegben (*summaadó*) határozták meg s az egész adót a községtől egyszerre vették föl s azért az előljárásnak fejével kellett kereskedni. Ez volt a törökre nézve a legkényelmesebb, a lakosságra azonban a legterheesebb; mert ha rossz termés volt, akkor is ugyanazt a mennyiséget kellett fizetni; ha pedig a terhes adók elől vagy más ok miatt a lakosság egy része megszökött, az otthon maradtaknak meg kellett fizetni a megszököttek adóját is.

A kincstári terület.

Ennél valamivel kedvezőbbek voltak a viszonyok a *kincstári birtokokon*, ahol nagyobb volt a rend és nem kellett folyton tönni a telhetetlen szpáhi feneketlen iszákját. A földesúri adókon kívül voltak állami adók is (császár adója) és pedig rendesek és rendkívüliek. A török hivatalos személyek mindig azután fürkésztek, hol hajthatnának be valamilyen büntetéspénzt. Ezeket sokszor jogtalanul és igazságtalanul is szedték (a vérdíjat pl. halál esetében is), azonban szívesen megvesztegették magukat és az elnyomott rájától minél több «ajándékot» zsaroltak ki. — Legsúlyosabb volt természetesen a véradó, a gyermek-tized, amelyet nálunk csak a drávántúli területeken szedtek rendszeren.

A hódoltság hatása.

A hódoltság hatása az állami, a társadalmi, a gazdasági és művelődési élet egész terén mutatkozik. A hódoltsági terület rohamosan néptelenedik; helyenként a lakosság falustól megszökik és mozgatható vagyonával a kincstári, királyi vagy fejedelemségi területre távozik. Ilyenkor a török földesúr alkudozik az elmenekültekkel, a summát leszállítja s az elmenekült lakosságot visszatelepíti. A szpáhik területéről elmenekült lakosság a kincstári területeken gyűl össze s helyenként a lélekszám rohamosan növekszik. Itt nyugodtabban lehetett gazdálkodni s azért a parasztok ilyen helyeken a körülfekvő, elhagyott egyházi birtokokat és szpáhifalvakat is kibérelték. Több volt a föld, mint az ember s ezért — meg a gazdálkodás bizonytalansága

miatt is — a bér olesó volt. Ezekből a bérelt birtokokból kerekedett egy-egy alföldi község mai nagy határa (Kőrös, Kecskemét, Orosháza, Szeged, Vásárhely).

Habár a lakosság többnyire a városokba menekült, *a városi élet* A városok. még sem fejlődött, sőt a nagyszámú földműves lakosság a városnak is falusi színezetet adott s így a városias jelleg megszűnt. A régi városok rohamosan pusztultak; a török nem engedte meg, hogy a keresztény háza nagyobb vagy szebb legyen. Nem lehetett építkezni, sőt tatarozni sem, mert ilyen esetben engedelemért kellett folyamodni. A jómodú városi polgárság sok kárt szenvedett a török zsarolásai miatt, mesterségét sem folytathatta (nem igen volt kinek) s ezért elköltözött s így a külső csínjüket elveszített városokban parasztlakosság maradt.

A töröknek a magyar lakossággal való bánásmódja rendkívül Érintkezése lakossággal. lealázó volt; a török beszéd és írás tele volt a ráját gyalázó kifejezésekkel; bizonyos színeket, ruhákat nem volt szabad viselni a keresztényeknek. Ezzel szemben a magyar is gyűlölettel fordult el a töröktől, azzal nem érintkezett és így keveredés sem történt; igen kevés volt nálunk a renegát (annál több a balkáni területen, ahol egész falvak eltörökösödtek). A magyar hatóságok a törökösséget halállal büntették. Az elmenekült lakosság egy részének a török iránt való gyűlölet fegyvert adott kezébe s az ilyenek zsoldos szolgálatba szegődtek s portyázásból és rablásból éltek. Az ilyen szabad hajdú-csapatok be-betörték a hódoltsági területre is és ha sikerült törököt fogni, visszaadták nekik a kölcsönt.

A törökkel szemben való gyűlölet azt eredményezte, hogy a A jobbágy-ság hely-zete. magyar sohasem tekintette magát egészen török alattvalónak. Ennek bizonyossága az, hogy a magyar király és földesúr jogai a hódoltsági területen is fennmaradtak s annak lakossága — a súlyos török adók mellett — a királynak és volt földesurának is adózott. Természetesen ez az adó igen csekély lehetett, sokszor pedig csak — a jogfolytonosság fenntartása céljából — névleges volt. A földesuraknak a megyéknél bejelentett jogait még a török is elismerte. Ha a lakosság a kivetett adókat megfizette, akkor a tulajdonos a birtokot szabadon adhatta, cserélhette, átörökölhette; természetesen a török, mint hűbérúr, ilyen esetekben külön díjat (tapu) szedett. — E nehéz idők közelebb hozták egymáshoz a jobbágyot és nemest, akik közül többen (eltávozásuk után!) felszabadították volt jobbágyaikat. De az országgyűlések is védelmükbe veszik a jobbágyságot s Ferdinánd visszaadta neki (1530) a szabadköltözködési jogot.

A török közigazgatás hiányosságának és közönyösségének követ- A megye.

kezménye volt a régi magyar kormányzatnak a hódoltsági területen való fennmaradása, illetőleg a megyei önkormányzat teljes kialakulása. A megye elmenekült nemessége a királyi területen gyülekezett és kívülről tovább kormányozta a megyét. A központi kormányzattól, amely elismerte a török hatalmat, keveset remélhetett; az állam, mint *egész*, nem felelhetett meg feladatának, ezért a *részek* iparkodtak úgy intézni sorsukat, amint tudták. Gyakran a szomszédos megyék együttesen tartják gyűléseiket (így pl. Füleken hét megye gyűlésezett), amelyek valóságos részleges országgyűlések. A megye nemcsak végrehajtja az országgyűlés végzéseit, hanem megállapítja és beszedi az adót, bíraskodik, nemesít, végezteti a közmunkákat, limitál, talpraállítja a telekkatonaságot, stb., tehát bírósági, közigazgatási, sőt közjogi hatáskört is gyakorol.

A bandériális hadrendszer felbomlása után már nem a régi oligarchák viszik a hangot, hanem a nemesség választottja, az *alispán* (1550 előtt még a főispán nevezte ki). A hódoltsági megyéken kívül levő nemesség nem tud mindent elintézni; ilyenkor összeáll a faluk népe, összehozza őket a rend ösztöne és szüksége s előttünk áll a *parasztvármegye*, amelynek gyűlésein egy-egy szolgabíró is megjelenik s megjelenésével szentesíti annak határozatait. — A megyei önkormányzattal párhuzamosan fejlődik a községek önkormányzata is. Gyakori a török hivatalnokokkal, defterdárokkal, kádikkal, pasákkal való érintkezés; ezért a községi előljáróságoknak nagyobb önállóságra és hatáskörre van szükségük.

A hadrendszer változása.

Míg a hódoltság a megyei kormányzat kifejlődését elősegítette, annál károsabb volt a magyar hadügyi viszonyok fejlődésére gyakorolt hatása; e téren nagy és kedvezőtlen átalakulás történik. A bandériális rendszer a Jagellók óta mindinkább felbomlik s a hódoltság beálltával megszűnik; megszűnnek a tiszti és a főpapi bandériumok is; hiszen több püspökség betöltetlen. Már nincs meg a nemesi felkelés sem, hiszen a Habsburgok nem vezetnek személyesen hadat, ezért a megfogyatkozott nemesi felkelés csak a megyei területek védelmére szorítkozik — a megye parancsára fegyvert fogó telekkatonasággal együtt. Így hát nincsen országos haderő, csak a helyi védelmet ellátó vár- és palánkőrség és a hadjáratok idejére felfogadott zsoldos haderő.

A király a főuraktól várja a várak védelmét, de mivel ez költséges, az urak inkább átadják a várat a királynak, aki azután abba többnyire *idegen zsoldos katonaságot* helyez el. A várak fönntartása országos érdek volt s azok katonaságát tekintették az ország hadseregének, de ennek vezetése s így a magyar hadügy intézése idegen

kezekbe került. Ez annál inkább bekövetkezett, mert a kicsiny és sokszor sanyargatott királyi terület nem tudta szolgáltatni a védelemhez szükséges pénzt s ezért az uralkodók a magyar várak védelmére az osztrák tartományok és Csehország segítségét is igénybe vették. Az idegen zsoldos hadból azonban az országnak inkább kára, mint haszna volt; a zsoldot — amit nem kaptak meg — sokszor a környék népén vették meg, amely immár nem tudta, hogy a töröktől vagy a némettől féljen-e jobban. Volt ugyan magyar zsoldos sereg is, a hajdúhad, amely a vármegyei telekkatonasággal együtt vitéz ellenállást fejtett ki a végeken, de a királyok nem szerették ezeket a fegyelmetlen vitézeket, akik szintén könnyen voltak kaphatók rablókirándulásokra. Ezek őrzik most a magyar vitézséget, de egyben e küzdelmes, zord idők szilajságát is. Ő róluk szólnak Balassa Bálint vitézi énekei; vidám és vad élet folyt a végeken; hiszen a halál mindenhol leselkedett, jobb volt vele bátran szembeszállni; a hajdú élete «ma még piros élet, holnap fehér álom . . .». *Sok szép példáját látjuk e korban a magyar hősiességnek, de nem pótolható nemzeti veszteség a magyar hadsereg felbomlása s a magyar hadügynek idegenek kezére juttatása.*

A hódoltság legkárosabb hatása a gazdasági élet terén mutatkozott. Az ország elveszítette legértékesebb termőterületét, az Alföldet. A megmaradt királyi terület is sokszor elszenvedte a török pusztításait, a forgalmat pedig megbénította a szétdaraboltság, a sok vám és a személy- és vagyonbiztonság hiánya. Legkedvezőtlenebbek voltak a hódoltsági terület viszonyai. A szpáhik rablógazdálkodása, a marta-lócok portyázása, az emberi és állati munkaerő hiánya és a folyton megújuló sarcolás, zsarolás tönkretette a termelést. Nehezek voltak az értékesítési viszonyok; a földműves sohasem tudta, hogy kinek a részére arat vagy szüretel, ezért csak a legszükségesebb mennyiséget termelte. A megcsökkenő termelés is teljesen extenzív volt; nagy területek maradtak műveletlenül, így azután visszatért a magyarság az állattenyésztésre. A nagy pusztaságokon megszámlálhatatlan gulya és ménes legelt. Ehhez kevés munkaerő kellett és az állattal a menekülés is könnyebb volt.

Gazdasági
elmaradott-
ság.

Nagy visszaesést mutat az *ipar és kereskedelem* is, amely a városokkal együtt hanyatlott. A régi polgárelem mindinkább fogy; nincs, kinek dolgozni, szegénység van mindenütt. A Fuggerek még Buda elfoglalása előtt (1533) feloszlatták banküzetüket s tőkéiket kivonták a szegényedésnek indult országból. Azok a török iparosok és kereskedők, akik a hódoltsági magyar városokba jöttek, nem igen kapcsolódtak be a magyar gazdasági életbe.

A királyi terület.

Valamivel kedvezőbbek voltak a viszonyok a *királyi területen*, amelynek nyugati szélén Sopron, Pozsony, Nagyszombat, északkeleten pedig Kassa virágoztak még tovább, de azok is sokat szenvedtek e háborús időkben. — A szétdaraboltság másik káros hatása az, hogy a keskeny királyi terület a nagyobb terjedelmű és gazdaságilag is fejlettebb osztrák tartományok befolyása alá kerül s mindinkább elveszíti gazdasági önállóságát. — Ilyen szomorú körülmények között aránylag még virágzó életet találunk *Erdélyben*, amely Báthory István idején jólétnek örvend. Ide helyeződik át a magyarság súlypontja; ez a föld lesz kútforrása a magyar erőnek és akaratnak, amelyre a közel jövőben még sok küzdelem vár.

2. Az alkotmányos és vallási élet átalakulása. Nemzeti és vallási küzdelmek.

A kormányzás módja.

a) **Alkotmányos sérelmek az első Habsburgok idejében.** A Habsburgok uralma a magyar királyság kormányzásában, az alkotmányos életben nagy változásokat okoz. A változásoknak egyik legfőbb oka a királyi terület összezsugorodása és a nagyobb gazdasági és politikai súlyú osztrák tartományokkal való tényleges unió. Ferdinánd uralkodása első évében Magyarországon rendezkedik be, de azután a nagyon megcsónkított országból Bécsbe, Prágába megy és onnan kormányoz; ott a környezet is természetesen idegen és az uralkodó szívesebben él azoknak, mint a magyar uraknak tanácsával. Az ország elégtelen anyagi erőforrása is alkalmat ad az idegen befolyásra s így az önállóságából veszített ország mind szorosabb kapcsolatba került Ausztriával.

Az országgyűlések.

Maga Ferdinánd — a választása előtt kelt okiratának megfelelően — az uralkodás alkotmányos formáját betartotta. 24 országgyűlést tartott, de erre szükség is volt, mert a folytonos háborúhoz új és új adó megszavazását kérte, a nemzet pedig csak évről-évre ajánlotta meg az adót. A gyakori országgyűlések már egészen mást mutatnak, mint a régiek; megszűntek a korábbi tömeges gyűlések és csak a közelebbi területek főurai és nemesi képviselői jönnek el. Az állandó török veszedelem miatt az urak nem szívesen hagyják ott házuk táját, másrészt a gyors intézkedések (az önvédelem) szüksége a távolabbi megyék *részgyűléseinek* megtartására ad alkalmat. A személyes megjelenés mindinkább megszűnik és (1571 óta) a követküldés válik szokássá. A főurak és a megyei követek külön-külön teremben tanácskoznak s ezzel — bár nem intézményesen, de ténylegesen — *kialakul*

az országgyűlés két táblája. E háborús időkben alig van egyéb tárgya az országgyűléseknek, mint az adó- és katona-megajánlás; így a törvényhozás jogköre szűkül és jelentősége csökken.

Az uralkodó az Ausztriához hasonló központi igazgatást akarja nálunk is meghonosítani és ebben az országgyűlés nem is lehetett segítségére, hanem a király mindinkább idegen tanácsosaira támaszkodott, akik nem is lehettek elég tájékozottak az ország ügyeiben. A magyar urak és az országgyűlések panaszos felszólalásai még csak inkább eltávolították egymástól a nemzetet és uralkodót s ebben a bizalmatlanságot növelték. De nemcsak a Bécsben, Prágában tartózkodó uralkodó mellett nincsenek befolyásos magyar tanácsosok, hanem itthon is mindinkább nő a honfúsítást, birtokot és nemességet szerzett idegenek száma és az uralkodóra gyakorolt befolyása. Ilyen körülmények között a magyar méltóságok is mindinkább elveszítik szerepüket. A királyi önkényt leginkább ellensúlyozó nádori hivatal többnyire betöltetlen. A régi királyi, most már helytartótanács még főnnáll, de ritkán kéri ki tanácsát s alig van egyéb hatásköre, mint az igazságszolgáltatás. Az uralkodó megkerüli a magyar hatóságokat és magyar ügyekben is az egész birodalmat kormányzó titkos tanácsra hallgat. Különösen az állam két legfontosabb ügyének intézésében nem tud érvényesülni a magyar akarat: a pénzügynél és a hadügynél. Ferdinánd ugyan létesít egy pénzügyi hatóságot, a pozsonyi kamarát, de ez is a bécsi kamarától függött. Az országgyűlések tiltakozásai eredménytelenek maradnak.

Még kedvezőtlenebbek voltak a hadügyi viszonyok; magyar hadügyi hatóság nem is volt és a magyar hadügyet is a bécsi haditanács intézte. Magyarország lassanként elveszítette önálló állami létét, habár a gyakori országgyűlések egyelőre még fönn tartották az alkotmányosság látszatát. A «karok és rendek» (1530 óta) olykor engedékenységgel próbálják a nemzethez hajlítani az uralkodót (1547-i nagyszombati országgyűlés); olykor (1576) bátran és merészen emelik fel tiltakozó szavukat «a zsarnokság, megfélekezés és szolgaság» ellen, «amelybe az ország Miksa király trónralépte óta sülyedt.» Miksának már trónrajutása mutatja a helyzet kedvezőtlenebbre fordulását; ő nem választás-, hanem egyszerű koronázással került a trónra. Az ő idejében az eddigi ellentétek még jobban kiélesednek; ő már sokkal ridegebben bánt a nemzettel, mint előde; országgyűlést is ritkán hívott össze, nádor pedig egész uralkodása alatt nem volt. Gyakoriak lettek az erőszakosságok, az országgyűlési feliratok visszautasítása, az uralkodónak nem tetsző pontoknak a határozatokból való ki-

Idegen tanácsosok.

Abszolutisztikus kormányzás.

hagyása, azok megváltoztatása. Ez annál könnyebben történhetett, mert a törvények végső megszövegezése az országgyűlés berekesztése után, a kir. kancelláriában az ítélőmesterek segítségével történt. Később (1604. XXII. t.-c.) az is előfordult, hogy el nem fogadott határozatot sikkasztottak bele a törvény szövegébe. Miksa nem csinált titkot abból, hogy Magyarországot a birodalomhoz akarja csatolni (1566-i augsburgi gyűlés). Ez a szándék hol enyhébb, hol erőszakosabb formában mindig kísértett s a nemzetet évszázadokon át tartó önvédelmi küzdelemre kényszerítette.

Rudolf.

Még jobban elmérgesedett a viszony Miksa utóda, *Rudolf* idejében, akinek egyénisége nagyon ellenszenves volt a nemzet előtt. Rudolfot II. Fülöp udvarában jezsuiták nevelik; innen indult ki az európai ellenreformáció. Rudolf itt vallási türelmetlenséget, elfogultságot, sőt gyűlöletet tanul; gőgöt, külső cerimóniákat hoz magával anélkül, hogy nagybátyjának akaraterejét, tettvágyát és az állam ügyei iránt való személyes érdeklődését eltanulta volna. Mindehhez járult súlyos kedélybaja, amely bizalmatlanná, szeszélyessé, kapkodóvá és gyűlölködővé tette. Ő maga keveset törődött állami ügyekkel s Magyarország kormányzását öccseire: előbb Ernő, majd Mátyás főhercegre bízta.

A magyar hatóságoknak már nem volt más ügykörüik, mint az igazságszolgáltatás, de még ebbe is sokszor beleszóltak az idegen kapitányok, hiszen a panaszok nagy része is ezek — és az idegen zsoldosok garázdálkodásai és üldözései ellen irányult. A főurak és az idegen kapitányok között összetűzések voltak s a különben is gyanakvó uralkodó kegyencei (Rádeczy helytartó, Rueber kapitány) az ilyen eseteket arra használták föl, hogy koholt összeesküvések rémképeivel növeljék a király bizalmatlanságát. Ilyen körülmények között hiába követelték a rendek, hogy a magyar kormányhatóságok függetlenségét állítsák helyre, állítsák vissza a királyi tanácsot, alkalmazzanak magyarokat és vessenek véget az idegen zsoldosok garázdálkodásának. Az ilyen követelések előterjesztése miatt az uralkodó még inkább megneheztelt; a nemzetnek pedig nemsokára más sérelmeket, szabad vallásgyakorlatának korlátozását is el kellett szenvedni.

A reformáció terjedése.

b) **A reformáció és ellenreformáció.** A reformáció terjedése nálunk már II. Lajos idejében elkezdődött, de akkor még igen kis méretű volt és az ország egységét még nem bontotta meg. Mivel a mohácsi csatában sok főpap elesett, a vezetés és ellenőrzés nélkül maradt egyházmegyében a protestántizmus könnyen terjedhetett. A

protestánsok az udvarnál is védőre találtak, hiszen Mária királyné udvari papja, *Henkel János* is Luther híve volt, a királyné pedig levelezett is Lutherrel. Elősegítette az új hit terjedését egyes főpapok (Bakócz, Szalkay prímások) ellenszenves volta, öt püspökségnek török hódoltság alá jutása, egyes főurak önzése és vagyonszerzési vágya. Az egyházi férfiak eljárásának bírálata és rosszalása áttérjed a vallásra is; az elégedetlenséggel együtt jár az újítási vágy is és sokan személyi vagy külső okokból áttérnek az új hitre anélkül, hogy tisztában lennének annak lényegével. Sok helyen az áttérés után is még a régi rítus marad fenn, máshol pedig egy-két vallási újítás felvétele után még megmarad a katolikus vallás és egyházi szervezet. Az alsó papság soraiban sokan megnősülnek és az úrvacsorát két szín alatt szolgáltatják ki. Az ilyen eljárást még az egyébként buzgó katolikus Ferdinánd sem helyteleníti, sőt elnézi, nehogy kényszerítésével még több papot eltérítsen a katolikus egyháztól. A főurak áttérése gyakran érdekek szerint történt (az egyházi birtokok szeculárizálása) s ilyenkor velük együtt tért ki vagy tért vissza a hozzátartozó jobbágyság.

Luther tanai először a németek között, a városokban terjednek. Előmozdítják az új hit terjedését a német zsoldos katonák is. Akadtak nálunk a reformált vallásoknak buzgó apostolai is. Erdélyben, egyes székely vidékeken (Udvarhely vm.) a *szombatosok* vallása vert gyökeret.

A reformált vallások terjedése természetesen nem történhetett akadályok nélkül. Mivel az új hit Németországból jön és németek (kereskedők, egyetemi hallgatók, zsoldos katonák) hozzák, azért a nemeség eleinte gyűlölettel fordult az idegen színezetű mozgalom ellen. A mohácsi vész után azonban a viszonyok nagyot változtak és sok körülmény teszi könnyebbé az új vallások terjedését. Ferdinánd bár ellensége az új hitnek, de egyéb dolgai miatt sem ér rá, hogy sok figyelmet fordítson erre a kérdésre.

Ugyanakkor Erdélyben sokkal könnyebben terjed az új hit, Az erdélyi viszonyok. mert habár Fráter György és Báthory István ragaszkodnak a katolicizmushoz, azért még sem gondolnak vallási üldözésre, sőt Erdély az elsők közé tartozik a vallásszabadság elvének kimondásában. A szász városok már az 1545-iki tordai gyűlésen megnyerik a szabad vallásgyakorlat jogát, sőt úgy látszik, a lutheránus vallás annyira erős, hogy később már a katolikusokat (pápisták) kell védelembe venni. Az 1557-iki országgyűlés kimondja a katolikus és lutheránus vallások egyenlőségét és szabad gyakorlatát, az 1564-iki gyűlésen pedig a kálvinisták is szabad vallásgyakorlatot nyernek. Most már az új hiten lévők vannak túlsúlyban, úgy hogy a katolikus egyházi birtoko-

kat lefoglalják, a jezsuitákat kiüldözik. Ugyanakkor az újonnan fellépő unitárius tanítás ellen fordulnak, míg végül az 1571-iki országgyűlés az unitárius vallást is «befogadott vallássá» teszi s ezzel négy egyenrangú vallás van Erdélyben. A szombatosok és anabaptisták azonban továbbra is törvényes védelmen kívül maradnak és az egyébként türelmes Báthory István is üldözi a szombatosokat.

A protes-
táns Erdély
hivatása.

Erdélynek egész Európa előtt becsületet szerzett vallási téren tanusított türelmessége és felvilágosodott magatartása. Az erdélyi államnak protestáns jellege a fejedelemségnek nagyobb történeti szerepet biztosít mind a magyar, mind az európai történelemben. A királyságbeli protestánsok szeme máris a protestáns Erdély felé fordul s szorongattatásaikban onnan várnak segítséget. Nemsokára eljön az idő, amidőn a protestáns Erdély a magyar vallási és alkotmányos szabadság védelmében történelmi hivatást fog betölteni.

A reformá-
ció hatása a
műveltségre

A reformáció megjelenése és elterjedése sajnálatos abból a szempontból, hogy a török és német politika miatt amúgy is megosztott magyarság tömegei közé újabb válaszfalakat állít, de e kedvezőtlen hatás eltörlül azon kedvező hatás mellett, amelyet a reformáció, majd az ellenreformáció által indított hitéleti küzdelmek a nemzeti érzésre és nemzeti művelődésre gyakorolnak. A multban is az egyház és a papság volt az, amelynek munkájából épült fel hazánk szellemi műveltsége. E műveltség azonban nem volt nemzeti; nyelve is idegen volt: a latin és nem tudott a tömegekhez férkőzni. A hitviták korában a hitszónok a magyar nyelv és a magyar betű közvetlen erejével akar a hívő érzésére és értelmére hatni; ez szükségképpen a legnagyobb nemzeti kincs: a nyelv fejlesztésével jár. A nemzeti nyelv és műveltség fejlesztésének munkáját a protestantizmus kezdi el, de vele csakhamar versenyre kel a tért veszített katholicizmus is; ennek a nemes versenynek a nemzeti művelődés látja hasznát.

Iskolák.

A hitvitázó tevékenysége csak a jelennek szól és a felnőtt nemzedékre hat. De épp ily szükség van arra, hogy a serdülő nemzedék is kitartson hite mellett és hogy katolikus avagy protestáns szellemben nevelődjék; e célból iskolákra van szükség. A protestáns egyházak nagyon szorgalmasak iskolák létesítésében; azok megszervezésében, tanítóik kiképeztetésében a műveltebb Nyugathoz alkalmazkodnak és kifejlesztik a gimnázialis oktatást. A tanítás terén mindaddig a protestáns iskolák állanak első helyen, amíg a jobban megszervezett jezsuita iskolák tőlük az elsőséget át nem veszik. A fellendülő hitélet a külföldi iskoláztatást is elősegíti s különösen a nyomdászat fejlődésére van nagy hatással. E téren is az egész XVI. században a

protestánsoké az elsőség, a katolikusok pedig igyekeznek a nyomukba jutni.

A hitvitaszónoklat és -irodalom egész sorát termeli azoknak, akik e korban nevet szereztek maguknak az irodalom és a tudomány terén. Jelentőségük nemcsak abban áll, hogy a most még nagyon darabos nyelvet művelik és irodalmivá teszik, hanem abban is — különösen a protestánsoké, — hogy serkentőleg hatnak a nemzeti érzésre. E korban olvad össze a vallásos és nemzeti érzés ; ezt nemcsak az irodalom mutatja, hanem főként azok a szabadságharcok, amelyek nemsokára ez érzések jegyében indulnak meg.

c) **Rudolf és Báthory Zsigmond uralkodásának bajai ; Bocskay fölkelése és a bécsi béke.** A reformáció terjedése szükségszerűen maga után vonta az ellenreformáció mozgalmát, amely eleinte kizárólag a katolikusok és protestánsok dolga és tisztán vallási ügy volt. De Rudolf és Báthory Zsigmond alatt az ellenreformáció küzdelme átcsapott politikai térre és elkezdődött a protestánsoknak az állami hatalom részéről való üldözése s így a nemzetnek eddigi kettős (török és német ellen való) küzdelme mellé most már harmadik is járul.

Rudolf és Báthory Zsigmond abszolutisztikus uralma a vallási kérdés kiélezése nélkül is elég sok izgalmat okozott. Nagy változást és új irányt idéz elő a politikai életben a török kérdésnek felszínre vetése. A törökkel való háborúk a drinápolyi béke (1568) óta szünetelnek. A tartós béke idején a török hadszervezet meggyöngül ; a török gyöngeségét a békés időszakban is sűrűn történő apró csatározások eléggé mutatják. Időszzerűnek látszott tehát a török kiűzésének gondolata ; e gondolatot táplálja a buzgó keresztény hitélet is, de különösen éleszti az egyház új, harcos érzelmű papsága, a jezsuita papság, amely mind Rudolf, mind Báthory Zsigmond udvarában nagy befolyásra tesz szert. Báthory Zsigmondot is, miként Rudolfot, jezsuiták nevelték s lelkébe oltották a pogány török ellen való harc gondolatát. Ezt a harcot az egész magyarságnak, egyesült erővel kell megvívni. Ilyen behatások alatt érlelődhetett meg Zsigmondban az elhatározás, hogy a török ellen Rudolf-fal szövetezik és a haza egységének biztosítása céljából — halála után — Erdély a Habsburgok jogára alá kerüljön. A készülő szövetség híre természetesen ingerli a törököt, amely amúgy is bosszús azért a sok vereségért, amelyet a magyar vezérek (Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc stb.) a török seregre mértek. Végre Szinán basa, nagyvezér 1593-ban 150,000 főnyi sereggel megindítja az ú. n. *hosszú háborút*.

Rudolf és
Báthory
Zsigmond.

A török, mint hűbérúr, az erdélyi fejedelmet segítség nyújtására *hosszú háború*.

szólította fel; Zsigmondnak most színt kellett vallani; nyíltan kijelentette, hogy Rudolffal tart. Az erdélyi urak azonban arra vártak, hogy a királyi seregek nagyobb eredményeket érjenek el, addig pedig helytelenítették Zsigmond politikáját. De a türelmetlen és idegbeteg Zsigmond nem hallgatott az ellenkező véleményre, hanem az ellenzék 13 vezérét, köztük unokabátyját, Boldizsárt kivégeztette. E kegyetlen föllépés az ellenzékot megrémítette, de egyben az állam erejét is gyöngítette. A közeljövő Zsigmond politikáját igazolta; sikerült neki a moldvai és havasalföldi vajdákat is szövetségbe vonni s így a töröknek mindnagyobb vonalon kellett a küzdelmet felvennie. A királyi seregek változó szerencsével harcolnak (Székesfehérvár, Fülel megvétele; Győr feladása), de annál nagyobb sikert érnek el az erdélyi seregek. Báthory Zsigmond vezére, Bocskay, Szinán basát *Gyurgyevónál* megveri (1595) és a törököt a tiszántúli területéről kiszorítja. Kiváló idegen vezérek nagyarányú terveket dolgoznak ki az erdélyi és a királyi seregek együttműködésére nézve. A küzdelem akkor jut döntő fázisába, midőn maga a szultán (III. Mohamed) áll seregei élére és az egyesült keresztény seregeket a szerencsétlen fordulatú *mezőkeresztesi* csatában 1596-ban döntően megveri.

A mezőkeresztesi csatavesztés teljesen új fordulatot ad az eseményeknek. A királyi seregek ugyan még ezután is érnek el sikereket, de a hadjárat inkább csak várak ostromára szorítkozik és nemsokára teljesen ellanyhul, a török pedig az elveszített várak jórészét ismét visszafoglalja.

Zavarok
Erdélyben.

Sokkal szerencsétlenebb az események fordulata Erdélyben. A mezőkeresztesi csatavesztés után Báthory Zsigmond lelkierőjét teljesen elveszítette, országát Rudolfnak — bizonyos személyi kárpótlások ellenében átadta (1598). Mivel Rudolf nem teljesítette a kikötött feltételeket, azért Zsigmond visszajött, de látván a helyzet tarthatatlanságát, néhány hónap múlva ismét lemondott és — a Rudolf-fal kötött egyezséget semmisnek tekintvén — a trónt öccsének, *Báthory Endre* bíborosnak adta át. Ebbe viszont Rudolf nem egyezett bele és Endre elűzésére a nagyratörő *Mihály* oláh vajdát biztatta fel. Mihály be is jött Erdélybe és a Báthoryakat halálosan gyűlölő székelyek segítségével veri le Endrét, de oláhositása és kegyetlenkedése miatt az erdélyiek Rudolf vezérét Bástát hívták be. *Básta* elűzi Mihályt, aki azonban Rudolf kegyét megnyeri s attól megbízást kap, hogy Bástával együtt Zsigmond ellen forduljon. Básta kegyetlenkedései miatt ugyanis a rendek visszahívták Zsigmondot, aki Básta és Mihály egyesült seregei ellen csatát veszít (Goroslónál, 1601 aug.) és ismét eltávozik. Most a két

Mihály
vajda.

Básta.

kegyetlen ember együttes uralma következik, de természetesen nem tarthat sokáig; Básta volt a gyorsabb és Mihály vajdát eltétette lábálól. De az ő uralma és Erdélyt nyomorúságba döntő zsarolása az erdélyieket annyira elkésérti, hogy még egyszer visszahívják Zsigmondot, de Básta őt (Tövisnél, 1601) leveri és most még kegyetlenebbül uralkodik. Ekkor a török és tatár által is megsegített Székely Mózes fog ellene fegyvert (1603) és ki is szorítja a német hadakat Erdélyből, de néhány hónap múlva, Radul oláh vajda segítségével Básta leveri az erdélyi seregeket és ismét megszilárdítja rémuralmát (1603—1606).

Székely
Mózes.

Erdélyre szomorú idők nehezedtek. Básta császári, hódított tartománynak tekintette s Mihály oláhosító politikája után most Básta németesítő politikája érvényesült. Sok magyar birtokos nemcsak birtokát, hanem életét is elveszítette; a zsoldosok szabadjára raboltak és gyilkoltak s ami még megmaradt, azt az adó és a végrehajtó vitte el. A gazdanépnek nem volt meg a szükséges gabonája, állatállománya, sőt gazdasági felszerelése sem. Már szántani sem tudtak, csak kapa után vetettek («Básta ekéje»). Oly nagy volt az inség, hogy miután a ló és macskahús is elfogyott, a lakosság emberhúsvésre kényszerült; a nagyenyedi piacon emberhúst árultak. Mindezekhez járul a protestánsok kegyetlen üldözése és erőszakos visszatérítése.

Básta rém-
uralma.

Nem sokkal kedvezőbbek voltak az állapotok a királyi területen. Ott is az idegen katonaság pusztított és uralkodott; a hosszas háború alatt elterjedt a pestis és a termelés fennakadása éhínséget okozott. De nemcsak az alsóbb osztályok érezték a nyomorúság súlyát, hanem a főúri rend is, amelyet Rudolf igazságtalan birtokpolitikája vagyonából kiforgatni igyekezett. Az évtizedes háború sok pénzbe kerül s Rudolf a pénzszerzés céljából minden eszközt megragad. Szokássá válik, hogy ha a birtokos fiútód nélkül hal el, a kincstár lefoglalja a birtokot. A birtokszerzés másik módja volt a fegyverjog (ius armorum) elvének érvényesítése. A hosszú háború folyamán visszavett területeket a király — a hódítás jogán — magáénak tekintette és nem adta vissza régi tulajdonosainak. Az is gyakori módja volt a vagyonszerzésnek, hogy a gazdagokat (legtöbbször protestánsokat) mindenféle koholt ürüggyel felségsértő pörbe fogták, hogy ilymódon jószágvesztésre ítélhessék. Így tette rá kezét a kincstár az ország egyik leggazdagabb főúranak, a protestáns Illésházy Istvánnak birtokaira is.

Rudolf
birtok-
politikája.

E sérelmekhez járultak azután a vallási sérelmek; elkezdődött a protestánsoknak az állami hatalom részéről való üldözése. A jezsuiták fellépése óta a protestánsok az országgyűlésen is szervezkednek; Erdélyben rá is tudják kényszeríteni Báthory Zsigmondot a jezsuiták

Vallási
üldözések.

eltávolítására, Magyarországon azonban teljesen viasszaszorulnak. A magyar helytartótanács elnöke, *Szuhay* István egri püspök még inkább a protestánsok ellen tüzei Rudolfot, akinek az országgyűlésen sokat kellemetlenkedik a protestáns ellenzék. A protestánsok legnagyobb ellensége Rudolfnak felsőmagyarországi vezére, *Belgiojoso*, aki a kassaiaktól erőszakkal elvette templomukat és lelkészeiket menekülésre kényszerítette. Ehhez hasonló erőszakosságok máshol is történtek s midőn ezek miatt az 1604-iki országgyűlésen a rendek tiltakoztak, az udvar úgy akarta megelőzni az ilyen kellemetlenkedéseket, hogy a vallásügyben hozott törvény szövegét a kancellár (*Himmelreich*) önkényesen megváltoztatta és abba egy új pontot sikkasztott. Az 1604-iki XXII. hamisított törvényeikk szerint ezentúl a vallásügyet az országgyűlésen nem szabad szóbahozni. Annyi sérelem és törvénytelenység után ez a nyílt csalás végkép fölháborította a kedélyeket. A protestánsok alig tudnak védekezni, az állami hivatalokból is kiszorítják őket. Nádor sincs már 40 év óta, aki az alkotmányosságnak védője lehetne. A nemzet valósággal rá van kényszerítve, hogy fegyverrel keljen politikai és vallási szabadsága védelmére.

Bocskay
megindítja
a fölkelést.

A kezdeményezés az agyonsanyargatott Erdélyből jön és a körülmények a nemrég udvarpárti *Bocskay* Istvánt állítják a felkelés élére. Bocskay rokona és egyik leghűbb tanácsosa volt Báthory Zsigmondnak; a német politika híve és a gyurgyevói diadal hőse. Zsigmond lemondása után Rudolf szolgálatában van, de a törvénytelenségek és a vallási erőszakosságok láttára otthagyja Rudolf udvarát és hazajöven a politikától félrevonul. Mint aggódó hazafit érdeklik a politikai kérdések s ezekről levélben véleményt cserél kiválóbb magyar urakkal, így a törökhöz menekült Bethlen Gáborral is. De levelei *Belgiojoso* kezébe kerülnek, aki most ostrom alá veszi Bocskay várait; nem volt más választás, mint fegyverrel védekezni. Bocskay visszaveri *Belgiojoso* hadait és a hajdukat, — akik már korábban is szolgáltak alatta s kedvelték őt, — hazafias érzésükre hivatkozással és kedvező ígéretekkel *Belgiojoso* seregéből magához vonja. A hajdukon kívül a zsoldosok pusztításait elszenvedett falunépe csatlakozik Bocskayhoz, aki majdnem ellenállás nélkül foglalja el a Felvidék kulcsát, majd az egész területet a morva határig. A *Belgiojoso* segítségére jött Bástának is ki kell takarodnia; a hálás erdélyiek pedig 1605 elején *Nyárádszeredában* fejedelmükké választják Bocskayt, pár hónappal később pedig a *szerencsi* gyűlésen a rendek Magyarország fejedelmi méltóságát ruházzák reá. Nemsokára a Dunántúl is birtokában van, amelyet Erdélyben időzése alatt foglaltak el vezérei; Pozsony

elfoglalása óta a korona is kezei között van. Az erdélyi szászoknak és Radul vajdának leverése után Magyarország urának mondhatta magát, de mégsem fogadta el a török által felkínált királyi címet, mert nem a korona megszerzése, hanem a nemzet és a király kibékítése, az alkotmányos és vallási szabadság helyreállítása és nemcsak a némettel, hanem a törökkel szemben is a tartós béke biztosítása volt Bocskay főcélja.

Bocskay sikerei és immár Bécs fenyegetése engedékenységre bírták az udvart, amelynek megbízottja, Mátyás főherceg az 1605. végére összehívott *korponai* gyűlésen, a száműzetésből visszahívott Illésházy közvetítésével alkudozásba bocsátkozott. A tárgyalásokat figyelemmel kísérte a pápai és a spanyol udvar is, ami ez első nagyobb magyar vallásháborúnak nemzetközi jelentőségét bizonyítja. Bocskaynak szigorú követelései voltak, de mivel azokból nem engedett, a bátyjával is meghasonlott Mátyás 1606 nyarán Bécsben aláírta a békét. *Eszerint: a protestánsok vallásszabadságot nyerne; eltörlik az 1604-iki XXII. t.-cikket; az ország kormányzása alkotmányosan történik; nádort kell választani, vissza kell állítani a kincstartói hivatalt és minden főtisztséget magyarral kell betölteni; a jezsuitákat és a hűtlenségi perek indítói (Szuhay stb.) száműzni kell. Bocskayt a király elismeri Erdély fejedelmének s átengedi neki a Részeken kívül Szatmár, Bereg és Ugocsa megyéket; intézkedéseit — nevezetesen a hajduk letelepítését, földhöz juttatását és tömeges megváltását — jóváhagyja. A béke törvénybe iktatása céljából legközelebb országgyűlés tartandó. — Bocskay politikai bölcsességére vall, hogy a morva és osztrák protestáns rendek vallásszabadságának biztosítására is gondol s így a békét ezek is — mint kezesek — aláírják. Az önkényes uralkodóval szemben tehát népeinek rendi szövetsége áll. Bocskay nagy művét azzal fejezte be, hogy a török és Rudolf között is békét közvetített. Ez a *zsitvatoroki (1606-iki) béke* az első, amelyen a szultán és a magyar király egyenlőrangúak; e béke 20 évre szól.*

E békék megkötésével Bocskay nagyobb szolgálatot tett a nemzetnek, mint Fráter György a nagyváradi béke létrehozásával. Helyreállott a nyugalom a katolikusok és a protestánsok, — az erdélyi fejedelem, illetőleg a török és a magyar király között; a hajduk szilaj népe, — amely mint a veszedelem bolyongott az országban s annak zsoldjába állott, aki többet fizetett, — most földhöz kötött, munkás néppé lett s munkájával gyarapította a hazai föld hozadékát.

Nem volt akkor az országnak tiszteltebb embere, mint Bocskay; Bocskay halála
annál nagyobb volt a megdöbbenés, midőn 1606 végén váratlan

halálának híre terjedt. Halálát mérgezésnek tulajdonították s hajdúi fel is koncolták kancellárját, Kátayt.

Bocskay hirtelen halála nagy zavarokat okozott mind Erdélyben, mind Magyarországon. Erdélyben az öreg *Rákóczi* Zsigmond (1606—1608) lett Bocskay utóda, erélytelen és gyöngé ahhoz, hogy a Bocskay által kivívott eredményeket biztosítsa. A békék végrehajtása még nem történt meg és Rudolfban már is felülkerekedett a béke meg nem tartásának szándéka. Hiszen akkor is csak a kényszerűség súlya alatt engedett az udvar és a tanácsosok (Khesl, Thurzó Gy.) azzal vigasztalták Mátyást, hogy kedvező körülmények között úgyis mindent vissza lehet vonni. Rudolf magatartása nagy ingerültséget keltett nemcsak itthon, hanem az osztrák és cseh-morva rendek körében is. Az ellenzék napról-napra nőtt és maga Mátyás főherceg állott élére. Illésházy, a bécsi béke közvetítője is becületbeli kötelességének érezte, hogy a béke megtartásáért sorompóba szálljon. A bizonytalanságban levő hajduknak mintegy 10,000 főnyi serege Pozsonynak indult, majd a békéért kezes osztrák és morva rendek is felkeltek és Prága alá vonulva, Rudolfot Magyarországról és az osztrák tartományokról való lemondásra kényszerítették (1608). Ezzel az uralom teljesen Mátyás kezébe ment át, aki a kedélyek lecsillapítására még ez évben országgyűlést hívott össze Pozsonyba. Időközben Erdélyben is helyreállt a nyugalom; az öreg *Rákóczi* Zsigmond az uralmat átadta *Báthory* Gábornak (1608—1613), akit Mátyás is elismert. Mátyás a törökkel is megerősítette a békét.

Rudolf
lemondása.

Az 1608-ior-
szággyűlés.

Nagyjelentőségű munkát végzett az 1608-iki országgyűlés, amelynek törvényei a Habsburgok uralmával megváltozott viszonyok között mintegy új alapját rakják le a magyar közjognak és alkotmánynak. Most volt az első alkalom a vallási és alkotmányos sérelmek orvoslására és a függő kérdések tisztázására. Az erre vonatkozó törvényeket és a bécsi béke becikkelyezését a rendek még a koronázás előtt megalkották, hogy e törvényekre az új király már a koronázáskor esküt tehesse. A «koronázás előtti törvények» a bécsi béke említett pontjain kívül még azt is kimondják, hogy a király lakjék az országban, távollétében a nádor kormányozzon; a nádorválasztás az országgyűlésen történik a király részéről kijelölt két katolikus és két protestáns főúr közül (A protestáns Illésházy lett a nádor, egyike a legérdemesebb és legnépszerűbb embereknek.) Intézkedés történt a hadügy és pénzügy önállóságáról, a korona itthon való őrzéséről, a szepesi városok visszacsatolásáról és a királyi hatásköréről.

Ezután általános megelegetés között megtörtént a koronázás,

de az országgyűlés tovább folytatta tanácskozásait s az ú. n. «koronázás utáni törvényeket» hozta, amelyek az országgyűlés összetételére és működésének módjára vonatkoznak. Jórészen már szokásban levő eljárások szentesítése, illetőleg kiegészítése történik mostan. Így megállapítják, hogy az országgyűlés (az angolhoz hasonlóan) két házra : alsó és felső táblára oszlik. A felső tábla tagjai az ország született bárói és mágnsai, a főpapok és a kiváltságos apátok és prépostok. Az alsó tábla tagjai a megyei követek (megyénként kettő), a nyolc szabad királyi városi követ, a káptalani követek, a királyi kúria tagjai és a távollévő főrendek követei, akiknek azonban csak szavazati joguk van. A felső tábla elnöke a nádor, az alsóé a királyi személynök (personalis). E törvények érvénye 1848-ig maradt fenn.

Az 1608-iki országgyűlés eredményes munkát végzett és sokan az ország jobb jövőjét remélték, amely papíron és szerződésekben biztosítottak látszott, pedig Mátyásnak a multban is tanúsított kétszínűségétől nem sokat lehetett várni. Annak dacára, hogy a nádor protestáns ember (Illésházy halála után *Thurzó György*) volt, ismét a katolikus irányzat érvényesül. Mátyás mindenható minisztere, *Khlesl* biboros, bécsi püspök a protestantizmus kiirtására törekedett. A nemzet elkeseredéssel látta, hogy az 1608-iki törvények mint válnak semmivé. Nem valósult meg a pénzügy, hadügy önállósága, a kincstartóság helyreállítása.

Eközben Erdélyben is kedvezőtlen állapotok voltak. Báthory Gábor szeszélyes, kapkodó politikája, botrányos élete fölzavarja Erdély nyugalmit. Saját vezére, Bethlen Gábor is ellene fordul, a szászok is fellázadnak és a Mátyáshoz hajló Báthory ellen a török is hadat küld. Hirtelen halála *Bethlen* Gábor (1613—1629) kezébe juttatja a hatalmat, habár őt *Khlesl* nem szívesen látja az erdélyi trónon s azért vele szemben a katolikus Homonnai *Drugeth* Györgyöt lépteti fel. Mivel Erdély immár a magyar alkotmány és vallásszabadság védelmezője, azért az udvari politika Erdélynek (és ahajduságnak) gyöngítésére törekszik, vagy legalább arra, hogy az erdélyi trónra katolikus ember kerüljön. Bethlen meg tudja védeni és szilárdítani trónját, de az ellentét a fejedelmi és királyi udvarok között immár kiéleződött. Az ellentéteket a protestánsgyűlölő Ferdinánd főherceg megválasztása, a katolikus Forgách Zsigmond nádorsága és az újult erővel fellobbanó ellenreformáció még jobban kiélesítette.

Bethlen
Gábor.

d) Erdély szerepe a 30 éves háborúban ; hanyatlása II. Rákóczi György idejében. A helyzet változását II. Ferdinánd (1619—1637) trónralépte és ezzel egyidejűleg a harmincéves háború kitörése hozta

Az ellen-
reformáció.

meg. Ez idő tájban jut nagyobb szerephez az egyházi és politikai életben *Pázmány Péter*, aki (1616-ban) a hercegprimási székre kerül. Mint protestáns gyermek, jezsuita iskolában nevelkedett, 13 éves korában áttért, azután kiváló kiképeztetésben részesült s részint Rómában, majd a királyi udvarban és végül a *gráci* egyetemen sokféle tapasztalatot szerzett. Főcélja volt a hitélet egységének visszaállítása s az egész Magyarországnak a Habsburgok uralma alatt való egyesítése. Szándékának helyességéről mélyen meg volt győződve és ez a meggyőződés nagy erőt adott beszédének és írásainak. Állásánál és képességeinél fogva ő volt az ellenreformáció hivatott vezére. Térítő törekvéseben főként a jezsuitákra támaszkodott, akiknek részére (1625-ben) a pozsonyi kollégiumot, (1635-ben) a később egyetemmé fejlesztett nagyszombati főiskolát, a papságnak megfelelőbb kiképeztetése céljából pedig a bécsi Pázmáneumot alapította. Térítői buzgó-sága és politikai ügyessége több, mint 30 főúri családot hozott vissza a katolikus egyházba; ilyenkor — habár törvényellenes volt — a jobbagyoknak ezrei is megváltottatták hitüket (*cuius regio, eius religio*).

Bethlen
megindítja
a fölkelést.

Ez az erőteljes, olykor erőszakos katholizálás sokat nyugtalanította a protestánsokat; a bécsi béke pontjainak be nem tartása pedig a katolikusok között is elégtelenséget keltett. Legtöbb oka volt a panaszra Bethlennek, akinek állásából folyó köteleessége volt a protestánsok és a bécsi béke védelme. Jól tudta Bethlen, hogy a fegyverrel szerzett (1608-iki) törvények betartására is csak a fegyverek súlyával lehet rákényszeríteni az uralkodót, ezért a bécsi béke fegyveres megvédelmezésére állandóan készen volt. Mikor tehát a protestáns csehek fölkeltek Ferdinánd ellen, akkor (1619. szept.) Bethlen is megindította hadait. Bethlen támadó fellépése nemcsak célszerűnek látszott az akkori helyzetben, hanem természetesen következett abból a szövetségből, amely a bécsi béke óta a protestáns magyar és cseh rendek között fennállott. *Ezzel Erdély belekapcsolódott a harmincéves háborúba és az akkori európai politikába.* Bethlen fölkelése épp oly sikerrel indul, mint előbb a Bocskayé. Kassát és a Felvidéket Nagyszombatig, Pozsonyig néhány hét alatt könnyen birtokába veszi s seregeit Bécs alá vezeti. Mivel azonban a csehek háborúja nem ígérkezett sikeresnek, Bethlen fegyverszünetet kötött, az uralkodó pedig 1620 őszére *Besztercebányára* országgyűlést hívott egybe, amelynek célja az összes függő kérdések megvitatása. Az országgyűlést nagy érdeklődés előzte meg; az osztrák és cseh rendek, a lengyelek, törökök és franciák követei is jelen vannak, de hiányoztak a katolikusok és Ferdinánd követi is csak azért jelentek meg, hogy a hozott és hozandó

Fegyver-
szünet.

határozatok ellen tiltakozva, ott hagyják a gyűlést. Így a békét ez a gyűlés nem hozta meg, sőt a katolikus püspökök számának megszorításával és Bethlennek magyar királlyá választásával még nagyobbak lettek az ellentétek.

Bethlen szerencsésen harcolt tovább, úgy hogy Ferdinánd 1622 elején *Nikolsburgban* kénytelen volt békét kötni. Ennek értelmében Ferdinánd megerősíti az 1608-iki törvényeket, viszont Bethlen lemond a királyi címről, az elfoglalt területekről és visszaadja a koronát. Ferdinánd pedig jelentékeny kárpótlást ad Bethlennek, valamint átadja azt a hét északkeleti megyét (*Szatmár, Szabolcs, Ung, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod és Abauj*), amely már Bocskay óta külön kormányzat alatt állott. Sőt az átengedett terület végvárainak fenntartására a király állandó évi segélyt fizet Bethlennek. Ez a pont tehát Bethlennek és Ferdinándnak a török támadás ellen való szövetségét is tartalmazza. A békét az ugyanezen évben tartott soproni országgyűlés cikkelyezi be.

A nikolsburgi béke.

De az események ezzel sem jutottak nyugvó pontra. Oly nagy volt a bonyodalom, hogy nehéz volt belőle kikerülni. Az erdélyi, illetőleg a magyar politika száalai beleszövődtek az európai politika szövevényébe s nehéz volt mostan annak száalait kihúzogadni. A diplomáciai tárgyalások nagy ravaszsággal és fondorlattal történtek és az emberek sohasem tételezték föl egymásról az őszinteséget. A béke megkötése után — minden fordulatra készen — Bethlen kétféle politikát folytat. Midőn Ferdinánd hatalmát Németországban erősödni látja, akkor szövetségre lép annak ellenfeleivel (Angol-, Franciaországgal, Hollandiával). Nem csoda, ha Ferdinánd sem bizik benne és nem teljesíti a béke feltételeit. Másrészt Bethlen időszerűnek látta a török kérdés megoldását is és ebből a célból a Ferdinánddal való legbensőbb összeköttetést kereste s nőül kérte annak leányát, Cecilia Renátát. Ez bizonyára nagy fordulatot adott volna az eseményeknek, de Ferdinánd nem tudta elég tárgyilagosan mérlegelni a lehetőségeket és Bethlennek többször megkísérlett közeledését visszautasította. Ferdinándot a vallásháború annyira lefoglalta, hogy nem tudott figyelmet fordítani a török kérdésre; vallási elfogultsága miatt pedig nem tudott megbarátkozni a protestáns fő gondolatával.

Politikai fordulatok.

E merész kombinációk megghiúsulván, a háború még kétízben megújult. Bethlen ismét a törökhöz közeledett és annak barátságát is kereste, nehogy Erdélyre zúduljon a török haragja. Bethlen II. fölkelését 1624-ben a nikolsburgi feltételeket megerősítő bécsi béke zárja be, de ez a béke sem volt tartós, mert a Ferdinánd részéről kikoszarozott Bethlen most sértődötten ismét a protestáns államok-

hoz szegődik, különösen a *Brandenburgi* Katalinnal kötött házassága után. Mivel azonban külföldi szövetségei nem harcolnak elég szerencsével, Bethlen egy kedvezőnek látszó pillanatban harmadszor is békét köt *Pozsonyban* (1626) az eddigi feltételek alapján; Ferdinánd és a török között pedig a *szőnyi* békét közvetíti (1627).

A külső események azonban ezután sem hagyták Bethlent pihenni. A harmincéves háborúban újabb fordulatot jelentett *Gusztáv Adolfnak*, a hős svéd királynak beavatkozása. Ezzel újabb, nagyarányú tervek kerültek felszínre. Gusztáv Adolf — Bethlennek Katalinnal kötött házassága óta rokona — Lengyelországgal is háborúskodik és a Bethlennel való szövetkezés esetén a terv az, hogy a Ferdinánd oldalán küzdő lengyel királyt (III. Zsigmondot) leverve, annak trónját Bethlen nyerné el. *Az így létrejövendő svéd—lengyel—erdélyi szövetség egyik éle a török, másik éle a Habsburgok ellen irányulna. E tervek szövögetése közben történt Bethlen halála 1629 őszén. Korának egyik legkiválóbb diplomatája és hadvezére s Erdélynek legnagyobb fejedelme veszett el benne. Olyan korban élt és olyan események közepette, amidőn az eligazodás még az utókor részére is rendkívül nehéz. Annál nehezebb volt a kortársak részére, akik Bethlent nemcsak ravasznak mondották, hanem kétszínűnek és hitszegőnek, holott akkori bonyolult viszonyok között ez a politikával együttjárt. Fordulatokban gazdag életének eredményei azonban tisztán állanak előttünk s kihívják iránta tiszteletünket: megvédte a magyar politikai és vallási szabadságot, kicsiny állama részére egész Európában tiszteletet szerzett s Erdélyt a politikai, gazdasági és kulturális virágzás állapotába juttatta.*

Bethlen
jellemzése.

A műveltség
fejlődése.

Bethlen ugyanis nemcsak mint diplomata és hadvezér volt kiváló, hanem ügyes államvezető, takarékos gazda, tudománykedvelő és pártoló is, akárcsak Mátyás királyunk. Erdély alatta élte aranykorát. Vallási tekintetben türelmes másokkal szemben, noha maga igen buzgó protestáns; a bibliát még táborozásai alkalmával is magával hordozta és sokszor végig olvasta. Türelmességét bizonyítja, hogy az anabaptista vallást is befogadta; kancellárja, *Pécsy Simon* a szombatosok vezére volt, sőt még a zsidókat is megtúrte, mert «egynek hibájáért nem ítélik el a többi.» Mivel az erdélyi katolikusoknak nem volt püspökük, megengedte, hogy világiak vezethessék ügyeiket. Ezzel ő vetette meg a később olyan jelentékeny kultúrhipotézist teljesített erdélyi római kath. státus alapját. Egyébként tanult és olvasott ember, aki sokat áldozott a tudományok és művészetek fejlesztésére. Székelyén, Gyulafehérvárott könyvtárt és főiskolát alapít, amelynek híre idegen tudósokat is ide csábított. A morva *Comenius*, e korszak

leg híresebb pedagógusa, *Opitz* német költő éveket töltöttek a gyulafehérvári főiskolán. Bethlen körül az írók és tudósok serege él, míg a katolikus tudósok Pázmány körül csoportosulnak. Maga Bethlen is íróember, akinek verses fordításai maradtak reánk. Ezeknél azonban sokkal nevezetesebbek nagyszámú levelei, amelyekből ez eseményekben gazdag kornak és főleg Bethlennek lelkébe nyerhetünk betekintést.

A takarékos Bethlent fukarnak mondták, pedig feleségével együtt sok pénzt áldoz kiváló magyar ifjakkal külföldön való taníttatására. Olasz építészeket hozat be, akik székhelyét szép épületekkel díszítik. — Gondja van a gazdasági élet, különösen a kereskedelem felvirágoztatására. Svéd-, Orosz-, Lengyel-, Törökországgal kereskedelmi szerződéseket köt. Ő országának egyik legkiválóbb gazdája és kereskedője; ezerszámra szállíttatja az ökröket, mázsaszámra a viaszkot Velencébe, a higanyt Konstantinápolyba. Dacára a sok háborúskodásnak, Erdély pénzügyeit mindig jókarban tartja. Mint államvezető: a pénzzel, mint hadvezér: az emberi étellel igen takarékosan tudott bánni (összes háborúi alatt 4000 ember pusztult el).

Bethlen halála után zavarok támadtak. Ő öccsét, Istvánt óhajtottá utódául, de ideiglenesen (1629—1630) neje, *Katalin* vezette a kormányt, aki katolikus tanácsosainak biztatására Erdélyt Ferdinánd kezére akarta juttatni. Végül a trónt a haderővel és nagy vagyonnal rendelkező *Rákóczi György* (1630—1648) nyerte el.

I. Rákóczi György megfontolt, körültekintő ember volt, aki háborús vállalkozásokkal nem akarta kockára tenni azt az eredményt, amit Bethlen elért. Ezért — dacára a svédek és franciák biztatásának — a békét igyekezett fenntartani. Nejével, *Lórántffy Zsuzsánnával* együtt az egyszerű protestáns erkölcsök és műveltség terjesztésén fáradozott. De midőn a királyi területen ismét kiújultak a bajok, a zsoldosok garázdálkodtak, az üldözések, a templomok elfoglalása napirenden voltak: engedett a rábeszélésnek és a svédekkel szövetségben *III. Ferdinánd* (1637—1657) ellen támadt (1643) és Kassán keresztül, *Kemény János* vezetése mellett könnyen elfoglalta a Felvidéket és a morva határig nyomult. Majd a svéd *Torstenonnal* együtt annyira sarokba szorította Ferdinándot, hogy ez a *linzi béke* megkötésére kényszerült (1645). E nevezetes béke az eddigiek feltételein kívül új vívmányt foglalt magában: a cuius regio, eius religio elvének eltörlését; csak ezzel nyerték el a jobbágyok is a vallásszabadságot, mert eddig egyik egyházból a másikba térő uruk, mint a nyáját vitte őket magával. — A protestánsok az elfoglalt templomokból kilencvenet

I. Rákóczi
György.

A linzi
béke.

visszakaptak s a sérelmek orvoslására összehívták az 1646/47-iki országgyűlést, amely a linzi békét becikkelyezte. Rákóczi azt is megígérte, hogy a svéd-francia szövetségből kilép s ezzel Erdély részvétele a harmincéves háborúban véget ért.

II. Rákóczi
György.

I. Rákóczi György mérsékelt politikájával és a szerencsés pillanatban való háborús beavatkozásával megőrizte mindazt, amit nagy előde örökül hagyott. Fia és utóda, II. Rákóczi György (1648—1657) minden elődénél kedvezőbb helyzetben van. Egy anyagilag, szellemileg virágzó, tekintélyes állam feje; maga nagy vagyon ura, különösen Báthory Zsófiával való házassága óta; vitéz, eszes ember, a kormányzásban ügyes. Mindenben alkalmas lett volna arra, hogy államát megtartsa azon a színvonalon, amelyen átvette, de a nagyravágyás elragadta és szép hazáját bajba sodorta.

A lengyel
kaland.

II. Rákóczi Györgynek jó diplomáciai összeköttetései vannak; fenntartja az atyja által létrehozott svéd-francia szövetséget; még a hatalmas angol lord protektorral, Cromwellel is barátságos összeköttetést tart fenn; a moldvai és havasalföldi vajdákat hűbéreseivé teszi. Úgy látszik azonban, hogy minél jobban megy dolga, annál többre vágyik. Miként elődei, úgy ő is a lengyel trónra vágyik. Károly svéd királynak nehéz harcai vannak a lengyelekkel és dánokkal, ezért Rákóczinak ismét felajánlott segítségét elfogadja és vele megkötí a *radnóti* szerződést (1657), amelyben Károly Lengyelországnak délnyugati részét, a galíciai területtel és a szepesi városokkal együtt Rákóczinak igéri. Rákóczi a török és a bécsi udvar tilalma ellenére Lengyelországba vonul és ott eleinte sikereket is arat; Lemberg, Krakkó, Varsó meghódolnak előtte, de azután váratlan fordulat áll be. A megoszlott lengyelség a nagy veszedelem láttára összefog, a svéd seregeknek Dánia ellen kell vonulni. A magára maradt Rákóczit a lengyelek elfogják és csak nagy hadisarc lefizetése után engedik haza. A Kemény János vezetése alatt hazavonuló sereg a határ közelében a török által rájuk zúdított tatárok fogságába kerül.

Erdély
romlása.

A nehányadmagával hazatérő Rákóczit itthon panaszkodással fogadják és megharagusznak reá, amért nem hajlandó minden vagyonát a tatárok fogságába esett sereg kiváltására fordítani. Az elégtelenek — akik előre óva intették őt a bizonytalan vállalkozástól — le akarják mondatni fiának, *Ferencnek* javára, akit már távollétében megválasztottak fejedelemnek. A nagy haraggal Erdélybe rontó török nem hajlandó egyiket sem megtűrni és *Rhédey* Ferencet (1657—1658) ülteti a trónra. A török eltávozása után Rhédey szívesen lemondott a követelőző Rákóczi javára, de *Köprili* nagyvezér török és tatár seregekkel

támad, Rákóczi elűzi, Erdélyt rettenetesen végig pusztítja s nagy hadisarc lefiztetése és 100,000 ember rabságba vetése után a tehetetlen, de jóindulatú *Barcsay Ákost* (1658—1660) teszi meg fejedelemmé. A török-tatár pusztítás rémesen tönkretette Erdélyt; fél évszázad munkájának eredménye semmisült meg néhány hét alatt. Gyulafehérvár műértékű épületei és drágaságai tűzvész áldozatává lettek. Rákóczi ennyi baj láttára sem tudott lemondani és Barcsaytól is visszakövetelte a trónt. *Lipót* (1657—1705) királytól nyert segítséggel ismét Erdélybe nyomult és Barcsayt elűzve, ismét fejedelemmé választatta magát (1660). Erre a török másodszor is bejött, most már azzal a szándékkal, hogy Erdélyt meghódítja és vilajetté alakítja; Rákóczi a *gyulai* csatában megveri (Rákóczi sebeibe bele is hal) és Barcsayt visszahelyezi a trónra. Ugyanekkor a török Erdély kulcsát, *Váradot* és az ország északkeleti részét is elfoglalja.

A török hódító fellépése most tette serkenti a *német pártot*, amely a tatár fogságból időközben hazatért Kemény János vezetésével Bécsben keres segítséget. Kemény János felszólítására Barcsay ugyan lemondott, de a trónra került *Kemény J.* (1661—1662) nem volt elég erős arra, hogy a török bosszújától megvédje Erdélyt. A királyi hadak vezére, *Montecuccoli* is elkésve jött meg, úgyhogy a török bosszúja ismét 100,000 ember rabságába kerül. A török most *Apafi Mihályt* (1662—1690) teszi fejedelemmé s midőn Kemény vele szemben is támadólag lép föl, a török és Apafi Keményt a *nagyszőlősi* csatában megverik és megölik. Apafi ezek után háborítatlanul ült a trónon, de országának területe már csak roncsa volt Bethlen hatalmas Erdélyének. A lakosság megfogyott és elszegényedett, az elpusztult helyekre oláhok vándoroltak be. Apafi pedig csak árnyékuralkodó volt, aki helyett a török és a felesége uralkodtak.

3. A Habsburg-törekvések érvényesülése. A török visszaszorítása.

a) **I. Lipót önkényuralma.** A török kérdés és a Wesselényi-összeesküvés. Erdély hanyatlása és elpusztulása nagy kár volt a királyságbeli magyarságra nézve is. A Habsburgok politikájában a harmincéves háborút záró westfáliai béke után (1648) jelentős fordulat történt. A nyugaton tért vesztett Habsburgok most Ausztriában és Magyarországon akarják erejüket újból megalapozni s azért nagyobb eréllyel törekcszenek ez államaik egybeolvasztására. Most lett volna igazán szükség az erős Erdélyre, de a magyar szabadság e védőbástyája

A Habsburgok új politikája.

éppen most van leomlóban. Erdély meggyöngülése a Habsburgok törekvéseinek malmára hajtotta a vizet.

A Habsburgok alkotmánykibzó munkája már III. Ferdinánd alatt elkezdődött, aki már életében (1647) megkoronáztatta idősebb fiát, IV. Ferdinándot, majd ennek váratlan halála után (1655) I. Lipótot. Az idő előtt való koronázás egyrészt a trónváltozás zavartalanságát, másrészt azt célozta, hogy így a rendeknek ne legyen alkalmuk koronázási feltételek megszabására.

I. Lipót uralkodásának (1657—1705) első éveire esnek az erdélyi zavarok, amelyeket egyes körök meglepéssel néznek és nem sok ügyet vetnek *Zrinyi* Miklós panaszos feljajdulásaira. Hisz' a bécsi udvar törekvéseinek mindig útjában állott az erős Erdély, amelyet most a barátja, a török tett tönkre. A magyarság fájlalta Erdély pusztulását, de Lipót és környezete így könnyebben törekedhetett célja felé.

Lipót hitlevelében megerősítette az alkotmányt, az 1608-iki törvényeket és a vallásszabadságot, de annak dacára egymást érték a sérelmek. A templomok erőszakos elfoglalása, papok elűzése ismét napirenden voltak. Lipót tanácsában pedig nem volt magyar ember, aki ezek ellen szót emelhetett volna. Az ország főméltóságai: *Wesselényi* Ferenc nádor, *Nádasdy* Ferenc országbíró és *Zrinyi* Miklós horvát bán hatáskörét annyira megszorították, hogy minden személyes kiválóságuk dacára is tehetetlenek voltak. Ajánlataikat, tanácsaikat meg nem hallgatták.

Midőn az udvar *Kemény* János oldalán a török ellen fellépett, ismét nagy számban hozták be az országba a zsoldosokat; zsarolásaik és pusztításaik Bástá korára emlékeztettek. Emellett azonban a török ellen sem érték el sikert; amint *Zrinyi* Miklós mondotta: «több kárt tettek a magyarban, mint a törökben.»

A török kérdés.

Minden baj között az *udvar török politikája* volt az, amely a legnagyobb elégedetlenséget keltette. A török hadszervezet akkor már egészen fölbomlott. A janicsárok mindegyre lázongtak, a hosszú béke alatt kényelemben élő szpáhik elszoktak a háborúskodástól és a sereg felszerelése is rossz volt. A magyar hadvezérek és államférfiak erre sokszor rámutattak, de a bécsi udvar tartózkodott a támadó háborútól, megújította a békét (1627 Szőny) és elnézte, hogy a török pusztítson. Az erdélyi vállalkozás is kudarcra járt és ez is az udvar bizonyítéka volt amellet, hogy a török megtámadásának ideje nem érkezett el. A török ügyben azonban még a katolikus udvari párt sem értett egyet a királlyal és a török kérdés miatt egy új (katolikus) ellenzék kelet-

kezett. Mindjobban megerősödött az a látszat, hogy az ország jelenlegi megoszlott állapota az udvar összpontosító szándékainak megfelel, mert a részekre darabolt magyarsággal könnyebb elbánni, mint az egységes Magyarországgal. A közvélemény elítélte az udvar török politikáját és a támadó háborút követelte. Ennek a felfogásnak leglelkesebb tolmácsolója Zrinyi Miklós volt.

Zrinyi Miklós (1620—1664) horvát származású, de rendkívül erős magyar érzelmű, e kornak egyik legkiválóbb embere : tudós, művész, politikus és hadvezér ; a tollat épp oly ügyesen forgatta, mint a kardot. Amióta III. Ferdinánd őt megtette horvát bánnak és mint ilyenre a déli vidék védelmének feladata hárult, azóta szívvel-lélekkel katonai hivatásának élt s rettenthetetlen vitézségével és ügyes haditetteivel olyan hírnevet szerzett magának egész Európában, mint valamikor Hunyadi János. Mint horvát bán tagja volt a bécsi haditanácsnak s egyaránt ismerte az ország viszonyait és az udvar szándékait. Vallásilag türelmes annál inkább, mert ő minden magyart össze akart hozni egy célnak a megvalósítására : a töröknek tisztán magyar erővel való kiűzésére. Nem is titkolta azt a véleményt, hogyha a nemzet addig vár, amíg a bécsi udvar idegen segítséggel fogja felszabadítani az országot, ezt a nemzetnek majd igen drágán kell megfizetni. Állandó magyar nemzeti hadsereget akart szervezni ; át akarja alakítani a hadszervezetet is és szakszerű hadtudományi munkákban fejti ki felfogását. Politikai, irodalmi, hadtudományi művei (Szigeti veszedelem, Török áfium ellen való orvosság) mind egy cél : a nagy nemzeti felszabadító háború szolgálatában állanak. Jelszava : Ne bánts a magyart ! — kiáltó és tettekkel fölérő figyelmeztetés mindenki részére ; a protestáns és katolikus, az ellenzéki és udvarpárti magyar, de épp úgy Bécs és a török részére is. Szókimondó, bátor fellépéseért sokan nehezteltek reá, főleg az udvarban, ahol őt mellőzték s haditerveinek megvalósításában gátolták. Idegen hadvezértársai, főleg a magyar hadak fővezére, Zrinyi hadi tudását lekicsinyelték, pedig Montecuccoli, a képzett hadi taktikus, a törökök ellen nem tudott sikert elérni. Habár Zrinyi a nemzeti közvélemény kifejezője volt, itthon is voltak sokan, akik a kivitel módjában vele nem értettek egyet, mert Zrinyi még a nemesség megadóztatását is helyeselte az állandó nemzeti hadsereg fenntartásának céljaira. De maga Zrinyi is sokakra megnehezített, amiért vele szemben Wesselényi Ferenc nádorrá választását segítették elő.

Zrinyi tetteivel akarta bizonyítani igazát, különösen Montecuccolival szemben, akit az erdélyi sikertelen vállalkozás után nyíltan gyávának nevezett. Midőn Zrinyi 1663-ban, a Drávavonal védelmére

Zrinyi
Miklós.

A vasvári
béke.

fölépítette Újzerint és a bosszús török hadüzenet nélkül nagy sereggel támadt, Montecuccoli meglegszik az osztrák határ védelmével és tétlenül nézi Érsekujvár és Nyitra elfoglalását. Emiatt ismét heves összeszólalkozás van a két vezér között. Zrinyi a vitát karddal akarja eldönteni és 1663—64 telén saját csapataival megtámadja a törököt, néhány végvárat elfoglal és elpusztítja a híres eszéki Dráva-hidat, amelyen a török másfél évszázad óta a Dunántúlra szállította hadait. Zrinyi sikerei egész Európában nagy örömet okoztak; a pápa és az idegen fejedelmek elhalmozták kitüntetésekkel. — *Köprili* nagyvezér erre megújítja hadjáratát és Zerinvár ellen támad, amely még alig volt kiépítve s amelyet egyedül Zrinyi kis csapata védelmezett. Montecuccoli most is a közelből tétlenül nézi a vár pusztulását s a Bécs felé vonuló török elől folyton hátrál s csak a stájer határnál veszi fel a küzdelmet a Rábán átkelő török sereggel szemben és Szent-Gotthárdnál nagy diadalt arat (seregében sok francia, több ezer gyalog-hajdu és 4000 magyar lovas is volt). Most mindenki azt hitte, hogy a legyőzött ellenséget üldözőbe veszik és felszabadítják az országot. Azonban épp az ellenkezője történt: Montecuccoli Lipót nevében *Vasvárott* 1664-ben olyan lealázó békét kötött, mintha ő lett volna a legyőzött. A török megtarthatta újabb hódításait: Érsekujvárt és Váradot (az előbbi Bécs, az utóbbi Erdély kulcsa), viszont Lipót nem építhette fel Újzerint, leromboltatja Székelyhidát és kivonja Erdélyből a német hadakat, nagy «ajándékot» (200,000 arany) fizet a szultánnak és 20 éven belül szünetel a harc.

A szégyenletes vasvári békén még a külföld is megütközött, itthon pedig most már mindenki igazat adott Zrinyinek abban, hogy az udvar *nem akarja* a felszabadítást. Az is elkésztette az országot, hogy az udvar a békét a nádor és a rendek tudta és beleegyezése nélkül kötötte meg. Országgyűlés összehívását kívánták, de hiába; a Bécsbe rendelt főurak sem írták alá a békét, sőt az udvarhoz legközelebb álló Wesselényi nádor, Lippay érsekprimás és Nádasdy országbíró is tiltakoztak ellene és kérték Lipótot, hogy ne írja alá. Nyílt elégedetlenség tört ki az országban és az urak — az aranybulla 31. pontjára hivatkozással — ellenállásra készültek. Egyesek összeköttetést keresnek Lipót nagy ellenfelével, XIV. Lajossal, továbbá Apafival és a törökkel.

Az ellenállás szervezkedései közben (1664) történik Zrinyi tragikus halála. Ezután Wesselényi nádor kezébe került a vezetés, majd ennek halála (1667) után Zrinyi öccse, Péter lett az összeesküvés feje, de nem volt közöttük elég egyetértés és egyéni céljaikat tolták előtérbe. Az idegen segítség (a francia, Apafi és a török) is bizonytalan volt, sőt maga

A Wesselényi-féle összeesküvés.

a török követ, *Panajotti* értesítette az udvart az összeesküvésről, habár ő neveket nem tudott mondani. A meglepett vezetők azonban — kegyelemnyerés céljából — egymást jelentették föl s így lefegyverzésük könnyen megtörténhetett. Az udvar a vezetőköt elfogta és Bécsben idegen törvényszék elé állította. Csak *Rákóczi* Ferenc nyert kegyelmet óriási váltság és várai átadása ellenében, ellenben *Zrinyi* és *Frange-pánt* Bécsujhelyen, *Nádasdyt* Bécsben kivégezték (1671). A részesek közül sokan Erdélybe menekültek («bujdosók»).

Az udvar ezt az alkalmat felhasználta az ország megrémítésére s különösen a protestánsok megsemmisítésére. Ismét elkezdődött a *Rudolf* idejében szokásos birtokelkobzás és a protestánsok üldözése. Pozsonyban egy idegen ember, *Rottal* János elnöklete alatt vértörvényszék alakult, amely főleg a vagyonos családokat és a protestáns papokat és tanítókat igyekezett pörbe fogni. Nagyon sok birtokelkobzás történt; a protestáns papok és tanítók közül pedig csak azok kaptak kegyelmet, akik áttértek vagy elhagyták az országot; sok üresen maradt protestáns templomot és iskolát bezártak.

A pozsonyi vértörvényszék kegyetlen és igazságtalan bíraskodása után újabb teher nehezedett az országra. A kormány törvénytelen adót vetett az országra s midőn emiatt zugolódás hallatszott, szaporította az idegen katonaságot, amelynek vezérei: *Spork*, *Spankau* és *Cob* vérengzéseikkel rémületben tartották a Felvidéket és azon kegyetlen bosszút állottak a mindjobban szaporodó «bujdosók» betörései miatt. Lipót most már nyíltan szakított az alkotmányos kormányzással és eltörülvé a nádori méltóságot, az ország kormányzására guberniumot szervezett és annak élére idegen embert, *Ampringen* Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét állította.

A pozsonyi vértörvényszék.

Katonai diktatura.

Mindehhez járult a legsúlyosabb: az ország gazdasági életének elsenyvesztése. Hazánkat elszigetelték a külföldtől, Bécsét pedig mind nagyobb kiváltságokkal látták el. Árúmegállító joga a külfölddel való közvetlen összeköttetést úgy szorítván lehetetlenné tette. Az ország nyugati szegélyének gazdasági életét Bécs város érdekei teljesen elfojtották. Nyugatnak csak Morvaország (Szakolcán át) és Velence felé állt még nyitva az út, de a tengert is elzárták a magyar kereskedők elől s azok csak *Stirián* át utazhattak, hogy ott is vámot szedhessenek tőlük. Az osztrák kereskedők ellenben Magyarországon vámmentességet és kiváltságokat kaptak. A legnagyobb kiváltságokat a vasvári béke után alakult Keleti Kereskedelmi Társaság kapta, amelynek fölállozták az ország minden érdekét. Még az eddig virágzó marhakereskedelmet is tönkretette. Megszerezte a marhavásárok privilégium-

Gazdasági hanyatlás.

mát azzal, hogy kötelezte magát az udvarnak olcsó hússal való ellátására. Még a bécsi kereskedők is panaszkodtak; a kir. kamara és a harmincad-hivatalok is hiába tiltakoztak. Pedig nemcsak az ország gazdaságát tette tönkre a Keleti Társaság, hanem a vámfelmentésekkel a kincstárt is károsította, de nem tudtak semmire menni vele szemben, mert magas pártfogói voltak az udvar körében is. Legfontosabb kereskedelmi cikkeink (bor, gabona, higany) idegen országba való kivitelét csak akkor engedték meg, midőn az osztrák piac már el volt látva. Így azután tönkrement egész gazdasági életünk. A kereskedők megfogytak és elszegényedtek, az ipar egészen kisüzemű és kezdetleges volt, a termelés — a kedvezőtlen értékesítési viszonyok miatt is — nagyon mecsökkent. Városaink elszegényedtek, a lakosságot a protestáns üldözések és a német tábornokok kegyetlenkedései megtizedelték és sokat földönfutóvá tettek. Ilyen kedvezőtlen állapotok még nem voltak a királysági területen.

A «bujdosók».

b) **Thököly fölkelése, a fölszabadító háború.** Lipót abszolutizmusa oly súlyos volt, hogy sokáig nem volt fönntartható. Az üldözöttek ezrei lettek bujdosókká és ezek a török és erdélyi területről többször becsaptak s ha szerét ejthették, rajtaütöttek egy-egy kisebb csapat német katonaságon s legalább ilyen módon töltötték ki bosszújukat. De nemcsak a német zsoldosok ellen irányult haragjuk, hanem az udvarpárti urak ellen is, akiket labancoknak csúfoltak. A kurucoknak nem volt semmi szerveztségük, sem vezetőségük, hanem egy-egy csapat a magaválasztotta hadnagy vagy kapitány vezetése alatt, teljesen ötlet- és alkalomszerűen csinálta a meglepő rajtaütéseket. A bujdosók többször fölkerítették Apafit a rendszerebb támadás megindítására, de Apafinak ehhez nem volt elég elhatározása és bátorsága. XIV. Lajossal is összeköttetésben állottak (Apafi útján), de egységes vezetés és szervezés híján nagyobb vállalkozásba nem kezdhettek. Végül alkalmas vezetőre találtak *Thököly* Imre gróf személyében, aki gyermekkorától velük együtt ette a számkivetés keserű kenyérét.

Thököly fölkelése.

Thökölynak atyja, István részes volt a Wesselényi-összeesküvésben és az üldözések során halálát lelte; a 13 éves Imre Erdélybe menekült és Apafi udvarában nevelkedett. Kiváló képességű, szellemileg korán érett ifjú volt, aki csakhamar magára irányította bujdosó társai figyelmét. Midőn tehát Apafi és a török is hozzájárulását adta, XIV. Lajos pedig szerződésileg jelentékeny segítséget ígért, Thököly 1678-ban kibontotta a fölkelés zászlaját és francia-lengyel segítséggel, vakmerő meglepetéssel elfoglalta a Felvidéket és az értékes bányá-

városokat. De e nagy siker után csakhamar kellemetlen meglepetés érte: Lajos kibékült Lipóttal és a kurucokat sorsukra hagyta; a lengyel király is Lipót felé hajolt. A gyors hódítások egy része veszendőbe ment, de midőn 1680-ban Thököly ismét támadott, újabb sikereket ért el és Pozsonyig nyomult előre, úgyhogy Lipót kénytelen volt fegyverszünetet kötni és a tárgyalásokat megkezdeni.

Ez események közben (1679) történt Ampringen lemondása, illetőleg Egyezkedés. leg fölmentése. Ampringen nyíltan megmondotta Lipótnak, hogy abszolutisztikus rendszere fenn nem tartható s ezt végül Lipót is belátta és a kuruc-fölkelés hatása alatt is elhatározta, hogy rátér az alkotmányos útra és 1681-re *Sopronba országgyűlést hívott egybe*. Thököly azonban nem bízott Lipót jószándékában s ezért követeit el sem küldötte ez országgyűlésre. Az országgyűlés valóban félmunkát végzett és nem volt alkalmas az ország megnyugtatóására. Nádorra választották Thököly sógorát, *Esterházy Pált* (egyébként udvarpárti ember) és tárgyalni kezdték a protestánsok sérelmeit s habár a tárgyalás a király részéről is engedékeny szellemű volt, végeredményben többet vettek el a protestánsoktól, mint amennyit adtak, úgyhogy az előző békékben biztosított jogok is megesorbultak. Nevezetesen elismerték a vallásszabadságot, de a földesúri jogok épségben tartásával s ezzel a linzi béke vívmányát elsikkasztották. Kimondották, hogy az elüldözött papok és tanítók visszatérhetnek, hogy a protestánsok nem kötelesek a katolikus papnak stólapénzt fizetni, katolikus istentiszteleten résztvenni; viszont nem adták vissza nekik az 1670 óta elfoglalt templomaikat és megállapították, hogy a jövőben hol építhetnek templomokat (articularis helyek; megyéenként kettő).

Ez a határozat mélyen elkésérítette a protestánsokat, úgyhogy tiltakozva otthagyták az országgyűlést. Ennek sikertelensége miatt Thököly is újból fegyvert fogott, látszólag kedvező körülmények között. A török most már utasította a habozó Apafit a fölkelők támogatására; időközben pedig Thököly megnősül: I. Rákóczi Ferenc özvegye, *Zrinyi Ilona* lesz a felesége s ezzel a nagy Rákóczi-Zrinyi-vagyon birtokába jut, ami a fölkelés anyagi sikerét biztosítja. Az 1682-iki újabb támadás során megszerzi Thököly az északi városokat: Kassát, Lőcsét, Eperjest s a bányavárosokat ismételten elfoglalja, a török pedig királlyá kiáltotta ki Thökölyt (ő azonban csak a fejedelmi címet viselte), szövetséget kötött és egy Bécs ellen közösen intézendő nagyobb támadásra nézve megegyeztek.

1683-ban 250,000 főnyi hadával be is jön *Kara Musztafa* nagyvezér és a Thökölynek hódoló Dunántúlon át, fegyvercsapás nélkül

A török
föllépése.

Bécs
ostroma.

Bécs alá vonul. E pillanatban úgy látszott, hogy Thököly Magyarország ura, pedig éppen ez volt az a sorsdöntő pillanat, amidőn az események teljesen új irányba terelődnek és a Habsburgok elveszítettnek vélt uralma elindult azon a hódító úton, amely ugyan Magyarországnak a török uralom alól való felszabadításához, de egyben az osztrák uralom alá jutásához vezet. A nagy veszedelem ugyanis Lipótot is meggondolásra készíti és belátja, hogy a török nemcsak Magyarországot gyöngíti, hanem immár trónját is fenyegeti. De nemcsak Lipót áll a törökkel szemben, hanem a XI. Ince pápa által összehozott keresztény liga, amelynek Lipóton és a pápán kívül a hős Szobieski lengyel király is tagja (később Velence is közéjük áll). Bécs ostroma (1683) nem sikerül és a török olyan nagy vereséget szenved, amilyen a nándorfehérvári csata óta még nem érte. Habár Lipót még most is békére hajlandó, a pápa őt a támadás megindítására sarkalja. Lotharingiai Károly és Szobieski, a bécsi csata hősei, a Duna balpartján visszavonuló törököt nyomon követik, Párkánynál újlag megverik és Esztergom erős várát visszafoglalják (Kara Musztafa az országból kimenekül, de Nándorfehérvárott már várta a selyemzsínór).

A felszabadító háború.

Ezzel elkezdődött a *felszabadító háború* és befejeződött Thököly fölkelése, illetőleg megszűnt a remény, hogy az sikerrel végződjék. Szobieski megkísérelte ugyan a békét Lipót és Thökölyi között, de az udvar erről hallani sem akart, annyira biztos volt a maga dolgában. A Bécs felszabadítását követő két év alatt a Felvidék és a Dunántúl könnyen Lipót birtokába jutott s már csak Munkács várát védelmezte Zrinyi Ilona, a hős lelkű magyar asszony. Közben Thökölyt mindtöbb híve elhagyja, mert Lipót zászlói alatt teljesülni látszik az ország régi vágya: a felszabadulás (Visegrád, Vác, Érsekújvár, Arad visszavétele, 1684, 1685). A török rútul cserbenhagyja Thökölyt, sőt fogságba vetve hajlandó — béke kedvéért — még Lipótnak is kiszolgáltatni. De szó sem lehet békéről, hiszen 1686-ra Buda ostromát tervezik; a kurucok sietnek Lotharingiai Károly seregébe. Sőt a külföld is lelkesedve küldi segítségét. Az osztrák csapatokon kívül voltak brandenburgi, svéd, sváb, francia, bajor, szász, olasz, spanyol csapatok és 10—15 ezer főnyi kuruc sereg, amelyet gondosan szétosztottak a többi seregrészek közé, nehogy meglássék a magyar jelleg. A 70,000 főnyi sereg három hónapon át ostromolta Budát, amelyet a török nagy hősiességgel védett. Jól tudta, hogy ezzel áll vagy bukik. 1686 szeptember 2-án estére a vár a keresztényeké volt.

Buda visszafoglalása.

A magyarságnak régen volt ekkora öröme. Még ebben az évben visszafoglalták Pécsét, Szegedet, majd Egert, Székesfehérvárt, Nándor-

fehértvárt. Közben, három évi hősi védelem után Zrinyi Ilona is átadta Munkács várát és a török földre távozott férje után ment. A felszabadító háború pedig 10 évig tovább folyt *Bádeni* Lajos és *Savoyai* Jenő vezetésével s Szerbia és Bosznia nagy részét is elhódítják a töröktől. De azután (1688) fordul a szerencse kockája és a török a balkáni részeket, sőt Nándorfehérvárt is visszafoglalja. Rövid időre ismét szerep jut Thökölynek, de a királyi hadak szerencséje és kitartása — a *zalánkeméni* (1691) és a *zentai* (1697) nagy diadalok után meghozza a végső győzelmet. Az európai politika bonyodalmai (a spanyol örökösödés kérdése) is siettetik a megegyezést, amely 1699 elején, az európai kongresszusnak is beillő *karlócai* tanácskozáson békével végződik; ennek értelmében Magyarország — a Temesköz kivételével — felszabadul a török uralom alól. A hódoltság tehát nem ért teljesen véget, mégis annak megszűnését közönségesen Buda visszavételétől számítják.

A karlócai béke.

c) **A felszabadító háború következményei. Erdély bukása.** Buda fel- Kollonics. szabadítása — épp úgy, mint annak idején elfoglalása — a század legnagyobb eseménye volt. Ezzel az események fordulópontja jutottak és az történt, amit Zrinyi Miklós jóslott: az udvar hódított országnak tekintette hazánkat s mint ilyen bánt vele. Az udvari politikának egy új bajnoka, a magyarságnak egyik legádázabb ellensége, a honfűsített *Kollonics* Lipót győri püspök vitte ez időben a vezetés szerepét (később győri püspök, majd érsekprímás lett). Láthatóan és láthatatlanul az ő keze irányítja egy-két évtizeden át az udvari politikát, amelynek — Rákóczi egyik levele szerint — főcélja: az országnak koldussá, katolikussá és németté tévése. Lipót uralkodásának hátralevő része ezt látszik igazolni.

A nemzetnek Buda visszafoglalásán érzett örömébe csakhamar ürmöm vegyült. Úgy látszott, hogy az udvar bosszút akart állani a Thököly fölkeléseért, mert *Caraffa* tábornok Munkács ostroma közben egy állítólagos összeesküvést fedezett föl, amelynek Munkács fölmentése lett volna célja. Az összeesküvés felderítése céljából *Eperjesen* vértörvényszéket állított föl s a gazdagabb nemeseket és protestánsokat pörbe fogta. Egyéb büntetéseken kívül 22 halálos ítéletet hajtottak végre. A vértörvényszék működése nagy rémületet, de nagy elkeseredést is keltett és az 1687-iki országgyűlésre összehívott rendek tiltakozására az udvar beszüntette.

Az eperjesi vértörvényszék.

A következő események azt igazolták, hogy *Caraffa* vérengzésével az udvar a talajt előkészíteni akarta terveinek megvalósítására. Az 1687-iki pozsonyi országgyűlésen ugyanis a király nyíltan ki-

Az 1687-iki országgyűlés.

jelentette, hogy mivel fegyverrel hódította meg az országot, így azt kénye-kedve szerint kormányozhatná, de hajlandó az alkotmányt tiszteletben tartani, ha a rendek eltörlik az aranybulla 31. pontját és a szabadkirályválasztás jogáról lemondva, elismerik a Habsburg-ház fiúágának örökösödési jogát. A rendek, éppen Buda visszafoglalása után, kálásaknak is érezték magukat (és Caraffa vérengzése általános rémületet okozott) és elismerve az udvar érdemeit, hozzájárultak a kívánságok teljesítéséhez. Ezzel az alkotmány két sarkalatos pontja megszűnt ugyan, de a nemzet a valóságban nem sokat veszített.

Kollonics
reformjai.

A nemzet tehát teljesítette az uralkodó kívánságait, de ő nem tartotta meg ígéretét, mert további uralma is alkotmányellenes volt. A török hódoltság megszűnése által felszabadult területen a kormánynak igen sok tennivalója volt. A teendőkre nézve Kollonics bő javaslatot dolgozott ki és terjesztett az 1687-iki országgyűlés elé és kérte azt, hogy küldjön ki egy reformbizottságot a szükséges intézkedések és újítások életbeléptetésére. A Kollonicssal szemben bizalmatlan országgyűlés maga szeretne volna letárgyalni a javaslatokat, de mivel erre Lipót nem adott alkalmat, Kollonics a királlyal neveztetette ki a bizottságot, amelynek tagjai mind idegenek voltak. Az így elkészült javaslat megemlékezett a *telkpitések* szükségéről, de kifejtette, hogy ezek a királyhoz hű, katolikus németek legyenek. *Igazságügyi* téren helyes újításokról — a bíróságok újjászervezéséről, a törvényelőtti egyenlőségről, a jobbágy védelméről — volt szó. A *pénzügyi* részben azt hangoztatta, hogy a termékeny ország elvállalhatja az egész birodalom évi adójának (11 millió forint) negyedrészt; a papságot és nemességet is meg akarta adóztatni. Mindezekre nézve törvényváltoztatásra lett volna szükség, de Kollonics erre nem gondolt. Legsérelmesebb volt a reform vallásügyi része; a visszaszerzett területeken a protestánsok vallásgyakorlatát nem engedte meg arra való hivatkozással, hogy a hódoltság idején (legutóbb 1681-ben) hozott törvények ott nem érvényesek.

Mivel e reformok alkotmányba ütközők voltak és nem lehetett arra számítani, hogy az országgyűlés elfogadja, azért rendeletekkel akarta egy részét életbeléptetni. A Bécsbe hívott főurak ugyan helytelenítették ezek végrehajtását és *Széchenyi* Pál kalocsai érsek Lipótot is meggyőzte ezek helytelenségéről, de Kollonics megtalálta a módját annak, hogy szándékát — legalább részben — megvalósítsa.

Határőr-
vidék szer-
vezése.

Nehogy a visszahódított területek a magyarság erejét növeljék, azokat — hacsak lehet — nem a magyar kormányservek, hanem idegen hatóság alá rendelte. Így a Maros—Tisza—Duna és Száva

partvidékét *katonai határőrvidekké* szervezték s mint ilyent, a bécsi haditanács vezetése alá helyezték. A drávántúli megyékből Szlavoniát alkották és külön kormányozták.

Felszólították a visszafoglalt területek tulajdonosait, hogy igazolják birtokjogukat az e célra alakított *újszerzeményi bizottság* (*neoaquistica comissio*) előtt. Sokan nem tudták elfogadhatóan igazolni birtokjogukat, sokan pedig nem tudták megfizetni az igazoltatás után kiszabott magas váltságdíjat. Mindezek nem kapták vissza birtokukat. Az így elkobzott birtokokat azután többnyire idegeneknek jó pénzért eladták.

Az idegenek nagymérvű földhözjuttatása a *telepítések* által Telepítések. történt. Az ország legértékesebb földjét, a most felszabadult Alföldet Kollonics idegenek kezére akarta juttatni. Különösen a jó katolikus osztrák és német *sváb* lakosságot nagy előnyök ígéréssel — ingyen telek, öt évi adómentesség — csábította be. A németek most legnagyobb számmal a dunántúli területen (Tolna-, Baranya-, Vas vm.) és Aradban, meg Erdélyben telepedtek le; a Jász-Kúnságot a német lovagrend vette meg. Az Alföld déli részére a *szerbek* telepedtek be nagyobb számmal. Ezek a felszabadító háború során — midőn a török visszafoglalta Boszniát, Szerbiát — mint menekültek jöttek be *Csernovics* Arzén metropolita vezetésével s csak ideiglenes letelepedésre kaptak engedélyt. Épp erre való tekintettel Lipót a nekik adott szabadság levélben hazulról hozott külön jogaikat, szokásaikat s polgári és vallási kormányzatukat meghagyta. Így valóságos államot alkottak az államban és nem csoda, ha az ország legtermőbb földjéről, ilyen kedvező viszonyok közül nem kíváncsoztak haza sziklás hazájukba és itt maradtak. A kormánynak ők is eszközei voltak a magyarság megtörésére. Szórványosan magyar telepítések is történtek, de a magyarság nem részesült kedvezményekben.

A magyar lakosságot legnagyobb mértékben az idegen katonaság jelenléte, az adóteher és a vallásüldözés sújtotta. Az adók. Megújult a templomok, iskolák lefoglalása, a papok elűzése, a protestánsok vallásgyakorlatának háborgatása. Megismétlődtek azok a sérelmek, amelyeket az 1681-iki országgyűlés orvosolt. A jobbágyságot a folyton fokozódó adóteher sújtotta; egy forintról fokenként 20 frt-ra emelték a telekadót. Ha nem tudott fizetni a jobbágy, jött a karhatalom és elvitte mindenét. Egy minden mértéken felüli, állandó adó volt a folyton szaporodó idegen katonaság eltartása, elszállásolása. A német zsoldos pusztítása nagyobb volt, mint a töröké, mert az még termelt is, ez pedig csak elvett. A lakosság menekült, a katonai

hatalommal megjelenő végrehajtó elől falustól szöktek. Felújult a kurucvilág.

Erdély
bukása.

A helyzetet súlyosbította Erdély fokozatos hanyatlása, majd bukása, ami szükségképpen együttjárt a hódoltság megszűnésével, mint ahogy az erdélyi fejedelemség is a hódoltsággal együtt keletkezett. Az erdélyi politikában már Kemény János föllépésével változás állott be, miután nyilvánvaló lett a török hódító szándéka. Azok a pusztítások, amiket a török-tatár hadak Erdélyben véghez vittek, Erdélyben is egy «német» párt keletkezését segítették elő. A kétkulacos *Teleki Mihály* is ebbe az irányba hajlik már a Thököly fölkelése idején, holott Apafi és Thököly szövetségesek voltak. Bécs felmentése után azonban már látszott, hogy a német politikának kell érvényesülni. Egymás után járnak Apafinál a török követ és Lipót követe, *Dunod* jezsuita atya; mindketten az ő urukhoz való csatlakozásra szólítják fel Apafit, aki semmilyen irányban nem tud határozni. De a háta mögött Teleki titokban megegyezik Dunod-val és a mindig mámoros Apafi bámulatára 1685 telén császári hadak érkeztek Erdélybe és mindjárt sarcolni kezdték a lakosságot. Apafinak alá kell írni (1687 okt.) a *balázsfalvi szerződést*, amely szerint a császári hadak bennt maradnak, azokat Erdély tartja el, viszont Lipót elismeri a fejedelemséget. De nyilvánvaló, hogyha egyszer a német katonaság Erdélyben megveti a lábát, akkor a papir-szerződés mitsem ér. Apafiék tehát vonakodtak a várakat átadni, de midőn a véreskezű Caraffa megjelent, akkor Apafi teljesen megtörve, átadta a hatalmat Lipót vezérének (Badeni Lajosnak), maga pedig Fogaras várába vonulva, borba ölte bánatát.

Az idegen katonai diktatura nagy súllyal nehezedett Erdélyre. Mikor azután 1690-ben a törökök a Balkánon győztek, Erdélyt is vissza akarták szerezni és Thökölyt küldték be, aki *Zernyestnél* legyőzte a császári hadakat, mire a németet meggyűlölő erdélyiek Thökölyt fejedelmükké választották (1690 aug.), de Badeni Lajos Thökölyt néhány hónap múlva kiszorította.

A leopoldi
diploma.

Az erdélyiek lázadása és Thököly váratlan sikerei meggondolásra birták Lipótot, aki ez események hatása alatt, a nyugalom helyreállítására *szabadságlevelet* — *Diploma Leopoldinum* — adott az erdélyieknek, amelyben megerősítette a három nemzet unióját és a négy befogadott vallás szabadságát és beleegyezett az évenként való országgyűlések tartásába. Időközben azonban Apafi elhalt, fiát: *II. Apafi Mihályt* pedig röviddel utóbb Bécsbe hívták és rákényszerítették, hogy mondjon le a fejedelemségről. Ennek megtörténte

után Erdélyből kormányzóságot csináltak és élére *guberniumot* állítottak és Bécsben külön kancelláriát és kamarát is szerveztek számára. A gubernium Kollonics embereiből állott és így Erdély teljesen a bécsi udvar uralma alá került.

d) **II. Rákóczi Ferenc fölkelése.** Lipót Magyarországon és Erdélyben gyakorolt önkényuralmának súlya nem volt sokkal kisebb, mint Básta rémuralmáé. A gazdasági élet tönkrement; a jobbágyság és a kisnemesség az adóteher és az üldözés következtében megélni sem tudott; az emberek erdőbe és nádasokba rejtőztek. A hontalanná vált szegénylegények csoportokba verődve, veszélyeztették a közbiztonságot, egyes nagyobb csoportok a katonasággal is összetűztek. Itt-ott zavargások voltak, amelyeket a császári katonaság elfojtott. Az ország a fölkelés határán állott, de a kormány azt nem látta vagy nem akarta látni, pedig a külföldi követek — pl. a velencei követ — is észrevették a forrongást, csak még a vezér hiányzott, aki azt megszervezze.

A fölkelés előjelei.

Az elkeseredés a legjobban sújtott északkeleti felvidéken volt a legnagyobb. Itt több kuruc csapat vadászott a németekre; Thököly nevét emlegették és őt várták haza. Később a figyelem a fiatal Rákóczi Ferenc felé fordult, akire a Rákóczi-Thököly-Zrinyi családok hagyományai történelmi hivatást ruháztak.

Rákóczi passzív magatartása.

Rákóczi atyját korán elveszítette és anyja, a hőslélekű Zrinyi Ilona nevelése alatt állott. Gyermekévei a Thököly-féle fölkelés idejére esnek. Munkács átadása után a 12 éves gyermek nővérével együtt Bécsbe került, ahol Kollonics irányítása mellett, a jezsuiták keze alatt kitűnő oktatásban részesült és a bécsi udvar azt hitte, hogy jó németet nevelt belőle. Német hercegnőt, hesseni Amáliát adtak hozzá feleségül és hazaengedték sárosmegyei birtokaira, ahol Rákóczi a politikai élettől félrevonulva akart élni, amennyire ezt mint főispán megtehetette. Mivel a kurucok az ő nevét emlegették, Bécsben gyanakodtak reá. Ekkor ő Bécsbe sietett és hajlandó volt birtokainak külföldiekkel való elcserélésére és az országból való eltávozásra is. Az udvar ennek dacára is bizalmatlan volt vele szemben, sőt birtokainak elkobzásáról kezdtek beszélni, amivel Rákóczit valósággal rákényszerítették az ellentáborhoz való csatlakozásra.

Rákóczi már régen látta az ország bajait, de őseinek szomorú példája visszatartotta attól, hogy az események árjába vesse magát, de úgy látszik, hogy ez nem volt elkerülhető. Rákóczi visszafojtott elkeseredését a szomszédos ungmegyei főispán, a korábban udvari szolgálatban állott *Bercsényi* Miklós is fokozta; a spanyol örökösödési

Összekötés XIV. Lajossal.

háború kitörésekor pedig XIV. Lajos is fölkelésre csábította. Rákóczi eleinte visszautasította a felhívást, később levelezésbe bocsátkozott Lajossal, de leveleit *Longueval* Bécsbe vitte ; a mitsem sejtő Rákóczit nagysárosi kastélyában a császári katonák elfogják és a reá nézve különösen szomorú emlékű bécsujhelyi börtönbe kísérik (1701). Innen neje és *Lehmann* százados segítségével elmenekül és Lengyelországba — Varsóba — távozik, ahol Bercsényivel találkozott. A kurucok itt rátaláltak és a fölkelés megindítását sürgették, de Rákóczi előbb megfelelő külföldi segítséget akart biztosítani. Midőn Rákóczi a türelmetlenkedő kurucokat biztatta és zászlókat küldött nekik, ezek annyira föllelkesültek, hogy parasztvezérek — Esze Tamás, Kiss Albert — vezetésével *Beregszászon* megindították a fölkelést (1703) és először is a német és labanc főurakra támadtak és azok birtokait pusztították. A parasztság nagy csapatokban csatlakozott hozzájuk, úgyhogy az egész mozgalom parasztlázadásnak tetszett ; a földesurak összefogtak és *Károlyi* Sándor szatmári főispán vezetése mellett *Dolha* mellett szétverték a 2000 főnyi pórcsapatot (1703 jún.).

Rákóczi
förlépése.

A dolhai vereség után Rákóczi már nem várhatott tovább, noha alig állott rendelkezésre sereg, pénz és folszerelés. A Beszkidékben reá váró sereg csupa parasztból és kismemesből állott ; fegyverzetük, kardja és puskája csak kevésnek volt, de nemsokára megjött Bercsényi is 800 lengyel vitézzel. A hajduk is egyszerre talpraálltak, elfoglalták Debrecen, Nagyárolyt ; majd Tokaj és a bányavárosok jutnak még 1703-ban a kurucok birtokába, miután a nemesség — maga Károlyi is — hozzájuk csatlakozik. 1704-ben már a Dunántúl és Erdély is Rákóczi uralma alá kerül és az Erdélyiek Gyulafehérvárott fejedelmüké választják. *Ocskay* László, *Balogh* Ádám vakmerő csapatai immár Bécs környékét pusztítják.

A fölkelés tehát gyors és nagy sikert ér el, aminek magyarázata az is, hogy a spanyol örökösödési háború miatt a császári hadak a francia határon vannak elfoglalva ; az udvar nem is gondolt komolyabb, nagyobb arányú fölkelésre, noha láthatta annak előjeleit. A meglepett és sarokba szorított udvar tehát *Széchenyi* Pál érsek közvetítésével alkudozásba kezdett, de Rákóczi kívánságait — az erdélyi fejedelemség visszaállítása és a kötendő békéért protestáns külföldi hatalmak jótállása — Lipót visszautasította (1704). A harc tehát tovább folyt ; a kurucok újabb sikereket arattak, de 1704 karácsony napján *Nagyszombatnál* nagyobb csatát veszítettek *Heiszter* tábornok ellenében, aki a következő évben a Dunántúlt is visszafoglalta.

Béketár-
gyalások.

1705-ben meghalt Lipót, akinek utolsó akarata a békélés volt ; fia

is, *I. József* (1705—1711) béketárgyalásokat kezdett. Rákóczi hívására a *szécsényi* országgyűlésen megjelent rendek lengyel szokás szerint fegyveres szövetséget (konföderáció) kötöttek, Rákóczit vezérlő fejedelemmé választották, melléje 24 tagú tanácsot rendeltek és békeköveteket küldöttek ki Nagyszombatra, hogy ott a király megbizottaival tárgyaljanak, de e tárgyalások is megghiúsultak.

E tárgyalások után a kurucok kevesebb szerencsével folytatták a küzdelmet. Még ez évben (1705) elvesztették Erdélyt és csak két év múlva tudták rövid időre visszaszerezni, amidőn Rákóczi a marosvásárhelyi országgyűlésen elfoglalhatta fejedelmi székét. A Dunántúlt is évről-évre újra kellett elfoglalni. Nem is csoda, ha a harc ilyen változó szerencsével folyt, mert a hadseregnek nem volt kellő fölszerelése és állandó létszáma. Az állandó, rendes sorkatonaság száma a tizezret sem érte el; a hadseregnek ezt a magvát többnyire a hiányosan fölszerelt pór nép egészítette ki 40—50, olykor 100 ezerre. De megtörtént gyakran, különösen nyári munka idején, hogy a hadsereg szétszéledt; hazamentek földjük megmunkálására és tél idejére gyülekeztek ismét össze, midőn a hadműveletek amúgy is szüneteltek. Az ennyire bizonytalan létszámú sereggel nem igen lehetett nagyobb és hosszabb időre terjedő hadműveleteket tervezni és végrehajtani. Ezért a hadviselés inkább ötletszerű volt; a kurucok a meglepetés, a portyázás mesterei voltak; gyors rajtaütésekkel arattak sikereket. A katonaság lelkes és bátor volt, a vezetők — Ocskay L., Vak Bottyán, Bezerédi, Balog Ádám — ügyesek, maguk is pompás verekedők, vakmerők, de nem voltak alkalmasak nagyobb tömegek tervszerű mozgatására. Sokszor egymásra féltékenykedtek, a parancsokat nem hajtották végre pontosan. Rákóczi jól látta e bajokat, de nem tudott rajtuk segíteni. Hiányzott belőle az az erély és szigorúság, amire ilyenkor szükség lett volna; jószívű, engedelkeny ember és könnyen befolyásolható. Nem tudta a vezéreket összetartani és egységes haditerv keresztülvitelére szorítani. A császári sereg ellenben 35—40,000 főből álló, jól felszerelt és begyakorolt, tűzérséggel ellátott, állandó sorkatonaság volt, szakszerű vezetés alatt. Támadásaik tervszerűek voltak, amellyel szemben a kuruc hősiesség sokszor csodákat művelt, de állandóbb eredményt elérni nem tudott.

Nagy baj volt az is, hogy a hadviseléshez szükséges pénz hiányzott; XIV. Lajos segítsége nem volt elegendő. Rákóczi tehát arra törekedett, hogy XIV. Lajos több áldozatot hozzon a fölkelésért. De Lajos csak úgy hajlandó nagyobb és rendszeres segély küldésére, ha Rákócziék a Habsburg-házat detronizálják, mert idegen uralkodó

A fölkelés
bajai.

Az ónodi
ország-
gyűlés.

alattvalóival) ő nem szövetkezhetik. Rákóczi 1707 nyarára összehívta a rendeket, amelyek az *ónodi* országgyűlésen — Turóc megye labanc-képviselőinek : *Okolicsányi* Kristófnak és *Rakovszky* Menyhértnek felkoncolása után — kimondották a trónvesztést. De mindjárt ezután cserbenhagyta őket Lajos, mert — kedvezőtlenre fordulván a spanyol örökösödési háború — Lipóttal szeretett volna békét kötni. Tehát ugyanakkor, amidőn a detronizációval a megegyezés lehetősége megszűnt, Lajos segítsége is elmaradt, viszont a francia fronton felzabadt császári seregek nagyobb számban jöttek be az országba.

Kedvezőtlen
fordulat.

E többszörösen kedvezőtlen fordulat után a fölkelés gyorsan hanyatlott. *Rabutin* császári vezér még ez évben visszafoglalja Erdélyt, a következő évben pedig a kurucok döntő csatát veszítenek *Trencsén-nél* (1708). Rákóczit kezdik elhagyni hívei : *Ocskay*, *Bezerédi* . . . Meghal *Vak Bottyán*, a dunántúli harcok hőse és elvesz a Dunántúl is (1709). A pestis által is megtizedelt sereg annyira lefogy, hogy már sem nyílt ütközetre (*Romhány*), sem várvédelemre (*Érsekújvár*) nincs elég ember. Szolnok, Eger, Eperjes elvesztése után már csak a Kassa—Szatmár vonalát tartják, a siker minden reménye nélkül. Rákóczi is szívesen békélne, de az új fővezér, *Pálffy János* nem hajlandó elfogadni a régi feltételeket. Rákóczi ismét külföldi segély után néz.

Rákóczi távollétében és meghatalmazásából Károlyi tovább alkudozott *Pálffyval*. A megegyezést siettetette *József* halála (ápr. 17) és a spanyol háború végének közelsége, minek következtében az új uralkodó, *III. Károly* (1711—1740) egész haderejét a fölkelők ellen fordíthatta. A változott helyzetben Károlyi a béke kötését szükségesnek tartotta; a Szatmárra összehívott rendek és a sereg tisztjei is helyeselték Károlyi elhatározását s habár Rákóczi tiltakozott, Károlyi elfogadta *Pálffy* feltételeit és (1711. ápr. 29-én) *Szatmáron* megkötötték a békét. Eszerint : a király kegyelmet adott a felkelőknek, akik letették Károlynak a hűségesküet és fegyveresen eltávoztak ; Rákóczi és társai is kegyelmet nyerne, ha három hét alatt hűségesküet tesznek. A király biztosította a vallásszabadságot, az alkotmányt és a sérelmek orvoslására országgyűlést hívott össze (*Pozsony*, 1712—15), amely becikkelyezte a békét, s amely egy balsikerű fölkelés végén meglepően kedvező feltételeket mutat.

A szatmári
béke.

Rákóczi
a bujdosás-
ban.

Rákóczi azonban tiltakozott ellene ; nem kért a kegyelemből és nem adta fel elveit, amelyekre vagyonát és életét áldozta, inkább a száműzetés keserűségét választotta. Egy ideig Lengyelországban, később Franciaországban élt és reménykedett ; a remények meg hiúsulása után a *III. Károly* és *III. Achmet* között kitört háborútól

várt kedvezőbb fordulatot, de a *passzovici* béke (1718) után le kellett mondania minden reményről. A török háború folyamán Törökországba vonul Rákóczi és sorsában megnyugodva, elmélkedés, kézimunka és imádság között, a bujdosók társaságának körében *Rodostóban* él Erdély utolsó fejedelme. Hűséges «íródeákja», *Mikes* Kelemen gyönyörűen és meghatóan írja le a száműzött Rákóczi életét és halálát, amely 1735-ben következett be.

4. Az államélet átalakulása az Ausztriával való szoros kapcsolatban.

a) **A kormányzat átalakulása.** A spanyol örökösödési háború és Rákóczi fölkelése változást okozott a külső és belső politikában egyaránt. Az európai egyensúly politikája úgy kívánta, hogy a francia királyság ellensúlyozza a Habsburgok hatalmát. Ezért is érdeke volt Károlynak Magyarországon a békés kormányzás fenntartása és az ellentétek lehető kerülése. Ez annál könnyebb volt, mert az ellenzéki szellem mindinkább gyöngült; a nemzet — amelynek annyi háború pusztításait kellett elszenvedni — nyugalomra és békére vágyott, hogy erősödhessek. Megszűnnek a szélsőségek: mind az erőszakos beolvasztás, mind az elszakadás politikája szünetel; ami ebben az új politikában kedvező, azt jórészen a Rákóczi fölkelésének köszönheti a nemzet. Ha azonban nincsenek is kiáltó ellentétek, az udvar nem felejtí az «*Ein Österreich*» eszméjét, csak hogy most új eszközök állanak a régi cél szolgálatában. *Megtörténik az országos kormányzatnak olyan átalakulása, amely a törvényesség fenntartásával — illetőleg alkotmánymódosítás révén — közelebb visz Ausztriához, mint az erőszak.*

A király hatalma annyira kifejlődik, hogy erőszak alkalmazása nélkül is korlátlan; az új kormánysszervek s az ezek révén is keletkező új arisztokrácia, a labanc- és katolikus-párt teljes felülkerekedése is csak az ő hatalmát növelik. Még nem fogadtak Habsburg-uralkodót olyan szívesen, mint az 1712—15-iki gyűlés rendjei a díszmagyarban megjelenő Károlyt. Igaz, hogy a labancok vannak jelen túlnyomó számban, amit mutat az a megszégyenítő határozat is, amellyel ez országgyűlés Rákóczit, Bercsényit és társait hűtlenség és hazaárulás címén száműzi.

Az 1712—15-iki országgyűlés az uralkodó és a nemzet egymáshoz közeledését mutatják. Az uralkodó hitlevelet ad ki és esküt tesz. *A nevezetes III. t.-c. kimondja az ország területi épségének elvét és azt az alapelvet, hogy az ország nem kormányozható az örökös tartományok*

A király
hatalma.

Az 1712/15-i
ország-
gyűlés.

módjára. Az országgyűlést minden harmadik évben össze kell hívni. Nádorra választják a labanc-párt vezérét, *Pálffy Jánost*. — Vallási ügyekben nem tudnak megegyezni; ennek szabályozását az uralkodóra bízzák. — Hoznak még számos (összesen 136) törvénycikket, de hogy ezek alkotmányvédelmi szempontból a valóságban mennyit értek, azt már az is eléggé mutatja, hogy Károly 30 év alatt háromszor tartott országgyűlést.

Állandó
katonaság
és hadiadó.

Nagyjelentőségű az *állandó katonaságnak* és a fenntartásához szükséges *állandó hadiadónak* törvényes behozatala. Már az 1712—15-i országgyűlés kimondja elvben az állandó katonaság létesítését és megállapítja az adó összegét (1715 VIII. t.-c.); az 1722/23. évi országgyűlés pedig a mostani intézkedéseket kiegészíti. Ezek szerint a bandériumok és a nemesi fölkelés — amelyek a változott hadi viszonyoknak már nem felelnek meg — továbbra is megmaradnak, de csak kivételes esetekben veszi igénybe a király. Az állam védelme állandó, képzett vezetés alatt álló gyakorlott sereget kíván, — számát 30.000-ben állapítják meg — amelynek fenntartásához a városok és a jobbágság által fizetendő 2 millió frt hadiadót — Erdély részére pedig $1\frac{1}{2}$ milliót — állapítanak meg. Az adót csak egyik országgyűléstől a másikig ajánlották meg.

Az országgyűlés azonban nem tudta megóvni a hadsereg nemzeti jellegét, sőt azt lehet mondani, hogy most alakul ki a cs. és kir. (k. u. k.) hadsereg, amelyet az uralkodó «bel- és külföldiekből» állított össze. A magyarság inkább a hadkiegészítés alkalmával, toborzás, sőt sokszor erőszakos *fogdosás* útján került az idegen szellemű seregbe, amelynek tisztikara és vezényleti nyelve német volt. A magyar csapatok a császári seregben szétszóródtak s még a magánosok által állított ezredeket is német szóra fogták. A szolgálat is nagyon terhes volt s életfogytiglan vagy megrokknásig, később 15—20 évig tartott. Sok volt a katonaszökevény s az ilyenek a hatóság üldözése miatt szegénylegény életre adták fejüket.

A kormány-
hatóságok.

A kormányhatóságok szervezete is olyan volt, hogy ugyancsak a király hatalmát növelte. Az 1722/23-iki országgyűlés állítja fel a már I. Ferdinánd óta ismert *helytartótanácsot*, amely a régi királyi tanácsból fejlődött ki és a mai összminisztériumhoz hasonlítható. E hatóság elnöke a nádor, ennek helyettese a helytartó; 22 tagja a főpapság, a fő- és köznemesség soraiból kerül ki, de mivel a király nevezi ki és fizeti őket, ezért természetesen udvarpártiak. E hatóságnak vannak szakosztályai (a mai szakminisztériumoknak megfelelően), amelyek a kereskedelem-, ipar-, közlekedési, egészség-, népesedési és

úrbérüggyet intézik. A helytartótanács — mint központi végrehajtó és kormányzati hatalom — felügyel a városok és megyék kormányzatára, amelyek azonban nem egyszer «tisztelettel» félreteszik a nem törvényen alapuló rendeletek végrehajtását. — Erdélyben a helytartótanácsnak a *gubernium regium* felelt meg.

A legfelsőbb és legszélesebbkörű hatóság a helytartótanács volt, mégis sok tekintetben fölötte állott a Bécsben székelő *kancellária*, amelyen keresztül a nemzet és a király egymással érintkeznek. Az országgyűlés is a kancellária útján érintkezik a királlyal és viszont. Ez úton gyakorolta a király kegyelmi és felségjogait, tehát mindenki e hivatal jóakarátát és támogatását kereste. Mivel a kancelláriának állandóan a király mellett kell lenni, azért teljesen német hivatallá válik, tagjai is — 1—2 kancellár és 12 tanácsos — nagyobbrészt németek. A király köteles volt tanácsait meghallgatni, de nem volt köteles követni. A kir. kancellárain kívül működött az erdélyi *udvari kancellária*.

Még kevésbé független hatóság volt a pozsonyi *kir. kamara*; 6 német, 6 magyar tagja volt, tehát ez az *első közös hatóság*, amely a só-, bánya- és harmincadjövedelmeket és a kincstári jószágokat kezelte. Alája rendelt hivatalok voltak a szepesi kamara és a pénzügyigazgatóságok. Törvény szerint önálló hivatal volt, de tényleg az udvari kamarától függött, úgyhogy az ország pénz-, vám- és postaügye valójában idegen igazgatás alatt állott. — Egyébként az udvar minden fontosabb ügyet a *titkos tanács* elé vitt és ott magyarok csak ritkán hallatták szavukat.

Az udvar ama szándéka, hogy a magyar intézményeket osztrák mintára alakítsa át, leginkább az *igazságszolgáltatás* terén érvényesült (1722/23. évi országgyűlés). Legfelsőbb törvényszék a (15 tagból álló) *hét-személyes tábla* volt, alatta állott a *kir. tábla*, ez alatt pedig a négy *kerületi tábla* (Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes, Várad). Megmaradtak a *megyei és városi törvényszékek* és az *úri szék* is (tagjai: a földesúr, a járási szolgabíró, az esküdt és a hivatalból kirendelt ügyész), sőt néhol még az uraság pallosjoga is fennállott.

Az udvar szívesen vette volna védelmébe a jobbágyot, de a nemesség nem engedett jogaiból és a jobbágy terheiből, amelyek az utóbbi idők óta még nagyobbak (beszállásolás, katonáskodás, állandó hadiadó). Ezekhez járulnak most a megújuló vallási üldözések, amelyek elől sokan elmenekülnek. Midőn pedig a rácokat a gör.-katholikus egyházba akarják kényszeríteni, ezek *Péro* vezetése alatt (1735-ben) fellázadnak, de a kisebb méretű lázadást gyorsan és kegyetlenül el-

Jobbágy-lázadás.

fojtják. A földesurak egyébként is haragusznak a jobbágyokra, mert éppen most nagyon sok a költözködés, úgyhogy ismét megvonják tőlük a szabadköltözködés jogát.

Telepítések.

Egyébként sok *telepedés* is történik e korban a török hódoltság alól felszabadult területen, különösen a Maros—Tisza—Duna szögében, ahol *Mercy* tábornok kezdeményezésére svábok, lotharingiai franciák, sőt olaszok és spanyolok is telepednek le. Magánosok is telepítenek, pl. *Savoyai* Eugén, *Károlyi* Sándor és az *Esterházyak*. A Felvidékről egész rajokban indul el a tót nép és Békés-, Pest-, Bács megyék területén, meg a Bakony, Vértes környékén telepszik meg; a korábban elköltözöttek visszamennek területeikre: valóságos népvándorlás van, ami mind a földművelés, mind az adózás tekintetében fennakadásokat okoz, de ennek lesz az eredménye a korábban néptelen terület gazdasági fellendülése. Viszont igaz, hogy a nagyarányú telepítések Kollonics szellemében történtek s nem a magyarság látta annak hasznát.

A vallásügy.

Mindezen változásokon kívül különösen növeli a király hatalmát az ellenzéki, protestáns szellem megszűnése. Az 1712/15-iki országgyűlés nem tudott megegyezni a vallásügyben s ezért azt Károly — hosszas kísérletezés után — az 1731-ben kiadott, ú. n. *Carolina Resolutióval* rendezte. E rendelet ellenmond a szatmári béke ígéretének, mert még az 1681-iki törvényeknél is kedvezőtlenebb megállapításai vannak. De legnagyobb sérelem volt egy olyan hivatalnoki eskümintá behozatala, amelyet a protestánsok — vallásuk megtagadása nélkül — nem tehettek le (v. ö. az angol eskü-törvénnyel) s így az állami hivatalokból kimaradtak. Ezzel a katolikus vallás államvallássá lett.

A török hódoltság teljes megszűnése.

Károly uralkodásának jelentős eredménye a török hódoltság teljes megszüntetése. Midőn a török — a karlovici béke megszegésével — Velencére támad, Károly megindítja a háborút (1716—18) ellene. *Savoyai* Eugen és *Pálffy* János győzelmei után a *passzorovici* békében (1718) a török nemcsak az utolsó darab magyar földről, a Temesvidékről, hanem Szerbia, Bosznia és Oláhország nagy részéről is kénytelen lemondani. (Ezzel együtt hiúsul meg a háború folyamán Törökországba költözött Rákóczi utolsó kísérlete.) Húsz évvel később (1737) még egyszer kitört a háború, de az akkori császári vezérek tehetetlensége következtében a melléktartományok elvesznek s az 1739-ben megkötött *belgrádi* békében Károlynak le kellett mondani a melléktartományokról. (E háború egyik epizódja az 1735-ben elhalt. Rákóczi fiának, Józsefnek kísérlete s pütkösi «fejedelem»-sége.

A Pragmatica Sanctio.

Károlynak három évtizedes uralkodása tehát a dinasztia részére sok eredményt hozott, de valamennyi között legnagyobb és a nemzet

jövő életére nézve is legfontosabb a Habsburgok nőiága örökösödésének törvényben való biztosítása: a *Pragmatica Sanctio*. Mivel a Habsburg-család fiúága kihalóban volt, azért már I. Lipót gondolt a nőiág örökösödésére. Lipót ugyanis 1703-iki *házi törvényében* úgy intézkedett, hogy halála után idősebb fia, József örökölje a császári koronát és a Habsburgok örökös országait (ezek közé számították hazánkat is); az ifjabb fiú, Károly pedig a spanyol trónt. Józsefnek fiutód nélkül történendő halála esetén Károly lenne a császári korona és az örökös tartományok birtokosa 1711-ben ez be is következett.) Ha pedig Károly is fiutód nélkül halna el, akkor először az idősebb fiú, József, azután Károly, majd Lipót és visszamenőleg a Habsburg-ház többi nőiága örökölné a trónt. Miután azonban Károlynak nem volt fiutóda (egyetlen fia pár hónapos korában elhalt), ezért ő azt szerette volna, ha utána nem a József, hanem a saját leányága örököl.

Ausztriában könnyűszerrel lehetett biztosítani Károly leányának, Mária Teréziának örökösödési jogát. József leányai lemondottak és így az 1713-iki újabb házi törvényben megállapított örökösödési rend szerint Károly leányága örököli a trónt. Midőn József leányai férjhez mentek, férjeik is lemondottak a trónigényről és az örökös tartományok is sorra elismerték ezt az új örökösödési rendet. De Magyarországon csak törvényhozási úton lehetett e kérdést rendezni. A titkos tanács nagy levelezéssel, ígéretéssel, jutalmazással igyekezett a főbb urakat megnyerni s azokon keresztül a közvéleményre hatni. Károly hatalmának folytonos növekedése és a nagy sikert hozott passzarovici béke is elősegítette a terv megvalósulását. Miután már Erdéllyel elfogadtatták, az 1722/23. évi országgyűlés elé hozták az örökösödés kérdését s maga az udvar is meglepődhetett azon, hogy Szluha Ferenc ítélőmester beszédére milyen könnyen és egyhangúan fogadta el a nemzet a nőiág örökösödését (1722/23: I., II., III. t.-c.). *Eszerint kimondják, hogy az örökös tartományok birtokosa egyszersmind Magyarország uralkodója is (I. t.-c.); hogy Károly után az ő leányága, ennek kihalása esetén a Józsefé, majd Lipóté örököl; a három ág kihalása után azonban a nemzet ismét él a szabadkirályválasztás jogával (II. t.-c.); de kimondják azt is, hogy a magyar trónra lépő uralkodónak magát meg kell koronáztatnia, hitlevelet kell kiadni és az alkotmányra esküt tenni (III. t.-c.). Tehát míg az I. t.-c. a közös uralkodó személye által kapcsolatot teremt Magyarország és Ausztria között (perszonális unio), addig a III. t.-c. kifejezésre juttatja hazánk állami önállóságát és függetlenségét s biztosítja az alkotmányos uralkodást. Ezáltal a Pragmatica Sanctio kétoldalú szerződéssé vált a nemzet és az uralkodó-ház között.*

b) **Küzdelmünk a dinasztiaért. Mária Terézia reformjai. III.**

Károly körütekintő és az ellentéteket kerülő politikája az udvar részére sokkal több eredményt hozott, mint Lipót minden hatalmaskodása. Károly uralkodása végén a bécsi udvar erős, a nemzeti állam gyöngé; a király akarata úgyszólván ellenmondás nélkül érvényesül az egész vonalon, a nemzetet újabb és újabb veszteségek érik. A királyság részekre van osztva, a hatóságok idegen befolyás alatt állanak, sok az idegen hivatalnok, az országgyűlések ritkák, nincs számbavehető ellenzék, a protestántizmus visszaszorítva, a Habsburg-ház jövője beláthatatlan időkre biztosítva: ezek Károly uralkodásának eredményei. De éppen Károly uralkodásának legnagyobb eredménye: a Pragmatica Sanctio — amelyet fegyverrel kellett megvédelmezni — adott alkalmat a nemzetnek arra, hogy jogait elismertesse és a sérelmeket orvosoltassa.

Az osztrák örökösödési háború.

Mária Terézia (1740—1780) trónraléptekor a külföldi hatalmak csak magyar királynak ismerték el s az örökös tartományokat különböző címenek visszakövetelték tőle. Legveszedelmesebb követelők voltak József leányainak férjei: *Károly Albert* bajor választó és *Ágost* szász választó fejedelmek. Az előbbi az összes osztrák tartományokat, az utóbbi Morvaországot követelte, II. Frigyes porosz király pedig Sziléziát. A szardiniai és spanyol királyok az olasz birtokokat követelték és velük tartott Franciaország is. Midőn 1741-ben (ápr.) a koronázó országgyűlés Pozsonyban összeült, akkorra II. Frigyes már be is vonult Sziléziába. A helyzet tehát alkalmas volt arra, hogy a rendek a szükséges alkotmánybiztosítékokat követeljék. Felsorolták a szatmári béke óta történt sérelmeket és azok orvoslását kérték. Új hitlevél kiadását kívánták, de Mária Terézia megtartotta az atyjáét; viszont a rendek nem ismerték el kormánytársnak férjét, *Lotharingiai* Ferencet.

Miközben a királyné és a rendek az alkotmány sáncai körül hadakoznak, Mária Terézia ellenségei (*Károly Albert*) már Bécsset fenyegetik, amely könnyen meghódolt volna a hatalmas bajor választónak. Ekkor a mindenki által elhagyatott királyné a rendeket magához hivatja s a nehéz helyzetben megindítóan és méltósággal a lovagias magyar nemzet támogatását kéri. Ekkor (1741 szept. 11) történik a «vitam et sanguinem» nagyszerű jelenete. A megtámadott asszony és királynő a magyar urakhoz és nemzethez fordult, a Habsburgok részéről már annyit szenvedett nemzet talpraáll és megmenti Ausztriát, megmenti Bécsset, ahonnan még addig mindig baj jött mireánk. A bajor választónak az elszakadásra buzdító felhívását visszautasítja; megmozdul a nemesi felkelés, bandériumokat állítanak ki, adót,

takarmányt, pénzsegítséget adnak. A magyar huszárság hősiei küzdelme — *Nádasdy* Ferenc, *Hadi* András, *Batthyány* Károly vezetésével — teszi lehetővé az osztrák örökösödési háború kedvező befejezését. Az 1748-iki *aacheni* békében Mária Teréziának egyedül Sziléziáról kell lemondania és ezt a hétéves háborúban (1753—1764) sem sikerült visszaszerezni.

A királynő hálás is volt a nagy segítségért és háláérzetének élete végéig mindig kifejezést adott. A rendek kívánságár megígérte, hogy az országban fog lakni (építtetett is Budán szép királyi palotát, de sohasem lakott benne), hogy a világi és egyházi méltóságokat csak magyarokra fogja ruházni. Megerősítette a nemesség régi jogait, adómentességét (1741: VIII. t.-c.), a helytartótanács és a kancellária függetlenségét biztosította; a pozsonyi kamarát függetlenítette az udvaritól és reábizta a bánya-, só- és kincstári jövedelmek kezelését. A Partiumot visszacsatolta, a neoquistica commissiót megszüntette, stb. A magyar árúknak utat engedett Karinthián át Velencébe, Ausztrián át Németországba. A rendek viszont férjét kormánytársnak ismerték el, bár kevés jogot adtak neki.

A királynő
hálája.

Mária Terézia intézkedései közül legnagyobb jelentősége volt a *visszacsatolásoknak*, mert ezáltal az ország területi épsége ismét helyreállott. Visszakapcsolták a Részeket (Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék) és a katonai igazgatás alatt álló Határvidékeket, amelynek területén Szerém, Verőce és Pozsega megyék alakultak (Szlavónia). A Maros—Tisza—Duna-közének (és a Temesköznek) területén Temes, Torontál és Krassó megyék keletkeztek. A Lengyelország felosztása alkalmával (1772) felszabadult 16 szepesi várost, 1776-ban pedig Fiumét, mint a Szent Korona külön testét az országhoz csatolta, hogy megnyissa a magyarságnak az utat az Adriára. Így tehát helyreállott az ország egysége s a királynő Erdélyről is elismerte, hogy a királysághoz tartozik, de annak visszacsatolására nem volt hajlandó.

A területi változások a kormányzásban is változást okoztak, amelyek később a magyar alkotmányosság sérelmével jártak. Mária Terézia ugyanis fölismerete, hogy a hatalmas Poroszország erejének egyik főforrása a központosított kormányzás. Ezt akarta tehát Ausztriában és nálunk is bevezetni. Miután Ausztriában eltörülte az osztrák és cseh kancelláriát és a tartományok rendi alkotmányát s azok kormányhatóságait összeolvasztotta, nálunk is a kormányzás központosítására törekedett. Ebből a célból létesítette az egész birodalom élén álló államtanácsot, amelynek már magyar tagjai is voltak.

Változás
a kormány-
zásban.

Urbárium.

Mária Terézia uralkodásának legkedvezőbb és maradandó eredményei az *úrbér- és az oktatásügynek rendezése*, ami éppúgy emberies érzését, mint okosságát és uralkodói lelkiismeretességét mutatja. Mária Terézia — miután hasztalan kísérelte meg a papság és nemesség megadóztatását — a jobbágyság helyzetén való könnyítés céljából 1765-ben kiadja *urbárium, úrbéri szabályzat* nevű rendeletét, amelyben meghatározta a jobbági tartozások maximumát, az apró szolgáltatások mértékét, a robotot, a jobbágytelek nagyságát és annak feloszthatóságát. A telek — amely legföljebb nyolc részre osztható — 16—28 hold szántóból és 8—12 hold kaszálóból és $\frac{1}{2}$ hold belsőségből áll. Az egésztelkes jobbágy hetenként egy robotnappal tartozott, ha igásmarhával dolgozott, anélkül kettővel; egy frt fejadót fizet, a kilencedet, tizedet és a meghatározott apró szolgáltatásokat (egy pár juh, egy-egy pár házi szárnyas, egy öl favágása és hazaszállítása). A jobbágy ismét visszanyerte szabadköltözködési jogát; fiát bármely pályára nevelhette és pörét az úriszéktől a megyei törvényszékhez föllebbezhette, ahol őt a megyei ügyész hivatalból védte.

Az oktatás-
ügy.

Legtöbbet az *oktatásügy* terén tett Mária Terézia. Elve az volt, hogy az iskolázás állami ügy: *politikum*; az államnak joga és kötelessége, hogy ő adja meg polgárai nevelésének irányát s arra felügyeljen. Ez elvnek megfelelően az összes iskolákat állami felügyelet alá és az egész magyar oktatásügy szervezetét egységes alapra helyezte a *Ratio Educationis* nevű rendeletével (1777). E rendelet megállapítja az egyes iskolafajokat, a tanítandó tárgyakat és az egész tanulmányi rendet. Akkor a legtöbb iskola felekezeti volt. 43 iskolában a jezsuiták tanítottak (ezeken kívül nemesi nevelőintézeteik — konviktusok — is voltak), körülbelül félelnyi iskolája a piaristáknak; a protestáns iskolák száma nagyon megfogyott. A *Ratio Educationis* szerint az ország 8 tankerületre oszlott, amelyekben a középiskolák egy-egy főigazgató, a népiskolák tanfelügyelők ellenőrzése alatt állottak. Különösen gondja volt a királynőnek a népiskolák szaporítására; minden új telepnek iskolát kellett létesíteni. Ő maga is több iskolát állított fel: öt bölcsészeti- és jogakadémiát (Nagyszombat, Győr, Kassa, Nagyvárad, Zágráb), Selmeczbányán erdész- és bányászakadémiát, Bécsben — magyar és osztrák nemes ifjak nevelésére — a Theresianumot. A jezsuiták vezetése alatt elhanyagolt nagyszombati egyetemet a budai királyi palotába helyezte át s az orvosi fakultással kiegészítve, mint állami intézetet újjászervezte és világi tanárokkal látta el. Az 1773-ban eltörölt jezsuita-rend birtokait (értéke 7.5 millió frt) is az oktatásügyre fordította és belőlük szervezte a tanulmányi

alapot (a most eltörült jezsuita rend 1853-ban, *Scitovszky* János prímás hívására jön vissza hazánkba).

Mária Teréziának — a jezsuita-rend eltörlésén kívül — még több nevezetes intézkedése van a vallásügy terén. A sylvesteri bullára (tehát nem Zsigmondra) hivatkozással gyakorolta a *placetum regium* jogát; új plébániákat és 7 új püspökséget alapított (székesfehérvári, szombathelyi, besztercebányai, szepesi, rozsnyói r. kath.; nagyváradi és munkácsi gör. kath. püspökségek;) csökkentette az ünnepek számát stb.

Mindezen intézkedései — habár nem állottak a nemzeti cél szolgálatában — általában az ország hasznára váltak, de vannak kormányzatának olyan nagyjelentőségű tényei, amelyek súlyos csapást jelentettek a magyar érdekekre nézve. Legsúlyosabb volt valamennyi között az a tiltó *vámrendszer*, amelynek életbeléptetésével és kifejlesztésével hazánk Ausztriával szemben gyarmati helyzetbe került. — Az osztrák örökösödési háború sok pénzt megemésztett s mivel a királynő újabb háborúra készülődött, az 1751-iki országgyűlésen adóemelést kért. A rendek csak nagy vonakodás és sérelmek félpanaszolása után emelték az adót. A hétéves háború után azonban Mária Terézia újabb, nagyobb adóemelést kért. Tudta, hogy a jobbagyságra több terhet rakni nem lehet, ezért a királyi eredetű egyházi birtokokat akarta megadóztatni és a nemességtől a nemesi fölkelés pénzen való megváltását kívánta. Utasítására *Kollár* jezsuita könyvet írt, amelyben azt bizonyította, hogy az egyházi birtokok adómentessége a katonai teherrel együtt megszűnt. A nemesség viszont az 1741: VIII. t.-c.-re hivatkozott és fölemlítette, hogy éppen Mária Terézia trónját a nemesi fölkelés mentette meg. Ezért az adómentességnek elyben való fenn-tartásával némileg emelték az adót. Mária Terézia megneheztelt a rendekre, amiért kívánságát nem teljesítették s ettől kezdve az országnak sok oka volt a panasza.

A királynő feloszlatta a renitens országgyűlést (1764) s többé nem is hívta össze. De gondja volt rá, hogy a pénzt, amit közvetlenül nem tudott megkapni, más úton szerezze meg az országtól. Olyan vámrendszert hozott be, amely mellett hazánkból a pénz Ausztriába vándorolt, ott pedig a királynő adó formájában az államkaszába összegyűjtötte.

Hazánk gazdasági helyzete a Lipót idejében való rendszeres elnyomás és a török hódoltság megszűnése után némi haladást mutat Károly idejében. A letelepedő kézműveseknek 15 évi adómentességet ígérnek azzal a feltétellel, hogy az ipar mellett nem foglalkoznak földműveléssel. Maga a királyi család tart fenn jószágain gyárat,

Összetűzés
a rendekkel.

A gazdasági
helyzet.

így a *holicsi* kőedény- és kartongyárat; *Cseklészen*, *Tallóson* pamutfonótelep van; Szepesnek, Sárosnak gyolcsipara, Gömörnek, Szepesnek vasipara van. A krassó-szörényi terület bányáit most kezdik művelni; a Felvidék és az erdélyi szász városok ipara a török hódoltság után is — habár megfogyva — még fennállott. Az örökös tartományok ipara sem volt ennél sokkal különb, csak egyedül Szilézia volt kivétel, amely az egész birodalom részére termelt. Ennek az értékes ipari területnek elvesztése után tehát kétszeresen szükség volt a cseh—morva—ausztriai részek iparának fejlesztésére. Ebből a célból nem volt szabad fejlődni a magyar iparnak, ellenben olcsó magyar nyers-terményekre volt szükség, amiket az osztrák ipar minél nagyobb haszonnal dolgozhat fel.

Az elszigetelő vám-politika.

Azokat a magyar nyersterményeket, amelyekre az osztrák iparnak inkább szüksége van, alacsony vámmal lehetett Ausztriába kivinni, de az osztrák külső határon magas vám akadályozta meg továbbvitelüket. Így nyersterményeink Ausztriában rekedtek és olcsó áron keltek; az osztrák ipar tehát olcsón jutott nyersanyaghoz és készítményeit szintén alacsony vámmal hozta be hozzánk. Ellenben a német iparcikket már az osztrák külső határon védővám sújtotta, a magyar-osztrák határon pedig újabb 20 %-os vám. Az idegen iparcikk tehát nem tudott hozzánk bejönni, illetőleg nem tudott versenyezni a kedvezőbb körülmények között bejött osztrák áruval, miért is az idegen cikk lemaradt a magyar piacról, amelyen most már az osztrák áru — nem lévén verseny — magas áron kelt el. Így azután kereskedelmi forgalmunknak 90 %-a Ausztriával bonyolódott le. Oda sokkal több pénz ment ki, mint amennyi bejött; az osztrák iparos-kereskedő megnövekedett adóképessegének a királynő látta hasznát, aki egy az egész ország kárán és gazdasági önállóságunk teljes feláldozásának árán közvetve jutott ahhoz a pénzhez, amit kiváltságaihoz ragaszkodó nemességünk szűkkeblűsége miatt közvetlenül meg nem kaphatott.

Volt ugyan a királynőnek sok olyan intézkedése, amellyel hazánk mezőgazdaságát fejleszteni akarta. De minél többet termelt az ország s minél jobban elárasztotta Ausztriát, annál alacsonyabbak voltak az árak. Bőség volt nálunk és mégis szegénység, mert nem lehetett az árút értékesíteni; ezért mondták, hogy az ország a saját zsírijába fullad. Ez a rendkívül kedvezőtlen gazdasági helyzet, amely most alakult ki, jóformán napjainkig érezteti hatását.

Területi sérelmek.

A gazdasági bajhoz egyéb sérelmek is járultak; 1765 óta az országnak nem volt nádora és német ember, *Albert szász-tescheni*

herceg, a királynő veje volt a helytartó. — Horvátország vissza-csatolása is ígéret maradt, mert tényleg a *báni* kormányzás alatt állott. Ekkor lesz Horvát-Szlavóniából ú. n. *kapcsolt részek*. A Lengyelország felosztása alkalmával (1772) szerzett *Galiciát* és *Lodomériát* — habár ezek már az Árpád-korban magyar tartományok voltak — Ausztriához csatolták. — Erdélyt nemcsak hogy nem csatolta a királynő az anya-országhoz, hanem egy ideig még gubernátort sem nevezett ki és *Buccow* tábornokkal kormányoztatott. Mária Terézia a Székelyföldön is határőrvidéket szerveztetett. A székelyek tömegesen is jelentkeztek katonai szolgálatra és Mádéfalvánál tanácskozásra gyűltek össze, hogy a királynő elé terjesztendő kérésüket ott megbeszéljék. *Buccow* éjnek idején ágyúkkal körülvette a gyanutlan tábort és utálatos vérfürdőt rendezett (1764).

Egyébként nem az erőszakos intézkedések jelentették a leg-Németesi-
tés. nagyobb veszedelmet, hanem az a csöndesen érvényesülő németesítés, amely a magyar arisztokráciát úgyszólván elszakította saját honától. Az urak már a szatmári béke óta sűrűn érintkeztek az udvarral, Mária Terézia pedig egészen Bécshez vonzotta őket és elidegenítette a nemzettől. Az általa (1764) alapított *Szent István lovagrend* is csak hívei számát szaporította. A magyar testőrség létesítésével (1760) pedig a köznemesség javát is udvarába vonzotta, mert természetesen kitüntetés volt a testőrségi szolgálat, amely megyénként csak 2—2 nemesifjúnak jutott osztályrészül. A bécsi vidám élet hamar átalakította és elbódította azokat, akiket a fény elcsábított. *Apor* Péter mégcsak kesereg, amiért a *nájmádi* urrá lett az országban, de néhány évtized múlva *Berzsenyi* Dániel már keményen ostromozza az elidegenedett magyar arisztokráciát, amely «letépte fényes nemzeti bélyegét s nyelvét megunva, rút idegent cserélt . . .» Míg arisztokráciánk javarésze önfeledten Bécsnek élt, addig épp a testőrségi ifjúság volt az, amely felismerte a nemzetet fenyegető nagy veszélyt s megindította a nemzeti nyelvet és irodalmat újjáteremtő lelkes munkáját. Tehát Mária Terézia csöndes és az utána következő József erőszakos németesítése adott alkalmat arra, hogy a nemzeti öntudat fölébredjen és hozzáfogjon a nemzeti értékek megmentéséhez és kifejlesztéséhez.

Mindent összevéve : Mária Teréziában megvolt az uralkodói képesség, széles látókör, konzervativizmusa mellett is a szükséges újítások iránt való fogékonyság ; jóindulattal, sőt hálával volt az oly nagy szolgálatot tett magyar nemzet iránt. De megvolt benne az abszolutista hajlam s családja évszázados törekvéseinek hagyománya, amelynek ő is — mint a többiek — szolgálatában állott, csak hogy a maga asszonyos modorában.

Sokoldalú érdeklődése, a közjóért való lelkesedése és uralkodásának kiemelkedő mozzanatai mindmáig népszerű uralkodóink közé emelik.

c) II. József reformjai a politikai, szellemi, gazdasági és társadalmi élet terén; a nemzeti ellenállás. II. József (1780—1790) uralkodása a legkimételetlenebb abszolutizmus, amely nem ismert határt, gátat, multat, hanem egy nagy cél — az uralkodó által elképzelt közjó felé halad.

József igen gondos nevelésben részesült; fogékony, élénk eszével, nagy érdeklődésével hamar elsajátította kora műveltségét. Ismételten beutazta Európa művelt országait. Legnagyobb hatással voltak reá a felvilágosult abszolutizmus eszméi, amelyeket gazdasági vonatkozásokban a fiziokrata tanok egészítettek ki. Már 19 éves korában írásban fejtette ki politikai nézeteit s meglelt férfi korában is végig kísérték a fiatal évek forradalmi elvei s fiatalos lelkesedéssel és eszméinek helyes- ségébe vetett hittel dolgozott haláláig.

József elvei.

Mikor József a magyar trónra került, akkor már 15 éven át német császár volt, s mint ilyen nagy gyakorlatot szerzett a kormányzásban. Abszolút hatalmú, centralizált kormányzást akart meghonosítani, hogy népboldogító elveit akadály nélkül megvalósíthassa. Legfőbb elve volt: a közjával ellenkező törvény nincs; a politikai bölcsészet akkor divatos felfogása szerint pedig a közjót vagyis az állam érdekét a népeiért élő uralkodó akarata képviseli. Szentül meg volt győződve, hogy amit életbe akar léptetni, az helyes. Ismerte a multat és tudta, hogy az emberi egyenlőség alapján álló intézkedései a kiváltságos rendeknek nem fognak tetszeni, de azt hitte, hogy ezeknek erejét könnyen megbénítja. Nem számolt a nemzeti és nyelvi különbségekkel, különböző országainak különböző történeti multjával. Mint minden forradalmi lélek, tekintetét mindig a jövőre irányította s ezért nem is ismerhette föl a mult és a hagyományok erejét.

A kormány-
zás módja.

Országait nagy, egységes birodalommal akarta összeolvasztani, amelynek élén az államtanács állott; ez alá volt rendelve a belga, az ausztriai, az olasz és a magyar kancellária. Magyarország az ő szemében és terveinek nézőpontjából nem volt külön állam, hanem csak része az államnak. A magyar alkotmányt tehát nem vette figyelembe, sőt gyűlölte, mert az általános emberi egyenlőségről vallott elveivel ellentétben volt. Nehogy azonban tervei megvalósításában bármi is akadályozza, nem koronáztatta meg magát s így esküt sem tett az alkotmányra, hanem trónralépését egyszerű leiratban tudatta a megyékkel. A kormányzás központosítása céljából a magyar kamarát beolvasztotta a helytartótanácsba, az erdélyi kancelláriát pedig a

magyarral egyesítette. Buda volt a kormányzati központ; ott volt a kúria is.

A rendek nagy megütközéssel látták József intézkedéseit és különösen a megkoronázást kívánták, de hiába. József a koronát csak ékszernek tekintette s mint ilyent a császári családi kincsek közé helyeztette. Nem sokat törődött azzal, hogy kalapos királynak csúfolták. József egyházellenes és a nemesség jogait támadó rendeletei nagy ellenállást keltettek, amit csak növelt az uralkodó gúnyos modora és ellenfeleit leszóló élcélődése. Ezért újításai megakadtak a megyén, amely rendeleteit nem hajtotta végre, keményen megkritizálta és a többieket is hasonló eljárásra hívta föl.

Midőn József látta a megyék ellenállását, elhatározta a megyei szervezet és igazgatás gyökeres megváltoztatását. Ebből a célból a nemességnék a megyei autonómián alapuló politikai hatalmát akarta megszüntetni, amit úgy ért el, hogy a megye vezetését a nemesség kezéből kivette s az általa kinevezett és így teljesen tőle függő tisztviselőkre bízta. A török hódoltság idején kifejlődött autonóm megye a kormányzat teljes decentralizációját jelentette. Ő tehát 1785-ben kiadott rendeletével — a kormányzat központosítása céljából is — az anyaországot 10, Erdélyt 3 kormányzati területre osztotta és a régi megyei főispánok helyébe, minden kerület élére egy-egy királyi biztost küldött. Ugyncsak a király nevezte ki a hatáskörét teljesen elveszített alispánt, míg a többi hivatalnok a kir. biztostól kapta kinevezését és esetleges fölmentését. Így a tisztviselők mind az uralkodó bizalmi emberei voltak, akik a központból jövő rendeleteket készségesen végrehajtották. De a királyi biztosokat olyan nagy ellenszenvvel fogadta a nemesség, hogy több helyen a katonai karhatalmat kellett érdekükben igénybe venni. — Az egységbe olvasztás céljából megszüntette az egyes területek kiváltságait (pl. a szász Királyföld privilegiumát).

Az egységesítés eszméjét szolgálta Józsefnek 1784-ben kiadott nyelvrendelete is. A császár ugyanis azt akarta, hogy egész birodalmában egy legyen a hivatalos nyelv és pedig az, amelyet legtöbben beszélnek és amely fejlettségénél fogva is erre alkalmas. Magyarországon akkor (mint még Lengyelországban) a latin volt a hivatalos nyelv, de ezt — mint holt nyelvet — a császár nem tartotta alkalmasnak, épp így a magyart sem, amelyet nem beszél mindenki. Így azután a birodalom hivatalos nyelvét: a németet tette nálunk is hivatalossá, mert ezt a külföldön is megértik. Még az országgyűlés nyelve is a német lett volna és csak németül tudó követeket lett volna szabad felküldeni.

A megye
megrend-
szabályo-
zása.

A nyelv-
rendelet.

József és az
egyház.

A megye megrendszabályozása és a nemesség politikai hatalmának megtörése még nem jelentette az állami hatalom mindenhatóságát. Volt az államban még egy nagy hatalom: az egyház, amely részben független volt az állami hatalomtól s amelynek kiváltságai, nagy vagyona és politikai befolyása József terveinek útjában állottak. Ezért mindjárt trónralépte után első dolga az volt, hogy az egyházat az idegen hatóságok alól függetlenítse; valósággal nemzeti egyházat akart. A placetum regiumot a legszigorúbban alkalmazta. A papságot eltiltotta a római kúriával való érintkezéstől. Nem volt szabad pénzt küldeni Rómába, mert minden egyházi vagyonnal az uralkodó akart rendelkezni. E rendeletek hírére VI. Pius pápa Bécsbe jött és kérlelte Józsefet, aki azonban — habár nagy tisztelettel fogadta a pápát — szándékaiból nem engedett. József még előbb eltörülte mindazokat a szerzetes-rendeket, amelyek nem foglalkoztak oktatással vagy beteg-ápolással. Most már csak az ápolók és a piaristák maradtak meg. A megszűnt rendek vagyonát az uralkodó az állam részére lefoglalta és a vallásalaphoz csatolta és annak felhasználásával 950 új plébániát s mindenik mellett iskolát létesített. A püspöki jövedelmek rovására javította az alsó papság fizetését. Egyébként József ezt a kérdést úgy fogta fel, hogy a pap épp olyan állami tisztviselő, mint bármely más; ezért az államnak kell fizetéséről is gondoskodni. De az állam érdekében szükségesnek látta a papi nevelés irányítását is; ebből a célból Pesten, Egerben, Pozsonyban állami papnevelő szemináriumokat létesített. Egyházi téren is érvényesülni akaró mindenhatósága azonban igen ferde túlzásra is ragadtatta, pl. még az istentisztelet és a liturgia módjára vonatkozóan is rendelkezett.

József — éppen deista felfogásából következően — a vallási türelem elvét is érvényesíteni akarta s ezért az 1781-ben kiadott *türelmi rendeletével* a Carolina Resolutio rendelkezéseit megváltoztatva, a nem kath. keresztényeknek (tehát a Károly és Mária Terézia idején zaklatott gör. keletieknek is) vallásszabadságot biztosított. Megengedte, hogy ahol 100 család lakik, templomot emelhetnek, iskolát, papot tarthatnak. Ahol nem volt 100 család, ott magánistentiszteletet tarthatnak, amelyen azonban bárki megjelenhetett.

Az iskola-
ügy.

A szellemi élet másik ágában, az *iskolaügy* terén tovább fejlesztette előde reformjait. Sok elemi iskolát alapított, elővételre a tankötelezettséget; a tanulmányi rendben is változást hozott be s a német nyelv és a reális tárgyak taníttatására nagyobb figyelmet fordított. Újra rendezte a középiskolák főigazgatását, az egyetemet pedig Budáról Pestre helyezte át. Az oktatásügy élére külön hatóságot

állított, a *tanügyi bizottságot*, amely a *vallásügyi bizottsággal* együtt a vallás- és közoktatásügyet szakszerűen intézte (mint pl. ma a hasonló nevű minisztérium).

József valamennyi újítása között legfontosabbaknak azokat tartotta, amelyekkel a társadalmi-gazdasági életet akarta új alapokra helyezni. A társadalmi egyenlőség alapján állva, a nemesség kiváltságainak megszüntetését, a *jobbágyság* terheinek könnyítését és a vagyonnal és jövedelemmel arányos, egyenlő teherviselés elvének érvényesítését akarta. Elrendelte (1783), hogy a kinestári és egyházi birtokokon léptessék életbe az örökváltságot, majd népszámlálást rendelt el, hogy az adót igazságosabban lehessen kivetni. Gondja volt arra, hogy előde úrbéri szabályzatát mindenütt végrehajtsák, biztosította a szabadköltözködést, megszüntette a *derest*, az úriszéket. A külön megyei és városi törvényszékek eltörlése után olyan alsófokú bíróságokat (38) létesített, amelyek az osztrák büntető törvény szerint egyenlően ítéleztek nemes és nem nemes fölött.

Társadalmi reformok.

Társadalmi reformjait mind a nemesség, mind a jobbágyság nagy izgalommal fogadta, sőt a jobbágyság érdekében hozott rendelkezések az addig teljesen jogtalan oláhok között forradalomra vezettek. Az oláh jobbágyság abban a hitben voltak, hogy a császár a magyar urakkal szemben velük tart. Pópáiktól és orosz ügynököktől is fölízgatva és a büntetés nélkül garázdálkodó rablóbandáktól is támogatva, *Hora* és *Kloska* vezetése alatt Zaránd és Hunyad megyékben fel lázadtak. A császári katonaság eleinte tétlenül nézte garázdálkodásaikat, úgyhogy az oláhok már dák királyságot kezdtek emlegetni. Több ezer kúriát és 130 falut pusztítottak el, mikor végre a katonaság föllépett ellenük; a vezetők kegyetlenül bünhődtek, de József a félrevezetett tömeget nem akarta büntetni.

A Hora-Kloska-lázadás.

Sok nehézséggel járt tehát a gazdasági-társadalmi reformok keresztülvitele. Ezek betetőzéséül József 1786-ban elrendelte a földek fölmérését — ami az első kísérlet volt földkataszter és a telekkönyvi intézmény felállítására — és a nemesek jövedelmének összeírását. Az idegen földmérők munkája azonban nagy akadályokba ütközött; a nemesség ellenállt, sok helyütt a népet is felizgatták. A földmérőket bántalmazták. eszközeiket összetörték, úgyhogy a munka csak nehezen haladt és József halálakor sem volt befejezve.

Földmérés.

Habár az uralkodó erőszakos reformjai mindenhol ellenállásra találtak, mégis úgy látszott, hogy szuronyokra alapított kormányrendszer győzedelmeskedik, de ekkor közbejött egy olyan külpolitikai esemény, amely az uralkodónak minden számítását keresztül húzta;

A török háború.

az események fordulatát a török háború okozta. József még uralkodása elején (1782) megegyezett II. Katalinnal a gyöngülő Törökország felosztására nézve, amely szerint Ausztriának Bosznia és Szerbia jutna. Ezt a szövetséget 1787-ben megújították és József Katalin cárnővel együtt megindította seregeit, amelyek az Adriától Moldváig igen hosszú és keskeny vonalban állottak föl, úgyhogy a törökök könnyűszerrel áttörték és a császárnak egész Temesvárig kellett futni. Később sikerült a török visszaszorítása és Belgrád elfoglalása, de időközben az országban a helyzet teljesen felborult s itthon és Belgiumban forradalmi mozgalom volt kitörőben.

Nemzeti
ellenállás.

Az országban nem tudták, hogy József mit akar a török háborúval s csak azt látták, hogy a háború kifosztja az országot minden készletéből. Az előző évek rossz termései után rendkívül rossz néven vették, hogy József a sereg élelmezése céljából nagy mennyiségben vitette el a gabonát és takarmányt. Az éhínségtől féltő nép elrejtette a termést, a császár pedig feltörette a magtárakat. A parasztokat ezrével hajtották munkásnak Belgrád ostromához (1789), lovát, ökrét, szekérét teherhordás céljára igénybe vették. A nép ellenállt, a legények pedig elbujdostak a katonaszedés elől. Az évek során felgyülemelő keserűség pohara most kicsordult és a katonaság kivonulása után a régen betiltott megyegyűlések ismét elkezdődtek, megtagadták a rendeletek végrehajtását és a kir. biztosok nem tudtak azoknak érvényt szerezni. Ugyanakkor Belgium is fellázadt (az állami papnevelő szemináriumok és egyéb erőszakos intézkedések ellen); a megyék ismét a koronázást és országgyűlés összehívását sürgették, sokan pedig a Habsburgok uralkodási jogának megszűnéséről beszéltek, mivel az uralkodó-ház 1765 óta nem vette figyelembe az 1723. évi III. t.-c.-et; a Hohenzollernnek között már keresték is az új királyt. Követelték az az 1764 előtti állapotok visszaállítását. A megyék ismét átirták egymásnak, hasonló eljárására tüzelték a többieket és fölírtak az uralkodóhoz. A mozgalom a történeti hagyományokért és a nemzeti érdekekért szállt síkra. Tüntetőleg magyarul beszéltek, magyar ruhát öltöttek még nemzetiségi vidékeken is. De amellet a francia forradalom eszméi is hatottak és különösen a népfenség elve — amely az északamerikai szabadságharcban is megvalósult — volt alkalmas arra, hogy felhasználják.

József már súlyos beteg volt, midőn a bajok így összehalmozódtak. A belgiumi lázadáson sem tudott urrá lenni; több külföldi hatalom (Anglia, Hollandia, Poroszország) pedig a török háború folytatása miatt fordult vele szembe. — A betegség súlya alatt lelki energiáját

elveszített uralkodó ennyi nehézséggel szemben meghátrált; belátta magyarországi uralmának hibáját és elhatározta, hogy alkotmányos útra tér. Megigérte, hogy összehívja az országgyűlést és megkoronáztatja magát; a koronát pedig visszaküldte az országba. Az uralkodása sérelmeit orvosolni hivatott országgyűlést már nem érte meg, de megsemmisítette összes rendelkezéseit, a türelmi rendelet, a lelkészrendezés és a jobbágyokra vonatkozók kivételével. Élete utolsó napjaiban ismerte föl nagy tévedését és törvénytelen rendeletei megsemmisítésével elismerte, hogy a király csak az országgyűléssel együtt hozhat törvényt. Ezzel ő is meghajolt a népfenség elve előtt és az abszolutista állásponttól áttért az alkotmányos egyeduralom (*Montesquieu*) álláspontjára.

Az utókor megilletődéssel állhat meg e tragikus sorsú uralkodó alakja előtt, aki egész életét olyan eszméknek szentelte, amelyeknek helyeségéről szentül meg volt győződve és amelyeknek megvalósításától népei boldogítását remélte. Nagy hibákkal, de nagy erényekkel is rendelkezett s ezért élete sok tanulságot rejt. Reformeszméivel a rendi Magyarországbán ő megelőzte korát, amely nemcsak konzervativizmusból zárkózott el az akkor már Európaszerte hangoztatott reformeszmék elől, hanem sokkal inkább azért, mert az uralkodó szándékainak törvénytelen formák között történő megvalósításával, a szerzett jognak, a hagyománynak lábbal tiprásával, a nemzeti jellegnek mellőzésével kihívta maga ellen a nemzetnek jogaihoz, intézményeihez, nyelvéhez, egész nemzeti mivoltához s ezek által a multhoz való ragaszkodását. József a jövőbe nézett és egy új világ megalkotásának gondolata adott erőt rendkívüli munkájának végzéséhez; a nemzet pedig az ezeréves multhoz, a nemzeti élet forrásához és gyökérzetéhez: önmagához ragaszkodott.

József
jelentősége.

Midőn (1790 febr. 20) Bécsben a harangok József halálára szóltak, ugyanakkor a budai harangok a Szent Korona hazahozatalának örömét hirdették. A Szent Korona, mint egy élő eszme, föltámadt és a harangok nyelvén hirdette, hogy az uralkodó meghal, ha még olyan hatalmas is; de mindaddig él a nemzet, ameddig őrzi multját s nemzeti mivoltát. A Szent Korona roppant eszmei tartalma még sohasem látszott meg olyan nagyszerűen, mint most; ez a különös szimbólum magát a nemzeti létet jelenti s azt a csodálatos forrást, amelyből a nemzet jövő életének kell előbuzognia.

A Szent
Korona.

d) **Az alkotmány helyreállítása.** Midőn József halála után öccse, II. Lipót (1790—1792) trónralépett, — dacára a sok belső és külső II. Lipót. zavaroknak — az ország bizalommal nézett feléje. Lipótnak már mint toscánai fejedelemnek jó híre volt; felvilágosult uralkodó volt ő is,

de József erőszakossága nélkül. Körültekintő és higgadt gondolkozású. Lipót jól ítélte meg a helyzetet és tudta, hogy a nyugalmat az országgyűlésnek kell helyreállítani. A Budára összehívott országgyűlésre való előkészületek, a követek kiküldése, a politikai kérdéseknek a megyegyűléseken és a röpiratokban való megvitatása olyan általános érdeklődést és nagy izgalmat keltett, amelyhez hasonló még egy országgyűlést sem előzött meg. A politikai röpirodalom (mintegy 300 irat) felöleli az egész magyar közjogot és a legkülönbözőbb (konzervatív és szabadelvű) felfogások jutnak kifejezésre. A köznemesség nagy tömege a régi, rendi alkotmányt védi s azt újabb védőbástyákkal akarja körülvenni; némelyek új intézmények alkotásáról, új berendezésekről gondolkodtak, amelyek a francia eszmék hatását mutatják.

Az
1790/91-i
ország-
gyűlés.

Midőn az országgyűlés júniusban megnyílt, a még ki nem alakult sokféle felfogás zavarossá és viharossá tette a tárgyalást. Leghangosabb volt a tiszai kerületek képviselőiből álló szélső ellenzék; amely a *jogszakadás elméletét* hangoztatta s Lipót helyében a Hohenzollern-család valamelyik tagját szerette volna trónra helyezni. A demokratapárt újabb hitlevelet, alkotmánybiztosítókat, polgári egyenlőséget és magyar hadsereget kívánt. — Ezzel szemben egy túlzóan konzervatív párt a nemesi kiváltságok védelmét kívánta és minden reform elől elzárkózott. — Hogy nagyobb legyen a zavar, a parasztok Mária Teréziától és Józseftől nyert szabadságok védelmére a Tiszántúlon táborba szállottak. *Lipót pedig — aki a nagy zavarban igen ügyes diplomatának mutatkozott — Temesvárra rác (ülty) egyházi kongresszust hívott össze, amely a szerb nemzet részére külön kormányt és területet kért Magyarország rovására. Így kezdődik el a nemzetiségeknek ellenünk való kijátszása és ingerlése.*

Ugyancsak rendkívül ügyesen küszöböli ki Lipót a külső veszedelmeket. A törökkel Belgrád visszaadásának árán megkötí a *sisztorói békét*; ezzel megnyugtatta Angliát és a porosz udvart, amellyel *Reichenbachban* megegyezik (1790, júl. 27.) A belga forradalom is lecsillapult. — Budára német katonaság jön, a király pedig az országgyűlést áthelyezi Pozsonyba és erélyesen kifejti a maga álláspontját: nem hajlandó új hitlevelet kiadni; a katonaságot illetőleg fenntartja öröklött jogait, de (az ezredek kérésére) hajlandó a magyar ezredekhez magyar tiszteket kinevezni; általában a Pragmatica Sanctió alapján áll; felszólítja az országgyűlést a komoly munkára. — Csak ekkor ismerte fel az országgyűlés a belső és külső helyzet megváltozását és Lipót fölényes helyzetét. Ezért a hangulat egyszerre nyugodtabbá vált, sőt az egyetértés is hamar helyreállott, midőn a rendek a király

fiát, Sándor Lipót főherceget választották nádorrá és magát Lipótot nagy lelkesedéssel megkoronázták (1790 nov. 15).

A koronázás után a korábbi hosszú, meddő viták anyagából a törvényeket is gyorsan megalkották. A főtörekvés az alkotmány biztosítása volt. Ebből a szempontból a legnevezetesebb volt a X. t.-c., amely kimondja, hogy az ország független, önálló alkotmánya van és saját törvényei szerint kormányozandó; a király köteles hat hónap alatt magát megkoronáztatni, a törvényhozás és magyarázás jogát az országgyűléssel együtt gyakorolni, az országgyűlést legalább három évenként összehívni. — Ez alkotmánybiztosító törvényeken kívül még a következők említendők meg: eltörölték József rendeleteit, de a vallásszabadság sokat vitatott kérdését nagyjában a türelmi rendelet értelmében intézték el. Bár eltörölték a német hivatalos nyelvet, a nemzeti nyelv ügyében — a király ellenzése miatt — mégis csak annyi eredményt értek el, hogy a főiskolákban és a gimnáziumokban külön magyar nyelvi tanszékeket állítottak fel. A jobbágyság ügyét Mária Terézia Urbáriumára alapján rendezték; mivel Hajnóczy a jobbágyság felszabadítása, Berzeviczy Gergely pedig az örökváltság mellett érvelt, annyit engedett a konzervatív többség, hogy e kérdés reformja a jövő országgyűlés tárgyai közé fölveendő. — Rendezik az eddig törvényen kívül álló s immár 100 éves gör.-kel. szerb egyház ügyeit is. A szerbek vallásszabadságot, teljes polgárjogot nyernek, birtokot szerezhetnek és hivatalt viselhetnek, sőt még az alkotmánnyal nem ellenkező kiváltságaikat is megerősítik. Mindez a király kívánsága volt és a béke kedvéért történt. Nagy jutalom ez a temesvári gyűlés magyarellenese hangulatáért. Olyan jogok ezek, amelyekkel akkor csak a magyar nemesség rendelkezett s amelyektől a magyar jobbágyság milliói meg voltak fosztva. Abban is a király akarata érvényesült, hogy az országgyűlés először a királyi proposíciókat tárgyalja le s csak azután az esetleges sérelmeket.

Az országgyűlés több jelentékeny kérdésben nem ért el eredményt s így a magyar nyelv ügyében, Erdély visszacsatolásának s legfőként a nemzeti hadseregnek kérdésében. Mindamellett nagyjelentőségű országgyűlés ez, mert a Pragmatica Sanctio félremagyarázásával szemben világosan kifejezésre juttatta a magyar állami önállóságot, békés úton helyreállította az alkotmányosságot és bevitte a köztudatba a korszerű reformok gondolatát. A politikai, gazdasági, társadalmi reformeszmék immár felszínen maradnak, érlelődnek s csak alkalomra és megfelelő emberekre várnak, hogy ismét tárgyalás alá vethessenek és megvalósuljanak.

Az országgyűlés jelentősége.

c) Magyarország és a francia háborúk; újabb áldozatok a

dinasztiáért. Az ország gazdasági kimerülése és politikai elernyedése. Lipót uralkodásának rendkívül nagyjelentőségű eseménye a *II. Frigyes Vilmos* porosz királlyal kötött *pillniti* szövetség (1791 aug. 25), ami Ausztriával együtt hazánkat is belesodorta az évtizedes francia háborúba. E háborúk veszedelmeit és bonyodalmaait azonban Lipót már nem érte meg, mert rövid kétévi uralkodás után fia, *I. Ferenc* (1792—1835) váltotta fel a trónon. Ferenc minden jóindulata és békeszeretete mellett gyöngé és uralkodói képességek nélkül való, befolyásolható fejedelem volt. Tanácsosai közül legnevezetesebb *Metternich* herceg, aki a XIX. század első évtizedeiben Magyarországon és Ausztriában az események legfőbb irányítója (sőt az európai politikának is egyik vezéralakja) volt. Ferenc korántsem volt olyan haladott gondolkodású, mint közvetlen elődei, a francia forradalom rémuralma pedig a fölvilágosodás és az alkotmány esküdt ellenségévé tette.

A
Martinovics-
társaság.

Azonban nemcsak Ferenc szállott szembe a francia forradalommal, amelytől trónját féltette, hanem a papság és nemesség is, amely jogait és kiváltságait látta veszélyeztetve. E téren tehát az udvar és a rendek érdekei egyeztek és azért egymást kölcsönösen segítették. A dühöngő francia forradalom eszméi nem is keltettek nálunk nagyobb hatást és csak egy kisebb csoport, egy zártkörű társaság tett kísérletet a forradalmi eszmék terjesztésére. E társaság feje — az udvarból való elbocsátása miatt hiúságában is megsértett *Martinovics* Ignác apát volt, aki ellensége a rendi kiváltságoknak, az abszolutizmusnak; híve a demokratikus reformoknak és — ha szükséges — helyesnek tartotta a forradalmat is. Lefordította a forradalmi kátét és igen szűk körben a köztársasági eszmét terjesztette. A titkos társaság legkiválóbb tagjai voltak a tudós *Hajnóczy*, akit — mivel nem volt nemes ember — elbocsátottak alispáni állásából; híve volt a népképviselési rendszernek, a felelős központi kormánynak, a jobbszárnyú felszabadításának. — Az öreg *Laczkovics* kapitány a nemzeti hadseregért szállott síkra, ezért tisztii rangjától megfosztották. — *Kazinczy*, *Bácsányi* és több más neves író és lelkes ember volt még tagja e társaságnak, amelyet londoni híradás nyomán a bécsi rendőrség leleplezett. Az «összeesküvés» vezetőit lefogták, Bécsbe vitték, majd a kir. tábla elé állították, felségsértés és hazaárulás bűnével vádolva. A törvénytelen módon lefolytatott tárgyalás végén a bíróság 18 halálos ítéletet hozott és ezek közül hetet Budán, a Vérmezőn végrehajtották, (1795, május 20, jún. 3), a többi ítéletet, köztük *Kazinczyét*, *Verseghyét*, *Szentjóni Szabóét* börtönre változtatták.

Az udvar ezt az alkalmat felhasználta az ország megfélemlítésére.

A cenzura egész hasábokat törölt az újságokból; előzetes engedély nélkül könyv nem jelenhetett meg, megakadályozták a külföldi lapok, könyvek behozatalát. A titkos rendőrség mindenhová befurakodott és mindenkit ellenőrzött. A kémek megfélemlítették az embereket; mindig félni kellett a besúgásoktól.

A sokat ígérő 1790-iki kezdet után az országgyűlések semmi alkotó tevékenységet nem fejtettek ki. Az 1796-iki gyűlésen már szó sincs a reformokról, a későbbi gyűléseken is (1802, 1805, 1807, 1808) alig történik egyéb, mint az adó és ujoncok megszavazása. Az udvar oly ridegen bánt el a nemzettel, hogy még *József* nádor is (1796—1847) lealázónak tartotta az országgyűlések szerepét, amiért őt az udvarban «új Rákóczinak» csúfolták. Mindössze annyit értek el az 1805-iki gyűlésen, hogy a fölratot latinul és magyarul terjesztették föl, hogy a kormányzésekkel magyarul levelezhettek és a megyei törvényszékek nyelve a magyar lett. Az 1808-iki gyűlésen pedig törvénybe iktatták egy magyar tisztképző iskola létesítését, de annak megnyitását fél évszázadon át elődázta az udvar.

Az országgyűlések.

A fontosabb kérések tárgyalása és teljesítése elől a király elzárkózott. Így pl. sokat fáradoztak a rendek az országra annyira káros, Mária Terézia-féle vámrendszer megszüntetésén, de sikertelenül. Pedig a szükséges reformok egész sora vár megvalósításra. Nemcsak az 1790/91-iki országgyűlésen kiküldött bizottságnak vannak javaslatai és eszméi, hanem ilyeneket a közvélemény is bőven termel. De hiába való minden erőfeszítés, Ausztria megakadályoz minden gazdasági önállóságra való törekvést. A kormány fenn akarja tartani a gyarmati politika rendszerét, amely az örökös tartományokra sok haszonnal jár. Annak a fejlődésnek, amelyet mezőgazdaságunk e korszakban mutat (a keszthelyi Georgikon 1801; a magyaróvári gazdasági iskola 1818; új növények s rizs, gyapot termelése; a termőterületek szaporítása; erdő-törvény 1807, a selmeczi erdészeti akadémia 1808 stb.), alig tudja hasznát látni az ország. Nem lehet értékesíteni az árút, olyan magas a vám; van esztendő, amikor néhány száz szarvasmarha, 100 mázsa gyapjú kerül kivitelre. A folytonos ujoncozás és újabb és újabb adók is nagyon gyöngítik az országot.

A gazdasági helyzet.

Mindezen kedvezőtlen körülmények dacára az ország teljes erejével támogatta a királyt a francia háborúban, pedig annak semmi hasznát, sőt nagy kárát látta. A franciák kétszer is bevették és (1809) összelőtték Pozsonyt; a *campoformiói* békében (1797) a magyar korona jogán kárpótlásul kapott Dalmáciát Ferenc Ausztriához kapcsolta. A bécsi béke (1809) alkalmával pedig le kellett mondani Fiuméről és az

A francia háborúk.

egész tengerpartról; ekkor létesült az *illyr királyság*, amely a magyarság szempontjából igen veszedelmes államalakulás volt.

A nemzet az uralkodó házhoz való hűségét nemcsak a nagy pénz- és véráldozattal bizonyította be, hanem azzal is, hogy midőn Napoleon (1809) a magyarsághoz kiáltványt intézett — amelyben a Habsburgoktól való elszakadásra hívta fel az országot, a nemzet ezt visszautasította és hatalmas nemesi hadsereget — az utolsó nemesi fölkelést — állított talpra Napoleon ellen, de a rosszul vezetett és régies hadiszervezetű seregnek a *győri* csatában vereséget kellett szenvedni a modernül felszerelt és vezetett francia seregekkel szemben.

Pénzügyi
bukás.

A háború által okozott sok veszteségen kívül még egy nagy baj hárult az országra: Ausztria pénzügyi bukása, amely hazánkat is magával rántotta. A háború idején Ausztria fedezet nélkül szaporította a papírpénzt, amely rohamosan veszítette értékét. Már 1797-ben ki kellett mondani a kényszerárfolyamot, de 1811-ben már a névérték 12 %-ára csökken árfolyamértékük. Az állambukás elkerülhetetlen volt: Wallis pénzügyminiszter 1811-ben az egy milliárdnyi államadósságot egyötödére szállítja le, ami 80 %-os *devalvációnak* felel meg. Még ezután is tovább romlott a papírpénz értéke, úgyhogy a devalváció öt év múlva megismétlődött. Természetesen a kár hazánkat is éri, mert nálunk is osztrák papírpénzek voltak forgalomban; volt is nagy zúgolódas a vármegyékben. Ekkor a király 1811 őszére Pozsonyba országgyűlést hívott össze és ott azt kívánta, hogy Magyarország vállalja el az osztrák államadósság felét és évenként 12 millió frt hadiadót fizessen. Midőn pedig a rendek nem akarták vállalni ezt a nagy terhet, a király megharagudott, az országgyűlést föloszlatta (1812). és 13 éven át össze sem hívta, hanem Metternich tanácsa szerint rendeletekkel kormányozta az országot.

Abszolutiz-
mus.

Közben véget értek a francia háborúk, de a helyzet azután sem javult, sőt még kedvezőtlenebb lett. Metternich összehozta a Szent-szövetséget, amely európaszerte abszolút kormányrendszert igyekezett érvényesíteni, amelyhez éppen Ausztria és Magyarország adta a mintát. A tartós önkényuralom, a politikai élet szünetelése, a rendeknek kiváltságaikat féltő aggodalma, az ország anyagi és szellemi elnyomása az egész országban nyomasztó csöndet, közönyt, letargikus állapotot eredményezett. A cenzurának, a titkos rendőrségnek évtizedeken át tartó működése teljes némaságot okozott. A szellemi életre károsan hatott a külföldtől való elzárkózás; könyvtáraink fejlődése megakadt, a rendőrség által is ellenőrzött iskoláink színvonala lesüllyedt. Mindezek következtében a maradiság ismét úrrá lett az országban.

Ezt az állapotot a bécsi udvar javára igyekezett Metternich A megye. felhasználni és az ellenzék feltámadásának lehetetlenné tévése céljából. ő is, mint II. József, a megye megreformálásához fogott. A megye szervezetét nem akarta megbolygatni, hanem a kormány embereinek a tisztkarba való bejuttatása volt főcélja. Ebből a célból a könnyen félrevezethető, szegény és műveletlen bocskoros nemességet a korteesk etetéssel, itatással becsődítették a megyegyűlésre és ott a főispán jelöltjeire leszavaztatták. Ha a választás a kormány kedve szerint történt, akkor 8—10 éven át nem tartottak tisztújítást; így a vármegyékben is csönd volt.

f) **A nemzeti szellem ébredése. Az irodalom hatása.** Most is úgy A megyék ellenállása. történt, mint II. József idejében: a nemzet éveken át tűrt, de amint az udvart külső bonyodalmak is foglalkoztatták, az ország megmozdult s alkotmánya és nemzetisége védelmére talpraállott. A mozgalom most is a megyékből indult ki. Az 1820-iki itáliai forradalmak ugyanis Metternichet nehéz helyzetbe hozták; az itáliai beavatkozáshoz pénzre és adóra volt szükség, de Metternich nem az országgyűlés, hanem rendeletek útján akart ujonchoz és pénzhez jutni. A rendeletek egyébként is igen sérelmesek voltak; így pl. az alacsony árfolyamú papírpénzben megszavazott adót pengő pénzben szedette, a só árát pedig (az 1811/12-i országgyűlésen megállapított 4 frt-ról) hét frt-ra emelte. E törvénytelen rendeletek — amelyek a rendek legsarkalatosabb jogait semmisítették meg — kihívták az ellenállást. A megyék legnagyobb része fölirt a törvénytelen ujoncozás és adószedés ellen, majd Bars megye bátor példájára nyíltan ellenszegültek. Ekkor Metternich királyi biztosokat küldött a megyékre, akik katonai karhatalommal jelentek meg és így kényszerítették a tisztkart az engedmességre. De így sem tudták munkájukat végezni; a megyegyűlések az ő távollétükben, az alispán elnöklése alatt történtek. A tisztkar tagjait pedig törvényes alapon nem tudták felelősségre vonni; mind több királyi biztos kérte fölmentését. Végre Ferenc király belátta a helyzet tarthatatlanságát, kijelentette, hogy visszavonja törvénytelen rendeleteit és összehívta az országgyűlés 1825-re (szept. 11).

Ez országgyűlés összehívása nagy fordulóponthoz jelent nemzetünk történetében. Veszedelmes és szomorú korszak: a *politikai elerőtlenedés kora* ért véget mostan. Mária Terézia, II. József és I. Ferenc hol sima, hol erőszakos abszolutizmusa nagy veszélyt jelentett az országra nézve: a *politikai élet-irányítása kisiklott a nemzet kezéből* és a tartós politikai tétlenség növelte a közönyt, fásultságot, maradiságot, ellenben csökkentette a nemzet eleven erejét.

A nemzeti
irodalom,
tudomány.

Mivel a nemzeti szellem a politikában nem érvényesülhetett, máshol tört utat magának. A nemzeti létet veszélyeztető idegen uralom mintegy ellenhatásként fölébresztette a nemzeti szellemet, amelynek az irodalom és tudományok terén való tevékenysége — hozzászámítva a külföldi hatásokat is — jelentékeny mértékben járult hozzá a nemzetnek a politikai létlenségből való fölrázásához. A politikai élet megújódását siettette és előkészítette az a megújódás, amely a *szellemi élet* terén még Mária Terézia uralkodásának vége felé elkezdődött. A testőrség indítja meg azt az irodalmi munkásságot, amelynek célja a nyelv fejlesztése és a nemzeti érzés erősítése.

Bessenyei és társait csakhamar mások követik s a *franciás iskola* (Bessenyei György, Báróczy Sándor, Péczeli József, Ányos Pál) mellett *deákos* és *népies* iskolák keletkeznek. Az előbbinek Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnisi József, Virág Benedek és főleg Berzsenyi Dániel, az utóbbinak Dugonics András, Gvadányi József, P. Horváth Ádám és Csokonai Vitéz Mihály a képviselői.

Kezdetben költőink is idegen hatás alatt állanak, de Dugonicssal, Csokonaival elkezdődik a nemzeti irány. A hideg *klasszicizmust* — amely csak formaszépségre törekedett — felváltja az érzéssel tele *romanticizmus*, amely tárgyait a nemzeti múltból veszi. A költők a sívár jelenből visszavezetik nemzetünket a múltba, hogy abból új erőt, reményt merítsen. A nemzeti érzés mind gyakrabban és erőteljesebben talál hangot Kisfaludy Sándor Regéiben és drámaiban, Kölcsey Himnuszában, Kazinczy és társai nyelvújító munkásságában, Kisfaludy Károly társadalmi vígjátékaiban, majd Katona József «Bánk bán»-jában, Vörösmarty eposzaiban stb.

De nemcsak a szépírók élesztgetik a nemzeti érzést, hanem a tudósok is. A nemzeti múltba való emlékezés a hazai történettudomány fejlesztésére ad alkalmat. Budai Ferenc és Esaiás kezdeményezései után Virág Benedek «Magyar Százada» tesznek jó szolgálatot. Horváth Istvánt nemzete iránt való rajongása túlzásokba viszi, de munkáinak erős hazafias érzése ad jelentőséget.

A nemzeti érzés megerősödésére nemcsak a költők és írók voltak hatással, hanem a külföldi viszonyok is. Napoleon hódító háborúi ugyanis a nemzeteket önvédelemre serkentik és fölkeltik a *nemzeti eszmét*, amelynek a XIX. század első felében — Közép- és Dél-Európa történetében — nagy szerepe van. E szellemi áramlat érinti hazánkat is és csak fokozza azt a hatást, amelyet a nemzeti irányú irodalom gyakorolt.

5. A reformkorszak. Szellemi, gazdasági és politikai függetlenségre való törekvések.

a) **Az 1825/27. évi országgyűlés.** Széchenyi István megindítja a **reformmozgalmat**. Az 1812 óta tartó abszolutizmust a külpolitikai viszonyok buktatták meg. Az 1820-iki forradalmi mozgalmak nagyon nyugtalanították Metternichet, mert a maga feladatának érezte a Szentszövetség rendszerének megvédelmezését és fenntartását. A külső bonyodalmakkal való sikerebb leszámolás céljából parancsoló szükség volt tehát a magyarországi ügyek rendbehozatala. Midőn az uralkodó rászánta magát az országgyűlésnek 1825-ben való összehívására, senkisé is gondolhatta, hogy ezzel az események milyen óriási fordulatot vesznek. Maga az országgyűlés nem ígért semmi különösebb eredményt és korántsem tekintettek eléje olyan vára-kozással, mint pl. 1790-ben.

Az országgyűlés munkálkodása teljes két évi tanácskozás után is meglehetősen meddő volt. Az előző évek eseményeiből következő gravaminális politikája. A rendek gondoskodni akartak róla, hogy a 13 éves abszolutizmus törvénytelségét a kormány is elismerje. A sérelmek hosszú sorát terjesztették föl. Metternich azonban a sérelmek orvoslásáról tudni sem akart s a föliratra választ sem adott. Az alkotmánybiztosítást illetően csak azt érték el, hogy a király elismerte, hogy országgyűlés nélkül adót és katonát nem szedhet. A király megígérte az országgyűlésnek három évenként való összehívását, ellenben nem egyezett bele a törvénysértéseket elkövetett kir. biztosok felelősségre vonásába és megbüntetésébe. A vitatkozások igen hevesek voltak. Az ellenzéket felsőbükki Nagy Pál, Ragályi Tamás és Vay Ábrahám vezették. Az adó tárgyalása során Nagy Pál tüzes szónoklatokban kelt az adózó nép védelmére. Reformokról még nem igen lehetett szó. Azok a rendszeres munkálatok, amelyeket az 1790/91. országgyűléstől kiküldött bizottság dolgozott ki, azóta elavultak és a rendszeres munkálatok átdolgozására új bizottságot küldtek ki.

Azért az 1825/27. évi országgyűlésnek mégis fontos szerepe jutott történetünkben. A reformkorszak ezzel az országgyűléssel indult meg. A tőle kiküldött bizottság dolgozta ki azokat a rendszeres munkálatokat, amelyek a következő országgyűlések folyamán a reformokat megindították. Ezen az országgyűlésen lépett föl az a férfiú is, aki azután egy évtizeden át a reformtörekvéseket irányította és az új Magyarország alapjait lerakta: *gróf Széchenyi István*.

Az 1825/27. évi országgyűlés.

Széchenyi föllépése.

Széchenyi.

Széchenyi István gróf Széchenyi Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítójának fia volt. 1791 szept. 21-én Bécsben született. Mágnásaink akkori szelleme korán a katonai pályára szította. Mint katona kitünt Győrnél (1809) és fontos szolgálatokat tett a lipcei csatában (1813). Közben maga is tapasztalta nevelésének hiányait és nagy kitartással dolgozott, hogy ezeket pótolja. A külföld nevezetesebb országait ismételten beutazta. Angliában testi-lelki jó barátjával, Wesselényi Miklós gróffal együtt keseregtek hazájuk elmaradottságán. Ott fogamzott meg mindkettőjükben az elhatározás, hogy hazájok újjáalkotásának szentelik életüket. Amikor Anglia után Debrecenbe került, élesen látta az ellentétet a két ország közt. Anglia szellemi és anyagi virágzása közt szoros kapcsolatot ismert föl, és mindkettőnek okát az ország szabad szellemében kereste. Magyarországon a hűbérrendszerből fennmaradt intézményekben látta a haladás akadályait. Földművelésünket az ősiség, iparunkat a céhrendszer, kereskedelmünket a limitációk és a monopóliumok verték bilincsekbe. Közlekedésünk el volt hanyagolva, az utakon a feneketlen sár miatt néha hetekig nem lehetett járni, a folyókon pedig a közlekedés a legkezdetlegesebb eszközökkel folyt. De *szellemi* érintkezés sem volt és így közvélemény sem fejlődhetett. Ezeken a bajokon akart Széchenyi segíteni.

Szakított tehát a katonai pályával, ahol különben sem találta meg ambíciója kielégítését és a politikai pályára lépett. Első nyilvános politikai fellépése az 1825-iki országgyűlés elején történt. Széchenyi a főrendi táblán jelent meg — még mint huszárkapitány — és általános föltűnést keltett azzal, hogy a felső táblán ő mondta az első magyar beszédet (1825 okt. 12). Még inkább magára vonta a figyelmet, amikor a kerületi tábla ülésén Nagy Pálnak egy *magyar tudós társulat* felállításának szükségét hangoztató beszéde közben, a hallgatóság sorából előlépve és szót kérve, egy évi jövedelmét (60.000 frt) följánlotta ez intézmény alapítására. E nagyszerű megajánlás óriási hatást váltott ki és a példát mások is követték, úgyhogy egy-kettőre összeadták az első 100,000 frt-ot, ami lehetővé tette a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását.

Széchenyi e föllépésével országosan ismertté tette nevét és e cselekedetével is igazolta évtizedeken át tartó, sokirányú működésének vezérgondolatát, amely szerint *«a kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.»* A politikai téren tett első lépés után Széchenyi közéleti működése az irodalom terén folytatódik. Első munkája *A lovakról* címen 1828-ban jelent meg és a lótenyésztés fejlesztése érdekében (angol mintára) a lóversenyek eszméjét veti föl benne. Még

ugyanazon évben megalapította a Lótenyésztő Egyesületet, amely két év múlva Állattenyésztő Társasággá bővült, 1835-ben pedig *Országos Magyar Gazdasági Egyesületté* (Omge) alakult át.

Az erők összpontosítása különben is Széchenynek egyik leg-sarkalatosabb törekvése. A külföldön látta, hogy az egyesülésnek, az eszmecserének milyen hatása van a fejlődésre. Ezért alapította meg a nemzeti kaszinót, amelynek az egységes közvélemény alakulásában nagy szerep jutott. A kaszinó.

Programmal Széchenyi csak 1830-ban lépett föl. *Hitel* című munkájában fejtette ki tervének nevezetesebb elveit s a könyvet egyenesen az országgyűlés munkálatainak előkészítésére szánta. A *Hitel* tulajdonképen az ősiség intézményét támadta, amelynek értelmében a föld elidegeníthetetlen. A birtokos ennek következtében földjét intenzíven ki nem aknázhatta, mert befektetésekre nem volt pénze; hitelt pedig nem kaphatott, mert a hitelező pénzéért nem kapott garanciát. Széchenyi föltárta a nemesi birtokrendszer egyéb hibáit is, a robotmunkát, a jobbágyág kedvezőtlen helyzetét. Rámutatott a termelés és a kereskedelem belső bajaira. A multról pedig, amely addig erőt öntött a nemzetbe, a jövőre irányította a figyelmet és ki-mondta a jelszót: «Magyarország nem volt; én azt szeretem hinni: lesz.» A *Hitel* hatása.

A *Hitel* megjelenése nagy feltűnést keltett. Akkor már az egész ország nagy figyelemmel kísérte működését. A reformok hívei nagy örömmel fogadták a *Hitelt*, a konzervatívek azonban nem szívesen látták a rendi intézmények kérlelhetetlen bírálatát, kikeltek ellene és néhány megyében hivatalosan megégettették. Desseffy József gróf pedig terjedelmes könyvben, a *Hitel taglalatjában* (1831) bírálta meg Széchenyi munkáját. A *Taglalat* volt a konzervatív álláspont kifejtése. A konzervatívek ugyanis attól féltek, hogy ha a birtok megkötöttsége megszűnik, idegen kézre fog jutni. Széchenyi a *Világ* című művében válaszolt Desseffynek és válaszával híveinek számát szaporította és a konzervatív tábor gyöngítette. A *Világ*.

Közben lezajlott az 1830. évi országgyűlés, amelynek jóformán nem volt egyéb dolga, mint a trónörökös megkoronáztatása, ami annál kedvezőbb hangulat közben történt, mivel Ferdinánd a koronázási tiszteletdíjat a Magyar Tudományos Akadémia javára adományozta. Az országgyűlésen nem foglalkoznak az előzőleg kiküldött reformbizottság jelentésével, hanem annak tárgyalását a következő évben tartandó országgyűlésre halasztják. A rendek nagy többsége még konzervatív s nem annyira reformokra, mint inkább a külső

veszedelemre gondol. Az 1830. évben ugyanis Párisban ismét forradalom van (júliusi) és dinasztia-változás. Ezt a belga forradalom követi, a lengyelek pedig fegyvert fognak Miklós cár ellen. Ezek következtében a legfőbb gond a hadsereg jókarba hozatala. A jelentékeny számú ujonc (28+20,000) megszavazása ellenében sikerül kivívni bizonyos régi visszaélések megszüntetését és azt az újítást, hogy az ujoncozás ezentúl rendes sorozással, illetőleg sorshuzással történjék. Az uralkodó megígérte, hogy a magyar ezredek élére született magyar tiszteket nevez ki. A magyar nyelv ügyét is előbbre vitték. Kimondták, hogy a helytartótanács is magyar iratokra magyar választ adjon és rendeleteit is magyarul adja ki. A perek minden bíróságnál magyarul folytathatók. Közhivatalt ezentúl senki sem viselhet, ha nem tud magyarul.

Ezzel a szegényes eredménnyel a reformokra inkább hajló közvélemény nem volt megelégedve, az 1831-iki országgyűlés pedig elmaradt, mert időközben Galiciából behurcolták a kolerát, és a borzasztó járvány miatt az országgyűlés nem ülhetett össze.

Széchenyi tehát az új országgyűlésre ki akarta adni új munkáját

A Stadium. a *Stadiumot*, amely azonban a cenzura akadékoskodása miatt csak 1833-ban jelenhetett meg, akkor is külföldön. Ez Széchenynek legrendszeresebb munkája, amelyben rendszeresen foglalta össze a teendőket. Itt is a Hitelből indult ki. Gazdasági megújulásunkhoz ez a legfontosabb eszköz. El kell tehát törölni az űsiséget és a fiscalitást (hogy t. i. magszakadás esetében a birtok visszaszáll a koronára). Ki kell mondani az általános birtokképeséget, a törvény előtti egyenlőséget. Ha azonban a törvény előtt mindenki egyenlő, az adót is egyenlően kell viselniök. A gazdasági élet szabad fejlődése érdekében kívánta a monoplióumok, a céhek és a limitációk eltörlését; a magyar nyelvnek az egész vonalon való hivatalossá tételét; a közigazgatás összpontosítását; a tanácskozás és az ítélkezés nyilvánossá tételét.

Széchenyi programjában a gazdasági kérdések az uralkodók. *Gazdaggá akarta tenni a nemzetet, hogy művelődhessék.* A gazdasági és a műveltségi virágzástól várta a nemzeti lét erőteljes fejlődését.

A gazdasági élet föllendítése érdekében nemcsak irataiban és az országgyűlésen emelte föl szavát, hanem a kormánnyal is tárgyalásokat folytatott. Ő egyetértést akart teremteni a kormánnyal, meg akarta szüntetni a kölcsönös bizalmatlanságot, hogy ezzel a gazdasági újításoknak a kormányt is megnyerje. Ez a kényes politika azonban sokszor viszás helyzetbe sodorta és mindkét oldalról bizalmatlansággal találkozott.

Széchenyi politikája.

Sikerei azért mégis nagyok voltak, mert Széchenyi nem állott meg az agitációnál és az alkudozásoknál, hanem a gyakorlati térre lépett. A közlekedés fejlesztése érdekében nagy vállalkozásokba fogott. Megalakította a Dunagőzhajózási Társaságot. 1833-ban megkezdte a Vaskapu szikláinak repesztését. Ugyanebbe az időbe esik a pesti állandó híd érdekében kifejtett működése és 1833-ban az országgyűlés már be is cikkelyezte a lánchídtörvényt.

Gyakorlati
tevékeny-
sége.

b) **A harmincas évek reformmozgalma.** Széchenyi elvei mindinkább hódítottak; a harmincas évek elején a közönség nagy része már meghódolt nekik. A reformok iránt fogékony elemek mindenfelé hevültek az ősiség eltörléséért, a hitelintézet és a telekkönyvi intézmény föllállításáért, hogy az úrbéri tartozást meg lehessen váltani, hogy a nemességet meg kell adóztatni, hogy a hivatalokat a nem nemeseknek is meg kell nyitni, hogy a céheket és monopóliumokat el kell törölni, az igazságügyet pedig megjavítani. A kormány azonban, amely az előző századokban a nemzet akarata ellen is reformálni akart, most semmit sem akart tudni a reformokról. Hiába volt tehát az országgyűléseken az első táblán a reformoknak nagy többsége, a kormány szövetkezett az újításoktól félő és az aulikus főrendekkel és a legtöbb reformnak már a felső táblán megásta a sírját. Ha pedig hosszú üzenetváltás után a felső tábla is hozzájárult a reformokhoz, a kormány még mindig talált módot rá, hogy az ügyet eltemesse.

A reformpárt először az 1832/36-i országgyűlésen bontott zászlót. Az 1832/36. Az ellenzék vezérei az országgyűlés elején Kölcsény Ferenc és Deák Antal, ország- majd az utóbbi visszavonulása után öccse, Deák Ferenc, aki első föllépésétől kezdve az ellenzék igazi vezére lett. Mellettük küzdött még az első sorban Bezerédj István és Klauzál Gábor, a jobbágyság lelkes jóakarói és Fáy András. A felső táblán az ellenzéknek még kevés híve volt. Vezére sem volt, mert sem Széchenyi, sem Wesselényi nem tartózkodott állandóan Pozsonyban.

A törvényalkotás elé sok akadály gördült. A rendek első sorban az ellen szólaltak föl, hogy az utolsó két országgyűlésről fölterjesztett sérelmekre még mindig nem érkezett le a válasz. A rendek tehát először is ezzel a kérdéssel akartak foglalkozni, ami miatt nagy vita keletkezett a tárgyalás sorrendjéről.

A törvény-
hozás
akadályai.

A legnagyobb ellentét azonban akkor fejlődött ki, amikor I. Ferenc 1835-ben meghalt és fia Ferdinánd foglalta el a trónt. Az új uralkodó mint osztrák császár I. Ferdinándnak nevezte magát, amibe az ország nem egyezhetett bele, mert ez Magyarország önálló közjogi állását támadta meg. A rendeknek azonban csak egy esztendő múlva sikerült kivívniuk, hogy Ferdinánd ötödiknek nevezze magát.

V. Ferdi-
nánd.

A hosszantartó országgyűlésnek tehát már e meddő viták miatt is kevés volt az eredménye. Az úrbér ügyében pl. az alsó tábla nyolc törvénycikket alkotott, amelyek magukban foglalták az örökváltságot,

Az eredmé-
nyek.
Az úrbér.

az úriszék megszüntetését; sőt Kőlcsey és Deák a jobbágyság felszabadítása érdekében tartanak nagy beszédet. Nagynehezen a felső tábla is elfogadta a javaslatot, a kormány azonban majdnem egy év múlva visszaküldte és csak jelentéktelen pontokhoz járult hozzá. Ezek szerint az apró tartozásokat és szolgálatokat eltörölték és a jobbágnak a telekhez való jogát elvileg elismerték azáltal, hogy a telek haszonélvezetét elköltözéskor eladhatta és hogy a robotmunka pénzen megváltását megengedte, amennyiben a földesúr ebbe beleegyezett. A gyakorlatban egyes nemesek meg is valószínűsítették az örök-váltságot; elsőnek Bezerédj István.

A nemesség
megadóztatása.

Nagy viták és az országban folyt nagy izgatás után a nemesség adómentességén is rést ütöttek. Az első adót a lánchídtörvény mondta ki. Megadóztatták a jobbágytelken lakó kisnemeseket, a megyei és az országgyűlési költségek fedezésére szolgáló ú. n. házi adót pedig kiterjesztették a nemességre és a papságra is.

A magyar
nyelv.

A magyar nyelv jogát is újabb törvénnyel biztosították. Kimondották, hogy a törvény latin és magyar szövege közül a magyar a hiteles.

Elbukott
javaslatok.

Hogy a kormány mennyire akadályozta az ellenzék reformmunkáját, azt legjobban az elbukott javaslatok bizonyítják. A kormány még a Partium kimondott visszacsatolását sem hajtotta végre. A Ludoviceum megnyitását sem engedték meg. Az országgyűlés műegyetemet és reáliskolát is akart állítani, de a kormány erre is azt felelte, hogy az a király joga. Hasonlóképpen megakadályozták a vallásügy rendezését, az ősiség eltörlését, hiteltörvény hozatalát.

A tudósítá-
sok és a
szólás-
szabadság.

Sőt az országgyűlés vége felé a szólásszabadságot is megtámadták. Már az előző országgyűlésen fölmerült az eszme, hogy az országgyűlésen történeteket egy újsággal kellene a közönség tudomására hozni. A kormány azonban ellenezte a dolgot, amiért is *Kossuth* Lajos, aki mint egy távollevő főrend követje jelent meg az alsó táblán, írott tudósításokat sokszorosított. A példát Erdélyben Wesselényi is utánozni akarta és saját házában nyomdát állított. A kormány azonban föllépett ellene, tudósításait eltiltotta, őt pedig egy Szatmár megye közgyűlésén mondott beszéde miatt felségsértési pörbe fogta.

Az országgyűlés föloszlása után nyilvánvaló lett, hogy a kormány az egész szabadelvű mozgalmat el akarja fojtani. Kossuth, hogy az országgyűlés hároméves szünetelése alatt a közvéleményben a reformok iránt az érdeklődés meg ne csappanjon, Országgyűlési Tudósításait Törvényhatósági Tudósítások címen folytatta. Emiatt azonban 1837-ben Kossuthot elfogták és négy évi várfogságra ítélték. Elítélték Wesselényit is és csak súlyos szembajának gyógyítására bocsátották szabadon. A kormány általában nagy gyűlölettel visel-

Elfogatások

kedett minden ellenzéki tényező iránt. Az országgyűlési ifjúság *Társalkodási Egyesületét* is üldözte, négy tagját el is fogatta és elnökét, Lovassy Lászlót, 10 évi fogságra ítélte, amelyből a szerencsétlen ifjú örülten került ki.

A politikai üldözés, az elfogatások és a törvénytelen ítéletek nem is váltak a kormány politikájának javára. Az 1839/40. országgyűlésen nagy volt az elkeseredés az elfogatások miatt. Az ellenzék hosszú vitát indított és elérte azt, hogy a kormány amnesztiát adott és a politikai foglyok szabadságukat visszanyerték.

Az 1839/40. országgyűlés.

Ez volt különben az első országgyűlés, amelyen a pártok elvi alapon szervezkedtek. Az ellenzék teljesen a szabadelvű reformok szolgálatába állott, a kormányt támogatók pedig konzervatív álláspontot foglaltak el. Ők sem zárkózhattak el teljesen az újításoktól, a haladást ők is akarták, de az új intézkedéseket kellőképp előkészítve, fokozatosan kívánják életbe léptetni («fontolva haladókn»).

Pártalakulás elvi alapon.

A vezérek az alsó táblán jórészt ugyanazok maradtak. A felső táblán az ellenzéket Batthyány Lajos gróf szervezte, akit különösen az idealista báró Eötvös József és a szenvedélyes Teleki László gróf támogattak kiváló képességükkel.

A munkát akadályozó nehézségek a mult országgyűlés óta nem szüntek el. Ellenkezőleg, a politikai üldözés az ellentéteket kiélesítette.

Néhány pontban az ellenzék mégis szép eredményeket ért el. Az örökváltságot minden nehézség nélkül törvénybe iktatták. A hitel szabályozására megalkották a váltótörvényt, amelynek ereje a nemesekre is kiterjedt. A katonai szolgálat idejét tíz évre korlátozták és kimondták, hogy a magyar katonák német ezredekhez nem oszthatók be. A magyar nyelv ügyében pedig kivívták, hogy a fölratokat, a helytartótanács körleveleit s a törvényhatóságok leveleit csak magyarul szerkesszék és az anyakönyveket is mindenütt magyarul írják. Azért a kormány még mindig sok fontos javaslatot buktatott meg: így pl. a nemesség megadóztatását. A követek azonban több megyében önként beiratkoztak az adózók közé, és Deák példáját Zala megyében mindjárt kétszáz nemes követte.

Az eredmény.

c) **A negyvenes évek reformmozgalma.** Az eddigi országgyűlések eredménye nem volt sok, de ennél sokkal fontosabb, hogy a harmincas évek mozgalmái a közönség gondolkodását egészen átalakították. Az a program, amelyet Széchenyi adott, még nem vált valóra, de a nemzet vágyait már nem elégitette ki. Széchenyi különben sem volt alkalmas a vezetésre. A kormányhoz húzó politikája Wesselényit is elidegenítette tőle. Az ellenzék heves vitáit nem helyeselte, valamint azt sem,

Széchenyi és Kossuth.

hogy a reformokat olyan nagy számmal hozza szőnyegre. Így azután a közvélemény irányítása Kossuth kezébe jutott, akit fogsága óta a mártírkoszorú övezett. Kossuthnak a kormány 1841-ben engedélyt adott napilap alapítására. Kossuth a «Pesti Hirlap» hasábjain vezércikkeivel izgatott a reformok érdekében és hallatlan sikerrel irányította a közvéleményt.

Kossuthnak a Pesti Hirlapban kifejtett tevékenysége éles ellentétet fejlesztett ki közte és Széchenyi között.

Széchenyit és Kossuthot különben is nagy nézeteltérés választotta el egymástól. A reformokat egészen ellenkező sorrendben akarták megvalósítani. Kossuth politikai jogokat akart adni a népnek, hogy szabadságát megszerezve, művelődhessék és gazdagodjék. Széchenyi viszont gazdagnak és műveltnek akarta látni a népet, mielőtt politikai jogokat kapna. Azt veszedelmesnek tartotta, hogy a műveletlen és nyomorgó népnek adjanak politikai jogokat, mert az forradalmat okoz. Kossuth taktikáját éppen azért nem helyeselte, mert tartott «Kelet népe» tőle, hogy forradalomba viszi az országot. «Kelet népe» című könyvében (1841) elkeseredetten, gyakran személyeskedve szállt szembe Kossuthal és elítélte haremodorát, amelyben izgatást látott. Kiméletlen kifejezéseket használt Kossuthal szemben: hogy hajhássza a népszerúséget és hogy a nép szenvedélyeinek felzaklatása a célja. — A vita azonban Széchenyire nézve szerencsétlenül folyt le. Kossuth feleletében higgadt maradt, a vádakát erélyesen utasította vissza, de egyszerűen meghajította zászlaját «a legnagyobb magyar» előtt. Ezzel a közönséget magának nyerte meg.

A nemzeti-
ségi kérdés.

Széchenyi kezeiből tehát kisiklott a vezetés. Ártott neki az a beszéd is, amelyet az Akadémiában a nemzetiségi kérdésben mondott (1842 nov. 27). A nemzeti törekvések ébredésével ugyanis a szlávtság kebelében is mozgalmak indultak. A szlávok egyesítésének gondolata különböző formákban itt is, ott is föllépett.

E különböző formában megnyilvánuló szláv mozgalmakat általában a *pánszlávizmus* elnevezéssel jelöljük. Szokás *irodalmi pánszlávizmusról* beszélni, amely legfőként a szláv közösség eredetének kutatásában mutatkozik s amely a különböző, szláv fajú népeket érzésben, gondolatban akarja egymáshoz közelebb hozni. Ez lényegesen hozzájárult a szláv faji öntudat kifejlesztéséhez. Ennél azonban sokkal veszélyesebb volt a *politikai pánszlávizmus*, amely az összes délszláv népek egy birodalomban való egyesülésének gondolatát terjesztette (illyrizmus). E törekvésnek a legközelebb multban Napoleon illyr államalakítása adott tápot; e mozgalom hazánkra nézve különösen

veszedelmes volt, mert Horvátország elszakadását készítette elő. Horvátországban a panszláv (illyr) mozgalom vezetője *Gáj* Lajos hirlapíró volt.

Ugyanakkor szállt síkra a panszláv eszme érdekében a tótok közt *Kollár* János is (1827) s a panszlávok folyamodvánnyal fordultak a királyhoz, hogy a magyarok hatalmaskodását megszüntesse (1842).

Ez az ügy természetesen nagy mebotránkozást keltett az országban. Az újságokban és gyűléseken kemény kifakadások hangzottak el az illyr és a panszláv mozgalom ellen és a nemzetiségi kérdés a legaktuálisabb napi kérdéssé vált. Az irodalmi panszlávizmus hasonló mozgalmat idéz elő az erdélyi oláhság körében is; felszínre került az oláh-római eredet kérdése s ezzel együtt a *dákorománizmus* (*Petra Major*, *Sinkay*). Az irodalmi téren fölvetődött nemzetiségi kérdés veszedelme pedig annál nagyobb volt, mert a tótok mozgalmát Csehországból (ennek útján Oroszországból), a dákoromán mozgalmat pedig Romániából élesztgették.

Az egyre erősödő nemzetiségi mozgalmak nagyon nyugtalanították a magyarságot, amelynek számaránya a nemzetiségekkel szemben, különösen a Kollonics-féle telepítések óta igen kedvezőtlen volt. Nagy gonddal számításokat végeznek a magyarság és nemzetiségek viszonyairól (*Fényes Elek* az első kiváló magyar statisztikus). A megyékben magyarosító törekvések indulnak meg. Természetes dolog, ha a jogos nemzeti elkeseredés — mert a bécsi politika hozta reánk a nemzetiségi veszedelmet — néhol erőszakban nyilvánul meg (így pl. Veszprém megye magyar lutheránus papot küld a tót Lajos-Komáromba midőn a tót lakosság ez ellen tiltakozik, deresre fektetik az ellenálló parasztokat.) Így a nemzetiségi kérdés mindjobban kiéleződik; ehhez járul a bécsi udvarnak a magyar nemzeti törekvésekkel szembe helyezkedő politikája, másrészt a nemzetiségi mozgalmakkal szembe való — mintegy jóindulatú — közömbössége, elnézése. Ha pedig a bécsi udvar eddigi politikájára gondolunk, nyilvánvaló a gondolat, hogy a magyarságot fenyegető és gyöngítő nemzetiségi mozgalmat Bécsben szívesen látják. Ilyen sokszorosan kedvezőtlen körülmények között nem csoda, ha a multban annyi sérelmet szenvedett és az izgatások által mintegy kihívott, létében fenyegetett magyarság néhol kiméletlenül lépett föl. Széchenyi azonban nem értett egyet a többség nemzetiségi politikájával. Akadémiai beszédében a nemzetiségeknek fogta pártját és azt vitatta, hogy a magyarság a nyelvkérdésben erőszakos lépésekre ragadtatta magát.

Azt mondotta, hogy a magyarságnak erkölcsi és kulturális

Széchenyi
főlszólalása.

fölényével kell megnyerni a maga részére a nemzetiségeket. Ha ez az emelkedett felfogás elméletileg helyes is, az akkori viszonyok között nem volt időszerű. A szenvedélyek olyan magasan lobogtak, hogy már egy faji vérengzésnek rémképei fenyegettek. Ilyen körülmények között a magyarság egyetakarására és erélyére volt szükség. Széchenyi félreértett szavait a nemzetiségek nagy örömmel fogadták, a nemzet azonban elfordult tőle, ellenzék és konzervatívok egyformán elítélték.

Az 1843/44.

országgyűlés.

A következő 1843—44-iki országgyűlésnek is volt tehát elég izgató anyaga. Az izgalom már a választásokon nyilvánult. A kormány a reformmozgalmat úgy akarta bénítani, hogy a választásokon az ellenzék vezéreit kibuktatni igyekezett. Zalában a bocskorosok meg akarták akadályozni Deák megválasztását és véres verekedésre került sor. Deák a mandátumot, amelyhez vér tapadt, nem fogadta el.

Deák távolmaradását az országgyűlés nagyon megérezte. Igaz, hogy a kormány maga hozakodott elő reformokkal s a szabadelvű pártok kiváló taggal gyarapodott, de azért az országgyűlés eredménye igen sovány volt.

Elbukott a közteherviselés elve, a hitelintézet fölállítása és számos más fontos javaslat, így pl. a városok reformja is.

Eredmény.

Mégis jelentős eredmény volt, hogy a *vegyes házasságok ügyét* végre rendezték (a fiúk az apa, a leányok az anya vallását tartoznak követni); törvénybe iktatták a *nem nemesek birtok- és hivatalképességét* és a *magyar nyelv ügyét végre teljes diadalra juttatták*. A hivatalos nyelv a magyar lett; a középiskolákban is mindenütt kötelező tárgy lett a magyar nyelv. Az országgyűlés nyelve is a magyar. Csak a horvátoknak engedték meg, hogy hat évig még latinul szavazhassanak. A törvényeket már csak magyar nyelven szerkesztették.

Gazdasági haladás.

Az eredménytelenséget a társadalom buzgó tevékenysége ellensúlyozta. Amióta Széchenyi a gyakorlati téren sikereket aratott, s a közönség látta az új vállalkozások nagy következményeit, a szunnyadó tetterő ébredezni kezdett. Fáy buzgólkodásának sikerült 1840-ben megnyitni a Pesti Hazai Első Takarékpénztárt. A rákövetkező évben alakult meg a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (két millió forint alap-tőkével). Az ipar fölkarolására Kossuth külön Iparegyesületet alapított, amelynek elnöke Batthyány Lajos lett. 1841-ben már iparkiallítást rendeztek Pesten, 1843-ban pedig az Iparegyesület sikereitől felbuzdulva, megalakult a Magyar Kereskedelmi Társaság is.

Még erősebb lett az akció az 1843—44-iki országgyűlés után, amikor kitünt, hogy a kormány a magyar ipar föllendítésére irányuló törekvéseknek határozott ellensége. Az ipar védelmét csak a társada-

lom oldhatta meg. Így alakult meg 1844-ben a Gyáralapító Társaság és a Védegylet. Az előbbi tehetetlen volt; annál fontosabb szerep jutott az utóbbinak. Alapítói és vezetői szintén Kossuth és a Batthyányak. A tagok fogadalmat tettek, hogy 1850-ig olyan cikkekben, amelyeket az országban is készítenek, csak hazai gyármányt vesznek. A divatos külföldieskedés megszűnt, az emberek igényeiket leszállították, hogy a hazafias célt szolgálják.

A Véd-
egylet.

d) **Az 1847—48. országgyűlés.** A küzdelemből, amely az utolsó években lefolyt, a kormány is tanult. A reformokat neki kellett volna irányítania, de különösen V. Ferdinánd trónrajutása óta politikája nagyon ingadozó és határozatlan volt. Metternich ugyan a belügyekben is nagy hatalmat szerzett, de ő maga sem volt megelégedve a kormányzással, mert Magyarországon a kormánynak nem voltak szorosabb összeköttetései a konzervatívekkel, akiknek a pártjára támaszkodott. Az utóbbi években azonban Metternich már belátta, hogy a kormány megrendült állását csak akkor erősítheti meg, ha maga lép a reformok terére. Levelet írt tehát a nádornak (1844 nov. 11.), amelyben kijelentette, hogy a kormány maga is óhajtja a reformokat, de megvalósításukra szüksége van arra, hogy az országgyűlésen erős konzervatív többség támogassa.

A kormány
a reformok-
ért.

Ez esetben maga a kormány volna hajlandó a reformok kezdeményezésére; így a reformjavaslatok már szakszerű előkészítés után kerülnének az országgyűlés elé s ezáltal annak munkáját gyorsítanák és eredményesebbé tennék. Metternichnek ez a programváltozása az európai alkotmányosságra való áttérést jelentette, — amennyiben jóhiszemű volt.

Metternich ezen irányváltozásának azonnali gyakorlati következménye volt, a megyei kormányzás átalakítása (egyébként nem új törekvés; v. ö. II. József, I. Ferenc abszolútizmusával). Erre azért volt szükség, hogy a megye ne hiusíthassa meg a középponti kormány intézkedéseit, valamint azért, hogy a kormány így a maga érdekében tudja irányítani a választásokat. A kormány tehát elhatározta, hogy a megye kormányzását átalakítja; a vezetést ki akarta venni az alispán kezéből, hogy a főispán a kormány utasításai szerint vezesse a gyűléseket és az egész igazgatást. Rendes fizetést adtak tehát a főispánoknak (4000 v. 5000 frt) és kötelezték őket, hogy megyéjökben tartózkodjanak. Ahol pedig ez nem volt lehetséges, ott a főispán helyébe adminisztrátort küldtek. (1845-ben már elfoglalták helyeiket az új adminisztrátorok és megkezdték mindenféle erőszakos lépésekkel az ellenzék megtörését.)

Eleinte úgy látszott, hogy a kormány terveit nagyobb nehézség nélkül meg is fogja valósítani. Az ellenzékben ugyanis épp ebben az időben szakadás történt. Néhány fiatalabb, nagyképzettségű tagja: Szalay László, Eötvös József, Trefort Ágoston, Csengery Antal és Kemény Zsigmond a közigazgatás kérdésében szintén a megye ellen fordultak és új pártot alakítottak. Ez a *centralisták* vagy doktrinairek pártja volt, akik erős centralizált közigazgatást kívántak, a megye autonómiáját a haladásra is veszedelmesnek tartották és azt kívánták, hogy felelős nemzeti kormány állíttassék föl, amely azután a központosítás erejével érvényesítse hatalmát az országban. A nagy többség azonban nem fogadta el ezt az álláspontot. A *municipalisták*, élükön Kossuthal és Teleki Lászlóval, azt vallották, hogy a megyei önkormányzat megszüntetésével a nemzet utolsó védőfégyveréről is lemondana. A kormánynak természetesen kedvezett a szakadás, de adminisztrátori rendszer teljesen leleplezte a kormány szándékait. A megyékben előfordult erőszakosságok elárulták, hogy milyen politikát fog folytatni. Ezek az események a centralistákat is elkedvetlenítették. A pártok közeledtek is egymáshoz és az új választások előtt egyesültek. Az egyesülés Deák ellenzéki nyilatkozata alapján történt, amelybe azokat a pontokat vette föl, amelyek megvalósításában a két párt megegyezett: *a közhatalviselést, a jogegyenlőséget, a sajtószabadságot, a kormányzatban a felelős kormány fölállítását, a törvényhozásban a népképviselői rendszer megteremtését és az Erdélyvel való uniót.*

A választások.

Az 1847 végére összehívott országgyűlésre a választások nagy izgalomban folytak. Kossuth Pestmegyében lépett föl; föllépését Széchenyi olyan veszedelemnek tartotta, hogy ellensúlyozására szintén az alsó táblán akart helyet foglalni. Álláspontja akkor már annyira eltávolodott az ellenzékétől, hogy állást vállalt a helytartótanács közlekedési osztályában. A kormány tehát Sopronban léptette föl, s amikor ott megbukott, Mosonban választatta meg. A vezetés azonban mégis Kossuth kezébe került, mert Deák betegeskedése miatt csak a márciusi napok után mehetett Pozsonyba.

A megnyitás.

1847 nov. 7-én Ferdinánd király személyesen nyitotta meg az országgyűlést. Néhány magyar szót szolt, ami olyan lelkesedést keltett, hogy Széchenyi is nevezetes fordulatnak tekintette ezt az eseményt. (Nagy lelkesedéssel folyt le a nádorválasztás is. József nádor röviddel az országgyűlés összehívása előtt halt meg. Erdemeit törvénybe iktatták és utódjává fiát, István főherceget választották meg, aki már előbb beutazta az országot s az egész nemzet bizalmát megnyerte.)

A nádorválasztás.

Ellentétek.

Amikor azonban az országgyűlés tulajdonképeni tárgyalásai megkezdődtek, a szép egyetértés hamar megszakadt. A kormánynak sok olyan bűne volt, amelyet a fölírti vitánál szó nélkül hagyni nem lehetett: elsősorban az adminisztrátori rendszer. A főrendek azonban a sérelmeket nem akarták szóvá tenni, amire Kossuth azt az indítványt

nyújtotta be, hogy ne folytassák az üzenetváltást, hanem térjenek rá az egyes sérelmekre és juttassák őket önálló törvényjavaslatokban a király elé. Az alsó tábla el is fogadta ezt az álláspontot és az ellenzék egymásután nyújtotta be törvényjavaslatait, amelyek közül megvalósult az ösiség eltörlése és a közteherviselés elvének törvénybe iktatása.

Közbe azonban megjött a februári forradalom híre. Kossuth Március 3. fölhasználta a kedvező helyzetet és márc. 3-án nagy beszédet mondott, (amelyben önálló, független, felelős kormányt, népképviselési országgyűlést és Ausztria részére is alkotmányt követelt. Ez természetesen visszhangot keltett Ausztriában, ahol amúgy is nagy volt az izgatottság). Az alsóház elfogadta Kossuth fölíratí javaslatát, a felső tábla azonban habozott, mert Bécsből nem kapott utasítást. Időközben azonban márc. 13-án Bécsben kitört a forradalom és Metternichnek menekülnie kellett, a főrendek pedig elfogadták a fölíratot és a nádor vezetésével 72 tagú küldöttséget indítottak a királyhoz.

A fölírat különben Pesten is nagy hatást tett. Az ellenzéki kör, az írók és az ifjúság mozgolódni kezdett. A Pilvax kávéházban tanácskoztak, amikor a bécsi hajó 14-én este meghozta a bécsi forradalom hírért. Megszövegezték tehát 12 pontban kívánságaikat és március 15-én fölhívták az ifjúságot, hogy szabadítsa föl a sajtót. Landerer nyomdájában le is foglaltak egy gépet, kinyomatták a 12 pontot és Petőfi Nemzeti dalát. Majd fölvonultak a várba, ahol a helytartótanácsból a politikai foglyok szabadonbocsátását is kieszközlötték s a kiszabadult Tánácsot diadalmenetben vitték Pestre.

Bécsben mehökkentek a magyar kívánságoktól. A nép kitörő lelkesedéssel ünnepelte a küldöttséget, de az udvar habozott és csak — az olasz forradalmi események miatt való kényszerűségből — 17-én bírta meg István nádort a minisztérium kinevezésével. A nádor Batthyányt szólította föl a kormányalakításra.

A belügyi tárcát Szemere Bertalan, a pénzügyit Kossuth, a közmunka- és közlekedésügyit Széchenyi, az igazságügyit Deák vállalta, ipar- és földmívelési miniszter Klauzál, kultuszminiszter Eötvös, honvédelmi Mészáros Lázár, király személye körüli miniszter (a kancellári méltóság helyett) Esterházy Pál herceg lett.

A felelős kormányalakítás.

Az egész ország örült az elért sikernek s a nemzetiségek mozgolódását — amely eddig annyi aggodalomra okot szolgáltatott — most már figyelembe sem vette. Az országgyűlés pedig bizottságokat küldött ki, hogy a felmerült javaslatokat kidolgozzák és mentől hamarabb fölterjesszék. Április 11-én a király már szentesítette a törvénykönyvet és berekesztette az utolsó rendi országgyűlést,

Az 1848/49-i országgyűlés legfőbb törvényei a következők :

Atörvények.

Az alkotmányt első sorban is a független magyar felelős minisztérium (3. t.-c.) biztosítja. A kormányzás tényeiért a miniszterek felelősek, akik minden királyi iratot ellenjegyeznek. A régi kormányhatóságok megszűntek ; a kancellária ügykörét a király személye körüli minisztérium vette át. Az ország önállóságára azonban legfontosabb, hogy a hadügy és a pénzügy is önálló lett. A minisztereket a király, illetve a nádor nevezi ki. Vád alá helyezésük az alsó tábla szavazatainak általános többségével történik.

Az országgyűlés ezentúl évenként ül össze Pesten (4. t.-c.), amely a minisztériumnak is székhelye. A képviselőket három évig tartó, egy országgyűlésre választják. A király az országgyűlést elnapolhatja és feloszlathatja, ez utóbbi esetben az új országgyűlésnek három hónap alatt össze kell ülnie. Az alsó tábla köveit népképviselői alapon választják (5. t.-c.). Az országot 377 kerületre osztották, amelyek mindenike egy-egy képviselőt választ. Erdély 89 köveget választott.

Az ország területi épségét is ekkor állították vissza. Kimondták az uniót Erdellyel (7. t.-c.). A rendi alkotmányt is ez az országgyűlés söpörte el. Eltörölte az ősiséget (15. t.-c.), fölállította a hitelintézetet (14. t.-c.), kimondta a közteherviselést (8. t.-c.), földszabadította a jobbágyságot. Törvény készült az egyetemről (19. t.-c.), a vallásszabadságról (20. t.-c.), a nemzeti őrseregről (22. t.-c.) és a sajtószabadságról (18. t.-c.), hat vasuti vonal építéséről stb.

e) **A szabadságharc.** Az új alkotmányt már szentesítése előtt nagy veszedelem fenyegette. Bécsben csak kényszerűségből járultak hozzá a nemzet követeléseéhez és várták az alkalmat, hogy a nemzeti vívmányokat meghehítsák. A segítséget e terv megvalósítására a nemzetiségektől várták, amelyek a kormány törekvéseit már azelőtt is támogatták. Még mielőtt a magyar kormányt kinevezték volna, horvát bánnak Jellasics József ezredes, az illyr mozgalom egyik vezérének tették meg.

A minisz-
terium
helyzete.

A minisztérium helyzete igen nehéz volt. Fölfelé mindig vigyáznia kellett, hogy jogait ne csorbítsák. Intézkedéseéhez a jóváhagyást csak nagy nehezen tudta kieszközölni. Lefelé pedig vigyáznia kellett, hogy a szélső irányok a rendet meg ne bontsák. A pesti radikálisok nem voltak megelégedve az elért eredményekkel. Több városban, (pl. Pozsonyban) zsidóüldözések indultak meg. Ezek miatt bukott meg

A nemzeti-
ségek
mozgalma.

Kossuthnak a zsidók emancipációjára vonatkozó törvényjavaslata is. A legnagyobb gondot természetesen a nemzetiségi kérdés okozta. A kamarilla a horvátokkal titkos összeköttetésben állott. Gáj a dinasztia nevében ellenforradalomra szólította föl a horvátokat. Jellasics bán a nádor és a magyar miniszterek parancsainak nyíltan ellenszegült. Kijelentette Horvátország elszakadását a magyar koronától (ápr. 25). Jellasicsot a király megdorgálta, ugyanakkor azonban Ferenc Károly főherceg kitüntette a bánt. A horvátokkal tartottak a szerbek is, akiknek vezére Rajasics patriárka volt. Ők is el akartak szakadni és a külön szerb vajdaság fölállítását követelték (május 13). Északon a tótok csak a kedvező alkalmat várták, hogy csatlakoz-

hassanak déli testvéreikhez. Erdélyben pedig mindjárt az unió elfogadása után megindult a szászok és az oláhok izgatása a magyarság ellen. Mindezek az elemek kívánságaikkal egyenesen az udvarhoz fordultak s ezáltal a bécsi törekvések szövetségeiként tűntek föl.

A minisztérium pedig ebben a fenyegetett kényes helyzetben, amikor mindig a nemzetiségek nyílt támadásától kellett tartani, még a hadseregben sem bízhatott. A bécsi kormány biztatására a tisztek vonakodtak az alkotmányra az esküt letenni. A zavargó vidékekre küldött királyi biztosoknak nem engedelmeskedtek. Erdélyben éppen a katonaság viselkedése bátorította az oláhokat,

A hadsereg megbízhatatlansága.

A kormány, hogy védekezhessék, a nemzetőrséget szervezte és önkénteseket toborzott. Ez az új katonaság azonban a régivel semmikép sem tudott összeszokni és újabb torzszalkodásokra adott okot. Ekkor, július 11-én a szerbek nyíltan föllázadtak, megrohanták a magyar házakat és községeket, gyilkoltak és gyújtogattak. Az ország déli része lángban állott. Kossuth tehát a csak néhány nappal előbb megnyílt (júl. 5) első népképviselési országgyűléstől híres július 11-iki beszédében 200,000 honvédet és 42 millió forintnyi hitelt kért. A veszedelemben a képviselőház összes pártjai nagy lelkesedéssel egyhangúan megszavazták az indítványt.

A honvédség szervezése.

A megvalósítás elé azonban komoly akadályok gördültek. A szentesítés késett, az ország pedig kétségbeesetten látta, hogy a vad kegyetlenséggel pusztító szerbek lázadásának a császári tisztek határozatlansága és vonakodása miatt nem tudnak véget vetni. A július 11-iki határozatok szentesítésének késleltetése csak fokozta a nemzet bizalmatlanságát és izgatottságát. Bécsből pedig aug. 31-én azzal a követeléssel álltak elő, hogy a magyar kormány küldje Bécsbe megbízottait, hogy Jellasicssal egyezkedjenek. Az ellentéteket már nem lehetett elsimítani.

Az ellentétek kiélesedése.

Szept. 4-én Jellasichot fölmentették, aki ezzel teljesen szabad kezet nyert a támadásra. Szept. 5-én Széchenyi a sok izgalomba beleőrült. Szept. 11-én a minisztérium lemondott. Ugyancsak szept. 11-én Jellasich átkelt a Dráván és megtámadta az országot. Az országgyűlés pedig elhatározta, hogy a július 11-iki határozatokat szentesítés nélkül is végrehajtja. Kossuth a következő napokon bejárta a nagy alföldi városokat, fegyverbe szólította a népet és az újoncokat a Dunántúlra küldte. Ott Jellasich Fehérvárig nyomult előre, Pákozdnál azonban vereséget szenvedett (szept. 29) és Bécs felé vonult vissza, de a tartalékhadnak a fegyvert le kellett tennie Görgei és Perczel seregei előtt (okt. 6).

Az összeütközés.

Időközben a kedélyeket még inkább fölizgatta, hogy a Bécsbe rendelt István nádort nem engedték vissza Magyarországra, hanem teljhatalmú királyi biztosul Lamberg grófot küldték Pestre, hogy a konzervatív főurak segítségével a régi állapotokat állítsa vissza; és

A szakadás.

hogy ugyanakkor az országgyűlést elnapolták. A képviselőház ez ellen még szept. 27-én éjjel tiltakozott, a tömeg pedig másnap Lamberget fölkoncolta. Bécsben ezt a politikai gyilkosságot fegyverül használták az országgyűlés ellen, amelyet fölsozlattak. Jellasicot alterego-nak és a magyar csapatok főparancsnokának nevezték ki. Az országgyűlés azonban elhatározta, hogy együtt marad, a vezetést pedig Kossuth elnöke alatt alapított honvédelmi bizottmányra ruházta (okt. 8.); Jellasicot és azt, aki neki engedelmeskedik, hazaárulónak minősítették.

Készülőds a küzdelemre.

A sok fenyegető veszedelem ellen más utat nem lehetett választani. Bécsből proklamációval akarták föl szólítani a katonaságot, hogy forduljon a magyarság ellen. Erdélyben az oláhok föllázadtak és vérfagyasztó vad kegyetlenséggel mészárolták a magyarokat. A békéltetésnek és a mérsékletnek már nem volt helye; a mérsékelték (pl. Deák F.) vissza is húzódtak, a honvédelmi bizottmány pedig nagy eréllyel szervezte a védelmet. A küzdelem kitörésekor a nemzet egységes volt. Az emberek a legnagyobb áldozatkészséggel ajánlották föl vagyonukat a háború céljaira. A magyar katonák az idegenből hazaszökdöstek, az újoncok közé még gyermekek is beálltak. Magánemberek fegyvergyárakat állítottak, a székely Gábor Áron a harangokból ágyút öntött.

A bécsi forradalom.

Bécsben is újra kitört a forradalom, amikor Latour a bécsi csapatokat Magyarországra akarta indítani (okt. 6). Az udvarnak menekülnie kellett, Bécsset pedig Windischgraetz herceg ostrom alá vette és elfoglalta. Ezzel a reakció teljes erővel megkezdődött.

A trónváltozás.

Az ügyek vezetését Schwarzenberg kormánya vette át. December 2-án Olmützben a tehetetlen uralkodó átadta trónját unokaöccsének, a 19 éves Ferenc Józsefnek. E trónváltozás azonban nem volt törvényes s ezért az ország Ferenc Józsefet nem tekintette királynak. December közepén pedig Windischgraetz hadserege megindult Magyarország ellen.

A téli hadjárat.

Egyelőre a magyar honvéd és nemzetőrhad még nem volt elég harc-edzett, gyakorlott és fegyelmezett, hogy ellentállhatott volna. Görgeinek az osztrákok előtt vissza kellett vonulnia. A főváros is az osztrákok kezébe került, az országgyűlés pedig Debrecenbe menekült. Az osztrákok a határ minden irányából az ország szíve felé törekedtek, és Windischgraetz könnyű sikerei elvakították. Pedig a magyar vezérek is arattak diadalt, sőt Damjanich megfékezte a rác lázadást, Bem pedig a székelyekkel bámulatos hőstettekkel kiszorította Erdélyből a császári hadakat és leverte az oláhokat (Vizakna, febr. 4—8; Piski, febr. 9).

A téli hadjáratban a sereg még nem fejthette ki erőit. Görgei csak bravuros visszavonulása alatt szervezte és fegyelmezte hadait. Több ellen-séges hadtest üldözését kikerülve, elfoglalta a bányavárosokat. Guyon Schlick fölött aratott branyiszkói fényes diadala (febr. 5) után Görgei a Kassa felé vonuló Klapkával is egyesülhetett. Az összes magyar seregek a Tisza vonalánál egyesültek. Diadalmas előnyomulásukat csak a vezérek

torzszalkodásai akadályozták. Kossuth a lengyel Dembinszkyt tette meg fővezérnek, akinek azonban a többiek nem akartak engedelmeskedni. A kápolnai kétnapos csatából (febr. 26/27) a magyar seregnek ezért vissza is kellett vonulni. Windischgraetz befejezettnek tekintette a hadjáratot. A tavaszi Néhány nap múlva azonban a honvédek már győztek. Március 5-én Damjanich Szolnoknál, ápr. 3-án az egyesült hadak Hatvannál, ápr. 6-án Isaszeg-nél, ápr. 10-én Vácánál, ápr. 19-én Nagysarlónál, majd Komáromnál döntő győzelmeket arattak az osztrák seregen és azt visszavonulásra kényszerítették. Az osztrákok ki voltak szorítva, csak néhány várórség tartotta még magát. Akkor azonban Buda három hétig (május 21-éig) húzódo ostroma megakadályozta az ellenség további üldözését.

A tavaszi hadjárat alatt az ország örömmámorban úszott. Az osztrák kormány pedig éppen ebben az időben kihívta a nemzet haragját. A kápolnai csata hatása alatt március 4-én új alkotmányt adtak a birodalomnak, amely Magyarország önállását megsemmisítette, területét szétdarabolta és Ausztriába olvasztotta be. A nagy diadalok hatása alatt a debreceni országgyűlés erre a támadásra veszedelmes határozattal felelt. Április 14-én Kossuth indítványára kimondták a Habsburg-ház trónvesztését és az ország függetlenségét. Kossuthot kormányzóvá választották és új minisztériumot neveztek ki (elnöke: Szemere Bertalan). Ez után a határozat után a békés kiegyezés útja el volt vágva. Pedig akkor már az osztrákok az olaszokat is legyőzték, az oroszok pedig följárnították beavatkozásukat. Ez a baj annál veszedelmesebb volt, mert az erősödő köztársasági áramlattal a hadsereg nem értett egyet és Kossuth és Görgei közt is ellentétek támadtak. Júniusban tényleg bevonultak az orosz hadak s a túlnyomó nagy erővel szemben a leghősiesebb küzdelem is hiábavaló volt.

A honvédek ugyan még arattak diadalokat, de a több, mint kétszeres túlerő elől minden irányban vissza kellett vonulniok. Az országgyűlés is Szegedre, majd Aradra menekült. A segesvári (júl. 31) és temesvári (aug. 9) vereségek után Kossuth Görgeire ruházta a diktatúrát, aki azután, hogy seregét a megsemmisüléstől megmentse, Világosnál (aug. 13) Paskievics előtt letette a fegyvert.

6. Az önkényuralom és a kiegyezési alkotmány.

a) **Az önkényuralom.** A világsi fegyverletétel után Haynau, az osztrák fővezér, megkezdte a bosszú munkáját. Erélyét és kegyetlenségét már az itáliai hadjáratból ismerték (*bresciai hőna*). Magyarországon még kegyetlenebbül lépett föl. Nem tudta megbocsátani, hogy a magyar sereg az oroszoknak hódolt meg. A magyar katonákat Aradra vitték, ahol egy részük börtönbe került, más részüket pedig besorozták közkatonának és elvitték Itáliába. A magasabb rangú

A függetlenségi nyilatkozat.

Az orosz beavatkozás.

A fegyverletétel.

A bosszú.

tisztek közül a 13 legkiválóbbat és a már korábban elfogott Batthyányt az okt. 6-iki bécsi forradalom évfordulóján kivégeztette. Ötszáz halálos ítélet közül 114-et hajtatott végre. Másokat súlyos és hosszú várfogságra ítelt. Még úrinőket is megvesszőztetett és bebörtönzött. Kegyetlenkedéseit végre Bécsben is megsokalták és 1850-ben fölmentették állásától.

A Bach-rendszer.

A kivégeztetések ezzel véget értek, de közjogi szempontból annál szomorúbb viszonyok következtek. Magyarország fogalmát is meg akarták szüntetni. Erdélyt, Horvátországot, Szlavoniát és a Muraközt elszakították az országtól. A szerbeknek külön vajdaságot hasítottak ki. A megmaradt részt pedig öt kerületre darabolták. A közgazgatás vezetésére németeket, de főképp cseheket hoztak be. 1851-től 1860-ig Albrecht főherceg mint katonai kormányzó állott az ország élén. A hivatalos nyelv a német lett, a nemzeti színek és ruhák viselését eltiltották, a sajtószabadságot megszüntették. Előzetes cenzura, megintések, pörök és lapbetiltások napirenden voltak. Az írók pedig jó időn át csak allegóriákban fejezhették ki érzelmeiket. Ezt a rendszert a reakcionárius osztrák minisztérium belügyminisztere, Bach Sándor léptette életbe. Róla is nevezték el a rendszert, a hivatalnokait pedig Bach-huszároknak csúfolták.

Bach gazdasági politikája.

Az önkényeskedést és a németesítést Bach azzal akarta ellensúlyozni, hogy a jobbagyság felszabadításának és a közteherviselésnek eszméit főnntartotta. Anyagiakban is az ország föllendítésére törekedett. A vámvonat Ausztria és Magyarország között, amely annyi kárt okozott, ledült; de csak azért döntötték le, hogy még ebből se lehessen az ország valamelyes önállóságára következtetni. A gazdasági fölvirágoztatás azonban nagyrészt szemfényvesztés volt. A földtehermentesítés végrehajtásánál pl. következetesen a középosztály megromlására törekedtek.

A nemzet magtartása.

A lakosságot nem is lehetett kétes értékű anyagi előnyökkel elvakítani. A császárt ugyan utazásai alkalmával (1852, 1857) a nép nagy lelkesedéssel fogadta, a rendszer ellen azonban engesztelhetetlen gyűlölettel viselkedett. A lakosság még az alsóbb fokokon sem vállalt hivatalt. A katonaságot és a Bach-huszárokat a társadalom mindenütt bojkottálta. A menekülőket a nemesek és a parasztok is szívesen rejtegették. Az emigránsok üzeneteket küldtek az országba, fölkeléseket készítettek elő.

A konzervatívek.

A követendő politikára nézve több ellentétes irányzat küzdött egymással. A konzervatívek hajlandók lettek volna az 1848 előtti törvényes állapotokat visszaállítani, törekvéseik azonban a nemzetet nem elégítették ki és így magukra maradtak.

Az emigránsok.

Legengesztelhetlenebb politikát az emigránsok űzték. Kossuth, Bem, Guyon, több kiváló politikus és néhány ezer honvéd az oroszok

diadala után török földre menekült. Kossuth később Angliába és Amerikába ment, ahol fényes szónoklatokkal és fölolvasásokkal keltett rokonszenvet az ország sorsa iránt. Mindenfelé a legnagyobb ünnepekkel és tüntetésekkel fogadták, a külső hatalmak beavatkozását azonban Kossuth nem tudta kieszközölni.

A nemzet sem volt hajlandó kétes fegyveres vállalkozásba bocsájtkozni (1852-ben ugyan Kossuth Makk ezredessel fölkelést szerveztett, de a tervet elárulták és újabb üldözés következett).

Lassanként országszerte Deák álláspontja diadalmaskodott, aki türelmes kitartásra ösztönözte a nemzetet és várta a kedvező alkalmat, amikor fegyveres összeütközés és jogföladás nélkül az alkotmányt vissza lehet állítani. A nemzet az ő politikájától várta az eredményt. Ezért 1854 novemberében birtokát el is adta Széchenyinek és Pestre költözött. Lakása az Angol királynőben valóságos középpont lett. Oda hozták a híreket, oda mentek tanácsot kérni, akiket a rendőrség bebocsájtott a fővárosba, mert ehhez külön útlevél kellett. A lombardiai háború után a viszonyok kedveztek is ennek a politikának.

A passzivitás.

Ezt a politikát támogatták a Bécsben lakó magyarok is, akik Széchenyi körül csoportosultak (Bach : Rückblick és Széchenyi : Blick auf den anonymen Rückblick, 1857. c. könyvek).

b) Az októberi diploma és az 1860. országgyűlés. Az elveszített lombardiai háború után, Bachnak el is kellett hagynia állását, a kormányzás szelleme enyhült, sokan — az emigránsok egy része is, főleg Erzsébet királyné közbenjárására — kegyelmet kaptak.

A viszonyok kényszerítő hatása alatt a kormányrendszeren változtatni kellett. Rechberg osztrák miniszterelnök összeköttetésbe lépett a magyar konzervatívokkal és Széchen Antallal új alkotmányt dolgozott ki.

Az októberi diploma.

Ezt az alkotmányt 1860 okt. 20-án az úgynevezett októberi diploma léptette életbe, amely az osztrák örökös tartományokkal szemben bizonyos önállóságot biztosított Magyarországnak. A közös ügyeket azonban a Bécsben ülésező birodalmi tanács intézte volna. A magyar országgyűlés, mint tartománygyűlés, csak a belügyi kérdéseket intézte volna.

Az új alkotmány életbeléptetésével természetesen a kormányzat is változott, a belügy vezetését Schmerling vette át, Magyarországon pedig visszaállították a régi kormányhatóságokat. Az országban nagy volt a gyűlésre reménykedés. Nagy örömet keltett pl., hogy az uralkodó kihallgatásra hívta Deákot és hogy az országgyűlést össze akarta hívni.

Előkészületek az országgyűlésre.

Az 1861-i
ország-
gyűlés.

A választások alkalmával megnyilvánult közvélemény a konzervativeket egészen háttérbe szorította. Az ő politikájuk, amely az 1847-iki állapotokat akarta visszaállítani, teljes kudarcot vallott. Hasonló kudarcot vallott az 1849-es alap is, amelynek hívei a függetlenségi nyilatkozathoz ragaszkodtak. Az ország Deákkal az 1848-as törvények visszaállítására törekedett, de az uralkodóval szemben tanusítandó magatartásra vonatkozólag a nézetek elváltak. Az országgyűlés nagyobbik pártja a királyi proposíciókra nem is akart válaszolni, hanem egyszerű határozattal akarta az uralkodónak tudtára adni tiltakozását az októberi diploma ellen, és hogy a birodalmi tanácsba követeket nem küld. Ennek a pártnak a vezére Teleki László gróf volt. A határozati párttal szemben Deák főkiratban akarta kifejteni álláspontját. Teleki öngyilkossága után az országgyűlés Deák főkiratát három szótöbbséggel elfogadta.

Deák fő-
kirati javas-
lata.

Deák május 13-án mondott nagy beszédében okolta meg álláspontját. Főkirati javaslatában felszólalt a főnálló jogtalanságok és az októberi diploma ellen, amely elvette az ősi alkotmányt és provinciává süllyesztette az országot. Tárgyalása kiinduló pontjául a Pragmatica Sanctiót jelölte meg. Az októberi diploma azonban ezzel ellenkezik, mert a Pragmatica Sanctio az ország önállóságát és függetlenségét biztosította és nem teremtett reáluniót, mert ha a nőág kihalna, az unió fölbomlana; a két ország közt tehát csak personál-unió áll fenn. Végül tiltakozott az ország területi épségének megsértése, a trónváltozás formája és a törvénytelen politikai ítéletek ellen, és *követelte az országgyűlés kiegészítését* és az 1848-as törvények visszaállítását.

Az uralkodó
leirata.

A júl. 21-én leérkezett válaszban azonban az uralkodó ridegen az októberi diploma álláspontján maradt.

A leiratra Deák új főkiratot dolgozott ki. Ez terjedelmes tanulmány volt, amely pontról-pontra cáfolta a leirat érveit. Az országgyűlés egyhangúlag el is fogadta a javaslatot. Ezzel az újabb főkirattal az országgyűlés be is fejezte föladatát: az októberi diplomát visszautasította.

A föl-
oszlatus.

Az uralkodó erre aug. 22-én az országgyűlést, amellyel megegyezni nem tudott, fölосzlatta. Deák azonban a pártok előzetes megállapodása után óvást olvasott föl, amelyben a követek kijelentették, hogy az erőhatalomnak tetteleg ellene nem szegülhetnek, de a törvényekkel ellenkező kormányzást alkotmányellenesnek nyilvánítják.

A provizió-
rium.

c) **A provizórium és a kiegyezés.** Az országgyűlés fölосzlatusa után megszűnt a rövid ideig élvezett alkotmányosság. A magyar helytartótanács élére a katona Pálffy Móric grófot állították és katonai

bíróságokat szerveztek. Schmerling azt mondta, hogy Ausztria várhat. A birodalmi tanácsot legalább Horvátország és Erdély küldötteivel akarta kiegészíteni. Horvátország azonban nem küldött követeket, Erdélyben is a magyarok és a székelyek tiltakoztak. Csak a szászok küldték el képviselőiket, amire Schmerling kijelentette, hogy a birodalmi tanács ki van egészítve és a magyar költségvetést is eléje terjesztette.

Ezekben az években azonban irodalmi téren tettek kísérleteket, hogy a kiegyezést létrehozzák. A konzervatívok memorandumokat szerkesztettek. Bécsben magyarbarát lapok keletkeztek és fejtegették a magyar álláspontot. Pesten Kemény Zsigmond Pesti Naplója tolmácsolta Deák Ferencnek és híveinek véleményét.

A viszonyok lassanként érlelődtek. Ausztriában is belátták, hogy csak akkor fognak alkotmányt kapni, ha Magyarországon is visszaállítják az alkotmányosságot (Kaiserfeld). A döntő fordulat akkor következett be, amikor Deák 1865 husvét hétfőjén (ápr. 16.) a Pesti Naplóban közzétette híres husvét-i cikkét, amelyben kifejtette, hogy Magyarország soha sem akart elszakadni. A fölkelések oka az volt, hogy törvényeit gyakran megsértették, ezeknek a sérelmeknek az okai pedig mindig az osztrák államférfiak voltak; és mindig azok a fejedelmek, akik mélyebb belátásúak és szigorúbb lelkiismeretűek voltak, állították helyre a megsértett törvényeket. Kijelentette, hogy a kiegyezés alapja csak a Pragmatica Sanctio lehet, amely kimondja a közös védelem kötelezettségét, de a magyar alkotmányt is biztosítja.

Ennek a cikknek nagy hatása volt az uralkodóra is és a magyar kormányhatóságok élére olyan konzervatív főurakat nevezett ki, akik Deák álláspontjához közelebb állottak. Schmerling is megbukott. Az uralkodó ismét eljött Magyarországra s a személyes érintkezés egyengette a megegyezés útját. Az uralkodót ünnepelték, ő pedig jóakaratot tanúsított a nemzet iránt. Az alkotmányosság helyreállt és 1865 végén az országgyűlés is megint összeült.

Schmerling
bukása.

Célja a kiegyenlítés volt; az országgyűlés a Deák megjelölte úton látott hozzá a helyzet megoldásához. A munkálatok vezetésére egy 67-es bizottságot és egy 15-ös albizottságot küldtek ki, amelyeknek elnöke Andrássy Gyula volt. Még mindig sok nehézséget kellett az útból elhárítani. Klapka északról be is tört az országba, de sikertelenül. Az elveszített porosz háború után azonban Ausztria érdeke sürgősen követelte a megegyezést. Ferenc József tehát Deákot kihallgatáson fogadta és megkérdezte, hogy a háború után mit kíván a nemzet. Deák kijelentette, hogy semmivel sem többet, mint a háború előtt.

Az új or-
szággyűlés
(1865.)

Az országgyűlés tehát újra megnyílt és csakhamar elfogadta a bizottságok munkálatát. A király megbízásából Andrassy 1867 február végén megalakította az új felelős minisztériumot.

A közös ügyek intézése.

Az országgyűlés és a bizottságok legnehezebb kérdése az volt, hogy a közös ügyeket hogyan rendezzék. Ezt a kérdést végre Andrassy oldotta meg, aki mindkét országgyűléssel egy-egy küldöttséget (delegáció) küldetett ki, amelynek a közös miniszterek felelősek voltak. A két küldöttség egymástól független és nem tanácskozhatik együtt. Ausztriához való viszonyunkat az országgyűlés 12-ik törvénycikke szabályozta.

Az 1867-i 12. törvénycikk.

A törvény az 1723. évi 1., 2., 3. törvénycikket vette alapul. Ebben van kimondva a közös védelem kötelezettsége, amiből következik, hogy a hadügyet, a külügyet s az ezekre szükséges pénzügyet a két ország együtt intézi. Főállítanak tehát három közös minisztériumot. A közös terhekhez való hozzájárulás (quóta) a két országgyűlés küldöttségei állapítják meg. Ha a két országgyűlés nem tud megegyezni, a quótát a király határozza meg. A delegációkat az országgyűlések évenként maguk küldik ki; áll pedig mindegyik 60 tagból. Tanácskozásuk külön foly és üzenetekkel érintkeznek.

A horvát kiegyezés.

Ezek után még Horvátországgal kellett kiegyezni (1868: 30. t.-c.). Az állami egységet sikerült fönntartani, a három szlavóniai megyét azonban Horvátországhoz csatolták. Belügyekben az ország teljes autonómiát élvez, nyelve is biztosítva van. Jövedelmeinek 45%-a belügyekre fordítandó. Kormánya élén a bán áll. A magyar országgyűlésre a tartománygyűlés küldi követeit (1873 óta a képviselőházba 40, a főrendiházba 3 tagot).

Az 1867. évi XII. t.-c. lényeges alkotmány módosítást jelentett s általa hazánk új közjogi alapra helyezkedett. Deák Ferenc a felirati javaslatokban még a perszonál-unió alapján áll, az 1867. XII. t.-c. azonban már reál-uniót létesít hazánk és Ausztria között. Ettől az időtől kezdve beszélnek osztrák-magyar monarchiáról (dualizmus).

A gazdasági kiegyezés.

A kiegyezésnek lényeges része az ugyanazon törvényben szabályozott gazdasági kiegyezés. Elvben kimondják a magyar államnak gazdasági, kereskedelmi ügyekben való önállóságát, de ez ügyek egyöntetű intézése céljából bizonyos megállapodások történtek. *Eszerint Ausztria és Magyarország egységes vámterületet alkot és külfölddel az egységes vámterület köt kereskedelmi szerződéseket. A közlekedési, jövedéki és adóügyeket a két államban egyenlő elvek szerint kezelik. Pénz-, névérték-, súlyrendszer mindkét államban ugyanaz. Megegyeznek a bankügy közös intézéséről. A most kötött vámszövetséget 10 évenként meg kell újítani; ellenkező esetben Magyarország a gazdasági önállóság állapotába jut. — Az Ausztria terhein való könnyítés céljából hazánk hozzájárul az osztrák államadósság törlesztéséhez. A közös kiadásokhoz való hozzájárulás arányát: a quótát időnként állapítják meg.*

A politikai és gazdasági vonatkozású kiegyezés — az állami önállóságnak többszörös hangoztatása mellett — a közös ügyeknek

jelentékeny csoportját állapítja meg. Az emigráns Kossuth jogfeladásnak minősítette a kiegyezést és a legközelebbi (1869. tavaszi) választások azt mutatták, hogy a színmagyar vidékek lakossága nincs megelégedve a kiegyezéssel. Ennek megteremtése azonban az adott körülmények között igen nagy eredmény volt. A törvény szentesítése az országban általános örömet keltett s az öröm tetőpontját érte el Ferenc József és Erzsébet megkoronázása alkalmával (1867 június 8). A nemzet és az uralkodóház annyi küzdelem és szenvedés után kezét fogott a közös munkára.

d) a) **Politikai, β) szellemi, γ) gazdasági fejlődésünk a kiegyezés óta.** a) Az országgyűlés a kiegyezés és a koronázás után tovább tartott és nevezetes törvényeket hozott, így az adó- és jövedékekre, a polgári perrendtartásra, a népiskolákra, a zsidók politikai egyenjoguságára vonatkozó törvényeket. Igen nevezetes a nagyon liberális *nemzetiségi törvény* (XLVI), amely a «nemzetiségi egyenjoguság» elvén alapszik, biztosítja az anyanyelv használatát az iskolákban, a törvényhatósági gyűléseken (az $\frac{1}{2}$ rész kívánságára) és a bíróságok előtt. Ennek dacára a tulzó szerbek, oláhok mégis elégedetlenek voltak.

A politika élet.

A kiegyezést megteremtő országgyűlésnek egyik különös történelmi jelentősége az, hogy alkalmat adott 1867-es és 1848-as alapon álló politikai pártok keletkezésére. Kormányozni természetesen csak 1867-es alapon lehetett, de az 1867-es alapon álló kormánypárt 1848-as alapon álló, folyton erősödő ellenzéki párttal találta szembe magát. Ebből a helyzetből következtek az elkövetkezendő közjogi harcok, amelyek bénították a parlament működését és némileg a régi gravaminális politikát újították fel — változott alakban.

Már az 1869-iki választáson nehéz volt a kormánypárti többség megszerzése, de Andrassy és Deák tekintélye a többséget még biztosította. Midőn azonban Andrassy (1871-ben) külügyminiszter lett és elhagyta a miniszterelnöki széket, utódai (Lónyay Menyhért, Szlavy József, Bittó István, Wenckheim Béla) már igen nehezen tudtak 67-es alapon kormányozni. A kiegyezést az új (1872-i) országgyűlésen már heves támadások érték ugyannyira, hogy a 67-es Deák-párt minden ereje kimerült a kiegyezés védelmében. Ehhez járult az ország pénzügyi helyzetének megromlása. Végül (1875) az ellenzék legkiválóbb vezére, Tisza Kálmán — hogy az ország bajain segíteni lehessen — kijelentette, hogy «elvei fenntartásával» kész a kiegyezés alapjára állani. Az ő vezetése alatt álló (ú. n. balközép-) párt és az eddig egyedül kormányzó Deák-párt egyesülése után létrejött a *szabadelvű párt*, amely azután hosszú időn át vezette az ügyeket. Tisza Kálmán erélyes

A szabad elvűpárt uralma.

és tartós (1875—1890) vezetése alatt az ország nagy előhaladást tett és tekintélye kifelé is emelkedett. Igaz, hogy a vámszövetség első megújítása (1877) nehezen ment; Bosznia-Hercegovina okkupálását (1878) a törökbarát és muszkaellenes közvélemény nem helyeselte; Horvátországban magyarellenos mozgalmak törtek ki; de Tisza nagy eréllyel kitartott; az ország pedig beletörődött a változhatatlanba és az újabb (1881-i) választások Tiszának nagy többséget biztosítottak. Erre az időre esik Baross Gábornak az ipar, kereskedelem és közlekedésügy terén, Wekerle Sándornak a pénzügy terén kifejtett áldásos munkássága és az ország előhaladását mutató orsz. kiállítás (1885). A vám- és kereskedelmi szövetség újabb (1887-i) meghosszabbítása is elég simán megy, sőt az ország némi eredményeket ér el. Az eddigi Osztrák Nemzeti Bank Osztrák-Magyar Bankká alakul és annak igazgatásában teljes paritás érvényesül. A legfőbb hadúri jogaira mindig annyira féltékeny uralkodó hozzájárul, hogy a hadseregnek (és az összes közös intézményeknek) *császári és királyi* legyen a címe. Szegényes vívmány, de mégis nagy örömet keltett. A nyugodt belpolitikai helyzetet felborulással fenyegette a *véderőjavaslat* (1888), de a kormány visszavonta annak sérelmes pontjait s így törvény lett belőle. Egyébként is a parlamentről elvonta a közvélemény figyelmét Rudolf trónörökös tragikus halála (1889 jan.).

A teljesen szilárdnak vélt belpolitikai helyzetben azonban váratlan fordulat történt és a fordulatot — akaratlanul is — Kossuth neve okozta. A kormány ugyanis olyan honossági törvényjavaslatot terjesztett a Ház elé, amelynek elfogadása esetén — amint az ellenzék mondotta — Kossuth megszűnnék magyar állampolgár lenni. Ez nagy nézeteltérést okozott, ami azután Tiszát lemondásra bírta (1890 márc. 15).

Az egyház-
politikai
javaslatok.

Tisza távozása után majdnem állandó volt a belpolitikai nyugtalanság és a parlament működése nehezen ment. Heves vitát és két miniszterelnök (Szápáry Gyula gr. és Wekerle Sándor) bukását okozták az *egyházpolitikai* törvényjavaslatok, amelyek tárgyalásakor még Kossuth befolyása is érvényesült, amennyiben Kossuth a törvényjavaslat szabadelvű, liberális megoldását segítette elő (kötelező polgári házasság). (E javaslatok tárgyalása közben (1894 márc. 20) történik Kossuth halála Turinban, holttestének hazahozatala a főváros által és temetése. Az a legalább félmillió ember, aki utolsó útjára kísérte Kossuth-«apánkat», legjobban igazolta, hogy még mindig milyen erős érzéssel kapcsolódik a nemzet e nagy alakjához.)

Az egyházpolitikai törvény tárgyalása sok ellentétet és felekezeti-teskedést okozott. Oláh és szász nemzetiségi mozgalmak is vannak;

idegen (pápai) befolyás is érvényesül (Agliardi), de *Bánffy* Dezső báró erélye minden nehézség fölött győz és az 1896-iki milleniumi esztendő az országot benne és kívül erősnek mutatja. A milleniumi kiállításon a nemzet büszkén és boldogan tesz bizonyosságot az egész világ előtt arról, hogy anyagi és szellemi műveltsége a nyugati államok színvonalán áll. Az uralkodó elismerését nyilvánítja a szabadságért, hazáért lelkesedő nemzettel szemben, de *hangsúlyozza az Ausztriával kötött felbonthatatlan szövetség hű megtartását*. A pillanatnyilag kedvező belpolitikai helyzet azonban az 1896. évi erőszakos választás után felborul. A nagyon megtizedelt és elkeseredett ellenzék rátér a «technikai obstrukció» útjára, *Bánffy* megbukik és a mérsékelt és tapintatos *Széll Kálmán* miniszterelnöksége következik (1899—1903), de alatta sem áll helyre a politikai élet nyugalma. Az 1898-ban lejárató vám- és kereskedelmi szövetséget nem sikerül megújítani; kénytelenségből, átmenetileg, a régi állapot marad fenn (1899: XXX. t.-c.) és csak három év keserves tárgyalásai után (1902-ben) sikerül a gazdasági kiegyezés újabb megkötése.

Közben felvetődött a parlamentben a *katonai kérdés* (létszám-
emelés, nemzeti vezényszó), ami újból kiélezte a 67 és 48 között való
ellentétet, amelyek oly erősek, hogy 1902-ben már az indemnitit
is csak nagy nehezen tudja megszerezni a kormány, a következő évben
pedig meg sem kapta s így az ország *ex-lex*-be jutott. Ez veszélyes és
szomorú állapot volt és épp akkor következett be, amidőn a Balkánon
zavarok törtek ki. (Obrenovics Sándor szerb király meggyilkoltatása és
Karagyorgyevics Péter trónrajuttatása által az orosz befolyás megerősö-
dése). A nehéz helyzetben erélyes kormányra volt szükség, de *Khuen-
Héderváry Károly* gróf megbízatása és a király hirhelt *chlopyi had-
parancsa* (1903 szept. 21) — amelyben a magyarokat a «néptörzsek»
között emlegette — még inkább rontott a helyzeten. Ekkor (1903 okt. 28)
állítja a király a kormány elére *Tisza* Istvánt és az ő erélyétől várja a
helyzet orvoslását. *Tisza* a nevezetes *ugrai* levélben kijelentette, hogy
le akarja törni a békés parlamenti munkát akadályozó obstrukciót
és e célból (1904 nov. 18) államesiny útján megtörténik a házszabályok
megszigorítása. Majd «parlamenti őrseget» szerződtet *Tisza*, ami az
ellenzéket annyira felizgatja, hogy (1904 dec. 13) az üléstermet szét
rombolja.

Tisza erőszakossága csakhamar megbosszulta magát, mert a leg-
közelebbi (1905 jan.) választáson a kormánypárt (szabadelvű párt) meg-
bukott és a függetlenségi, 48-as párt a vele szövetséges, 67-es pártokkal
együtt többségre jutott. A király azonban nem akart az új többséggel

A katonai
kérdés.

A szabad-
elvűpárt
bukása.

kormányoztatni és ezért parlamenten kívüli kormányt nevez ki báró *Fejérváry* Géza gárdakapitánnyal az élén (ú. n. darabont kormány; 1905 jún. 18). Az alkotmányellenes kormánnyal azonban nemcsak az országgyűlés nem dolgozott együtt (folytonos elnapolások), hanem elkezdődött a megyék ellenállása is. *Kristóffy* belügyminiszter — legalább a szocialista-párt megnyerése céljából — fölveti az általános választói jog eszméjét, ami csak növelte az izgalmat. Végül is — az országgyűlésnek katonai karhatalommal való feloszlatása (1906 febr. 19) után — a király jobb belátásra jut s a többségi ellenzéki pártokból alakíttat kormányt *Wekerle* Sándorral (koalíciós kormány; 1906 ápr. 8).

A koalíció.

Az új kormány valóságos nemzeti siker volt; tagjai neves és kiváló szakemberek voltak (*Andrássy*, *Darányi*, *Kossuth F.*, *Apponyi*, *Polónyi*), de képtelen volt az eredményes kormányzásra, főként a benne levő ellentétek miatt (67—48!). Az új (májusi) választások a függetlenségi pártnak nagy többséget hoztak, de ez inkább akadálya volt a békés kormányzásnak és az uralkodó bizalma megnyerésének. Mindössze két sikert ér el a «nemzeti» kormány: *Rákóczi* és társai hamvainak hazahozatalát (1906) és Bosznia annexióját (1908). De viszont nem tudja megvalósítani az előbb általa kívánt katonai követeléseket és az (1907 óta folyton hangoztatott) önálló nemzeti bankot (*Justh*, *Holló*). Végül is, annyi sikertelenség után, (1910 jan. 17) lemondott a koalíciós kormány; e lemondás a nemzeti törekvések bukását jelentette.

A munkapárt.

A legközelebbi (1910 jún.) választások alkalmával ismét a régi szabadelvű párt szerzett többséget, — most *munkapártnak* nevezik — ami azt látszott igazolni, hogy a nemzet békét, nyugalmat és nem folytonos közjogi harcot kíván. De a «munkapárt» sem tud békésen munkálkodni és a leghevesebb ellenzéki támadásokkal kell *Khuennek* és *Lukács* Lászlónak megküzdenie. Hiába mutat rá *Tisza* és *Hazai* honvédelmi miniszter a világháborúval fenyegető külpolitikai helyzetre, az ellentétek ki nem küszöbölhetők. Ekkor (1912 május) következik be *Tisza* házelnöksége s ezzel együtt a nyílt parlamenti háború. A szocialista-pártnak az általános, titkos választói jogért rendezett tüntetését elfojtják; *Tisza* a véderőjavaslatot erőszakosan megszavaztatja; a zajongó ellenzékiet kizáratja és rendőri karhatalommal eltávolíttatja a képviselőházból; új, szigorított házszabályt hozat; palota-őrséget állíttat föl. Még akkor sincs semmi jele a pártok kibékülésének, midőn kitör a balkán-háború (1912). *Lukácsot* az ellene emelt panama-vád (*Désy* Zoltán) megbuktatja és most (1913 jún. 10) az erőszakú *Tisza* áll a kormány élére.

Az ország helyzete rendkívül kedvezőtlen. A haderő szükséges növelése, dreadnoughtok építése, a Balkán-háború alkalmából való mozgósítás, a Balkánra való kivitel megcsappanása, a magánosok és az állam eladósodása s mindezekhez az ellenzék és kormánypárt legféltelebb harca : ezek mutatják az ország válságos belső helyzetét. Erről a válságról a külföld az 1914-i delegáció alkalmával szerez tudomást, amidőn Andrassy az 1879 óta fennálló német-olasz szövetség fenntartását, Károlyi Mihály pedig a francia-orosz barátság ápolását ajánlotta. A debreceni bombamerénylet (Miklósy magyar g. kath. püspök ellen ; szálai Romániába nyúlnak át), a horvát és oláh nemzetiségi mozgalmak, Tisza eredménytelen alkudozásai az oláh nemzetiség vezetőivel, a horvátokkal való kényszerű megegyezés : mindez a lejtőn való csuszást jelentette. E kilátástalan viszonyok között történik (1914 jún. 28) Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása Sarajevóban. — A végzet ránehezedik a sokat szenvedett országra, amelyre ötven esztendőnek sokszor nagyszerű erőfeszítései, sokszor meddő közjogi küzdelmei után az a balsors vár, hogy belesodródjék egy világháború kettős közepébe *anélkül*, hogy azt akarta volna s *annak dacára*, hogy annak elhárítását megakadályozni igyekezett.

A balkáni háború.

β) Míg a kiegyezés óta eltelt félévszázad alatt politikai téren alig ér el eredményt a nemzet, addig a szellemi és anyagi művelődés terén annál nagyobb a fejlődés ; e korban ismét az európai műveltebb államok színvonalára küzdjük föl magunkat. A *szellemi élet* fejlődésére általában jellemző, hogy míg a század I. felében a nemzeti érzéssel telített szépirodalom értékben és mennyiségben jóval felülmúlja a tudományos irodalmat, addig a kiegyezés utáni idők rendkívül föllendülő tudományos irodalma mögött elmarad a szépirodalom, amely a XX. század eleje óta erősen idegen hatás alá kerül. *A műveltség fejlődik, de fogy a nemzeti érzés ; Nyugathoz közeledünk tudásban és műveltségben, de ugyanakkor eltávolodunk önmagunktól — érzésben. A nemzet eleven ereje azonban nem a tudásban, hanem az érzésben és akaratban van fölhalmozódva. Az európai műveltség bizonyos kozmopolitassággal jár együtt, ami már a nemzeti erő ése llenállóképesség csökkenését jelenti.*

A szellemi élet.

A szellemi műveltség fejlesztésében nagy szerepe van a M. T. Akadémiának, valamint a többi tudós társaságnak (így : a Természettudományi, Nyelvtudományi, Földrajzi, Néprajzi, Földtani, Pædagogiai stb. társaságoknak. A szépirodalom fejlesztését a Kisfaludy-, Petőfi-, Dugonics stb. társaságok mozdítják elő ; ezek nevelik, majd összegyűjtik íróinkat, tudósainkat. Most keletkeznek egyetemeink : Budapesten kettő,

Kolozsvárott, Zágrábban, Pozsonyban, Debrecenben egy-egy.) Az 1868. XXXVIII. t.-c. népoktatásunkat, az 1883. XXX. t.-c. középfokú oktatásunkat helyezik új alapokra. *Eötvös* József báró, *Trefort* Ágoston kiváló közoktatásügyi minisztereink. A különböző szakiskolák: tanítóképzők, gazdasági, ipari, kereskedelmi iskolák egész sora keletkezik. Egyes társaságok és intézmények pedig a tudományok népszerűsítésére törekednek. Egymásután keletkeznek a tudományos folyóiratok és vállalatok (Természettudományi Könyvtár, Olcsó-, Magyar-, Modern-, Szociológiai Könyvtár, a Műveltség Könyvtára stb.). Mindezek azt mutatják, hogy átvettük és elértük Nyugat-Európa műveltségét. Terjesztik a műveltséget a nagyobb közkönyvtárak is, pl. a M. T. Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a budapesti, kolozsvári egyetemi és a nagyobb városi könyvtárak. A különböző múzeumok szellemi értékeinket, haladásunkat tüntetik föl.

Az egyes tudományszakoknak országos, sőt világhírű képviselői és művelői vannak. (Így pl. a *nyelvtudomány* terén Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Hunfalvy Pál, Budenz József és Szinnyi József, a *történettudomány* terén Horváth Mihály, Szalay László, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Fraknoi Vilmos, Pauler Gyula, Marczali Henrik, a *műveltségtörténelem* terén Csengery Antal, Ipolyi Arnold, Pulszky Ferenc, Grünwald Béla, az *irodalomtörténet*, *esztétika* terén Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Greguss Ágost, Péterfy Jenő; a *természettudományok* terén — a korábban világhírű Bolyai-testvérek: János és Farkas után — Herman Ottónak, Lóczy Lajosnak, Eötvös Lórándnak, Szily Kálmánnak, Konkoly Tege Miklósnak, Lenhossék Mihálynak, Apáthy Istvánnak van hazánkon kívül is terjedő híre és az ő tudományágukat továbbfejlesztő tevékenysége. Rendkívül kifejlődik a *hírlapírás*, amelynek régebbi kiváló képviselői (Kemény Zsigmond, Kossuth Lajos, Arany János, Eötvös József, Gyulai Pál) után Pulszky Ferenc, Falk Miksa, Rákosi Jenő, Beksics Gusztáv, Tóth Béla, Bartha Miklós, Kenedi Géza, Hoitsy Pál, Porzsolt Kálmán, Molnár Ferenc, Jancsó Benedek, Kóbor Tamás stb. a legkiválóbb alakjai. — Rendkívüli gazdagságot mutat *közgazdasági* irodalmunk: Kautz Gyula, Földes Béla, Gaal Jenő, Láng Lajos báró, egyetemi tanárok, Matlekovits Sándor munkássága a legnevezetesebb. Kívülök még igen sokan művelik és művelték a gazdasági szakirodalom ágait. A magyarság mind nagyobb számban vesz részt a közgazdasági élet *elméleti* terén, de *gyakorlati* téren még mindig nagy hátrányban van a jobb gazdasági érzékkel megáldott és a termelőtőkét birtokló zsidósággal szemben. Nemzeti jövőnk és a békés fejlődés szempontjából szükséges, hogy a magyar intelligencia fokozottabb mér-

tékben nevelődjék az üzleti pályákra és minél több tőkét fordítson ipari és kereskedelmi vállalatok létesítésére.)

A *művészetek* terén is igen nagy a haladás. (Ybl Miklós, Lechner Ödön; Zala György, Fadrusz János; Lotz Károly, Mednyánszky László, Benczur Gyula, Munkácsy Mihály és Zichy Mihály; Jászai Mari, Blaha Lujza a közelmúlt legnagyobb művészei, egyik-másikuk a magyar Géniusz kifejezője.)

A *szépirodalom* kiválóbb művelőivel az irodalomtörténet ismertet meg. Azonban mind a művészetek (különösen a festészet), mind az irodalom terén — éppen a legutóbbi időkben — olyan túlzás és ferde törekvések és irányzatok is mutatkoztak, amelyek a mindenáron való újszerűségből, — idegen avagy hazai példáknak kellő tehetség híjján való utánzásából fakadnak. A legközelebbi jövőnek ezért egyik legfontosabb feladata — nemzetiségünk védelmezése céljából — tudományos, szépirodalmi és művészeti életünknek magasabb, nemzetibb irányba való terelése, ami éppenséggel nem jelenti az európai színvonal leszállítását (pl. Vörösmarty, Petőfi, Arany művészete).

γ) A szellemi műveltséghez hasonlóan igen jelentékeny az *anyagi* műveltség fejlődése is. A kiegyezés utáni időt legjobban a *modern nemzeti gazdálkodás kialakulása* korának nevezhetjük. E korszak legnagyobb gazdasági eseménye az ú. n. *gazdasági kiegyezés* (l. az előző fejezetben). A gazdasági kiegyezésnek 10 évenként való megújítása, valamint a belőle következő sok közösség azonban nagyon sok huza-vonát okoz a két állam között. Az egymáshoz kapcsolt két állam gazdasági jellegének különbözősége folytonos érdekösszeütközéseket okoz. Ez érdekösszeütközések nemcsak a belpolitikai életre, hanem külpolitikánkra is károsan és bénítólag hatnak, különösen a külkereskedelem terén. Míg hazánk, mint mezőgazda-állam, az idegen nyerstermények behozata elől elzárkózni akar, addig az iparos Ausztria az idegen nyersanyagokat minél olcsóbban, vámmentesen szeretné behozni. A két állam egymásnak is versenytársa pl. az Adrián és a Balkánon. Mindig két ellentétes erő működik s így a monarchia szekere nem haladhat előre.

A gazdaság élet.

A gazdasági közösséggel járó nehézségektől eltekintve, nagy haladást mutat e korban gazdasági életünk. A *mezőgazdaság* most heveri ki azt a súlyos válságot, amelyet a Bach-korban a földtehermentesítés rossz végrehajtása okozott. E válság azonban sok pótolhatatlan kárt okozott; köznemesi osztályunk egy része elszegényedett, sőt elveszítette birtokát s kellő képzettség és tudás nélkül hivatalokban keresett megélhetést. Még a jól gazdálkodó kis- (és törpe-) birtokos

A mezőgazdaság.

osztályunk sem tud gyarapodni, mert a nagybirtok nem engedi; egyrésze pedig napszámos sorba süllyed, ami csak erősíti a nagybirtokrendszer által okozott agrárszocializmust. A gazdálkodás azonban mind intenzívebbé válik; a föld hozadéka 1869—1900-ig 70 %-kal nő, az ugar-terület pedig 25 %-ról 11 %-ra csökken. Most fejlődik ki a gazdasági szakoktatás, a gazdasági tudósítói intézmény. Modern sertéshizlalda, gyapjúminősítő intézet létesül; állatkiállításokat rendeznek, modern erdőtörvényt hoznak, stb.

Az ipar. Az *ipar* fejlesztése már nem mehet ily könnyen, mert egyrészt akadályozza az osztrák verseny, másrészt pedig a legnagyobb részben magyar *kisipar* nem bírja a versenyt a keletkező *gyárakkal*. Az állam tarifa-, adókedvezményekkel és közszállításokkal igyekszik fejleszteni a hazai ipart. E korban szűnik meg a céhrendszer; most fejlődik ki az ipari szakoktatás, az iparfelügyelői intézmény, stb.

A kereskedelem. A *kereskedelem és közlekedés* terén is nagy a haladás, amely legnagyobb részben Baross Gábor érdeme. Ő államosítja az addig osztrák tőke birtokában levő vasutainkat, ő létesíti az Adria magyar tengerhajózási társaságot, a zónarendszer behozatalával ő teszi Budapestet valóban az ország központjává; ő hozza be a vasárnapi munkaszünetet, a munkásbiztosítást, stb. Nagy arányokban épülnek vasutaink, országutaink. Most adják át a szabályozott Vaskaput a forgalomnak.

A pénzügy. Sokáig zilált *pénzügyi* viszonyainkat Wekerle az 1880-as évek végén rendbe hozza és államháztartásunk mérlegét aktívává teszi; államvagyonunk állandóan nő. A szabadelvű párt bukása és a koalíció kormányra jutása után azonban politikai viszonyaink zilálttá lesznek, az államháztartás folytonos deficittel küzd, az állam erősen eladósodik. A balkáni háború kitörése pedig egészen megbénítja a gazdasági életet. Az arany eltűnik a forgalomból; sok kisebb bank és takarékpénztár megbukik; a gyárüzemek beszüntetése munkanélküliséget okoz. A világháború kitörésekor a gazdasági viszonyok is kedvezőtlenek.

7. Hazánk és a világháború.

Bevezetés. Az 1914-ben reánk szakadt, borzalmas világháború előzményeivel és közvetlen következményeivel együtt még annyira közel van hozzánk, hogy a történelmi kritika csak a legóvatosabban nyúlhat ez események tömkelegéhez. Hazánk rendkívüli erőfeszítéseket tett és sokat szenvedett a háború során, annak befejezése után pedig olyan rettenetes anyagi és erkölcsi károk értek, amelyekre semmiképpen reá nem szolgáltunk. Önmagunk és az egész világ előtt tartozunk ama *tények*

megállapításával, amelyek kétségtelenül mutatják, hogy Magyarország nem készítette elő, nem akarta, sőt megakadályozni igyekezett a világháborút. Midőn pedig akaratlanul is belesodrótunk, a magyarság (sőt jó ideig még a nemzetiségek is, pl. a horvát) nagyszerű erőfeszítéssel, hősiességgel és sikerrel küzdött az összes harctereken. A nagy összeomlás után pedig olyan «békét» kényszerítettek reánk, amely legyőzöttségünk dacára is teljesen kiméltelen és jogtalan; hijjával van az emberiességnak, a történelmi és természeti igazságnak, de hijjával van a politikai okosságnak is. Ha még a háborúhoz kapcsolódó oláh megszállás és a kommunizmus pusztításaira gondolunk, joggal állíthatjuk, hogy nincs a világháborúnak nagyobb mártírja, mint a magyarság. Ma már elég, vitán felül álló tény igazolja ez állítás igazságát.

Első látszatra és a történelmi események ismerete nélkül úgy tűnik fel, hogy a nagy háborút Ausztria-Magyarországnak Szerbiához intézett ultimátuma, majd hadüzenete idézte elő. A Monarchiának e jogos és döntő lépése azonban csak utolsó láncszeme volt a messze távolba nyúló eseményeknek. Nyilvánvaló, hogy ha ez nem történik, nagy ellenfeleink a nekik megfelelő időpontban találtak volna egy vagy más okot az egymással való háborús leszámolásra. A világháborút megelőző és létrehozó nagy diplomáciai és gazdasági küzdelemben nem volt, de nem is lehetett számottevő szerepünk már csak azért sem, mert az Ausztriával való kötöttség miatt a külpolitikában szabad akaratunk és cselekvési képességünk hiányzott.

A világháború igazi ellenfelei Nagybritánia, illetőleg Francia- és Németország voltak. A francia revanspolitika szüntelenül az 1871-ben elveszített Elzász-Lotharingia visszaszerzésére gondolt. Ez egy német-francia háború veszedelmét állandósította. Másrésről a hódító Oroszországnak Konstantinápoly birtokára és a balkáni hegemóniára irányuló törekvése keresztezte az osztrák-magyar monarchiának politikai és gazdasági létérdekeit, amelyek az adott viszonyok között (az Adriai tengerpart, a Balkán, mint legjobb termelő és felvevő piac, gyarmatok hiánya, az időnként való panszlávisztikus törekvések) csakis a Balkánon nyerhettek érvényesülést. Németországnak Franciaországgal való ellentéte, a Monarchiának Oroszországgal való érdekösszeütközése szükségszerűen egymásfelé terelik Németországot és a Monarchiát. Így jön létre e két állam között 1879-ben a *Zweibund*. Ehhez a szövetséghez három év múlva csatlakozik az európai politikában elszigetelten álló Olaszország. Most már hiába akar Bismarck jó viszonyban lenni Oroszországgal; ott már a jelszó:

A világ-
háború
történelmi
előzményei.

Szövetkezé-
sek.

A «Zwei-
bund».

«Konstantinápolyba Berlinen át vezet az út.» Az oroszok és franciák németgyűlölete (és félelme) 1891-ben orosz-francia szövetséget hoz létre.

Orosz-
francia
entente.

E két szövetség az erők egyensúlyát s így a «fegyveres békét» biztosítja, de az angol diplomácia beavatkozása elmérgesíti a helyzetet. Németország szédületes gazdasági fejlődése nagy féltékenységet kelt Angliában, amelyet az U. S. A. gazdasági megerősödése és Oroszország ázsiai térhódítása is nagyon aggaszt. Anglia attól fél, hogy elveszíti a világgazdaság terén eddig birtokolt vezető szerepét, amelyet azidőszámításig Németország fenyeget. Németország gyarmatszerzése a kereskedelmi és hadiflotta fejlesztésével jár; ez újabb veszedelem Angliára, a tengerek urára nézve. A történelmi mult igazolja azt az állítást, hogy Anglia mindig annak az államnak ellenlábasa, amely a tengeren versenytársa; most Németország ez az állam. Ilyen (és egyéb hasonló) előzmények és okok után jön létre (1904-ben) az angol-francia, majd (1907-ben) az angol-orosz entente. Anglia százados ellenfeleivel és részben vetélytársaival köt szövetséget, csak hogy biztosítva legyen a gyűlölt német fölött való hatalma, fölénye. Nyilvánvaló, hogy a nagyhatalmak ilyen fenyegető csoportosulásában Magyarország nem is lehet önálló tényező. A Monarchia ú. n. nagyhatalmi törekvéseért a magyarok sohasem lelkesedtek, amit mindennél jobban bizonyít az a sok bajt és kárt reánk hozó parlamentári küzdelem, amit a kiegyezés óta a létszámmelés, a k. u. k. hadsereg és a kardcsörtető osztrák katonai szellem ellen vívtunk.

Angol-
orosz-
francia
entente.

Az olasz
irredentizmus.

Az Ausztriával való összekötöttségből következő különös szerencsétlenségünk az *olasz irredentizmus* és osztrák gyűlölet, ami az első pillanattól fogva kétes értékűvé tette az olasz szövetséget (amely már a háború előtt jóval (algecirasi konferencia, 1906) megingott. Még «szövetséges» volt Olaszország, amikor Tírol védelmére ellene várakat kellett építeni; majd pedig épp az olasz fronton vívta a magyarság leghősiesebb harcait az olasz nemzet ellen, amelyet az osztrákkal szemben való szabadságharcában, annak idején — a lombardiai háborúban — olyan lelkesen támogatott).

A háború
előjelei.

A XX. század első évtizedében már csak hajszálon lóg a világ-béke; ez kitűnt Bosznia annexiója (1908) alkalmával is. Olaszország jogtalan tripoliszi háborúja, a Balkán-államoknak az orosz diplomácia által egy szövetségbe való tömörítése (1912), majd azok együttes háborúja Törökország ellen és az albán-kérdés; másrészt a hároméves szolgálat visszaállítása és a hadsereg létszámának emelése Franciaországban; stratégiai vasutak építése és a nyugati várrendszer fej-

lesztése Oroszországban ; viszont Németországnak erőteljes balkáni és törökországi politikája és a bagdadi vasút építése : mindezek azt mutatják, hogy mindenik hatalom kiméretlenül halad a maga útján, amely előbb-utóbb a nagy leszámoláshoz vezet.

Tudjuk, hogy nálunk milyen kedvezőtlenek voltak a belpolitikai viszonyok, miközben körülöttünk így forrott, izzott minden. A nagy-szerb propaganda, az oláh és horvát nemzetiségi mozgalmak és a fenyegető külső események között az összefüggés feltűnő. Ilyen körülmények között történik Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása (1914 jún. 28) Sarajevóban. A vizsgálat megállapította, hogy az egész politikai gyilkosságot Szerbia irányította ; elkerülhetetlen volt tehát az elégtétel követelése. A bécsi külügyi hivatal titkos okmányainak (1919-ben való) közzététele után most már ismeretes és kétségen kívül megállapítható, hogy Magyarországnak, illetőleg akkori kormányelnökünknek, Tisza Istvánnak milyen szerepe volt a háború közvetlen kitörésekor. Ez okmányok elárulják Bécs háborús szándékát, de minden vonatkozó okmány igazolja, hogy Tisza ellenezte a háború felidézését. Ő is tudja, hogy az általános európai helyzet előbb-utóbb elkerülhetetlenné teszi a háborút, de ismételten hangsúlyozza, hogy a jelen esetben a háborús megoldást ellenzi (1914 júl. 7-iki közös minis-tertanácsülés jegyzőkönyvét). Ilyen értelemben tesz másnap írásos elő-terjesztést a királynak, amelyben többek között azt írja, hogy «a kizárólagosan és agresszíven háborús megoldásért a felelősséget nem viselhetném.» Tisza, az egyetlen magyar ember, egyedül állott e fel-fogásával a közös minisztertanácsban. — Midőn szerbiai követünk júl. 24-én átadta a szerb miniszternek az elégtételt követelő jegyzéket, már abban a pillanatban nyilvánvaló volt, hogy Szerbia tagadó választ fog adni. Hiszen éppen ezért rendezték a pokoli színjátékot — és a világháború jött, mint a vihar, amelynek nem tud ellenállani sem egy ember, sem egy ország.

Hazánk
szerepe.

Amilyen passzív volt hazánk szerepe a világháború előidezésé-
ben, annyira aktív szerepet vittünk annak végigküzdsében. Az
entente a Monarchia azonnal való szétrobbanását, nevezetesen Magyar-
ország elszakadását remélte, ehelyett azonban a politikai ellentétek
elcsitultak és a nemzet olyan erő kifejtést tett, amellyel ellenfelei
tisztelőt is megszerezte. «Erőfeszítésünkkel megmutattuk, mi a
magyar állam» — mondotta Tisza. Bécsben mindig attól félték, hogy
Magyarország nemzeti törekvései gyöngítik a monarchiát, pedig most
is — mint már nem egyszer — a magyarság volt a Monarchia és az
uralkodó-ház legerősebb támasza. (Úgy látszik, ennek elismerése és

jutalma volt az új közös címer, amellyel az uralkodó (1915. okt. 11.) megajándékozta az országot.)

A háború
által
okozott
vesztés-
geink.

Szomorú büszkeségünk az a statisztika, amely azt igazolja, hogy a Monarchia népei között, számához viszonyítva, a magyarság vesztett a legtöbb halottat — körülbelül 600,000-et — és a legkevesebb foglyot. Az anyaország minden ezer lakosára 25.7 háborús halott jut; tiszta magyar vidékeken fölmegy ez a szám 28-ig, sőt egyes magyar vármegyékben 35-ig, egyes korosztályokban, pl. az 1890/97. évi korosztályban 50—70-ig. (Ezzel szemben Ausztriában általában 23.3/1000, Boszniában pedig 19.1/1000 háborús halott volt.) Ha ehhez hozzávesszük a hadifogságban elhaltakat, (a munkaerejüket részben vagy egészben elvesztett rokkantakat, a gümőkórosoknak a háború miatt fölszaporodott nagy számát) 1915—1919-ig a születések megfogyását és a halálozások megnövekedését, (ami legalább 380.000, más számítás szerint pedig 600.000 főnyi veszteséget jelent) a háború következményeként föllépett ú. n. spanyol influenza pusztítását (120.000): akkor látszik meg igazán, hogy magára, a magyarságra mit jelentett az ő akarata nélkül és ellenére létrejött világháború.

E nagymérvű megfogyatkozásnak további szomorú következményei lesznek. Hozzáértő statisztikus (I. Buday L.: «A megcsönkített Magyarország») számítása szerint néhány év múlva a tankötelesek száma a békeidők normális létszámának 40 %-ára fog csökkenni; ennek megfelelően fog csökkenni a középiskolai tanulók, majd a termelő munkára képes, felnőtt népesség száma. Ezek olyan veszteségek, amelyeket még csak a jövőben fog igazán megérezni az ország. Ha pedig mindehhez hozzászámítjuk az elszakított, majdnem három és fél milliónyi magyarságot, akkor láthatjuk, hogy a csonka országban maradt magyarságnak milyen óriási erőfeszítéssel kell minden téren dolgoznia, hogy veszteségeit pótolja és nemzeti létét biztosítsa.

A béke-
szerződés
gazságtalanságai.

Az emberéletben történt veszteség mellett legfájdalmasabb a területi veszteség. A régi magyar királyság 282,000 km² területéből a «békeszerződés» elszakít 191,000 km²-t, ami 68 %-os veszteség. A «nemzetiségi elv» érvényesítése címén történt megcsönkítés annál igazságtalanabb, mert majdnem 3.5 millió magyar kerül idegen uralom alá. A természetellenesen és igazságtalanul rendelkező «békeszerződés» egyébként is sok feltűnő jogtalanságot és méltánytalanságot mutat. Így pl. amíg a legmesszebbmenő módon gondoskodik a különböző fajú, nemzetiségű, felekezetű magyar állampolgárok törvényelőtti egyenlőségéről, addig egy szóval sem emlékezik meg a tőlünk elszakított és idegen uralom alá került magyarságnak, mint nemzeti

kisebbségnek védelméről. A «magyar állam» *előre* elfogadja a Fiume és Oroszország sorsára vonatkozóan később teendő határozmányokat, a «szövetségesek» zsákmánybíróságainak ezután hozandó ítéleteit; *ellenben*: a magyar zsákmánybíróságnak ítéletét a szövetségesek felülvizsgálhatják, megmásíthatják s az *új* ítéletet a «magyar állam» végrehajtani köteles. A «békeszerződés» a hadikárpótlás iránt való kötelezettségünket azért mondja ki, mert «a szövetségesek kijelentik és Magyarország beismeri», hogy a Szerbiának küldött hadüzenet által ő volt a világháború okozója. Az igazságnak és emberiségnek ennél nagyobb megsértését elképzelni sem lehet. — Az ország olyan körülmények között írta alá 1920 június 4-én a békeszerződést («trianoni béke»), mint az a védtelen ember, akit halálos fenyegetéssel kényszerítenek egy szerződés elfogadására.

A háború, valamint a tartós megszállás alatt és után történt anyagi veszteségnél azonban nagyobb a forradalmak által okozott erkölcsi veszteség. Az 1918. évi októberi forradalom okait a történelmi kritika még nem állapíthatta meg, de annyi nyilvánvaló, hogy *azt nagyobb részben rajtunk kívül levő okok eredményezték*. A magyar sikerek dacára elveszített háború, főként a hadsereg felbomlása — amelyen külső és belső ellenségeink egyformán buzgókodtak, — az ország ideges kimerültsége, a külső és belső izgatás együttesen hatottak. Az Ausztriától való függetlenségnek öünkbe hullása általános, nemzeti örömet keltett s a forradalomnak — a tömegek szeme előtt — bizonyos nemzeti jelleget adott. A forradalmi mámorban megfogyatkozott a józanság s a tömegek annyi szenvedés után — mintegy kárpótlásul, jutalmul — valami jót vártak. Az ország úgy érezte, hogy az Ausztriával közös évszázadok szenvedései szüntek meg. Így lépett a józan megítélés és akarás helyébe a félig tudattalan érzés és álmodozás. A nemzeti bódultságnak ez a különös állapota azután alkalmat adott egyeseknek, hogy jó-, vagy rosszhiszemű felfogásuknak, érzéseiknek, hajlamaiknak megfelelően hozzáfogjanak romboló munkájukhoz. Az enyhébb forradalmi állapot után jött a súlyosabb s az 1919. év tavasza meghozta a kommunizmus rémségét. A forradalom — miként az áradat és a vihar rohantában fölszínre dobja a szemetet — dühöngésének egy fázisában élére kapja az emberiség szemetjét, fölkorbacsolja az emberi lélek leggonoszabb érzéseit és törekvéseit; így önmagát növeli a pusztulás.

A veszített háború, a forradalmak és a kommunizmus együttes hatásaként, nagy erővel jelentkezik a keresztény, nemzeti gondolat, (1919. aug.) amelynek helyes és gyakorlatias megvalósításától igen nagy

A forradalmak.

A kommunizmus.

mértékben függ a magyar nemzet jövő léte. A magyar fajisághoz való ragaszkodás és nemzeti öntudat a háborút megelőző évtizedek (kozmo-politajellegű műveltségének hatása) alatt meggyöngült, ami a nemzet fenntartásához szükséges energia megfogyatkozását jelenti. A faji, nemzetiségi érzés erősítése tehát létérdek; az ilyen irányú politika pedig a keresztény Magyarországon (már csak a demokrácia elve szerint is) csakis keresztény alapon állhat. A nemzet «legnagyobb élő fia»: Apponyi Albert «a keresztény politika tartalmát a keresztény morál érvényesítésében és a keresztény társadalomnak vezetészerepre való nevelésében» látja, «a közgazdasági téren épügy, mint egyebütt.» (jászberényi levél, 1922 április 28).

A keresztény
nemzeti
gondolat.

A háború és a forradalmak által fölkorbácsolt szenvedélyek előbb-utóbb el fognak csitulni; a megcsontított haza lakói a krisztusi szeretetben és a magyar nemzeti érzésben összefognak a nagy közös munkára, amelynek erőfeszítései, a természet és a történelem igazságai-val is támogatva — vissza fogják hozni minden igaz magyar honpolgár legnagyobb vágyát: a Kárpátoktól átölelt, szép Magyarországot.

V. A MAGYAR ORSZÁGOS INTÉZMÉNYEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

1. A) A királyi hatalom, B) a Szent Korona tana és C) a nádori méltóság.

IX. század.

A) A királyi hatalom. A magyarság az őshazában és a vándorlások idején nemzetségi és törzsi szervezetben élt; a fejedelemség — az Etelközbe költözéskor — a kozárok politikai hatásaként jön létre. A fejedelemnek azonban csak a háborús veszedelmek idején van teljes (katonai) hatalma, egyébként a főhatalom a nemzetgyűlésé. A fejedelemségi egyeduralom patriarkális eredetű és jellegű és alkotmányos alapon áll (vérszerződés).

X. század.

XI. század.

A kalandozások korában alig lehet fejedelmi hatalomról beszélni; ezt Géza állítja helyre, sőt a törzsfők hatalmának megtörésével korlátlanná teszi. Fia, István már a korlátlan hatalmat örökli, ami a koronázásban és a királyi cím felvételében jut kifejezésre. István frank minta szerint gyakorolja úgyszólván korlátlan hatalmát, de érzi, hogy van az alkotmányosság iránt (királyi tanács, főbb tisztségek, törvénynapok). Péter és Aba — éppen abszolutizmusuk miatt — elveszítik tekintélyüket, amely Endre s különösen Béla alatt helyreáll. A testvérviszályok azonban sokat ártnak a királyi hatalomnak (Salamon), míg végül Szent László és Kálmán azt a régi színvonalra emelik. Ebben nagy része van jó törvényhozásuknak is. A szenvedélyes és erőszakos természetű II. István korlátlan hatalommal, de már megingott tekintéllyel uralkodik (a lengyel háború kudarca). Utódai (II. Béla, II. Géza, III. István) alatt — a trónviszályok és az idegen beavatkozás miatt — a kir. hatalom alásüllyed, de ismét a régi fényében és erejében mutatkozik a művelt, okos és erélyes III. Béla alatt (Béla udvara, Freisingeni Ottó leírása). Imre és különösen II. Endre idejében nagyon alászáll a

XII. század.

XIII. század.

kir. hatalom és tekintély (Endre könnyelműsége, Gertrud, az ifjabb királyság, az arany bulla), de IV. Béla vaserélye azt ismét helyreállítja. *Kún László* dicstelen szereplése a nemzet szégyene volt; az elvesztett tekintélyt és hatalmat III. Endre és a köznemesség fáradozásai sem tudják visszaszerezni az oligarchia féktelenkedései miatt.

Az interregnum után *Károly Róbert* rendet teremt, de abszolút uralmat gyakorol, míg *Nagy Lajos* uralma a rendi alkotmány alapjára helyezkedik (Szent Korona tana). Nagy Lajos után az asszony-uralom (és a trónviszály), majd *Zsigmond* állhatatlansága és abszolutizmusa miatt bizonytalanná válik, olykor teljesen elvesz a királyi hatalom és tekintély. *Albert* alatt a rendi hatalom a királyi fölött áll. *Ulászló* és V. *László* alatt az oligarchia hatalma tovább fejlődik, de *Hunyadi János* erélye, okossága és mérséklete azt valahogyan ellensúlyozni tudja. *Mátyás* erővel, ésszel és dicsőségének fényével korlátlan hatalmat szerez, hogy annál nagyobb legyen a visszaesés a *Jagellók* alatt. A nemzet az idegen dinasztától biztosítékokat követel (választási föltételek, hitlevél stb.), de a tehetségtelen és közömbös II. *Ulászló* különben sem tarthat tekintélyt. II. *Lajos* pedig már nem tudja visszaszerezni.

A Habsburg-uralkodóknak nem is igen lehet érzékük a magyar alkotmány iránt, ezért is abszolút uralomra törnek már *Miksa* és *Rudolf*. Ez vezet az alkotmányos és vallási szabadságharcokra (Bocskay, Bethlen). III. *Ferdinánd*nak volt érzéke az alkotmányosság iránt (linzi béke), de annál abszolutisztikusabb I. *Lipót* uralma, ami újabb szabadságharcokat okoz (Thököly-Rákóczi). A politikai jogaiból veszített (1687-i országgyűlés) s a küzdelmekbe belefáradt nemzet fölött III. *Károly* az alkotmányosság látszata alatt (a kormányhatóságok újjászervezése, Carolina Resolutio) abszolút hatalmat gyakorol (Pragmatica Sanctio). *Mária Terézia* csöndes, II. *József* nyílt abszolutizmust tart fenn. Az 1790/91-i országgyűlés után a francia forradalomtól való félelem alkalmat ad I. *Ferencnek* az önkényuralom gyakorlására, amelyet most is (mint II. *Józsefnél*) a külső események segítenek megbuktatni. A reform-korszak küzdelmei meghozzák a népfenség elvén alapuló (felelős kormány!), modern, alkotmányos egyeduralmat (Montesquieu), amelyet 1848—67-ig nyílt abszolutizmus szakít meg, de 67 után — a kiegyezési alkotmány alapján újra helyreáll I. *Ferenc József* tartós uralma alatt.

B) A Szent Korona tana. A magyar nemzet életének egyik legnagyobb szerűbb és legsajátosabb jelensége a *Szent Korona tana*. A Szent Korona — amely kezdetben nem több, mint koronázási tárgy — a nemzeti élet folyamán mély értelmű szimbólummá, gazdag tartalmú eszmévé, fogalommá finomul. A II. *Sylvestertől* küldött korona *István* egyházi intézkedéseinek megerősítését jelenti; a királlyá koronázás — látszatra egyházi funkció — az uralkodónak egyedüli hatalmat, más uralkodókkal szemben függetlenséget ad s az Árpád-ivadék iránt való köteles tisztelet mellé hódolatot szerez. Mindez a hatalom, függetlenség, tisztelet, hódolat azonban természetesen függ a mindenkori uralkodó személyétől és eljárásától. Mivel azonban az uralkodó személye, hatalma, tekintélye változó, ellenben a Szent Korona állandó, azért lassanként maga a korona kezdi jelenteni a fenséget és hatalmat és uralkodói jogot, amely a törvényes koronázás által száll át az uralkodóra. Így maga a Szent Korona egy állandó erkölcsi erőt és hatalmat jelent, illetőleg azok forrását. Pl. *Károly Róbertet* hiába koronázták meg kétszer, mert törvényes hatalma, uralma csak a Szent Koronával való fölkénés (1310 aug.) óta kezdődik. Nagy Lajos idején pedig a *Szent Korona* már az állam fogalmaként mutatkozik. Nevezetesen: minden szabad birtok a Szent Koronától származik; a szabad birtokok tulajdonosai: a király, a főpapság és a nemesség — a Szent Korona tagjai. Ők együtt alkotják a Szent Korona testét, amelynek egészben jelen kell lenni a jogerős törvények hozatalánál. Ezáltal a Szent Korona a király és nemzet összeműködését jelenti az ország kormányzásában. De jelenti a Szent Korona az ország csorbitatlan területét is, vagyis mindazt (a földet, népet, uralkodót s ezek együttműködését), ami az alkotmányos magyar, nemzeti államot teszi. De mivel a koronát — már csak a szabad választás elve miatt is — a király a nemzettől nyeri, ezért a jogok végső forrása maga a nemzet (népfenség elve!), ami

szóval is kifejezésre jut akkor, midőn *I. Ulászlót* — a Szent Korona távollétében — más koronával avatják föl, «... tekintve azt, hogy a király koronázása az ország lakosainak akaratától függ és a korona *hatékonyasága és ereje* az ő beleegyezésükön múlik ...» A Szent Korona eszméjének kifejlődésével együtt nő a tárgyi értéke is. Így pl. *Mátyás* 80.000 aranyat fizet Frigyes császárnak a korona kiadásáért és e nagy összeg összehozására külön adót szavaz meg az 1462-i országgyűlés (e nemből az egyetlen adó egész történelmünkben). Az 1462-i koronázás a nemzet legnagyobb ünnepei közé tartozik. Nagyjelentőségű tény *Mátyás* ama parancsa, hogy a koronázása előtt kelt leveleit mutassák be a koronázás után megerősítés végett: újabb bizonyosság annak, hogy minden jog forrása a Szent Korona, amelynek őrzése felől most törvényben rendelkeznek. Az 1514-i parasztlázadást is «a Szent Korona iránt való» hűtlenségnek nevezik. A magyar jog első kiváló tudósa és a magyar jogi nyelv első mestere, *Werbőczy*, részleteiben is kifejti a Szent Korona eszméjét: a király jogait a Szent Koronával együtt nyeri. A király és a rendek — mint a Sz. K. tagjai — fel nem oldható összeköttetésben állnak. A nemesi és a birtokadományozás jogát a király nem mint *saját* jogát, hanem mint a *koronát* birtokolja és gyakorolja. Ezek a magyar nemesi, rendi alkotmány legfőbb sarkpontjai; együttesen a Szent Korona fogalmában vannak jelen.

A Habsburgok kora.

Ezek után milyen óriási volt *II. József* császár tévedése, midőn a Szent Koronát, «mint az ő ingó jószágát» vitette Bécsbe! s *Eszterházy Ferenc* kancellár előlött való aggodalmát «nevelésésségnek» mondotta. *József* minden erőfeszítése eltűnt szappanbuborékká vált, de épp halála órájában a Szent Korona diadallal föltámadt; most már — az eddigiek fölül — a *nemzeti eszmé*, a nemzeti létet is jelentette. A nemzetnek a Szent Korona hazahozatalakor érzett kitörő öröme azt mutatja, hogy e különös szimbólum magát a nemzeti jövőt jelenti. Midőn a nemzet az uralkodóházzal annyi küzdelem és szenvedés után kibékült, az 1867 június 8-i koronázást a nemzet egy jobb jövő hajnalának tekintette. A magyarság milliói ma is a Szent Korona dicsőséges eljövételétől várják a jobb magyar jövőndőt.

Az Árpád-kor.

C) A *nádori méltóság* hosszú időn át mint a király után legfőbb bírói tisztség állott fenn. E szempontból tehát a nádor előde a fejedelemség idején a törzsek fölött ítélkező horkáz, vagyis *főbíró* (esetleg a gyula). A nádori hivatalt frank mintára (ott Pfalzgraf, itt nádorispán, comes palatii) *Szent István* állítja föl. A nádorispán már ekkor a király helyettese, mint annak legelső bizalmi embere és az ország első királyi tisztviselője. De az aranybulla szerint a nemzetnek is felelőséggel tartozik a nádor, «a király képe». Bírói hatalma annyival kisebb, mint a királyé, hogy nemes embert fej- és jószágvesztésre nem ítélhet. A nádor a nemzet érdekeit képviseli és védi akkor, midőn a király mulasztása esetén ő hívja össze az országgyűlést. A nádor mindinkább a nádori méltóságot a király csak «nemesei tanácsával» tölti be; a nádort törvénykező útján az ispánnal együtt négy bíró kíséri (s mintegy ellenőrzi).

A vegyes-házi királyok kora.

Az *Anjouk* és *Zsigmond* mellőzik az 1290-i törvényt, ezért azt 1439-ben határozottabban megismétlik; most már a király a rendekkel együtt választja a nádort, aki bíró és közbenjáró (kapocs) a király és nemzet között, mint a nemzet érdekeinek képviselője és szolgálója.

A nádor hatalma az 1468-i országgyűlés határozata szerint a legnagyobb; ez kedvező az alkotmányfejlődésre, de egyben *Mátyás* családi érdekeit (Corvin János!) szolgálta. A nádor helyettese a királynak; kiskorú király esetén ő a gyám és kormányzó; ő hívja össze a királyválasztó országgyűlést s ő adja le az első (irányító) szavazatot. A *Jagellók* alatt a nádornak (1490 Szapolyai) nagyobb a tekintélye, hatalma, gazdagsága, mint a királynak.

A Habsburgok kora.

Az alkotmányt nem tisztelő *Habsburgok* idején a nádori méltóság jelentősége alászáll. Vagy nem töltik be a nádori széket, vagy csak árnyék-hatalom a nádori. Az 1606-i béke ismét biztosítja a nádori szék betöltését s annak módját az 1608-i törvények pontosan megszabják, de amikor csak

lehet, a Habsburgok nem tartanak maguk mellett nádort (ellenőrt), hanem a helytartók segítségével kormányoznak. Az egész Habsburg-korszakban három magyar nádornak van nagyobb szerepe: a protestáns Illésházy Istvánnak és Thurzó Györgynek (II. Mátyás—III. Ferdinánd) és az alkotmánytisztelő Esterházy Miklósnak. *III. Károly* idején (az 1715-i országgyűlés óta) már alig van hatásköre a nádornak; elveszíti a katonai főparancsnokságát és egyszerű hivatalfőnök: a helytartótanács és a hétszemélyes tábla elnöke. A király és a nemzet közötti kapocs szerepét a kancellária veszi át. *Mária Terézia* hosszú időn át, *József* pedig állandóan nádor nélkül kormányzott. *II. Lipót*től kezdve a Habsburg-ház adja a nádort is; először Lipót fia, Sándor (1790—96), utána a magyarral érző József főherceg ötven éven át (1847-ig), majd István fia, a szabadságharc küszöbéig. A Habsburgoknak nádorságot viselő ága érzésben elmagyarosodott.

Az 1848-i törvények ugyan nem törlik el a nádori méltóságot (a minisztereket a nádor nevezi ki), de a felelős minisztérium minden más hivatal hatáskörét megszünteti. István főherceg volt az utolsó nádor; a kiegyezés alkalmával nem történt nádorválasztás. *IV. Károly* megkoronázásakor Tisza István szerepe a nádori hatáskörré emlékeztetett. Egyes közjogászok napjainkban is fölvetették a nádori szék betöltésének kérdése.

2. Az alkotmány fejlődése. A magyar alkotmány kezdetének lehet Az Árpád-tekinteni a vérszerződést — amelyből kicsillan a demokratikus elv — és a kor. pusztaszeri nemzetgyűlést. A «gyulát» és «első fejedelmet» (első törzsfőt) választó nemzetgyűlés a nemzeti hatalom forrása. Ez az ősi alkotmány *Géza* alatt veszendőbe megy, hogy azután *István* alatt monarchikus formában újjüljön fel, nyugati minta szerint, de Szent István tekintettel van a régi szerződésre (kir. tanács, törvénynapok). *Szent László* és *Kálmán* alatt bővül az alkotmány és erősödik a törvénytisztelet. Az utánuk következő trónviszályok és testvérküzdelmek nem engednek alkalmat az alkotmányfejlődésre, sőt inkább egy törvénytíró oligarchia keletkezésére vezetnek. A felgyülemlett bajok, visszaélések és törvénytelenések általános törvényhozást és államrendezést tesznek szükségessé; erre lett volna hivatva a (nagyobb részben köz-) nemesi ellenzék által kieroszakolt aranybulla, amely a magyar nemesi, rendi alkotmány alapját teszi. Mivel a rendszerető munkát, a nemesség végzi el, ezért a törvények is első sorban az ő érdekeit védik. A nemesség után az egyház is siet a maga jogait és kiváltságait biztosítani (beregi egyezés, 1233). Ha ehhez hozzávesszük a «szász nemzet» szabadságlevelét (1224), úgy látjuk, hogy a társadalomnak jogokkal felruházott rétegei (rendjei) miként formálják — az alkalmat fölhasználva — az ország alkotmányát a maguk rendi érdekeinek irányában. Igaz, hogy az «alsóbb osztályokat» is védi a törvény, amely az egész országnak megfelelt volna, ha végrehajjták. Ez az arisztokratikus jellegű alkotmány *III. Endre* alatt, a köznemesség szervezkedésével és hazafias törekvéseivel (1290, 1298-i országgyűlés) kissé demokratikus irányba terelődik, de az oligarchia hatalma még mindig nagyobb, mint az alkotmányé.

Az országgyűlések nélkül uralkodó *Károly Róbert* idején nem az alkotmány, hanem a király hatalma védi a rendet, de annál nagyobbabban fejlődik az alkotmány *Nagy Lajos* alatt. A Szent Korona eszméjének kifejlődésével alakul ki alapjában a nemesi, rendi alkotmány, amelynél szebbet elképzelni sem tudnánk, ha az ország minden rendű lakossága a Szent Korona tagja volna. Az annyira arisztokratikus jellemű *Zsigmond* alatt demokratikus irányba terelődik és kibővül (de azért megmarad rendinek) az alkotmány a polgári rendnek a törvényhozásba való bevonásával (városi törvény, 1404). Ez a fejlődés egyrészt természetes, másrészt a túlságosan fejlett (fő-) nemesi hatalom ellensúlyozása is akar lenni.

Az idegenből jött *Albert*nek, az első Habsburgnak trónralépte a rendi alkotmány olyan túlzott mértékben való kifejlődésére ad alkalmat (1439-i országgyűlés), ami már az állami rendre is veszélyt jelent.

Innen kezdve az alkotmány folyton hanyatlik (török háborúk, társadalmi küzdelmek) egészen *Mátyás* trónraléptéig. *Mátyás* zsenialitásából következett az ő abszolutisztikus uralkodása s emellett alkotmányfejlésztő

Az Anjouk és utódaik.

Mátyás.

tevékenysége (a megye, az igazságszolgáltatás, a nádori tisztség reformja stb.). Mátyás inkább utódai részére készít törvényeket; az ő igazságossága nem alkotmánytisztetéből fakad, hanem emberiesen érző szívéből és mindenkiét felülmúló okosságából, leleményességéből, erélyéből és népe iránt való szeretetéből.

A Jagellók.

A *Jagellók* alatt veszendőbe ment alkotmányt és az oligarchia által megsemmisített jogrendet ismét a köznemesség védi s Werbőczy Hármaskönyve, az aranybulla bővített, újabb kiadásának tekinthető. A köznemesség ellenőrző szerepe demokratikus irányú haladást mutat, de a köz- és főnemesség ellenországgyűlései csorbát ejtenek a Szent Korona azon elvén, amely szerint a Szent Korona tagjai együttesen, vagyis a »Szent Korona egész teste« hozza a törvényeket.

A Habsburgok.

A *Habsburgok* trónralépte a magyar nemzeti alkotmány pusztulását, sokszor megszűnését hozza magával. A magyar alkotmány — egyéb nemzeti értékeinkkel együtt — csak Erdélyben marad fenn épen s onnan merítenek erőt az annak védelméért megindított küzdelmek (Bocskaytól II. Rákóczi Ferencig). Mindjárt az első fölkelés nagy eredményt hoz: a bécsi békét és az 1608-i törvényeket, amelyek teljesen kiépítik a már eddig törvényileg és szokásjogilag kifejlődött rendi alkotmányt. A törvény most választja teljesen szét a két nemesi rendet s mindenkit — politikai jogai szerint — a maga helyére soroz. A mostani alkotmányos szervezet lényegében egész 1848-ig marad fenn a nemzet részéről. Az uralkodóház azonban a maga javára több alkotmány- és közjogi változást tud kieszközölni (I. Lipót, 1687; III. Károly, 1715, 1722/23; Mária Terézia, II. József reformjai). Az 1790/91-i országgyűlés azután ismét helyreállítja az alkotmányt, de a francia forradalomtól való félelem, majd I. Ferenc abszolutizmusa, valamint a (fő-) rendek konzervativizmusa sokáig nem engedik meg a korszerű alkotmányreformok megvalósítását.

Végül is — a reformkorszak kétévtizedes munkássága után — az 1848-i országgyűlés megszünteti az évezredes nemesi, rendi alkotmányt s annak helyébe a Montesquieu elvének megfelelő és a népfenség elvét teljesen kifejező) népképviselőten alapuló alkotmányrendszert teszi, ami politikai, társadalmi, műveltségi, gazdasági téren egyaránt lehetővé teszi a versenyt, az erők és tehetségek fejlődését és az országnak a nyugati kultúrállamok sorába való emelkedését. Az 1848/49-i szabadságharc után az alkotmány ismét elveszett, de a kiegyezéssel (különösen közjogi téren) módosított formában helyreállott és azóta is a parlamentarizmus (népfenség) elve alapján nyugszik.

A királyi tanács.

3. A törvényhozás: a királyi tanács, az országgyűlés. A királyi tanácsot mindenesetre megelőzte a *fejedelmi tanács*, amelyben a vérszerződés szerint a törzsfők és azok utódai vannak jelen. *Szent István* tudja azt, hogy minden népet a maga törvényei szerint kell kormányozni. Kötelességének érzi a kir. tanács igénybevetését, meghallgatását, de azt már nem, hogy annak akarata szerint járjon el. Abban együtt vannak az ország legműveltebb és leghatalmasabb emberei: a kir. család tagjai, a főpapok, a törzsfők, illetőleg utódaik, a tekintélyesebb külföldi vitézek, egyszóval mindenki, akinek szava számottevő. Az ország sorsát itt irányítják, itt vitatják és alkotják meg a törvényeket, tehát a kir. tanács közjogi funkciót teljesít és határozottan előde az országgyűlésnek. A döntő szó és az elhatározás joga azonban még egyedül a királyé. A kir. tanács szerepét később átveszi az országgyűlés, de azért azzal kapcsolatban is, mint törvényelőkészítő szerv, mint a nemzet legszűkebb körű, alkotmányos képviselője fennmarad, sőt időnként (*Zsigmond*, *Albert* alatt) jelentékeny szerepe van. I. Ulászló halála után — királyi nemléteben — *országgyűlés* válik belőle és mint ilyen, a főhatalom birtokosa, majd a kormányzó segítőtársa és ellenőrzője szerepel.

A Jagellók alatti zavarok idején a *kir. tanács* hatalma nagyobb a királynál, ami az ország kárával is járt, ezért a köznemzeti országgyűlések felelősségre is vonják a hűtlen tanácsosokat (1525-i hatvani országgyűlés). A kir. tanács még a *Habsburgok* alatt is fennáll egy ideig, de tagjai többnyire idegenek; még az abszolút hajlamú *Miksa* is elismeri a kir. tanács szükségét

(hogy legyen szerv, amely «az országos ügyeket a király elé terjessze»), de az már éppen nem jelenti a nemzeti akarat érvényesülését. Alkotmányvédő törvényeink sem törődnek vele, mint régen idejétmúlt intézménnyel. Hiszen a nemzet már rég (körülbelül II. Endre) óta a nádor személye által állandóan ellenőrzi a kir. hatalom gyakorlását és *III. Endre* óta az országgyűléseken irányítja az ország kormányzását.

A patriárkális szerkezetű, ősi magyar társadalom törzsi gyűlései megfeleltek a későbbi országgyűléseknek. A törzsi gyűlést a központibb szervezetű fejedelemség idején a *nemzetgyűlés* váltja föl, amit az egyeduralom megszüntet, illetőleg a kir. tanácsal pótol némileg. Tulajdonképpen országgyűlés az *Árpád-korban* csak *III. Endre* idejében van (1290, 1298), de már *Szent Lászlótól* kezdve vannak szélesebb körű tanácskozások, zsinatok, amelyeken az uralkodók egyházi és világi nagyjaik «köztanácsával» (commune consilium) hozták a törvényeket. Az *Árpád-kori törvénynapokon* (aug. 15) nem törvényhozó, hanem törvénykező, igazságszolgáltató tevékenység, illetőleg olyan országos gyűlés történik, amelyen a király kijelenti a kir. tanácsban hozott törvényeket. *III. Endre* alatt már nemcsak a «nemesei tanácsáról» (consilium nobile), hanem most először a «nemesei gyűléséről» (congregatio generalis) történik említés. Ugyancsak most van szó először a (kir.) tanácsosok felelőssége vonásáról.

A tulajdonképpeni törvényhozó országgyűlésről csak *Nagy Lajos* (1315) óta és a *Szent Korona* eszméjének kifejlődésével egyidejűleg beszélhetünk. Most történik először a király és a nemzet (a *Szent Korona* egész testének) egyenjogú összműködése; az országgyűlés rendi alapon áll, még a polgárság bevonása (1404) után is, de már nagyobb és irányítóbb a hatalma. A vármai csatát követő interregnum idején az országgyűlés egyedül birtokolja a *Szent Koronában* rejlő állami főhatalmat, majd azt az ország-tanácsra, a főkapitányokra, később *Hunyadira*, mint kormányzóra ruházza.

Hunyadi Mátyás országgyűlései (1458, 1463, 1467, 1486) jelentős munkát végeznek, de azokon nem a nemzet, hanem a nagy nemzeti uralkodó akarata érvényesül.

A tehetetlen *Jagellók* alatt annál nagyobb mohósággal igyekeznek kezébe ragadni a kormányzó és törvényhozó hatalmat mind a fő-, mind a köznemesség. Egyik országgyűlés a másikat éri (1492, 1495, 1498, 1504, 1505, 1508, 1514, 1519, 1521, 1525, Rákoson 1525, Hatvanban 1526), de a féktelenné vált pártküzdelmek miatt munkájuk nem lehet eredményes, sőt a *Szent Korona* elve szerint nem is mindig jogerős (hol az egyik, hol a másik rend tart gyűlést). A törvényt az erőszak pótolja; a köznemesség — hogy nagyobb súlyt adjon akaratának — személyesen és fegyveresen jelent meg az ú. n. tábori országgyűléseken, pedig már *Mária* óta az a szokásos, hogy a köznemesség képviselőket (megyenként négyet) küld az országgyűlésre.

A *Habsburgok* trónralépte után az országgyűlések jelentősége nagyot csökken. Az uralkodók inkább csak akkor hívnak össze országgyűlést, amikorra a rendek segítségére (adó, újonc) van szükségük. Egyszersmind elkezdi dődni és századok alatt hagyományossá válik az országgyűlések sérelmi (gravaminális) politikája. Ilyen körülmények között alkotó, továbbépítő munkát nem is igen végezhetnek. Alkotmányjogi tekintetben nagy jelentősége van az 1608-i országgyűlésnek, ahol először történik pontos megállapítása annak, hogy a törvényhozás munkája milyen módon megy végbe; de az itt helyreállított alkotmányos rend csakhamar (II. Mátyás, II. Ferdinánd) megszűnik.

Az ezutáni országgyűlések már inkább az uralkodóház, mint a nemzet érdekeit szolgálják, pl. az 1687-i, 1715-i, 1722/23-i országgyűlések, amelyek az uralkodóház hatalmának kifejlesztésére szolgálnak (a fiágörökösödési joga, az aranybulla 31. pontjának törlése, az állandó (német) zsoldos hadsereg és hadiadó, az új kormányhatóságok, a nőág trónörökösödési joga). A hol nyílt, hol burkolt abszolutizmus (I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia, II. József) után jelentős lépés az alkotmányos élet irányában a 1790/91-i országgyűlés, amely azonban inkább a mult hibáit orvosolja, de nem viszi előre az országot. A reformokat csak emlegetik, de megvalósításukat meg-

Az országgyűlés.

Az Anjouk.

Mátyás és a Jagellók.

A Habsburgok.

akadályozzák a külső viszonyok és az előjogaikat féltő rendek. Ezért I. Ferenc uralkodása első felében szégyenletesen tétlenek és meddőek az országgyűlések, amelyek (1802, 1805, 1807, 1811) csak adó- és ujoncmegszavazó gépek. Annál nagyobb munkát végeznek a reformkorszak országgyűlései — 1825/27, 1832/36, 1839/40, 1843/44, 1847/48 — amelyek előbb lassan, sok akadállyal küzdve hozzák, sőt inkább csak előkészítik, érlelik a reformokat, míg végül az 1847/48-i országgyűlés — a forradalom heve által is serkentve — meghozza mindazon reformokat, amelyek a konzervatív, rendi országból modern, haladó, alkotmányos államot csinálnak. Ehhez hasonló jelentősége van az önkényuralmat záró 1866/68-i országgyűlésnek, amely a kiegyezéssel alkotmány alapjára helyezi az országot.

A kiegyezés után legnevezetesebbek: az 1894/95. évi országgyűlés, amely az *egyházpolitikai* javaslatokat teszi törvénné, az 1904-i, amely az állameszinnel keresztül erőszakolt *házaszályrevízió* történik, ami a szabad-elyűpárt bukását vonja maga után, az 1906-i, amelynek élén a *koalíció*s (részben 48-as alapon álló!) kormány áll, az 1908-i, amely alatt történik *Bosznia annektációja*, az 1912-i, amidőn kitör a *parlamentári háború* és az 1914-i, amelynek Tisza bejelenti a *háború kitörését*.

Az 1918. évi októberi forradalom megszüntette a főrendiházat és a kommunizmus bukása után is — általános választói jog alapján — egykamarás nemzetgyűlés ült össze. Azonban részben gyakorlati célból, részben a jogfolytonosság elvének teljes helyreállítása céljából is közjogásaink és politikusaink a főrendiház és a kétkamarás rendszer visszaállítását emlegetik.

Az Árpád-kor.

4. A vármegye. A megye valószínűen a szláv zsupánságból ered. A honfoglaláskor már voltak — főleg a Dunántúlon — megerősített helyek, földvárak, amely a magyarságnak is központi telepei lesznek. Midőn *Szent István* elválasztja egymástól a magán- és állami birtokokat, ez utóbbiak a várhelyek körül csoportosulnak; ezért nevezik őket *várjóságoknak*, a várispán igazgatása alatt levő egész területet *vármegyének*. Somogyot pl. már István alatt megyének nevezik, sőt már Géza alatt kellett valami ehhez hasonlónak lenni, különben honnan lehetne nagy adományokat adni a bejövő idegeneknek? István alatt már kifejlődik a vármegye-rendszer. A várispán gazdaságilag hasznosítja, katonailag vezeti, polgárilag igazgatja a vármegyét s egyben bíraskodik a várnépek (nem nemesek) fölött. Szent István alatt körülbelül 45, II. Géza óta 72 a megyék száma.

Az előbb teljesen *királyi* megye — a várjóságok nagymérvű elidegenítése (Imre) után *nemesi* megyévé alakul. Ugyanis az elhatalmasodó oligarchiával szemben a (köz-) nemesség szervezkedéssel védekezik. A nemesi megye első emléke az 1232-i kehidai ülés, amelyen a *serviens*-ek (=kir. szolgák = köznemesek) a királytól nyert engedély alapján itélkeznek és igazságot osztanak, vagyis bírói ténykedést fejtenek ki és e téren pótolják a hiányzó állami hatalmat (később is a megyei autonómia kifejlődésére az állami hatalom hiánya vagy elégtelensége ad alkalmat).

Ebből a csirából IV. Béla alatt már teljesen kifejlődik az autonóm, nemesi megye, amely már a törvénytápon is 2—3 nemessel képviselteti magát. A megye élén — az ispán mellett — négy bíró van, akik a nádori vándortörvényszéknek is tagjai s mintegy ellenőrei. A nemesi megye határozottan az állami hatalom kiegészítőjeként, segítőtársaként jelenik meg és a törvénytíprókkal szemben jár el. A megyében szervezkedő köznemesség még inkább csak védekezik az oligarchiával szemben, de már III. Endre alatt országgyűléseket alkot (1290, 1298) és országos törvényeket hoz s az ország közepén — ahol nagyobb tömegben él — övé a hatalom. Már egyes nagybirtokú urak is — védelem esetén — hozzá csatlakoznak (az alispáni hivatal).

A vegyes-házi királyok kora.

Ez önmagától való fejlődés a Szent Korona tanának kifejlődésével alkotmányossá válik. A főnemességgel sokat küzdő *Zsigmond* természetesen elősegíti a köznemesi vármegye továbbfejlődését. Egyrészt bővül a megye önkormányzati hatásköre, másrészt mind többet átvesz az állam teendőiből és ezzel az *állami hatalom végrehajtó közegévé* lesz: igazgat, bíraskodik, védi a jobbágyot, fegyverbe állítja a telekkatonaságot, behajtja az adót, rendet

tart a vám-, híd-, révhelyeken; nemcsak önmagát, hanem már az államot is védi a féktelen oligarchia ellen.

A *Hunyadiak* alatt még továbbfejlődik a megye. (Az első, a királytól független megyei bíróság 1447-ben.) Nevezetesen *Mátyás* a megyei bíróság hatalmát és tekintélyét növeli (l. ott) s annak hatáskörét — az örökös grófi családok kivételével — a főnemesek fölé is kiterjeszti. A *megyei hatóság az országos törvényekkel nem ellenkező határozatokat is hozhat. Ezzel a megye igazi nemesi respublicává válik: állam az államban.* Talán még *Mátyás* zsenije sem sejtette, hogy ezzel olyan hatalmat ad a megye kezébe, amelyet a nemzet továbbfejlesztve, a későbbi századok alkotmányos küzdelmeiben hathatós fegyverül használhat fel.

A nemesi megye — keletkezése legfőbb okának megfelelően — a török hódoltság, az állami hatalom legnagyobb hiánya idején fejlődik ki teljesen; hódoltság ettől kezdve a megyék valósággal nemzetfenntartó jelentőséget nyernek, mert fenntartják a nemzeti alkotmányt, amelyet az államhatalom legtöbbszőr mellőz, ezzel közjogi jelentőséget nyernek. Hatalmuk már jóval több. Így pl. (1504 óta) a főispán csak a nemesség hozzájárulásával nevezheti ki az alispánt, majd (1550 óta) maga a megyegyűlés választja az alispánt és veszi ki tőle az esküt. Már királyi meghagyás nélkül jönnek össze a nemesi «kongregációk» negyedévenként. Ezzel a megyék az állami életben kezdeményezési jogot nyernek, amivel pl. az országgyűlés még nem rendelkezik. Ez a hatalmi fejlődés igen természetes és szükségyszerű, hiszen a megcsönkült állam nem tud feladatának megfelelni; az egész állam helyett az állami feladatok teljesítését annak *részei* végzik. A várvédelem, a közmunka kiállítása, a gazdasági élet irányítása, de főleg az a jog, hogy a több megye területéről összegyűlő főúri csapat a megye zászlója alá tartozik és hogy a pallósjoggal felruházott főúri jószágokra menekült gonosztevők is ki kell szolgáztatni a megyei bíróság részére: mindezek az állami hatalommal egyenlőnek mutatják a megye hatalmát és hatáskörét.

Újabb szerepet teljesítenek a megyék a *nemzeti fölkelésekben*, majd a követi utasítások megadásával, végül pedig azzal az ellenállással, amellyel meghiusítani igyekeznek a Bécsből irányított alkotmányellenes uralmat. Ha időnként hatalmuk és érdeklődésük hanyatlik is, feltámadnak épp akkor, amidőn legnagyobb szükség van rájuk s meghiusítják II. József és I. Ferenc abszolutizmusát (1790 és 1825). II. József és I. Ferenc ismételtén (Mettérnich) hiába kísérlék meg a megyei autonómia megszüntetését. Az adminisztrátori rendszer is csődöt mond; a centralisták és municipalisták küzdelme után is fennmarad az autonóm megye, habár annak hatásköre a központi felelős kormány létesítése után jelentékenyen megváltozik. A Bach-korszak megyefőnök-rendszere is megbukik a kiegyezéskor és újból visszaáll a megyei autonómia s azt az ú. n. darabont- (Kristóffy-) kormány idején a nemzet javára érvényesíti a megye, amelynek utolsó szervezetét az 1886-i törvény adja meg. Azóta is sokszor volt szó a megyei igazgatás államosításáról (v. ö. a centralistákkal).

5. A) Az ezeréves területi alakulás és B) a lakosság. A) A honfoglalás után megszállott és uralom alá vett terület a későbbi történelmi Magyarország körülbélül $\frac{1}{4}$ része lehetett. A fejedelem a Dunántúlon szállott meg s innen történt a terjeszkedés északnyugat és az erdélyi terület felé, majd Morvaország, Ausztria, Stájerország nyugati része felé (amely egészen *Aba Sámuelig* magyar kézen marad). *Szent István* alatt a déli határ az Al-Duna, Dráva—Száva, nyugaton a Fischa. *Aba* mond le III. Henrik javára a Lajtántúlról. *Péter* idején az egész ország német hűbérre válik, amelyet I. *Endre* és *Béla* szabadítanak föl. *Salamon* idejében *Géza* elfoglalja a beszenyőket magyar területre beengedő görögöktől Nándorfehérvárat. *Szent László* alatt Horvát-, *Kálmán* idején Dalmátországgal bővül hazánk. — II. *István* alatt Velence elfoglalja Zárát, viszont II. *Béla* Boszniát és Rámát és rövid időre Halicsot szerzi meg (amely többször cserél gazdát). A trónviszályok idején Mánuel elfoglalja tőlünk a Szerémséget és Dalmáciát, de Mánuel halála után III. *Béla* visszaszerzi azokat az időközben elveszett Halicesal együtt. *Imre* egy térítő hadjárat során Szerbiát, II. *Endre* Lodo-

A török hódoltság kora.

A fölkelések és ellenállások.

Az Árpád-kor.

mériát vonja magyar uralom alá, de ez utóbbi elveszíti Halicsot. IV. Béla alatt a macsói és szőrényi bánssággal bővül délen az ország; visszafoglalja Babenbergi Frigyesztől a három nyugati megyét s annak halála után megszállja, de később ismét elveszíti Stájerországot. A harc tovább folyik V. István alatt, aki előbb elveszíti, majd (Ottokártól) visszafoglalja a nyugati határszéli városokat.

A vegyes-
házi
királyok
kora.

Károly Róbert hódító és dinasztikus politikát folytat. Ismét az egész ország s Szerbia, Bosznia, Dalmácia és a szőrényi bánsság is őt uralja; lépéseket tesz a nápolyi és a lengyel trón megszerzése céljából. Az előbbi igen rövid ideig, az utóbbit 14 évig birtokolja is Nagy Lajos, aki délen (Bolgárország és Havasalföld is) és keleten hűbéres országokkal övezi hazánkat, amely — Lengyelországgal együttesen — akkor volt a legnagyobb kiterjedésű. Mária elveszíti Dalmáciát, Zsigmond alatt pedig a 16 szepesi várossal együtt Halics, Lodoméria és Lengyelország és a délkeleti hűbéres államok is elszakadnak; a török dél felől előrenyomul, a husziták pedig az északnyugati Felvidéket szállják meg.

Hunyadi János diadalai megerősítik a déli határt, Mátyás pedig benyomul Boszniába, megtisztítja a Felvidéket s a cseh és osztrák háborúban elfoglalja Morvaországot, Sziléziát, Luzáciát, Alsó-Ausztriát, Bécsset, de II. Ulászló mindezt — ráadásul Köszeget is — elveszíti.

A hódoltság
kora.

Elkezdődnek a török hódítások: elvész (1521) Nándorfehérvár, Zimony, Titel, majd Budával együtt (1541) az Alföld és az előbb két részre szakadt ország háromfelé darabolódik. A magyar királyság róvására előbb a török hódoltság, majd Bocskay és Bethlen fölkelése idején az erdélyi fejedelemség terjeszkedik (Partium); a 72 megyéből 32 marad meg. A török hatalom gyöngülése után előbb az erdélyi fejedelemség szűnik meg és alakul át koronatarományná, majd a hódoltsági területet szerzi vissza az ország (1699, karlovici béke; 1718, passzarovici béke), sőt Bosznia, Szerbia, Oláhország is magyar uralom alá kerül, de a belgrádi békében (1739) ismét elvesz.

XVIII.,
XIX.
század.

Mária Terézia Lengyelország felosztásakor (1772) visszacsatolja a szepesi városokat, de a magyar korona jogcímén megszerzett Galiciát, Lodomériát Ausztriához kapcsolta. Fiumét (1776) hazánkhoz csatolja és a magyar polgári kormányzás alá helyezi a korábban katonai igazgatás alatt volt Duna—Tisza—Maros szögét, de a drávántúli területet elszakítja, ezzel létesül Horvát-Szlavonország. I. Ferenc a francia háborúban előbb (1805) Dalmáciát, majd (1809) Horvátország egy részét és Fiumét veszíti el. Ezekből lesz az illlyr királyság, amelyet azonban a bécsi kongresszus megszüntet. 1848-ban megtörténik az Erdéllyel való unió, majd az olhmützi alkotmány hat darabra szakítja hazánkat, amelynek egysége a kiegyezéskor helyreáll és ezután rendeződik a Horvát-Szlavon-Dalmátországgal (társországgal) való viszony is. A Határőrvidék 1871-ben szűnik meg teljesen; 1878-ban Bosznia-Hercegovina okkupációja, 1908-ban pedig annexiója következik be.

A világháború által okozott megcsönkítés épp olyan mulandó, mint a többi volt, mert ezeréves hazánk határait nem az emberi akarat, hanem a természet szabta meg.

Az Árpád-
kor.

B) A lakosság. Hazánk területét az ősembertől kezdve, sokféle nép lakta, de az egész terület fölött, a honfoglalás előtt, csak két nép, a rokonfajú hún és avar uralkodott. A honfoglaláskor a Dunántúlon kevés német és avar maradvány van, egyébként majdnem mindenütt szláv törzsek tanyáznak, míg a Maros—Tisza déli vidékét bolgárok lakják. A honfoglaló magyarság $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ millió lehetett. Már Géza, főleg István alatt elkezdődik az idegenek beszívargása s különösen Szent László, II. Géza, IV. Béla alatt (l. ott) tömeges telepítések történnek. Az Árpádok végén már nagyon tarka a lakosság; szlávok, németek, kúnok, bessenyők, bolgárok (izmaeliták), oláhok, olaszok, franciák, spanyolok (görögök, örmények) vannak; a XIII. század végén körülbelül 3 millió a lélekszám.

XIV—XIX.
század.

Az Anjouk alatt olaszok jönnek be, Lajos ruténeket telepít (és térít). A török háborúk kezdése után szerbek, cigányok menekülnek be. Mátyás idejében 4 milliónyi a lakosság, de száma rohamosan fogy már a Jagellók alatt; a török hódoltság idején pedig 1 $\frac{1}{2}$ millióra csökken, annak megszű-

nése után azonban *I. Lipót* idején a nagy szerb és német telepítések és visszavándorlások következtében is rendkívüli arányokban nő. *III. Károly, Mária Terézia, II. József* alatt is folytatódik a telepítés (horvát, tót, olasz, francia, spanyol), úgy hogy *József* népszámlálása (az első hiteles adat) immár 8 milliót mutat. Innen kezdve — a francia háborúk korának kivételével — folyton nő a lakosság száma; 1805-ben 10 millió, 1840-ben 12 millió, 1850-ben 13 millió, 1870-ben 15 millió, 1900-ban 20 milliónyi az ország lakossága; ennek körülbelül fele magyar.

A magyarság mindig megosztotta jogait az idegen fajú lakossággal, A nemzeti-sőt az sokszor a magyarnál több jogot és kiváltságot élvezett, pl. a királységek. földi szászok; továbbá kiváltságos területek voltak a Kún-ság és Jász-ság (és a hajdú-kerület); a szerbek is több vallásszabadságot és politikai jogot élveztek, mint ugyanakkor a magyarok; valósággal államot alkottak az államban. A bécsi politika azonban a nemzetiségeket mindig ellenünk hangolta és használta ki; nemzetiségeinkkel, idegen fajú lakóinkkal szemben tanúsított liberális magatartásunk, lovagiasságunk és engedékenyságunk is hozzájárultak, hogy a nemzetiségi veszedelem hullámai elborítottak.

6. A birtokrendszer és a honvédelem fejlődése. A magyar birtok- és honvédelmi rendszer hosszú időn át egymással szerves összefüggésben volt. Természetes igazság érvényesült abban, hogy akié volt a föld (állam avagy magános), azé a honvédelem kötelessége. Mivel a föld eleinte az államé és a nemes szabadoké (fegyveres szolgák, servientes), kettőjükön van a honvédelmi teher. Midőn pedig az állam elveszíti földjeit, a honvédelem terhét arányosan áthárítja azokra, akiknek birtokába jutott a föld. Később ez az összefüggés elhalványul, majd megszűnik.

A magyar birtokrendszer ősi formája a törzsi közösség. Ez körülbelül *Géza* fejedelem idején bomlik fel és *István* korában, a letelepedéssel kapcsolatban kialakul az állami és magánbirtok, amely azonban egész a XIII. századig a *faluközösség* formájában marad. *István* meghagyja a művelés, használat alatt levő *szállásbirtokokat* a családok tulajdonában s azokra és az adománybirtokokra nézve teljesen szabad rendelkezési jogot biztosít. A kincstári birtokok a megye keretében csoportosulnak (várjóságok) és legfőbb honvédelmi alapként szolgálnak; rajtuk él a *királyi* hadsereg zömét alkotó *várjobbágyosság*. Mellette vannak a kir. városok, a vendégek, az udvari tisztviselők, főpapok csapatai; míg szabad, birtokos nemesség fejenként való fölkelése alkotja a *nemzeti* (nemesi) hadsereget.

Kálmán már változtat a birtokrendszeren annyiban, hogy a Szent István után keletkezett birtokok örökbehagyását a fiúra és testvérré korlátozza; ha ilyenek nincsenek, az örökség a királyra száll, de a szerzett és vásárolt birtokok továbbra is a törvényes örökösé maradnak. Ekkorra már a *nagybirtok* is fejlődőben van s ezek uraitól a király is többet követel; akinek 100 pensányi jövedelme van, egy páncélos lovat, akinek jövedelme 40 pensa, egy könnyű fegyverzetűt bocsájt a király rendelkezésére. Ez már a magyar hűbériség kezdete.

Újabb változás *II. Endre* idejében az, hogy a szabad birtokok tulajdonosai ismét visszanyerik a birtok fölötti teljesen szabad rendelkezési jogot (aranybulla 4. pontja), hadi kötelezettséget pedig csak az ország határain belül és csak a király vezetése mellett teljesítenek. A határon túl (hódító háborúba) csak külön zsoldért követik a királyt; a várjobbágyi, az ispáni, a zsoldos csapatok és a *nagybirtokos* (mintegy hűbéres) urak a határon túl is harcolnak.

Lényeges változás történik *IV. Béla* alatt: a várjóságok a sűrű adományozások miatt már nagyon megfogytak s ezzel együtt a kir. hadsereg is, ellenben kialakult a *nagybirtok*. Bélának le kell mondaní arról, hogy visszaszerezze az elidegenített várjóságokat; ellenben változtatni kell a honvédelmen is, ki kell építeni a várvédelmet. Béla a városokat, főpapokat és főurakat várak építésére, azokban védősereg fenntartására hívja fel, sőt e célból ő is adományoz: újabb lépés a hűbérrendszer felé.

E kezdetek után teljesen hűbéri alapra helyezkedik a honvédelem az *Az Anjouk*. *Anjouk* idején s azzal egyszerre a birtokrendszerben is olyan változás áll be,

amely évszázadokon át maradandó lesz. Midőn *Károly Róbert* behozza a *bandériális hadrendszert*, lényegében nem csinál egyebet, minthogy áthárítja a honvédelmi kötelességet azokra, akiknek tulajdonába ment át lassanként az állami birtok. A szabad birtokosok eddig csak személyesen teljesítettek katonai szolgálatot, mostantól kezdve birtokuk és jövedelmük arányában zászlóaljakat tartanak fenn a király szolgálatára (bandériumok). A köz-nemesség hadi szolgálata változatlan. A régi várjobbágyság — mint külön rend — lassanként megszűnik és a szegény nemesség soraiba jut (mintegy az oligarchia ellensúlyozásául). A bandériális hadrendszer kiegészítése- és megszilárdításaként foghatjuk föl Nagy Lajosnak az *ősiségre* vonatkozó nagy horderejű intézkedését (1351). Eszerint — az aranybulla 4. pontjának érvénytelenítésével — a szabad birtok eladásának vagy elidegenítésének joga teljesen megszűnik. Így a szabad birtokból ismét kötött birtok lett. Az $\frac{1}{4}$ -et a leányág örökli, a többi a legidősebb fiú, illetőleg fítestvér, ilyen nemlétében pedig a Szent Korona. A birtokos már nem tulajdonos, inkább csak haszonélvező; a birtok a nemzetségi lesz, mindazoké, akik a közös őstől származnak. Innen a törvény neve: *aviticité = ősiség*. Így kellett megvédeni a honvédelmi alapként szolgáló birtokot a szétforgácsolódástól és a nemességet az elszegényedéstől, *nehogy az állam haderő nélkül maradjon*. A szerzett, vásárolt birtokkal továbbra is szabadon rendelkezett a birtokos.

Zsigmond.

Zsigmond továbbfejleszti a bandériális hadrendszert s pontosan megállapítja, hogy melyik főúr és főpap mennyi katonát köteles kiállítani. A török veszedelem óta több katonára is van szükség, másrészt azonban sokan a hadi kötelességtől gonosz módon távolmaradnak és visszavonulnak, ezért újabb pontos összeírás és lajstromba vétel történik. A lajstromot a megyei hatóság készíti. (1399.). De Zsigmond bővíti is a hadsereget a *telekkatonasággal*; eszerint az urak minden 100 jobbágyság után három íjászt (ívvel, tegezsel, karddal, kopjával) kötelesek kiállítani. Ahol egynek nincs legalább 33 jobbágysága, ott többen állanak össze. Nagy a hanyatlás *Albert* idején, amidőn a nemesség teljesen a királyra, illetőleg a zsoldos csapatokra akarja hárítani a katonai kötelezettséget (l. ott). Ezzel *Hunyadi János*nak is meg kell alkudnia s ezért tart ő is — előbb saját pénzéből, majd a subsidiumból — nagyobb zsoldos sereget. *Mátyás* ezt teljesen kifejleszti; így jön létre az állandó *fekete hadsereg* (gyalogság), amelyen kívül vannak a nemesi fölkelés és a bandériumok. A telekkatonaság számát tovább emeli (10 jobbágyság után 1 könnyű lovas; tolnai gyűlés, 1463).

A Hunyadiak.

A Jagellók.

A Jagellók alatt e téren is nagy a hanyatlás: a fekete hadsereget — pénz hiánya miatt is — felosztatják és a bandériális hadszervezet is fölbomlik az általános fejtelenség és fegyelmetlenség miatt (Mohács). Ezzel a birtok- és honvédelmi rendszer közötti természetes összefüggés megszűnik.

A Habsburgok.

A Habsburgok és a török háborúk idején jelentős változások történnek. A király és a megye végvárait, palánkokat tartanak fenn s azokban zsoldos őrséget, amely jórészt idegen. Az általános nemesi fölkelés helyébe jön a helyi, részleges. A helyi védelmet a fenyegetett vidék nemessége, telekkatonasága és a királyi vagy megyei zsoldos (hajdú-) csapatok látják el. Az idegen zsoldos, de a fékezhetetlen hajdú is épp úgy pusztít, mint a török. Változás áll be a hadrendszerben akkor, midőn — a XVII. század második fele óta — a támadó rendszerre térnek át. Zrinyi sürgeti ezt különösen, valamint önálló, magyar hadsereg létesítését. A legfőbb hadiszerv már jó ideje a *hadi tanács*. A hadsereg újabb átszervezése *III. Károly* idején (1715, 1722. országgyűlés) történik, amidőn a magyar huszárezredeket is beosztják a császári seregbe, amely teljesen elnémetesedik. Már nem a nádor a főparancsnok, hanem valamelyik osztrák tábornok. *I. Lipóttól Mária Teréziáig* kialakul a katonai határőrvidéki szervezet is. Az állandó császári királyi sereg mellett azonban ismételtelen szerepel a nemesi fölkelés is (osztrák örökösödési háború és a győri csatában). Egyébként *M. Terézia és József* megkísérik a hadseregnek porosz mintára való átszervezését. Az állandó hadsereg természetesen állandó hadiadóval is jár; adó- és ujoncmegajánlás: az országgyűlések leggyakoribb és legnehezebb kötelessége.

A nemzeti hadsereg létesítésére irányuló kísérletek (magyar vezényleti nyelv stb.) nem sikerülnek; az udvar a *Ludoviceum* megnyitását is egészen 1848-ig akadályozza. Az 1839/40-i országgyűlésen katonai szolgálatot 10 évre korlátozzák és a fogdosás, toborzás helyébe a sorozást és sorshúzást hozzák be. 1848-ban lesz önállóvá a hadügy, akkor létesülnek az első magyar honvédségi csapatok is. Akkor változik meg az évszázados birtokrendszer és földművelési rendszer is az ősiség és a jobbágyság intézményének megszűntetésével. Így megvan a lehetősége a kis- és középbirtok keletkezésének de még elég sok a kötött, hitbizományi birtok (keletkezése 1687) és főleg az egészséges fejlődést akadályozó nagybirtok. E kedvezőtlen helyzetben akar segíteni az 1920. évi XXXVI. t.-c.-ben megalkotott *földbirtokreform*.

A honvédelmi rendszerben történt újabb változások: az általános védkötelezettség (1886. XL. t.-c.), a m. kir. honvédség (1868. XLI. t.-c.) és a népfőlkész behozatala (1868. XX. t.-c.). A nemzeti hadseregért, magyar vezényszóért, jelvényekért sok küzdelem folyt a kiegyezés óta, de az uralkodó nem akart engedni a legfőbb hadúri jogaiból. A magyar nemzeti hadsereg az Ausztriától való elszakadás után létesült, de fejlesztését a «békeszerződés» akadályozza (35.000 a létszám).

Kossuth regimentje elfogyott, de amikor a Haza hívni fog, mindnyájunknak el kell menni.

7. Az igazságszolgáltatás fejlődése. Az igazságszolgáltatást a patriarchális időkben a nemzetiség és törzsfők intézik, a törzsek fölött pedig a horkáz itélkezik mint főbíró; a gyula is, mint a fejedelem helyettese s utána következő hatalom szintén főbírónak is tekinthető. *Szent István* államában a király a legfőbb bíró; segítőtársa a nádor, akinek bírói szerepét a kir. udvarban, a nádor távollétében, illetőleg helyettesítése alkalmával az udvarbíró vagy országbíró tölti be. *Szent István* Nagyboldogasszony napján (aug. 15) általános törvényt napot tart, amidőn minden szabad ember a király elé járulhat panaszával. Nagy, nemesi gyűlések ezek, ahol bizonyára vitatkozások, törvényjavítások is vannak s ennyiben e nemesi törvényező gyűlések mintegy előhírnökei a későbbi nemesi törvényhozó gyűléseknek. A vármegyékben az ispán szolgálatát igazságot a várnépek fölött, de vannak földesúri törvénytörzések is, valamint a kiváltságos (telepített) népek és az egyháziak bíróságai; ezeken kívül van még a nádori vándorbíróság. *Szent László* szigorítja, *Kálmán* enyhíti és bővíti *Szent István* törvényeit. Szerepet juttat a törvénykezésben az akkor legképzettebb papságnak (zsinati törvénytörzések, mintegy felebbezési fórumok; az istenítéletek ellenőrzése). Megszünteti — lehetőségig az istenítéleteket — teljesen a boszorkánypereket; behozza a tanuzást és a perdöntő esküt. Általában véve *Kálmán* tanultsága, széles látóköre az igazságszolgáltatás megreformálása terén érvényesül legjobban. **III. Béla** behozza a törvénykezésnél az írásbeliséget. Hosszú ideig nincs továbbfejlődés, s csak annyi változás történik **III. Endre** alatt, hogy a nádori vándorbíróságban mintegy ellenőrző szerepet visz a megyei bíró.

Ezzel kezdődik a megyei nemesség bíráskodási szerepe, amelynek első ismert mozzanata az 1232-i kehidai ülés (l. a vármegye c. fejezetét). *Zsigmond* idején keletkeznek a megyei autonómiának újabb jeleként a megyei törvénytörzések és a városi bíróságok. *Mátyás* továbbfejleszti a megyei bíróság hatáskörét; alája tartoznak már a főurak is és tekintélyét védik a királyi kiküldöttek (homo regius). A megyei törvénytörzsek felebbezési fóruma a megállapított időben ülésező *oktavális kir. törvénytörzsek* (tagjai: a nádor, országbíró, tárnokmester, kancellár, udvarmester, bán, vajda). Megszünteti a *kikiáltó* és a nádori vándor-törvénytörzseket. Időhöz köti, gyorsítja és pártatlaná teszi az igazságszolgáltatást. Ő a legigazságosabb magyar bíró: *Mátyás*, az igazságos. A *Jagellók* alatt készül Werbőczy Hármaskönyve, a magyar jog e legnagyobb gyűjteménye.

A Habsburgok alatt hosszú időn át csak annyi változás történik, hogy **I. Ferdinánd** alatt az oktavális törvénytörzsekből a *hétszemélyes tábla* és a *kir. tábla* fejlődik ki. Mivel azonban **Ferdinánd** nem akarja elfogadni a Hármaskönyvet, azért az igazságszolgáltatás meglehetősen bizonytalan alapon törté-

A XIX. század.

Az Árpád-kor.

A vegyes-házi királyok kora.

A Habsburgok.

nik. *Kollonics* meg akarja valósítani a törvényelőtti egyenlőség elvét, de terve meghiúsul. Azután *III. Károly* alatt történik újítás (1722/23): a *kerületi táblák* és a *horvát báni* tábla létesítése; felsőbb fórumok: a kir. tábla és a *hétsejtemlyes tábla* (a későbbi kir. kúria). *Mária Terézia* a jobbágy védelmére az ügyészt rendeli. *II. József* a nemesek és nem nemesek fölött egyaránt ítélkező állami alsóbbfokú bíróságokat létesít a megyei és városi törvényszékek helyében, de reformját az 1790/91-i országgyűlés érvényteleníti.

A régi rendszer az 1847/48-i országgyűlésen szűnik meg a törvény előtti való egyenlőség elvének megvalósításával.

Az igazságszolgáltatás mai szervezete a kiegyezés után alakul ki; ma működő bíróságaink: a *járásbíróságok*, a kir. törvényszékek és esküdtzékek, a kir. táblák, a kir. kúria és különleges hatáskörrel a közigazgatási bíróság.

Az Árpád-kor.

8. A társadalmi osztályok fejlődése és egymáshoz való viszonyuk.

A fejedelmek korának magyarsága egy osztályt alkot: a szabad, *nemes* (nemzetségbeli) emberek egyforma csoportját. Mellettük (rab-) szolgáskorban vannak s a földdel együtt eladhatók voltak a fegyverrel leigázottak. Bűntetésként ez — idegenekből álló — osztályba juthatott a szabad magyar is. Az egyenlőjogú magyarság hét, illetve nyolc törzsre oszlik, ezek pedig — a származás szerint — 100-nál több nemzetségre. Egyenlőség lévén, teljes a társadalmi béke.

Szent István alatt kezdődik el a társadalom tagozódása. Már három osztály van: a *nemes szabadok* rendje; ez osztályhoz tartozik az egyházi rend és a behívott előkelők. A következő osztályt a *nem nemes szabadok* alkották: várjobbágyok, várnépek, udvarnokok. Ez osztály egy része a későbbi időkben a nemesség és a polgárság soraiba emelkedik, más része szolgáskorba süllyed és belőle alakul ki a *jobbágyság*. A harmadik osztályt a *rabszolgák* teszik, legtöbbször idegen fajúak. Mind többen vannak az idegen *telepesek*, akiknek osztálya a nemes és nem nemes szabadoké között van; később belőlük alakul ki a városi *polgárosztály*.

A *Kálmán* után következő időkben alig észlelhető módon történik a változás. A *nemesség* kezd két részre: fő- és köznemességre tagozódni; nem jogi, hanem társadalmi, gazdasági különbség fejlődik ki. Ez a nagy birtokadományozások következtében folyton fokozódik. Az aranybullának már hangsúlyozni kell, hogy minden nemes ember egyenlő; tényleg azonban a köznemességnek — védekezés céljából — már szervezkednie kell az erőszakos főnemességgel szemben. Jórészt ez ellen irányul az aranybulla éle is. *IV. Béla, III. Endre* idején már kialakult az oligarchia, az ország akkori legnagyobb veszedelme. Nemcsak a köznemesség, hanem az állam is érzi súlyát; az ispánok nem bírnak vele. Az oligarchák taszítják szolgáskorba a korábban szabad várnépet, földmívelőket és sanyargatják őket. Harcot viselnek egymás és a várispán ellen; foglalnak, rabolnak, templomokat kifosztanak, még a királyt (*III. Endrét*) is elfogják. A főurak már külön rendet alkotnak s magukat báróknak nevezik (*barones, jobagiones*). Az oligarchia féltelensége hozza magával a köznemességnek a megyében való szervezkedését, a megyei bíróság keletkezését (*IV. Béla*) és az első köznemesi országgyűlések tartását (1290, 1298).

A nem nemes szabadok osztályában is nagy változások történnek. A *telepesek* az *I. Gézá*nál kezdődő nagyobb telepítések (*II. Géza, IV. Béla*) után jelentékeny részét teszik a lakosságnak. Ők a városiak, akik bányászattal, iparral és kereskedelemmel foglalkoznak. Megszűnik fölöttük a földesúri és a megyei hatóság s a városokban autonómiát nyernek. *II. Géza, II. Endre* alatt nyert, később is megerősített kiváltságaik őket már a nemességgel egy színvonalra emelik. *IV. Béla* óta már városi polgárosztályról beszélhetünk, amely azonban majdnem kizáróan idegenekből áll: németek, szászok, olaszok, franciák, spanyolok. Vannak köztük nem keresztény katolikusok is: a bolgár izmaeliták és a zsidók, ide-oda mozgó kereskedő-nép, amely érzi a magyarság haragját és a törvény szigorát (*Szent László, Kálmán, aranybulla*). *Kálmán*nak erős szándéka az izmaeliták elmagyarosítása (házassági és letelepedési törvénye). Sokan igen vagyonosok, beolvadásuk nyereség lenne a magyarságra. Azonban nem látunk hasonló törekvést a

zsidókkal szemben. A polgárostályt szaporítja a várjobbágyok és várnépek egyik része is.

Szinte észrevétlenül alakult ki a *jobbágyosztály* is részben a felszabaduló rabszolgákból, részben a sülyedő udvarnokokból és földművelőkből. Viszont vannak, akik innen a nemesi sorba küzdik fel magukat (IV. Béla).

Az Árpád-kor végére tehát már teljesen kialakul a társadalom rétegződése s a sok különbség és egyenlőtlenség sok békétlenségnek és harcnak lesz forrásává. Az *Anjouk* alatt sokban javulnak a társadalmi viszonyok. Károly Róbert fegyverrel töri meg az oligarchia erejét, viszont új arisztokráciát teremt maga körül. A bandériális hadrendszer jogi különbséget hoz létre a fő- és köznemesség között, habár a Szent Korona tana szerint nincs köztük különbség (v. ö. az aranybullával). *Zsigmond* eredmény nélkül kísérli meg az oligarchia megtörését, ellenben a *köznemességnek* a megyében való nagyobb szerephez való juttatásával s főleg a *városi polgárostály*nak a törvényhozába való bevitelével és a városi autonómia kifejlesztésével (1405) akarja azt ellensúlyozni. Így lép a főpapi, főúri és nemesi rend mellé harmadiknak a polgári rend. Nemeseink ugyancsak nem szívesen látják maguk között az országgyűlésen az ellenszenves (idegen) városi lakósságot s a nyolc városi követnek összesen egy szavazatot engednek. Az *Anjouk*, *Zsigmond* alatt a jobbágyosság is védelmet talál (szabad költözködés biztosítása, a megyei törvényszékhez való felelősség joga, 1351), de terhei is nőnek a *telekadó* behozatalával (1342) és a telekkatonaság létesítésével. *Albert* alatt már ismét szertelenné lett az oligarchia, sőt az egész nemesség hatalma (1. 1439-i országgyűlés). *Hunyadinak*, sőt *Mátyásnak* is sok fáradságába kerül az oligarchia fékentartása; vele szemben a köznemesség hatalmát növeli a megyei bíróság fejlesztésével stb. *Mátyás* alatt a *polgárság* is továbbfejlődik és vagyonosodik a terjedő fényűzés következtében és a *jobbágyosság* is nagyobb védelemre talál.

A vegyes-házi királyok kora.

A *Jagellók* alatt azonban elsúlyosodnak a társadalmi viszonyok. Az oligarchia ismét garázdálkodik és az államot is érzékenyen károsítja. A köznemesség helyzete is kedvezőtlenebb lesz; sokan közöttük elszegényednek, jobbágysorba kerülnek. A nemesség két rétege közötti társadalmi, gazdasági ellentétet most már növeli a politikai ellentét is (a Habsburgkérdés!). A köznemesség fegyveres, külön országgyűlései, a főnemesi Kalandos Társulatok mutatják az éles ellentétet. A *polgárostály* helyzete még alig változik, de a *jobbágyosság* elviselhetetlenül terhes (parasztláadás, 1514); a lázadás leverése után pedig még terheesebb. A Fuggerek szertelen üzérkedése a németek és a zsidók ellen való gyűlöletet növeli. A felbomlás állapotába jutó társadalomban a Tripartitum csak papíron biztosítja a jog uralmát.

A török háborúk korában mindenik társadalmi osztály helyzete romlik. A *főnemesség* egy része a maga javára igyekszik felhasználni a nehéz viszonyokat (ellenkirályok küzdemei, Erdély). A *köznemesség* — nem lévén várai — többet szenved a töröktől s a háború terhét is nagyobb mértékben viseli, de legterheesebb a *jobbágyosság* helyzete. Eddigi terhei szaporodnak a legkülönbözőbb katonai munkák (út, híd, várépítés, fuvarozás) végzésével; amellet egyszerűen két-, sőt háromfelé is adózik. Ezzel szemben azonban a nemesség is méltányosabb; *Ferdinánd* idején a jobbágyosság visszanyeri szabadköltözködési jogát, de később ismét elveszíti. De a *városi lakósság* helyzete is kedvezőtlen; habár aránylag a legelviselhetőbb. A hódoltság idején az ipar, kereskedelem visszafejlődik; a városok is sokszor elszenvedik az ostromot és a sarcolást. Jogaikból és kiváltságaikból is sokat veszítenek, viszont a Nagy Lajos idejében már kialakult céhszervezet fejlesztésével igyekeznek a bajok ellen védekezni.

A hódoltság kora.

A *nemzeti küzdelmek* szintén okoznak változást. Így pl. az 1608-i törvények az alsó és felső tábla létesítésével *közjogi* különbséget tesznek a *küzdelmek* fő- és köznemesei között. A protestantizmus is növeli az ellentéteket; a *nemzeti küzdelmek* során pedig a főurak egy része a bécsi udvar oldalán van és elnémetesedésnek indul. Ezzel szemben a köznemesség híven kitart a nemzeti eszme mellett s azért kitartóan és odaadóan küzd a harcmezőn és az országgyűléseken.

A nemzeti küzdelmek kora.

A városokat is megviselik a folytonos harcok ; gyakran cserélnek urat s az sok pénzbe kerül. E küzdelmek azonban a városi lakosságban is fölébresztik a hazafias érzést és így közelebb jutott a nemességhez. A nemzeti küzdelmeknek legjobb katonaanyaga a sanyargatott, mindig elkeseredett *jobbágyság* : Bocskay, Thököly, Rákóczi serege jórészen belőlük kerül ki. De egyébként nem nagyon válogatósak, oda mennek, ahol több zsoldot ígérnek nekik ; mikor pedig ez a kereset is hiányzik, akkor jön a betyár,- szegény-legény-élet.

A XVIII.
század.

Mária Terézia idején az *arisztokrácia* elnémetesedése tetőpontját éri el, de épp ez a veszedelmes elnémetesedés lesz egyik rugója annak a nemzeti mozgalomnak, amely az irodalomban és társadalomban a nemzetiség védelmére megindul. II. József, a rendi kiváltságok nagy ellensége, a nemesség megadóztatásával, a jobbágyság terheinek megszüntetésével a társadalmi egyenlőség szolgálatában áll, de szándéka hajótörést szenved. Épp így megvalósulatlanok maradnak az 1790/91-i országgyűlésen a demokrata-párt által hangoztatott társadalmi reformok (polgári egyenlőség). A francia forradalom fenyegető veszedelme ugyanis még konzervatívabbá teszi nemességünket, amely kiváltságainak védelmezésében a bécsi udvar abszolutizmusának szolgálatába áll.

Nagy hanyatlást mutat a városi *polgárosztály*, amelyet tönkretesz Mária Terézia és József elszigetelő vámpolitikája. Iparunkkal, kereskedelmünkkel együtt elsorvad ez az osztály is, amelynek elszegényedett tagjai földműveléshez fognak és mellékfoglalkozásnak tekintik mesterségüket. A *jobbágyság* helyzetén sokat javít az *Urbárium*, amelyet József és az 1790—1791-i országgyűlés is megerősít.

A XIX.
század
I. fele.

A reformkor szak fokonként meghozza a régi rendi társadalom átalakulását. Nemességünk önként mond le kiváltságairól és az 1848-as törvények megvalósítják a törvényelőtti egyenlőség, a közös teherviselés elvét és így jogi szempontból bekövetkezett a honpolgári egyenlőség. Különösen az 1840-es évek iparpártoló törekvései javítanak a *polgárosztály* helyzetén is, de legnagyobb a *jobbágyság* haladása ; előbb (1832/36., 1839/40-i országgyűlés) az örökváltság, azután (1843/44-i országgyűlés) a nem nemesek birtok- és hivatalképességének megadásával, végül (1848/49) a jobbágyság intézményének megszüntetésével a majd ezeréves szolgaságot az emberi szabadság váltja fel. Az örökös szolgából szabad lesz, a kötelességek mellé jogot is nyer, hogy most már az ő milliói is lelkesedéssel állhassanak be a modern Magyarország szolgálatába.

A XIX.
század
II. fele.

Az 1848-as törvények kellő megvalósítását a közbejött szabadságharc és önkényuralom megakadályozták s ezért is az 1850—60-as években társadalmi válság is következik be. *Nemességünk* sehogyssem tud beilleszkedni a változott viszonyok közé ; csöndben visszavonultan él, mint az Új földesúr Garamvölgyije. A földtehermentesítést Bach a nemesség nagy kárával hajtja végre s így ez az osztály elszegényedésnek indul. Sokan — a kiegyezés után — hivatalhoz jutással akarnak magukon segíteni, de így sok képzetlen ember kerül a hivatalnoki karba, ami újabb károkat jelent.

A *főúri* osztály könnyebben viseli e válságos időket s a később fel lendülő gazdasági élet a nagyon megszorodott és vezető szerephez jutott vagyonos zsidóság részére utat nyit a főúri osztály soraiba való emelkedésre és tekintélyes földbirtok-vagyon szerzésére. Az iparon, kereskedelmen vagyonosodó zsidóságnak a földbirtokos osztályba való bejutása nagy aránytalanságot okoz. Így pl. a XX. század elején a népességnek alig 5%-át kitevő zsidóság a 100 holdnál nagyobb birtokok (16.212.000 holdnyi) területéből 3.852.000 holdon, vagyis az összterületnek majdnem 24%-án gazdálkodik, vagyis ötszörte nagyobb területen, mint amekkora a zsidó lakosság számával arányban lenne. Ha ehhez hozzávesszük a zsidóságnak a kereskedelemben és a pénzélet terén birtokolt vezető szerepét, akkor — a történelem tanulságai szerint — előrelátható, hogy alkalomadtán a zsidókérdésnek, mint gazdasági, társadalmi, faji kérdésnek kiéleződése természetszerűleg be fog következni. Ehhez az alkalmat részben a háború, részben a kommunizmus szolgáltatta.

A régi *köznemesei* osztály és *polgárosztály* a kiegyezés utáni időben a

hivatalnoki osztállyal együtt az új magyar középosztályt alkotja, amely a szellemi művelődésnek gerincévé válik. A volt *jobbágyosztályból* kis- és törpebirtokos osztályunk keletkezik, amely azonban nem tud továbbfejlődni, mert ebben akadályozza a nagybirtok. Ez osztály szaporodásával birtoka mindjobban aprózódik vagy éppen elvesz; így nő a mezőgazdasági proletáriátus és a földéhség (agrárszocializmus).

Az ipar fejlődése új osztályt, a szociáldemokrácia alapján szervezkedő *gyáripari munkásosztályt* fejleszt ki, amelynek nemzetközi alapon való szervezkedése károsan hat a terjedő szellemi kozmopolitاسág által amúgy is gyöngített nemzeti eszmére.

A világháború kitörésekor még javában kialakulóban volt a modern magyar társadalom, amelynek lelki világa túlsok idegen elemet (gondolatot és érzést) fogadott be, ami a lelki egyensúlyt megbillentette (Nyugatosok). Ez is elősegítette a világháború utáni összeomlást és részben ez is akadályozza az ország gyors talpraállását. *A magyar társadalom egységének valódi keresztényi és nemzeti alapon való kifejlődése a magyarságnak léteérdeke.*

VI. AZ URALKODÓK SORRENDJE.

1. Az Árpád-házból való vezérek.

Árpád	907-ig.
Zsolt	907—947. (?)
Taksony	947—972. (?)
Géza	972—997.
István	997—1001.

2. Az Árpád-házból való királyok.

Szt. István	1001—1038.
Péter (először)	1038—1041.
Aba Sámuel	1041—1044.
Péter (másodszor)	1044—1047.
I. Endre	1047—1060.
I. Béla	1060—1063.
Salamon	1063—1074.
I. Géza	1074—1077.
Szt. László	1077—1095.
Kálmán	1095—1116.
II. István	1116—1131.
II. Béla	1131—1141.
III. Géza	1141—1162.
III. István	1162—1172.
II. László	1162.
IV. István	1162—1163.
III. Béla	1172—1196.
Imre	1196—1204.
III. László	1205.
II. Endre	1205—1235.
IV. Béla	1235—1270.
V. István	1270—1272.
IV. László	1272—1290.
III. Endre	1290—1301.

3. A vegyesházi királyok.

Vencel (Przemysl-cseh)	1301—1304.
Otto (Wittelsbach-bajor)	1305—1308.
I. Károly (Anjou)	1308—1342.
Nagy Lajos (Anjou)	1342—1382.
Mária (Anjou)	1382—1387.
Kis Károly (Anjou)	1385—1386.
Zsigmond (Luxemburg)	1387—1437.
Albert (Habsburg)	1437—1439.
I. Ulászló (Jagelló)	1440—1444.
V. László (Habsburg)	1445—1457.
Hunyadi János kormányzó	1446—1452.
Mátyás (Hunyadi)	1458—1490.
II. Ulászló (Jagelló)	1490—1516.
II. Lajos (Jagelló)	1516—1526.

4. A Habsburg-házból való királyok.

I. Ferdinánd és Szapolyai János	1526—1540.
I. Ferdinánd egyedül ..	1540—1564.
Miksa	1564—1576.
Rudolf	1576—1608.
II. Mátyás	1608—1619.
II. Ferdinánd	1619—1637.
III. Ferdinánd	1637—1657.
(IV. Ferdinánd †1654.)	
I Lipót	1657—1705.
I. József	1705—1711.
III. Károly	1711—1740.
Mária Terézia	1740—1780.

5. A Habsburg-Lotharingiai-házból való királyok.

II. József	1780—1790.
II. Lipót	1790—1792.
I. Ferenc	1792—1835.
V. Ferdinánd	1835—1848.
I. Ferenc József, 1848-tól mint osztrák császár. 1867-től mint magyar király 1916.	
IV. Károly	1916—1922.

6. Az erdélyi fejedelmek.

János Zsigmond	1556—1571.
Báthory István	1571—1586.
Báthory Zsigmond	1586—1598.
Rudolf	
Báthory Zsigmond	

Báthory Endre	1598—1605.
Mihály Vajda	
Básta és Székely Mózes	
Bocskay István	1605—1606.
Rákóczi Zsigmond	1606—1608.
Báthory Gábor	1608—1613.
Bethlen Gábor	1613—1629.
Brandenburgi Katalin	1629—1630.
I. Rákóczi György	1630—1648.
II. Rákóczi György	1648—1658.
II. Rákóczi György	} 1658—1662.
Rhédey Ferenc	
Barcsay Ákos	
Kemény János	
Apafi Mihály	
I. Apafi Mihály	1662—1690.
II. Apafi Mihály	1690.
Thököly Imre	1690.
I. Lipót	1691—1705.
II. Rákóczi Ferenc	1705—1711.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. A honfoglalás előtti idők.

1. A magyar föld története a honfoglalás előtt	3
a) Az őskor ; őslakók	3
b) A legrégebb tudósítások	4
c) A római uralom	4
d) A népvándorlás kora	5
2. A magyar nép legrégebb története	7
a) A magyar nép eredete és őshazája	7
b) Vándorlás az európai területen	8
c) A honfoglaló magyarság	9
d) Európa és Pannónia a honfoglalás korában	13

II. Az Árpádok kora.

1. A honfoglalás és a kalandozások	16
2. Átalakulás a gazdasági, társadalmi és politikai élet terén ; Géza szereplése	18
3. Szent István keresztény királysága	21
a) A kereszténység terjesztése ; István küzdelmek ..	21
b) A királyság megalapítása és az államszervezés ..	22
4. Szent István utódai. Küzdelem a német császárokkal ...	27
5. Az új rend megszilárdulása. László és Kálmán bel- és kül- politikája	29
6. Belső és külső küzdelmek ; a görög befolyás. Gazdasági és művelődési előhaladás III. Béla alatt	34
7. Általános hanyatlás ; az aranybulla kora	38
8. IV. Béla. A tatárjárás és az államélet újabb átalakulása	43
9. Az utolsó Árpádok ; viszonyuk Nyugathoz. A belső rend tel- jes felbomlása	46

III. A vegyesházi királyok kora.

1. Az Anjouk belső kormányzása és külpolitikája	49
2. A társadalmi, gazdasági és művelődési élet fejlődése	54
3. Belső és külső küzdelmek Mária és Zsigmond alatt	56
4. Hazánk kapcsolata Nyugattal. Zsigmond reformjai : az alkotmány és a gazdasági élet továbbfejlődése	59
5. A Hunyadiak kora	63
a) A rendiség továbbfejlődése. Török háborúk. A Hu- nyadi-ház küzdelmek	63
b) Mátyás megválasztása. Belső és külső harcok ...	67
c) Mátyás reformjai ; szellemi és gazdasági felvirágzás	71
6. Politikai, társadalmi, gazdasági hanyatlás a Jagellók idejé- ben. Az ország pusztulása	75
7. További hanyatlás II. Lajos alatt ; a mohácsi vész	79

IV. A Habsburgok kora.

1. Küzdelem a Habsburgokkal és a törökkel.....	84
a) Az ellenkirályok küzdelméi; az ország két részre szakadása	84
b) A török hódítás. Az erdélyi fejedelemség megalakulása	86
c) Az erdélyi fejedelemség megszervezése. Az első fejedelmek	89
d) A török hódoltság szervezete és hatása; gazdasági elmaradottság	93
2. Az alkotmányos és vallási élet átalakulása. Nemzeti és vallási küzdelmek	100
a) Alkotmányos sérelmek az első Habsburgok idején	100
b) A reformáció és ellenreformáció	102
c) Rudolf és Báthory Zs. uralkodásának bajai; Bocskay fölkelése és a bécsi béke	105
d) Erdély szerepe a 30 éves háborúban; Erdély hanyatlása II. Rákóczi György idejében	111
3. A Habsburg-törekvések érvényesülése. A török visszaszorítása	117
a) I. Lipót önkényuralma. A török-kérdés és a Wesseliényi-összeesküvés	117
b) Thököly fölkelése, a főlzabadtó háború	221
c) A főlzabadtó háború következményei. Erdély bukása	125
d) II. Rákóczi Ferenc fölkelése	129
4. Az államélet átalakulása az Ausztriával való szoros kapcsolatban	133
a) A kormányzat átalakulása; a Pragmatica Sanctio	133
b) Küzdelmünk a dinasztiaért. Mária Terézia reformjai	138
c) II. József reformjai a politikai, szellemi és gazdasági téren; a nemzeti ellenállás	144
d) Az alkotmány helyreállítása	149
e) Magyarország és a francia háborúk; újabb áldozatok a dinasztiaért. Az ország gazdasági kimerülése és politikai elernyedése	151
f) A nemzeti szellem ébredése. Az irodalom hatása	155
5. A reformkorszak. Szellemi, gazdasági és politikai függetlenségre való törekvések	157
a) Az 1825/27. évi országgyűlés. Széchenyi megindítja a reformmozgalmat	157
b) A harmincas évek reformmozgalma	161
c) A negyvenes évek reformmozgalma	163
d) Az 1847/48. évi országgyűlés	167
e) A szabadságharc	170
6. Az önkényuralom és a kiegyezési alkotmány	173
a) Az önkényuralom	173
b) Az októberi diploma és az 1860. évi országgyűlés	175
c) A provizórium és a kiegyezés	176
d) Politikai, szellemi és gazdasági fejlődésünk a kiegyezés óta	177
7. Hazánk és a világháború	186

V. A magyar országos intézmények történeti fejlődése.

1. A királyi hatalom, a Szent Korona tana és a nádori méltóság	192
2. Az alkotmány fejlődése	195
3. A törvényhozás: a kir. tanács, az országgyűlés.....	196
4. A vármegye	198
5. Az ezeréves területi alakulás és a lakosság	199
6. A birtokrendszer és a honvédelem fejlődése	201
7. Az igazságszolgáltatás fejlődése	203
8. A társadalmi osztályok fejlődése és egymáshoz való viszonyuk	204

VI. Az uralkodók sorrendje.

A Franklin-Társulat és a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r. t. kiadásában megjelenő s a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr által 72,000/1920. sz. a. kiadott négyévfolyamú új tantervnek megfelelő felső kereskedelmi iskolai tankönyvek:

Dr. Vadas József és dr. Jablonkay Géza:

Jogi ismeretek. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

A jog fogalma, felosztása és forrásai. Közjog. Általános magánjog. A váltótörvény. A csekk törvény. A III. évfolyam számára.

A Kereskedelmi törvény. Az ipartörvény. A csődtörvény. Büntetőjogi tudnivalók. A IV. évfolyam számára.

Dr. Simonyi Jenő:

Földrajz. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

I. évf. Magyarország gazdasági földrajza

II. évf. Európa gazdasági földrajza

III. évf. Az idegen földrészek gazdasági földrajza

IV. évf. Általános gazdasági földrajz.

Dr. Szathmáry László:

Árúismeret. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

az I. évf. számára Ipari növénytan

a II. „ „ Ipari állattan

a III. „ „ Szerveetlen vegytan és technológia.

a IV. „ „ Szerves vegytan és technológia.

Csizmadia Pál és Képesy Imre:

Természettan. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv alapján.

Mechanika. Hőtan. Hangtan. Az I. évfolyam számára.

Fénytan. Mágnesség. Elektromosság. A II. évfolyam számára.

Emődi Antal—Szőke Béla:

Természettan. Felső kereskedelmi iskolák számára.

Szuppán Vilmos és Havas Miksa:

Algebra—Geometria. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tantervnek megfelelően.

A felső kereskedelmi iskolák I., II. és III. évfolyama számára.

Bogyó—Havas—Strobel Ernő:

Politikai számtan. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskola tantervének megfelelően átdolgozta és kiegészítette: **Strobel Ernő** állami felső kereskedelmi isk. tanár.

E tanév folyamán jelenik meg.

Bogyó—Havas—Oravecz Károly:

Kereskedelmi számtan. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskola tantervének megfelelően átdolgozta és kiegészítette: **Oravecz Károly** budapesti keresk. akad. tanár.

A IV. kötet sajtó alatt, az I—III. kötet előkészületben.

B. Lengyel Sándor—Juckel Gyula:

Politikai számtan. Felső kereskedelmi iskolák számára.

A Franklin-Társulat és a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r. t. kiadásában megjelenő s a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr által 72,000/1920. sz. a. kiadott négyévfolyamú új tantervnek megfelelő felső kereskedelmi iskolai tankönyvek:

Trautmann Henrik:

Könyvvitel. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

- I. évf. Egyszerű könyvvitel.
- II. „ Kettős könyvvitel.
- III. „ Részvénytársaságok és szövetkezetek könyvvitele.
- IV. „ Gyakorló iskola.

László Béla és Révész Lajos:

Könyvvitel a felső kereskedelmi iskolák I. évf. számára.

„ „ „ „ „ „ II. „ „

Dr. Schack Béla és Wirker István:

Magyar levelezés és a kereskedelem ismertetése. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv alapján.

Levelek az áruüzlet köréből. Üzletalapítási és üzletátvétel iratok. Ezek tárgyi és alaki taglalása az I. évfolyam számára.

Váltóműveletek. Számlakivonatokról vonatkozó levelek a II. évf. számára. Bizományi vétel és eladás. Közös számlára kötött ügyletek. Kifogás és rendelkezésre bocsátás. Bankügyletek köréből vett levelek a III. évf. számára.

Dr. Laczkó Hugó és dr. Honti Rezső:

Francia nyelvkönyv és kereskedelmi levelező. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák használatára az új tanterv alapján.

Beszélgetések. Könnyű olvasmányok. A nyelvtanból a sűrűbben előforduló nyelvalakok. Könnyű kereskedelmi levelek. A III. évfolyam számára. (I. rész.)

Kereskedelmi és közgazdasági tartalmú olvasmányok. Könnyebb kereskedelmi levelek szerkesztése. A nyelvtani anyag rendszeres feldolgozása. A IV. évfolyam számára. (II. rész.)

Forrai Soma:

A magyar gyorsírás tankönyve. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák használatára. Gabelsberger—Markovits rendszer szerint.

I. kötet. Levelezőírás az I. évfolyam számára.

II. kötet. Vitairás a II. évfolyam számára.

Fokozatos gyorsírási olvasókönyv a II. évfolyam számára.

Jónás Károlyné és Kárpáti Béla:

A gépírás tankönyve. A felső kereskedelmi iskolák használatára. Az I. és II. évfolyam számára.

Dr. Fodor József:

Egészségtan. Az I—IV. évf. számára.

Dr. Quint József:

A testi élet ismertetése. Az I—IV. évf. számára.

Kogutowitz:

Földrajzi iskolai atlasz.

Ajánljuk:

Dr. Bezdek József és dr. Karl János:

Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal; minden könyvkereskedésben kapható.

